

Dobromir Durczewski

Skarby halsztackie z Wielkopolski

Les dépôts hallstattiens en Grande-Pologne

SPIS RZECZY

Wstęp s. 7 — Materiały s. 10 — Analiza materiału s. 79: I. Narzędzia s. 79; II. Oręż s. 81; III. Części uprzęży końskiej s. 82; IV. Naczynia brązowe s. 82; V. Przybory odzieżowe s. 83; VI. Ozdoby s. 86; VII. Ziłom i surowiec s. 101.

WSTĘP

Omawiane skarby halsztackie, brązowe i żelazne, oraz znaleziska luźne z terenu Wielkopolski pochodzą przede wszystkim, administracyjnie biorąc, z obszaru województwa poznańskiego oraz z powiatu międzyrzeckiego w woj. zielonogórskim, gdzie znaleziono jeden luźny zabytek. Do Wielkopolski zaliczyłem też 2 powiaty woj. łódzkiego, mianowicie wieluński¹ i sieradzki, tym bardziej że leżą one na styku południowych obszarów Wielkopolski i grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łuzycyckiej. Również przy zbieraniu materiałów uwzględniłem część ziemi kujawskiej, a więc powiaty: zubiński, zniński, inowrocławski, mogileński², bydgoski i aleksandrowski.

W pracy niniejszej podałem zespoły przedmiotów nazywanych tradycyjnie skarbami. Słowo „skarby” będzie więc tutaj wykładnikiem ilościowym pewnej grupy określonych jakościowo swoją funkcją zabytków. Takie rozumowanie nie wyjaśnia jednak swoistej treści nagromadzenia różnych przedmiotów w jednym miejscu. Zjawisko to wiązano często z zagubieniem towarów metalowych przez handlarza, określając też przy tym i innych właścicieli danych skarbow, jak np. odlewców. Zagadnienie, kto był właścicielem skarbow, niewątpliwie ważne przy badaniu stosunków społecznych, nie rozwiązuje samej definicji pojęcia „skarby”. Zasadniczym czynnikiem pozwalającym poprawnie interpretować powstanie skarbu mogą być tylko czynniki gospodarcze, uzasadniające

celowość przechowywania pewnej ilości przedmiotów metalowych w ziemi. Ekonomiczna celowość ukrycia skarbow w ziemi wiąże się bezsprzecznie z samą wartością danego metalu określonego w różnych formach zabytków, a zarazem wyjaśnia sens gromadzenia dobra tego typu, które jako stracony depozyt nie zostało podjęte przez ówczesnego właściciela z przyczyn od niego zapewne niezależnych, a które miało wrócić jako pożądana wartość materialna w sferę ówczesnego życia gospodarczego. Jeżeli przyjmiemy ten wniosek, musimy stwierdzić, że przynajmniej część zabytków spotykanych w skarbach stanowiła określoną formę ekwiwalentu w stosunku do innych towarów, będąc zarazem pieniądzem przedmiotowym³. Takie rozumowanie wyjaśnia istotę powstawania skarbow złożonych z zabytków metalowych, które jako pieniądź przedmiotowy stanowiły zasadniczy składnik przyczynowy tezauryzacji⁴. Oczywiście w rozwoju środków

³ Zabytki metalowe brązowe i żelazne występujące w skarbach stanowiły określony miernik wartości pieniądza przedmiotowego już z racji swojego tworzywa. Z drugiej strony sam fakt użyteczności większości różnych przedmiotów, w formie np. ozdób czy narzędzi, nie powinien negować przypuszczenia, że zabytki te obok funkcji np. zdobniczej spełniały rolę środków płatniczych. Wspomniana funkcja zdobnicza pewnych zabytków, mogących być środkami płatniczymi, ulegała wraz z rozwojem tych środków zasadniczej metamorfozie. Mianowicie zmieniała się treść użyteczności danego zabytku, gdyż przy zachowaniu jego pierwotnej formy następowało wyeliminowanie cech typowo zdobniczych i wówczas określona ozdoba stawała się tylko środkiem płatniczym, w którym zasadniczą wartość spełniał metal. Zmiana funkcji różnych ozdób lub narzędzi uwidocznia się czasami w zmianie kształtu, czy też wykonania przedmiotu. Zjawisko to jest do zaobserwowania i w naszym materiale, jak np. na niestarannie wykonanych naszyjnikach posiadających czasami kształty niedostosowane do funkcji czysto zdobniczej, dalej na wyolbrzymionych kształtach szpil zakończonych spiralną główką. Oprócz ozdób typową funkcję środków płatniczych mógł spełniać surowiec brązowy, żelazny i cynowy w formie prętów, sztabek czy brył.

⁴ S. Tabaczyński, *Z dziejów pieniądza na ziemiach Polski w okresie lateńskim i rzymskim*, „Archeologia Polski”, t. 2: 1958, z. 1, s. 39—47.

¹ J. Kostrzewski, *Wielkopolska w pradziejach*, wyd. 3, Warszawa, Wrocław 1955, s. 158.

² W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań 1950, t. 1, s. 1.

płatniczych nasz pieniądź przedmiotowy stanowi dość wczesne stadium rozwojowe, w którym dominującym pieniądzem są w części przedmioty mające jeszcze charakter typowo użytkowy, jak np. ozdoby, oraz takie, które powoli ten charakter tracą, stając się prawdopodobnie już tylko pieniądzem przedmiotowym⁵.

Oprócz skarbów uwzględniłem też zabytki luźne, a więc takie, które występują osobno, bez innych towarzyszących im przedmiotów. Zabytki te trzeba traktować podobnie jak skarby, a więc z punktu widzenia tezauryzacji. Jednakże do tego gatunku znalezisk trzeba podchodzić z dużą dozą ostrożności, gdyż część z nich może być przedmiotami zgubionymi przypadkowo i moment tezauryzacji nie odgrywa tam żadnej roli. Z drugiej jednak strony nie należy zapominać, że mogą to też być resztki zniszczonego skarbu. Rozpatrując zagadnienie wartości skarbów jako środka płatniczego, zaliczyłem do nich pojedyncze znalezisko, jakim jest wiadro brązowe ze Słupcy, gdyż w porównaniu na przykład z 3 ozdobami, stanowiącymi na podstawie samej tylko ilości skarb, może być ono depozytem dużo wartościowszym od nich ze względu choćby na wagę metalu brązowego. Przy powstaniu niektórych skarbów należy się też liczyć z czynnikami kultowymi, które powodowały gromadzenie zabytków w skarby na cele ofiarne. Stwierdzenie jednak takiej przyczyny powstania znaleziska gromadnego jest dosyć trudne, ze względu na brak w wielu wypadkach dość pewnych danych związanych z miejscem samego odkrycia. Wspomniałem powyżej, jak zarysowują mi się przyczyny powstania skarbów. Problem ten stanowi zresztą odrębne zagadnienie, w tej pracy nie omówione, na które jednak zwracam uwagę, gdyż interpretacja zebranego materiału od tej strony wydaje się być jak najbardziej konieczna i celowa.

Opisane skarby i luźne zabytki poddałem analizie chronologicznej i częściowo kulturowej. Materiały obejmują więc okres halsztacki (700—400 przed n. e.), przy czym 2 skarby: z Łuszkowa, pow. kościański, i Biskupina, pow. zniński, przypadają na przełom okresu halsztackiego i wczesnolateńskiego. Wszystkie przedmioty starałem się datować na podokresy Hallstattu, stosując metodę porównawczą, a więc analogię⁶. Przy datowaniu całego zespołu opierałem się na chronologii najmłodszego zabytku. Nie we wszystkich jednak przypadkach metoda porównawcza dała zadowalające rezultaty, tym bardziej że do niektórych zabytków w ogóle nie znalazłem analogii. Niewątpliwie wielką pomocą

byłaby tu analiza metaloznawcza, która jednak wówczas całkowicie spełniłaby swoje zadanie, gdyby objęła dużą ilość przedmiotów. Datując zabytki ze skarbów, opierałem się przede wszystkim na analogiach dość pewnie datowanych, w stosunku do których powtórna analiza chronologiczna nie była potrzebna. Potraktowałem więc analizę chronologiczną niektórych przedmiotów dość skrótowo. Obok chronologii danych zabytków starałem się też określić ich przynależność kulturową oraz tereny, z których one pochodzą. Jednakże określenie przynależności kulturowej różnych przedmiotów, jak i ich pochodzenia będzie w pełni rozwiązane wówczas, gdy będą one rozpatrywane nie tylko na podstawie samych materiałów, jakimi są skarby, ale na tle szerszym, jakim jest osadnictwo. Zamiarem autora jest podanie przede wszystkim materiału datowanego, dlatego też przynależność kulturowa nie jest ściśle uwzględniona, gdyż stanowiąc osobne zagadnienie rozszerzyłaby przewidziany zakres pracy.

Podane przeze mnie materiały pochodzą przede wszystkim z zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Ułatwiło mi to w dużej mierze analizę formalną i chronologiczną poszczególnych zabytków w zespołach. Nie wszystkie jednak skarby zachowały się. Część z nich zapewne bezpowrotnie zaginęła, a inne znów znajdują się w muzeach zagranicznych, co przy opisie poszczególnych skarbów mogło spowodować pewne nieścisłości. Przy opisie niektórych skarbów korzystałem tylko z literatury, i to przede wszystkim wówczas, gdy miałem pewność, że określony zespół zabytków pochodzi z okresu halsztackiego. Niekiedy jednak w literaturze poza stwierdzeniem istnienia skarbu ponoć halsztackiego lub podaniem ilości zabytków nic bliższego nie znajdujemy. Z tego też powodu, być może, niektóre skarby halsztackie w pracy tej zostały pominięte⁷. Uwaga ta dotyczy również zabytków luźnych⁸. Przy zbieraniu skarbów i luźnych zabytków uwzględniłem przede wszystkim te, które nie były związane bezpośrednio z osiedlami otwartymi lub obronnymi⁹. Wyjątkiem jest tu skarb z osiedla w Biskupinie, którego charakter jak najbardziej odpowiada istocie tezauryzacji. Jednakże do zespołów zabytków w osiedlach trzeba podchodzić dość ostrożnie, gdyż w wielu wypadkach momenty tezauryzacji w ogóle mogą nie wchodzić w rachubę. Niekóre przecież grupy zabytków, np. narzędzi, znalezione razem w osa-

⁷ Pominięto np. rzekomy skarb halsztacki z Gąbina, pow. szubiński, wspomniany przez A. Lissauera w pracy pt. *Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen*, Leipzig 1887, s. 73, nr 34.

⁸ M. Piaszykówna, *Pradzieje miasta Poznania*, Poznań 1953, s. 55, 156, 261. Autorka omawia naszyjnik brązowy znaleziony w Poznaniu-Dębcu, o którym nie wiadomo, czy rzeczywiście pochodzi z okresu halsztackiego, choć są takie przypuszczenia.

⁹ Myślę tu tylko o lokalizacji terenowej danego skarbu lub zabytku luźnego.

⁵ Tamże, s. 46 n. Por. K. H. Otto, *Die sozialökonomischen Verhältnisse bei den Stämmen der Leubinger Kultur im Mitteleuropa*, „Etnographisch-Archäologische Forschungen”, t. 3: 1955, z. 1, s. 42 n.

⁶ W. Szafranski, *Skarby brązowe z epoki wspólnoty pierwotnej (IV i V okres epoki brązowej) w Wielkopolsce*, Warszawa, Wrocław 1955, s. 13.

dzie mogły być w czasie trwania tej osady bezpośrednio używane i dany właściciel mógł ich nie gromadzić w depozyt, w którym czynnik tezauryzacji odgrywał zasadniczą rolę. Z takim właśnie wypadkiem spotykamy się w osiedlu w Biskupinie, w którym występuje domniemany drugi skarb żelazny¹⁰. Dlatego nie uwzględniłem go w moich materiałach.

Podając w obecnej formie materiały do skar-bów uwzględniłem w dość dużym stopniu skarby już publikowane. Zrobiłem to zresztą celowo, aby uzyskać w pełni całość materiałów. Część skar-bów z okresu Hallstatt C opracował W. Szafranski¹¹, i to w ilości 11 zespołów. Autor ten podał również 5 luźnych znalezisk, pochodzących z tego okresu¹². Jednakże moje spostrzeżenia na temat chronologii tych skar-bów są w niektórych wypadkach odmienne, tak że z 11 skar-bów datowanych przez W. Szafranskiego na okres Hallstatt C tylko 5 uznaję za pochodzące z tego okresu¹³. Sprawą datowania zabytków z 6 pozostałych skar-bów i przyczyn, z powodu których nie przyjmuję ich pochodzenia z okresu halsztackiego, jak to uznaje W. Szafranski, zajmuję się tylko częściowo przy analizie chronologicznej nalezisk.

Prawie wszystkie zabytki w skarbach i znaleziska luźne, poza nielicznymi wyjątkami, gdzie nie mogłem stwierdzić w sposób dokładny wyglądu zabytku, są zilustrowane rysunkami¹⁴ oraz częściowo fotografiami¹⁵. Niewątpliwie dość korzystne byłoby połączenie rysunków z fotografiami oryginałów. Dałoby to pełniejsze zobrazowanie całego materiału. Niestety rzecz ta nie została zrobiona z przyczyn ode mnie niezależnych.

Po części opisowej materiału i jego analizie chronologicznej, a częściowo i kulturowej daję w formie 2 tabel zestawienie ilościowe poszczególnych skar-bów i zabytków luźnych z podanymi wskaźnikami stosunków procentowych.

W tabelach tych uwzględniłem udział danej grupy zabytków w ogólnej sumie zabytków brązowych i żelaznych, stosunek grupy zabytków brązowych do ogólnej sumy zabytków brązowych i żelaznych, jak i podobny stosunek grupy zabytków żelaznych oraz udział danej grupy zabytków brązowych w ogólnej sumie zabytków tylko brązowych i analogicznie żelaznych w ogólnej sumie zabytków żelaznych. Z tabelami związane są bezpośrednio diagramy ilustrujące udział procentowy grup zabytków w ogólnej sumie zabytków w skarbach (ryc. 105) oraz udział procentowy grup zabytków brązowych w ogólnej sumie zabytków brązowych (ryc. 106), i to samo dla żelaznych (ryc. 107). Czwarty diagram zawiera udział procentowy metali w ogólnej sumie zabytków metalowych w skarbach (ryc. 108). Odnośnie do zabytków luźnych podałem tylko stosunek procentowy poszczególnych grup zabytków brązowych i żelaznych wspólnie do ogólnej sumy znalezisk luźnych (ryc. 109).

Do powyższych materiałów dołączam też mapy rozmieszczenia skar-bów i zabytków luźnych z rozbiciem na oba podokresy Hallstattu (ryc. 110, 111).

Na zakończenie chciałbym dodać, że opisane i określone chronologicznie zespoły zabytków, jakimi są skarby, stanowią tylko część pracy przy badaniu ogólnego zagadnienia, jakim są skarby, będąc zarazem podstawą wyjściową do dalszych rozważań nad problematyką skar-bów halsztackich na terenie Wielkopolski.

Kończąc te słowa, poczuwam się do miłego obowiązku złożenia podziękowania prof. J. Kostrzewskiemu za umożliwienie mi korzystania z jego prywatnego archiwum, jak i za cenne uwagi przy zbieraniu i interpretowaniu powyższego materiału.

OBJAŚNIENIE SKRÓTÓW STOSOWANYCH W CZĘŚCI MATERIAŁOWEJ PRACY

- Blume, *Ausstellung* — E. Blume, *Ausstellung im Kaiser Friedrich-Museum. Vor- und frühgeschichtliche Altertümer aus dem Gebiet der Provinz Posen*, Poznań 1909.
- Blume, *Kaiser Friedrich-Museum* — E. Blume, *Kaiser Friedrich-Museum in Posen*, „Aus dem Posener Lande”, R. 7:1912, z. 1.
- J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 1 — J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, wyd. 1, Poznań 1914.
- J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2 — J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, wyd. 2, Poznań 1923.
- J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3 — J. Kostrzewski, *Wielkopolska w pradziejach*, wyd. 3, Warszawa, Wrocław 1955.
- J. Kostrzewski, *Od mezolitu do okresu wędrowek ludów*, [w:] *Prehistoria ziem polskich*, Kraków 1939—1948.

¹⁰ Z. Rajewski, *Osadnictwo ludności z kulturą „łużycką” we wczesnym okresie epoki żelaznej w Biskupinie i okolicy*, „Archeologia Polski”, t. 2: 1958, z. 1, s. 14.

¹¹ Szafranski, op. cit., s. 147—154, 160, 162, 166, 170, 175—176, 189, 194, 198, 200, 210 oraz por. s. 273—274.

¹² Tamże, s. 225, 234, 241, 254, 256.

¹³ Z 11 skar-bów podanych przez W. Szafranskiego w powyższej pracy, mianowicie z Dłuska Starego, pow. skwierzyński, Dzierżana Małego, pow. trzciański, Kaliszaniek, pow. wągrowiecki, Kolska, pow. zielonogórski, Osieka, pow. ostrowski, Ostrowa nad Gopłem, pow. inowrocławski, Radolinka, pow. pilski, Roska, pow. czarnkowski, Rzegnowa, pow. gnieźnieński, Słupów, pow. aleksandrowski i Uścikowca, pow. obornicki — uwzględniłem tylko 5 skar-bów w moich materiałach, a więc z Dzierżana Małego, Kaliszaniek, Osieka, Rzegnowa i Słupów.

¹⁴ Cały materiał ilustracyjny wykonał autor.

¹⁵ Fotografie skar-bów lub zabytków luźnych podawałem tylko w tych wypadkach, gdy stanowiły one poza literaturą jedyną pozostałość dającą pogląd na formę zabytków.

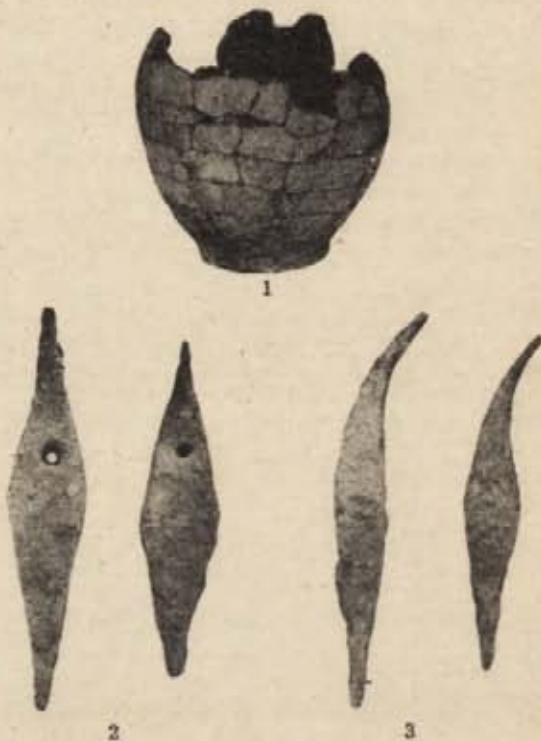
- J. Kostrzewski, *Wytwórczość* — J. Kostrzewski, *Wytwórczość metalurgiczna w Polsce od neolitu do wczesnego okresu żelaznego*, „Przegl. archeol.” t. 9: 1953.
- J. Kostrzewski, *Ze studiów* — J. Kostrzewski, *Ze studiów nad wczesnym okresem żelaznym w Polsce*, „Slavia Antiqua”, t. 4: 1954.
- J. Kostrzewski, *Studien* — J. Kostrzewski, „Acta Archaeologica”, t. 28, København 1958.
- B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry* — B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry w pradziejach*, „Przegl. archeol.”, t. 8: 1949.
- Kossinna, *Die illyrische* — G. Kossinna, *Die illyrische, die germanische und die keltische Kultur der frühesten Eisenzeit im Verhältnis zu dem Eisenfunde von Wahren bei Leipzig*, „Mannus”, t. 7: 1915.
- Lissauer, *Die prähistorischen* — A. Lissauer, *Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*, Leipzig 1887.
- Łuka, *Skarb brązowy* — L. J. Łuka, *Skarb brązowy z wczesnej epoki żelaznej z S'arego Bojanowa w pow. kościańskim*, „Przegl. archeol.”, t. 7: 1947.
- Łuka, *Importy i'alskie* — L. Łuka, *Importy italskie i wschodnioalpejskie w kulturze łużyckiej okresu halsztackiego w Polsce*, „Dawna Kultura”, R. 3: 1956, z. 2.
- Petersen, *Die frühgermanische* — E. Petersen, *Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen*, Berlin 1929.
- Piaskowski, „Fontes Arch. Posn.”, t. 10: 1959 — J. Piaskowski, *Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych z cmentarzysk ciałopalnych Wielkopolski z okresu halsztackiego*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 10: 1959.
- Piaskowski, „Archeol. Polski”, t. 3: 1959 — J. Piaskowski, *Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych ze „skarbow” i osad łużyckich Wielkopolski*, „Archeologia Polski”, t. 3: 1959, z. 2.
- Piaszykówna, *Popielnice* — M. Piaszykówna, *Popielnice z ornamentyką w kształcie napierśników oraz dwa napierśniki brązowe kultury pomorskiej*, „Przegl. archeol.”, t. 8: 1949.
- Przechadzka w Muzeum — *Przechadzka w Muzeum Mielżyńskich. Popularny przewodnik po zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, wyd. 2, Poznań 1918.
- Przewodnik po zbiorach — *Przewodnik po zbiorach przedhistorycznych w Muzeum im. Mielżyńskich*, Poznań 1918.
- Sadowski, *Wykaz zabytków* — J. N. Sadowski, *Wykaz zabytków przedhistorycznych na ziemiach polskich*, z. 1, Kraków 1877.
- Sadowski, *Die Handelsstrassen* — J. N. Sadowski, *Die Handelsstrassen der Griechen und Römer*, Jena 1887.
- Schwartz, *Materialien* — W. Schwartz, *Materialien zur prähistorischen Kartographie der Provinz Posen*, (1875).
- Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte* — E. Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte der germanischen Bronzezeit*, Berlin 1930.
- Szafrański, *Skarby brązowe* — W. Szafrański, *Skarby brązowe z epoki wspólnoty pierwotnej (IV i V okres epoki brązowej) w Wielkopolsce*, Warszawa, Wrocław 1955.
- Waga, *Dwa skarby* — T. Waga, *Dwa skarby halsztackie z południowej Wielkopolski*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. dr. Demetrykiewicza*, Poznań 1930.

MATERIAŁY

Skarby

Biskupin, pow. żniński

Skarb z Biskupina znaleziono w 1952 r. na terenie osiedla obronnego kultury łużyckiej na stan. 4, ar 132. Zespół przedmiotów żelaznych leżał w naczyniu glinianym (ryc. 1,1), obok którego, w odległości 50 cm, znajdowały się dwie dule żelazne.

Rys. 1. Biskupin, pow. żniński. 1 — naczynie gliniare; 2, 3 — dule żelazne; $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 1. Biskupin, distr. de Znin. 1 — vase en argile; 2, 3 — lingots de fer; $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Inwentarz:

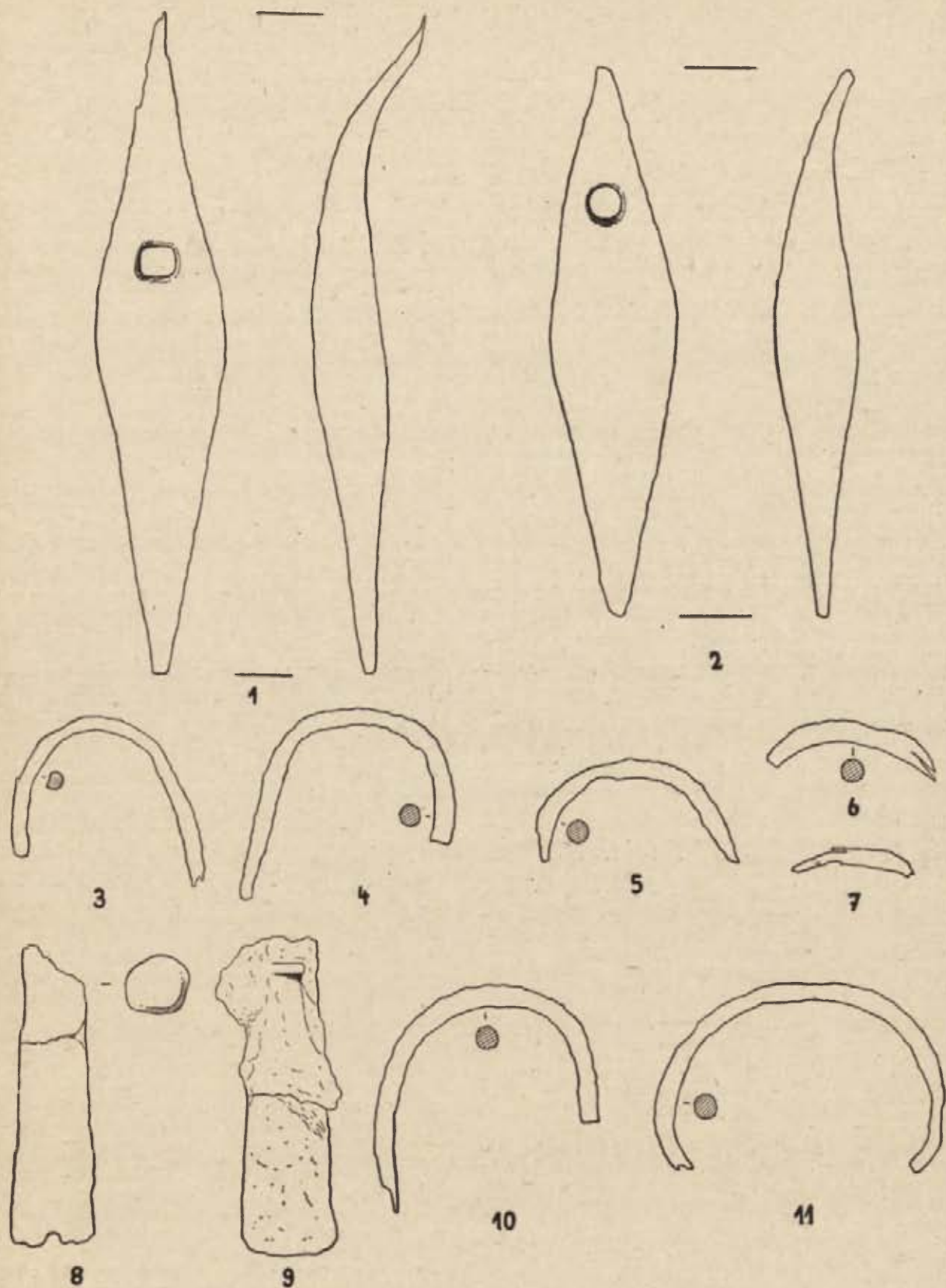
Cztery długie siekierki (ryc. 2, 8,9) żelazne z tulejkami o przekroju w przybliżeniu prostokątnym oraz nieco rozszerzonymi ostrzami. Brzegi tulejek posiadają przykrawężne zgrubienia. Dł. siekerek ok. 14 cm, szer. ostrzy 4 cm, śr. otworu ok. 3 cm. Siekierki były silnie zardzewiałe i złączone w jedną całość z wędzidłami. Chron.: Hallstatt D.

Dwa wędzidła żelazne o rozmiarach w przybliżeniu: dł. trzonu 7 cm, grub. kółek 0,6 cm, śr. 5,3 cm. Chron.: Hallstatt D.

Cztery żelazne nagolenniki siodłowe (ryc. 2, 3—7, 10,11), zdobione poprzecznymi żłobkami, wykonane z okrągłych prętów. Śr. ok. 11—13 cm, grub. ok. 1 cm. Chron.: Hallstatt D.

Dwa fragmenty noża żelaznego lub sierpa. Chron.: Hallstatt.

Dwie dule żelazne, każda w kształcie dwu ostrosłupów zestawionych prostokątnymi podstawami, jeden z końców zakrzywiony. Mniej więcej w $\frac{3}{4}$ odległości od niezakrzywionych końców znajdują się otwory zwężające się ku wylotowi z przeciwnej strony. a) Ryc. 1,2, 2,1. Dł. 33 cm, najw. szer. 6 cm, najw. grub. 3,3 cm, wym. czworokątnego otworu 1,5×1,8 cm, waga 1650 g. b) Ryc. 1,3, 2,2, dł. 24,5 cm, najw. szer. 6 cm, najw. grub. 3,9 cm, śr. okrągłego otworu 1,5 cm, waga 1340 g. Chron.: Hallstatt D — wczesny okres lateński.

Ryc. 2. Biskupin, pow. żniński, 1, 2 — dule żelazne; 3—7, 10, 11 — fragmenty żelaznych nagołenników; 8, 9 — siekierki żelazne; $\frac{1}{2}$ w. n.
 Fig. 2. Biskupin, distr. de Żnin. 1, 2 — lingots de fer; 3—7, 10, 11 — fragments d'anneaux de jambes; 8, 9 — haches en fer; $\frac{2}{2}$ gr. nat.

Chronologia skarbu: Hallstatt D — wczesny okres lateński.

Zbiory: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, Oddział w Biskupinie.

Literatura: „Słowo Powszechne”, nr 279 z 26 XI 1953; F. Maciejewski, *Odkrycie skarbu żelaznego w Biskupinie*, „Z otchłani wieków”, R. 22: 1953, z. 1, s. 21; *Nowe odkrycia archeologiczne w Biskupinie*, „Archeologické Rozhledy”, R. 5: 1953, s. 202, ryc. 98; J. Kostrzewski, *Wytwórczość*, s. 199, ryc. 46, 47; tenże, *Ze studiów*, s. 33, ryc. 2, s. 34, 50; T. Malinowski, *Grodziska kultury łużyckiej w Wielkopolsce*, „Fontes Archaeol. Posn.”, t. 5: 1955, s. 4, ryc. 15; Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 150 przyp. 26; L. Rauhut, *Studia i materiały do historii starożytnego i wczesnośredniowiecznego hutnictwa żelaza w Polsce*, [w:] *Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa*, t. 1, Wrocław 1957, s. 212 n., ryc. 8—10, s. 214; K. Wesołowski, *Metaloznawstwo*, t. 2, Warszawa 1957, s. 62 n.; Z. Rajewski, *Osadnictwo ludności z kulturą „łużycką” we wczesnym okresie epoki żelaznej w Biskupinie i okolicy*, „Archeologia Polski”, t. 2: 1958, z. 1, s. 14; J. Kostrzewski, *Studien*, s. 56, ryc. 2, s. 57, ryc. 3, 4, s. 60 n.; Z. Rajewski, *10 000 lat Biskupina i okolic*, Warszawa 1959, s. 46, wersja niemiecka, s. 46, wersja francuska s. 45—46, wersja rosyjska s. 45—46; W. Hensel, *Polska przed tysiącem lat*, Wrocław 1960, s. 17 ryc. 6.

Bojanowo Stare, pow. kościański

Skarb z Bojanowa Starego został znaleziony w 1934 r., a oddany do zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1942 r.

Inwentarz:

Trzy koliste otwarte brązowe pierścienie napierśnika, o przekroju płasko-soczewkowatym. Zewnętrzna powierzchnia zdobiona grupami pionowych żłobków, pomiędzy którymi znajdują się równoległe pary ukośnych kropkowanych linii oraz pasma półkoliste, utworzone z 2 równoległych linii, wypełnione ukośnymi nacięciami. Środki pierścieni posiadają najdłuższe pasma pionowych żłobków; bliżej końców grupy nacięć wykazują mniejszą ich ilość i brak innej ornamentyki. Końce wszystkich pierścieni są okrągłe, silnie zwężone. a) Ryc. 3,1. Śr. 18,8 cm, grub. w środku 0,5 cm, szer. 1 cm, śr. końców 0,5 cm. Nr kat. 1942:452. b) Ryc. 3,2. Śr. 17,2 cm, grub. 0,5 cm, szer. 1,1 cm, śr. końców 0,5 cm. Nr kat. 1942:452a. c) Ryc. 3,3. Śr. 14 cm, grub. 0,4, a szer. 0,9 cm, śr. końców 0,5 cm. Nr kat. 1942:451. Chron.: Hallstatt D.

Dwa otwarte koliste brązowe pierścienie napierśnika, w przekroju płasko-soczewkowane. Środek pierścieni ozdobiony szerokim pasmem gęstych pionowych nacięć, po bokach grupy pionowych nacięć, między którymi znajdują się drobne nacięcia na przemian ukośne, poprzedzielane podłużnym nacięciem (jodełka) i zakończone zygawkowatymi poprzecznymi liniami. Bliżej okrągłych końców grupy żłobków złożone z 3 nacięć, obejmujących tylko górną, zewnętrzną, stronę pierścieni. Tuż przy zeważających się końcach pasmo drobnych nacięć obejmujących też zewnętrzną, górną, stronę pierścieni. a) Ryc. 3,4. Śr. 24,8 cm, szer. w środku 1,1 cm, grub. 0,6 cm, śr. końców 0,6 cm. Nr kat. 1942:453. b) Ryc.

3,5. Śr. 18,7 cm, szer. 0,9, grub. 0,6 cm, śr. końców 0,5 cm. Nr kat. 1942:454. Chron.: Hallstatt D.

Otwarty kolisty pierścień brązowy (ryc. 3,6), w przekroju płasko-soczewkowaty, o końcach okrągłych, ściętych wielopłaszczyznowo; jeden koniec odłamany. Ornament podobny do wyżej opisanego, różni się jedynie tym, że nacięcia na przemian ukośne nie posiadają zakończeń w postaci zygawkowatej pionowej linii. Śr. pierścienia 21,2 cm, szer. 1,0 cm, grub. 0,6 cm, śr. końców 0,5 cm. Nr kat. 1942:456. Chron.: Hallstatt D.

Otwarty kolisty pierścień brązowy (ryc. 3,7), o przekroju płasko-soczewkowatym i zwężonych owalnych w przekroju końcach, należących również do napierśnika. Zdobiony podobnymi pasmami pionowych żłobków jak poprzednie okazy. Pomędzy grupami pionowych nacięć krótkie nacięcia na przemian ukośne, zakończone linią zygawkowatą. Bliżej końców pasma ukośnych nacięć oraz grupy drobnych pionowych żłobków. Śr. 23,7 cm, szer. 1,1 cm, grub. 0,6 cm, najw. śr. końców 0,6 cm. Nr kat. 1942:455. Chron.: Hallstatt D.

Kolista otwarty pierścień brązowy napierśnika (ryc. 4,2), o przekroju płasko-soczewkowatym i zwężonych okrągłych końcach, zdobiony grupami nacięć pionowych i ukośnych, ustawionych do siebie pod kątem, oraz rzędami kół koncentrycznych z zaznaczonym środkiem. Na końcach dodatkowo linie punktowane. Śr. 23,2 cm, szer. 0,9 cm, grub. 0,6 cm, śr. końców 0,5 cm. Nr kat. 1942:458. Chron.: Hallstatt D.

Otwarty kolisty brązowy pierścień napierśnika (ryc. 4,1), o przekroju soczewkowatym i zwężonych okrągłych końcach. Ornament w postaci grup pionowych żłobków poprzedzielanych grupami krzyżujących się nacięć. Tuż przy końcach pomiędzy grupami pionowymi na przemian ukośne drobne żłobki. Na odwrotnej stronie pierścienia silnie starty analogiczny ornament. Śr. 16,7 cm, szer. 0,8 cm, grub. 0,5 cm, śr. końców 0,5 cm. Nr kat. 1942:459. Chron.: Hallstatt D.

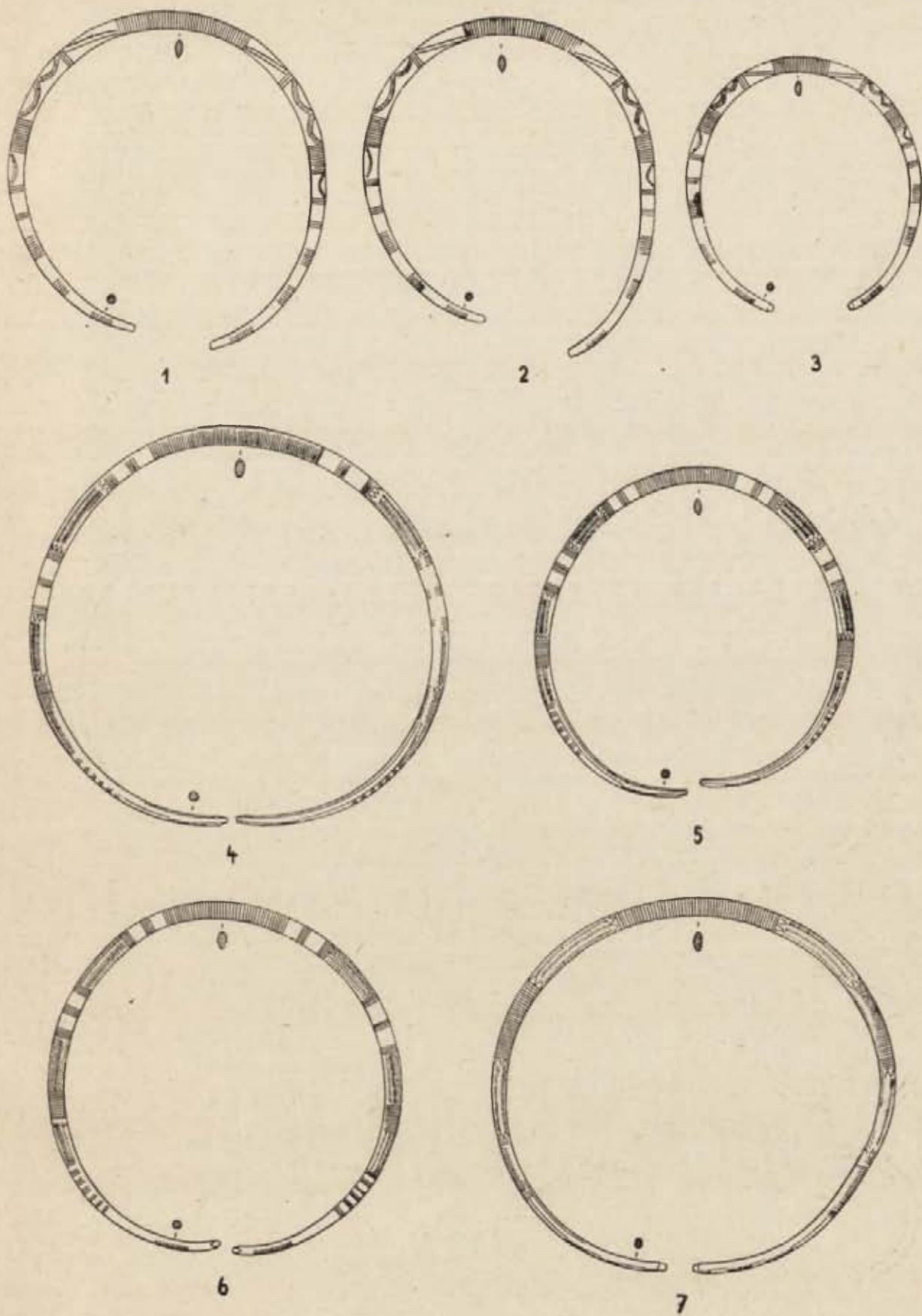
Otwarty kolisty pierścień brązowy napierśnika (ryc. 4,3), o przekroju płasko-soczewkowatym, zdobiony pośrodku grupą 3 nacięć, po bokach których znajdują się 2 pasma ukośnych nacięć. Przy okrągłych końcach po 2 grupy nacięć pionowych. Śr. 12,5 cm, szer. 0,8 cm, grub. 0,4 cm, śr. końców 0,4 cm. Nr kat. 1942:457. Chron.: Hallstatt D.

Nasztyk brązowy, otwarty, okrągły (ryc. 4,4), skośnie żłobkowany, z końcami silnie spłaszczonymi, niemal stykającymi się i zwiniętymi w uszka szer. 3,2 cm. Śr. 14,3 cm, grub. 0,7 cm. Nr kat. 1942:460. Chron.: Hallstatt D.

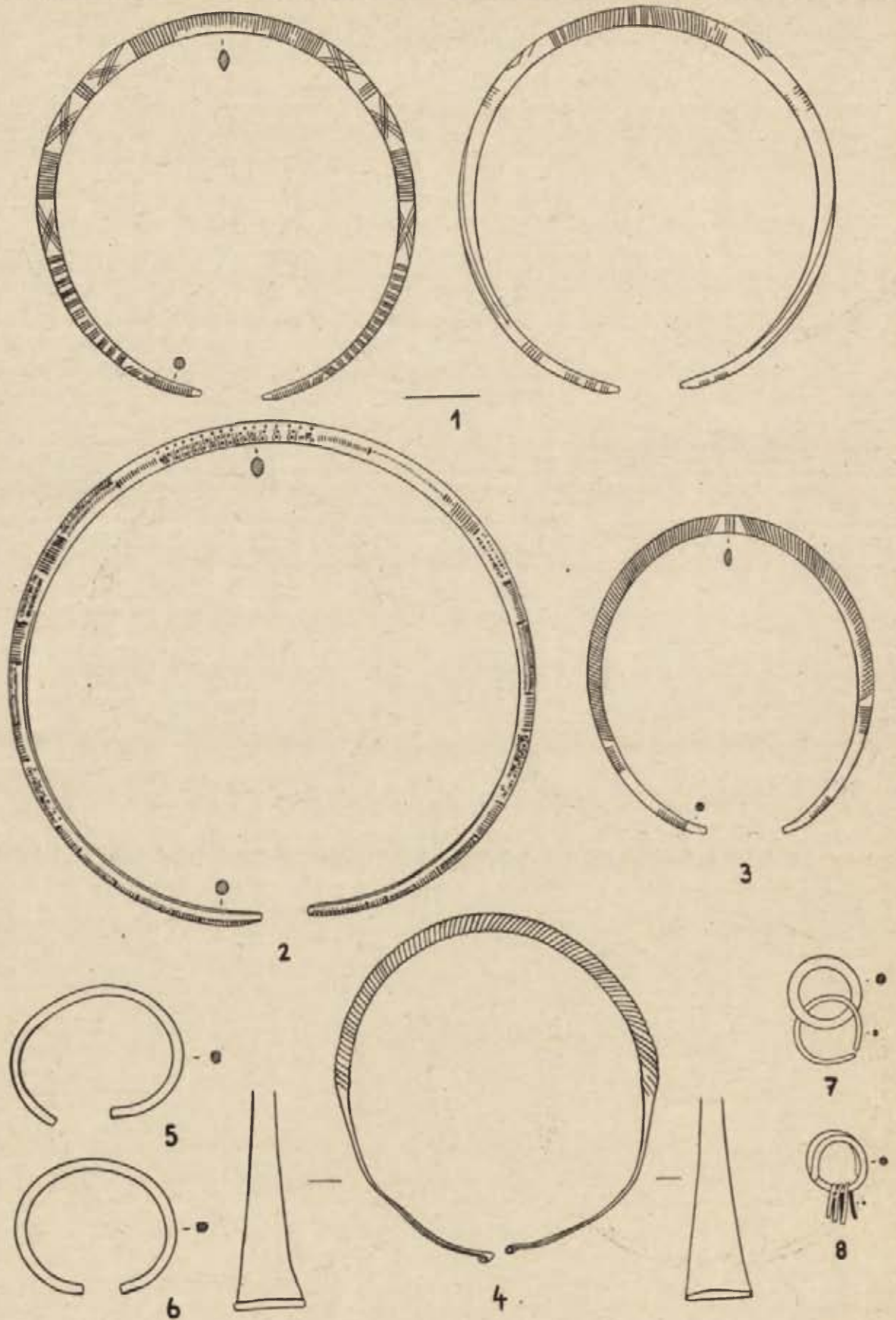
Dwie owalne, otwarte bransolety brązowe, wykonane z prętów o przekroju płaskoowalnym, grub. 0,4 cm, szer. 0,5 cm. a) Ryc. 4,6. Na końcach nikłe ślady ornamentu w postaci nacięć pionowych na stronie zewnętrznej. Z jednej strony jest mocno spłaszczona, końce uszkodzone i starte. Śr. 7,1 cm. Nr kat. 1942:463. b) Ryc. 4,5. Na jednym końcu ślady ornamentu w postaci linii pionowych. Końce ścięte, jeden odłamany. Śr. 7,6 cm. Nr kat. 1942:464. Chron.: Hallstatt C.

Brązowa bransoleta spiralna (ryc. 5,31) z 6 zwojów wąskiej, trochę wypukłej, niezdobionej taśmy, szer. 0,7 cm, grub. 0,1 cm, z końcami silnie zwężonymi. Jeden koniec ma pseudosznurowe nacięcia. Wys. bransolety 14 cm, śr. zwojów 8,8 cm. Nr kat. 1942:461. Chron.: V okr. ep. brąz.

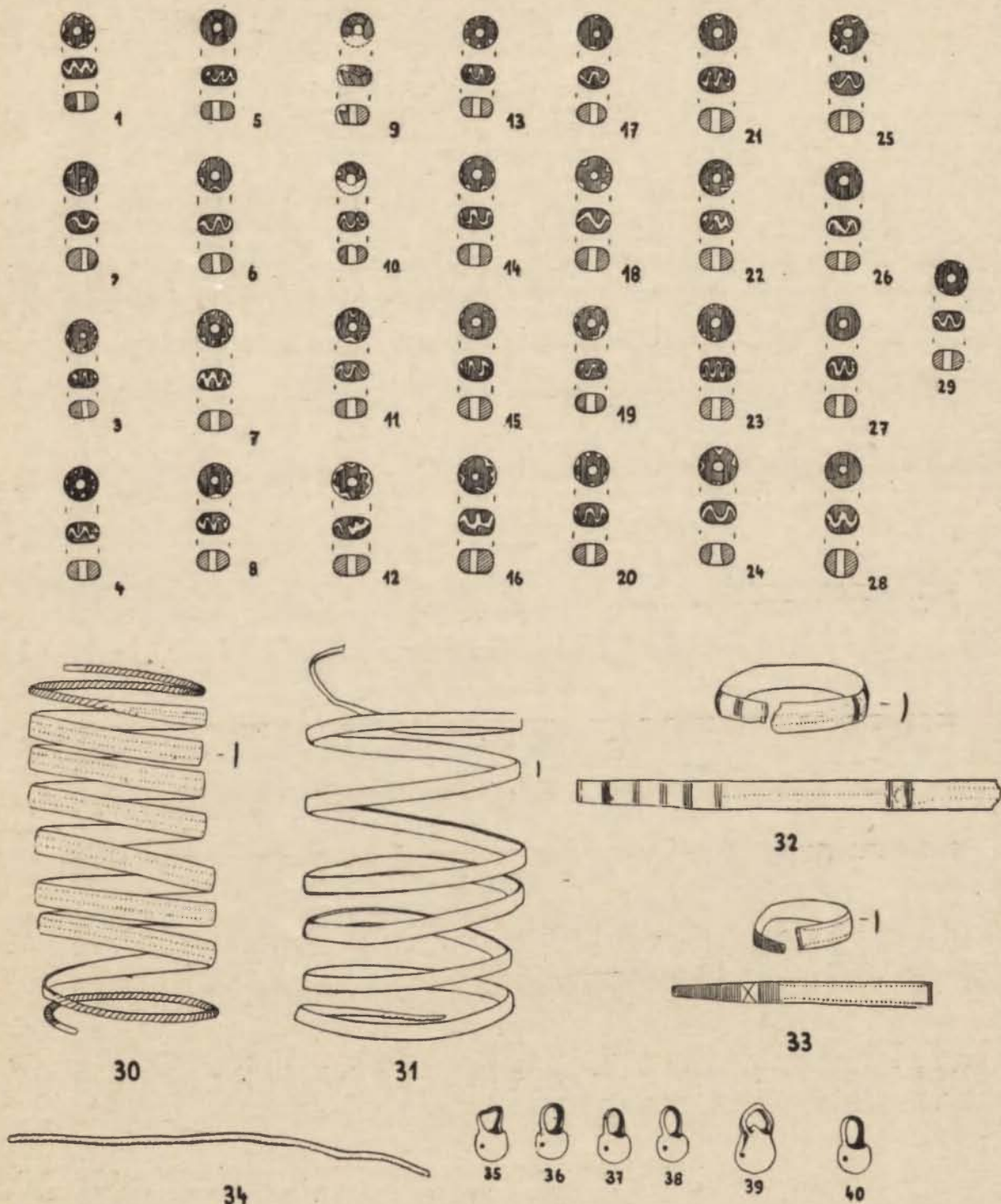
Brązowa bransoleta spiralna (ryc. 5,30) z 9 zwojów wąskiej i nieznacznie wypukłej taśmy, szer. 1 cm, grub. 0,1 cm, z końcami skręconymi spiralnie. Zdobienie w postaci 2 równoległych linii kropkowanych, posiadających wypukłe negatywy na stronie wewn. Wys. 13 cm, śr. 7,3 cm. Nr kat. 1942:462. Chron.: Hallstatt D.

Ryc. 3. Bojanowo Stare, pow. kościański. 1—7 — brązowe pierścienie napierśników, ok. $\frac{1}{4}$ w.n.
 Fig. 3. Bojanowo Stare, distr. de Kościan. 1—7 — anneaux de colliers multiples en bronze, env. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Ryc. 4. Bojanowo Stare, pow. kościański. 1—3 — brązowe pierścienie napierśników; 4 naszyjnik brązowy; 5, 6 — bransolety brązowe; 7, 8 — wisiorki brązowe; $\frac{2}{3}$ w.n.
 Fig. 4. Bojanowo Stare, distr. de Kościan 1—3 — anneaux de colliers multiples en bronze; 4 — collier en bronze; 5, 6 — bracelets en bronze; 7, 8 — pendeloques en bronze; $\frac{1}{3}$ gr. nat.

Ryc. 5. Bojanowo Stare, pow. kościański. 1—29 — paciorki szklane; 30—33 — bransolety brązowe; 34 — drut brązowy; 35—40 — wisiorki brązowe; ²/₁ w. n.

Fig. 5. Bojanowo Stare, distr. de Kościan. 1—29 — perles en verre; 30—33 — bracelets en bronze; 34 — fil de bronze; 35—40 — pendeloques en bronze; ²/₁ gr. nat.

Dwa fragmenty brązowych bransolet spiralnych. a) Ryc. 5,32. Zachowany 1 zwój wypukłej taśmy, szer. 1,1 cm, grub. 0,1 cm, z końcem nieznacznie zwężonym. Zdobienie na stronie zewn. grupami żłobków pionowych oraz 2 podłużnymi liniami kropkowanymi, przechodzącymi przy końcach w 1 linię. Śr. zwoju 6 cm. Nr kat. 1942:466. b) Ryc. 5,33. Także 1 zwój taśmy lekko wypukłej, szer. 0,9 cm, grub.

0,1 cm, z końcem zwężonym. Ornament w postaci 2 pasm pionowych nacięć przedzielonych nacięciami w formie krzyża. Od grupy pionowych nacięć biegną tuż przy krawędziach 2 podłużne linie kropkowane. Fragment powyginany. Nr kat. 1942:465. Chron.: Hallstatt D.

Kółko brązowe (ryc. 4,8) składające się z ¹/₂ zwoju drutu okrągłego, grub. 0,3 cm, z zawieszonym

spiralnym pierścionkiem z 4 zwojów drutu w przekroju płasko-soczewkowatym, grub. 0,2 cm. Śr. kółka 2,7 cm, pierścionka 1,8 cm. Nr kat. 1942: 468. Chron.: Hallstatt C.

Dwa złożone kółka brązowe (ryc. 4,7). Jedno zamknięte, z drutu okrągłego grub. 0,4 cm, drugie otwarte, z drutu o przekroju płasko-soczewkowatym, grub. 0,2 cm, szer. 0,3 cm. Śr. obu 3,2 cm. Nr kat. 1942: 468. Chron.: Hallstatt C.

Sześć brązowych wisiorków gruszkowatych, zawieszonych na cienkim drucie brązowym, o przekroju owalnym, grub. 0,1—0,3 cm, ze śladami pseudo-sznurowych nacięć (ryc. 5,34). Wisiorki baniaste, puste w środku, z małymi otworami po obu stronach, mają koliste pałeczki. a—e) Pięć wisiorków (ryc. 5,35—38,40) ma ścianki grub. 0,1 cm, śr. brzuśca średnio 1,2 cm, wys. średnio 2,2 cm, śr. pałeczków 1,1 cm, szer. 0,2 cm. f) Szósty wisiorek (ryc. 5,39) jest większy, posiada wyraźne ślady nadlewów i ma tylko 1 dziurkę. Grub. ścianek 0,2—0,3 cm, śr. brzuśca 1,4 cm, wys. 2,7 cm, śr. pałeczka 1,6 cm, szer. 0,3 cm. Nr kat. 1942: 467. Chron.: Hallstatt D.

Trzydzieści jeden paciorków (ryc. 5,1—29) płaskokulistych z niebieskiego szklawa, z okrągłymi otworami. Na obwodzie 30 paciorków białe linie falisto-zygzakowate, jeden zdobiony zygzakiem złotym (ryc. 5,29). Cztery są rozłamane, kilka wyraźnie

towska, *Brązowy skarb halsztacki z miejscowości Ginetówka*, pow. Grójec, „Światowit”, t. 23: 1960. s. 516 przyp. 12.

Budzyń, pow. chodzieski

Z Budzyna pochodzi skarb złożony z 7 pierścieni napierśnika oraz fragmentu ósmego, znalezionych w bagnie.

Inwentarz:

Pięć pierścieni (ryc. 6,1) zdobionych po stronie zewn. grupami pionowymi linii oraz grupami takich samych linii ujętych w formę trójkątów stykających się wierzchołkami.

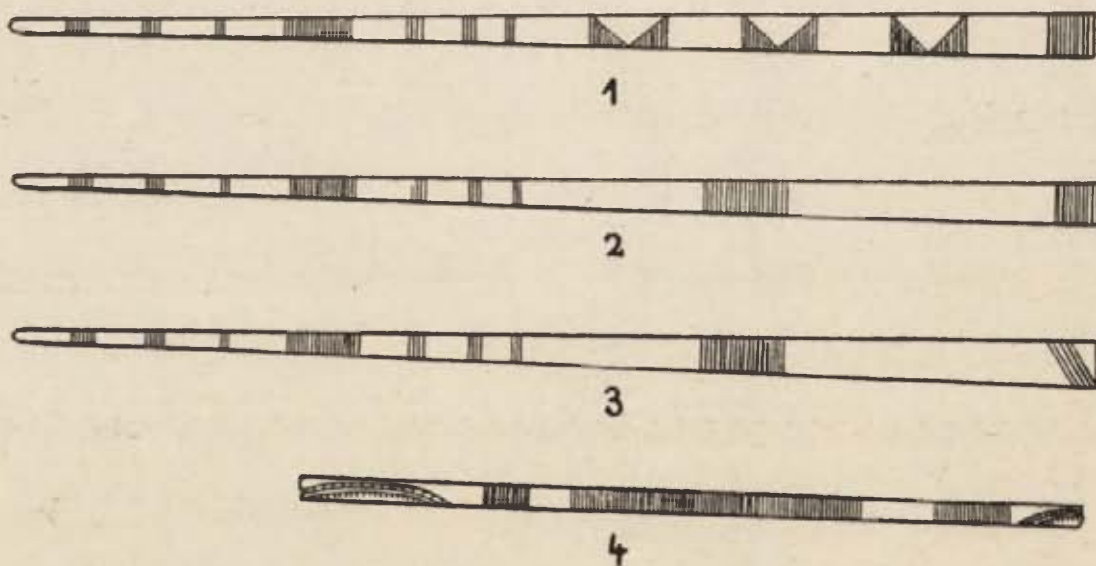
Dwa pierścienie (ryc. 6, 2,3) zdobione zespołami pionowych linii oraz na jednym pierścieniu grupą ukośnych kresek.

Fragment pierścienia (ryc. 6,4) zdobiony pasmami pionowych kresek oraz 3 liniami półkolistymi. Dwie linie półkoliste są wypełnione kreskami, które również występują poniżej 3 linii.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Museum f. Völkerkunde Vorgesch., Abt. II 10 771 a—g, Berlin.

Literatura: Schwartz, *Materialien*, s. 2; Sadowski, *Wykaz zabytków*; s. 58; Lissauer, *Die prähistorische*, s. 75; Sadowski, *Die Handels-*

Ryc. 6. Budzyń, pow. chodzieski. 1—4 — brązowe pierścienie napierśników, $\frac{1}{4}$ w. n. Wg E. Sturmsa
Fig. 6. Budzyń, distr. de Chodzież. 1—4 — anneaux de colliers multiples en bronze, $\frac{1}{2}$ gr. nat.
D'après E. Sturms

obluczonych; obecnie zachowanych 29 szt. Śr. przec. 1,5 cm, wys. 0,7—1,1 cm, śr. otworów 0,3—0,4 cm. Nr kat. 1942: 469. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Państw. Muzeum Archeol. w Warszawie, depozyt ze zbiorów Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1942: 130.

Literatura: J. Kostrzewski, *Prasłowiańszczyzna*, Poznań 1946, s. 118, ryc. 46, 3, 4; Łuka, *Skarb brązowy*, s. 297; M. Piaszykówna, *Popielnice*, s. 66; J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 28, 61; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 158, 174; tenże, *Studien*, s. 54, 89; Łuka, *Importy italskie i wschodnio-alpejskie oraz ich naśladownictwa na obszarze kultury „łużyckiej” okresu halsztackiego w Polsce*, „Slavia Antiqua”, t. 6: 1959, s. 71; B. Chomen-

strassen, s. 152 n., 158 n.; Blume, *Ausstellung*, s. 23; tenże, *Kaiser-Friedrich-Museum*, s. 186; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 129, 286 przyp. 527; Petersen, *Die frühgermanische*, s. 151; Piaszykówna, *Popielnice*, s. 67; E. Sturms, *Tüllenbeile und Halsringe aus dem ehemaligen Westpreussen*. [w:] *Documenta Archaeologica W. La Baume dedicata*, Bonn 1956, s. 26, tabl. IX ryc. 26 a—d

Bydgoszcz, m. woj.

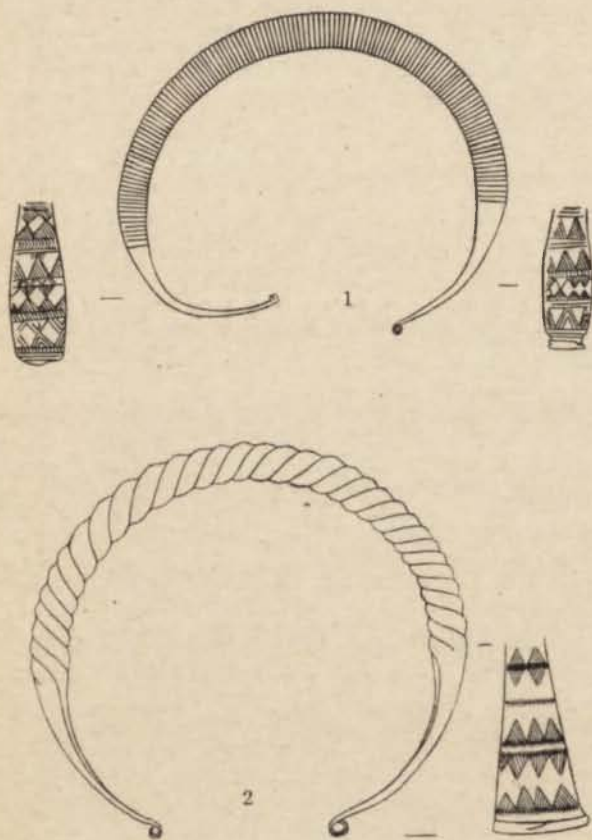
W okolicy Bydgoszczy przed pierwszą wojną światową znaleziono skarb.

Inwentarz:

Naszyjnik brązowy okrągły, otwarty (ryc. 7,2), zdobiony skośnym żłobkowaniem jednokierunkowym, grub. 1,6 cm. Końce spłaszczone i zwinięte w uszka,

szer. 4 cm, po zewnętrznej stronie są zdobione rzędami skośnie zakreskowanych trójkątów, zwróconych do siebie podstawami. U podstaw trójkątów drobne ukośne nacięcia zwrócone do siebie pod kątem. Analogiczna linia nacięcia znajduje się między pierwszym a drugim rzędem trójkątów od góry. Rząd trójkątów przy uszkach jest pojedynczy. Śr. 17,5 cm. Chron.: Hallstatt D.

Brązowy naszyjnik otwarty (ryc. 7,1), wykonany z okrągłego pręta, grub. 1,4 cm, zdobionego gęstymi dookólnymi żłobkami, w wielu miejscach mocno startymi. Końce naszyjnika spłaszczone, najw. szer. 2 cm, i zwinięte w uszka, zdobione po stronie zewn. Na jednym końcu 5 grup poziomych linii, najczęściej po 3, między którymi znajdują się skośnie zakreskowane, mniejsze i większe trójkąty zwrócone do siebie wierzchołkami tak, że puste przestrzenie tworzą poziomy rząd rombów. Bliżej uszka potrójna linia zygzakowata, tworząca trójkąty. Drugi koniec, rów-

Ryc. 7. Bydgoszcz. 1,2 — naszyjniki brązowe, $\frac{1}{4}$ w. n.
Fig. 7. Bydgoszcz. 1,2 — colliers en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

niez zdobiony grupami linii, ma między nimi rzędy ukośnych lub pionowych kresiek: w jednym wypadku ustawionych do siebie pod kątem, w drugim zastąpionych podwójną linią zygzakowatą. Dalszy ornament to zakreskowane trójkąty ustawione pojedynczym rzędem lub po 2, zwrócone do siebie wierzchołkami. Tuż przy końcu linie tworzące zygzak. Całość zgięta w owal, jedno uszko zniszczone. Najw. śr. 15,6 cm. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy.

Literatura: J. Kostrzewski, *Pradzieje Bydgoszczy*, „Przegl. Bydgoski”, R. 1: 1933, z. 1, s. 9, ryc. 5;

Przewodnik po wystawie Działu Archeologicznego, Bydgoszcz 1956, s. 39, ryc. 16 na s. 38; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 156, ryc. 455; tenże, *Ze studiów*, s. 38, ryc. 6, s. 61; tenże, *Studien*, s. 66, ryc. 10, s. 89; tenże, *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 255.

Chobienice, pow. wolsztyński

Skarb znaleziono pod korzeniami starego dębu na wyspie Jez. Chobienickiego. Według B. Erzepkiego składał się z 43 przedmiotów, a wg J. N. Sadowskiego z 40 szt. Skarb miało stanowić 7 naszyjników brązowych i 36 bransolet, z których ongiś zostało 27 szt. Obecnie jest 5 naszyjników i 25 bransolet.

Inwentarz:

Dwadzieścia trzy brązowe okrągłe bransolety (ryc. 8, 1—23) otwarte, z końcami stykającymi się. Przekrój 8-boczny o śr. od 0,5 do 0,7 cm. Końce guziczkowato zgrubiałe. Na stronie zew. w pobliżu końców ornament 3 grup pionowych żłobków. Jedna bransoleta ma spiłowane guziczkowate zgrubienia, na wszystkich okazach po stronie wewn. płaskie, nieregularne nacięcia. Śr. od 7,5 do 9 cm. Nr inw. 1939: 137 b, c. Chron.: Hallstatt D.

Dwie bransolety brązowe, okrągłe, otwarte, wykonane z pręta o śr. 0,8 cm. Stykające się ze sobą końce posiadają guziczkowate zgrubienia. Zdobienie tylko na stronie wewn. w postaci 2 rzędów płaskich nieregularnych nacięć, mających prawdopodobnie na celu stworzenie powierzchni chropowatej, utrudniającej ześlizgiwanie się z ręki. Śr. bransolet 9 cm, grub. 0,8 cm. a) Ryc. 9,6. Pręt 8-boczny. b) Ryc. 9,7. Pręt 6-boczny. Nr inw. 1939: 137 a. Chron.: Hallstatt D.

Dwa okrągłe naszyjniki otwarte, żłobkowane z końcami guziczkowatymi, zdobionymi po stronie zewn. 2 pasmami drobnych pionowych bruzd. a) Ryc. 9,1. Śr. 16,3 cm, grub. 1,1 cm, rozstęp końców 5,5 cm. b) Ryc. 9,5. Śr. 17,9 cm, grub. 1,1 cm, rozstęp końców 5,4 cm. Nr inw. 1939: 134 a, b. Chron.: Hallstatt D.

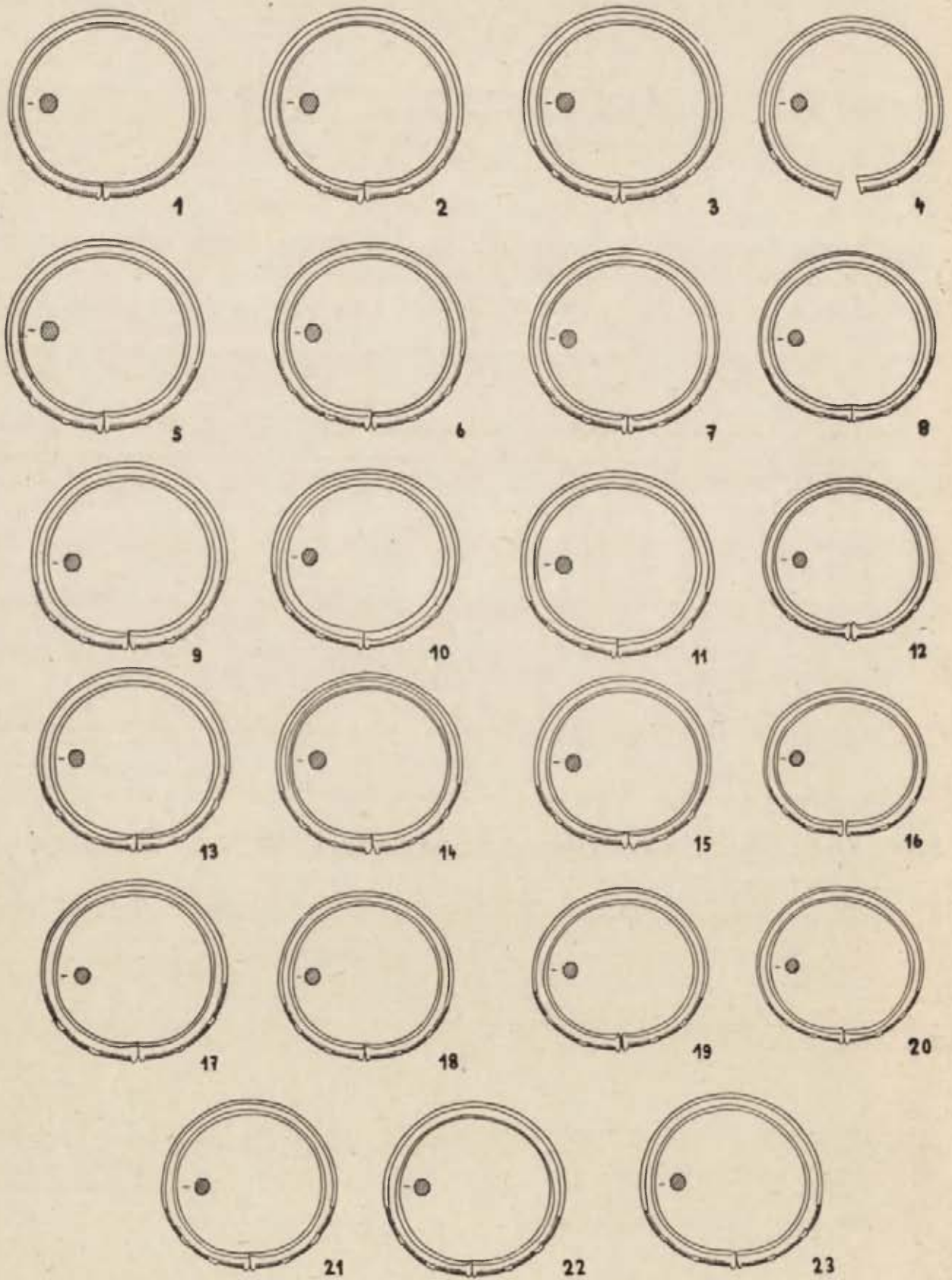
Okrągły, otwarty naszyjnik (ryc. 9,2), żłobkowany, z końcami guziczkowatymi, ozdobionymi po stronie zewn. 2 grupami gęstych bruzd pionowych, zakończonych pasmem ukośnych nacięć. Śr. 16 cm, grub. 1 cm, rozstęp końców 6,3 cm. Nr inw. 1939: 134 c. Chron.: Hallstatt D.

Dwa otwarte naszyjniki, skośnie żłobkowane, z końcami guziczkowatymi, zdobionymi 3 grupami gęstych bruzd oddzielonych od siebie pionowymi pasmami ukośnych nacięć. Za tymi grupami pionowe pasma ukośnych nacięć. a) Ryc. 9,3. Śr. 14,7 cm, grub. 0,9 cm, rozstęp końców 6 cm. Nr inw. 1939: 134 d. b) Ryc. 9,4. Ukośne nacięcia zachodzące na część żłobkowaną. Śr. 13 cm, grub. 0,9 cm, rozstęp końców 6,1 cm. Nr inw. 1939: 134 e. Chron.: Hallstatt D.

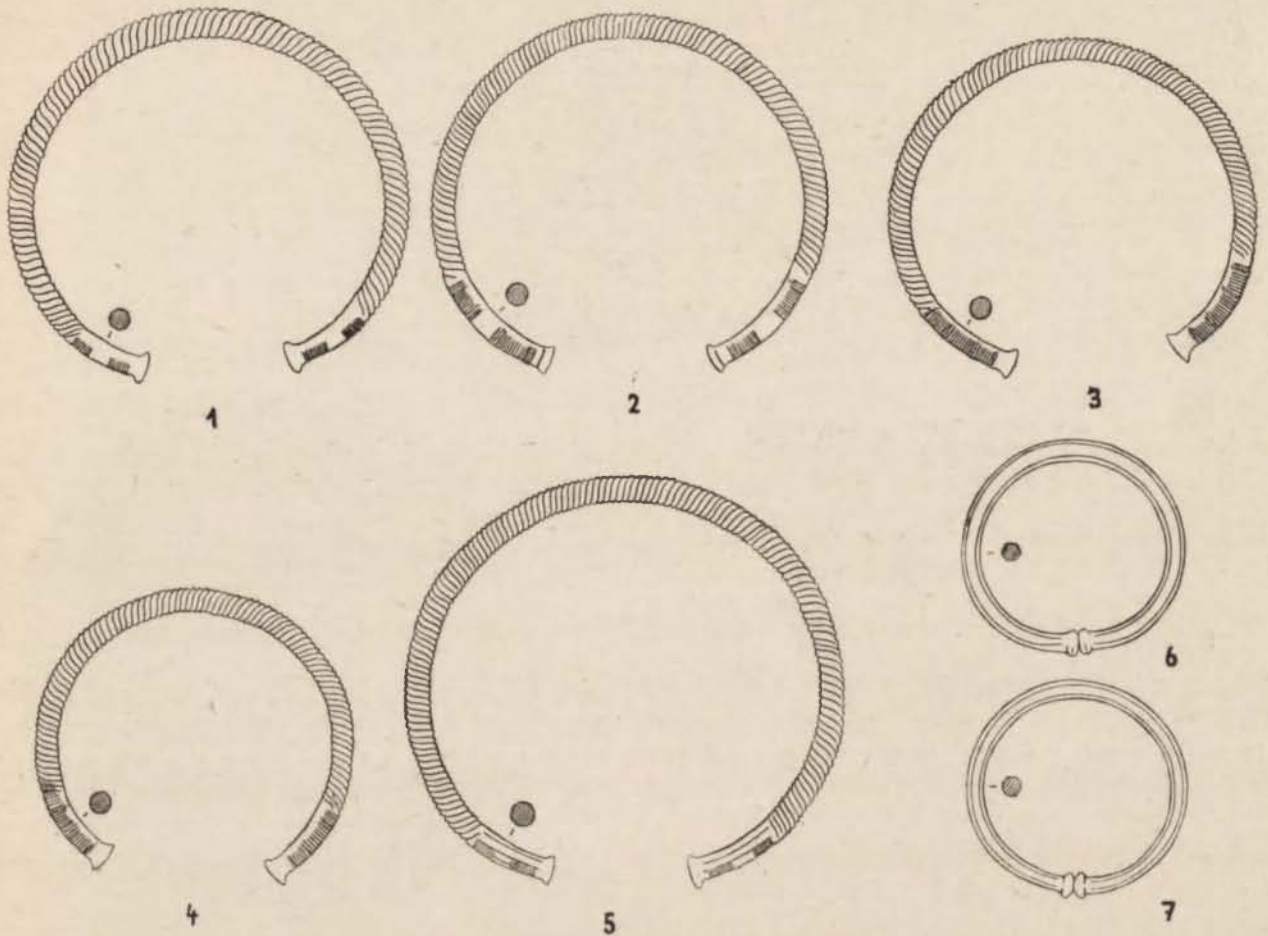
Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: Schwartz, *Materialien*, s. 2; Sadowski, *Wykaz zabytków*, s. 26, tabl. VI, ryc. 4; tenże, *Die Handelsstrassen*, s. 158; *Słownik geograficzny*..., t. 1, Warszawa 1880, s. 593; „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”, z. 3, 1888, s. 31; *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, Poznań 1893, z. 1, s. 11, tabl. XIII; *Przewodnik po zbiorach*, s. 37; *Przechadzka w Muzeum*, s. 14; J. Kostrzewski, *Skarb brązowy z Mącznik w pow. średzkim, odkryty w r. 1918*, „Przegl. archeol.”, t. 1: 1921, s. 53; tenże, *Wielkopolska* wyd. 2, s. 110 n., ryc. 388, s. 114, ryc. 395, s. 276 przyp. 437, s. 279 przyp. 462 a; Waga, *Dwa skarby*, s. 202; Szafrański, *Skarby brązowe*, s. 158; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 154, ryc. 448, s. 156, ryc. 458.

Ryc. 8. Chobienice, pow. wolsztyński. 1—23 — bransolety brązowe, ^{2/1} w. n.
 Fig. 8. Chobienice, distr. de Wolsztyn. 1—23 — bracelets en bronze, ^{2/1} gr. nat.

Ryc. 9. Chobienice, pow. wolsztyński. 1—5 — naszyjniki brązowe, 6, 7 — bransolety brązowe; $\frac{1}{3}$ w. n.
 Fig. 9. Chobienice, distr. de Wolsztyn. 1—5 — colliers en bronze; 6, 7 — bracelets en bronze; $\frac{1}{3}$ gr. nat.

Choryń, pow. kościański

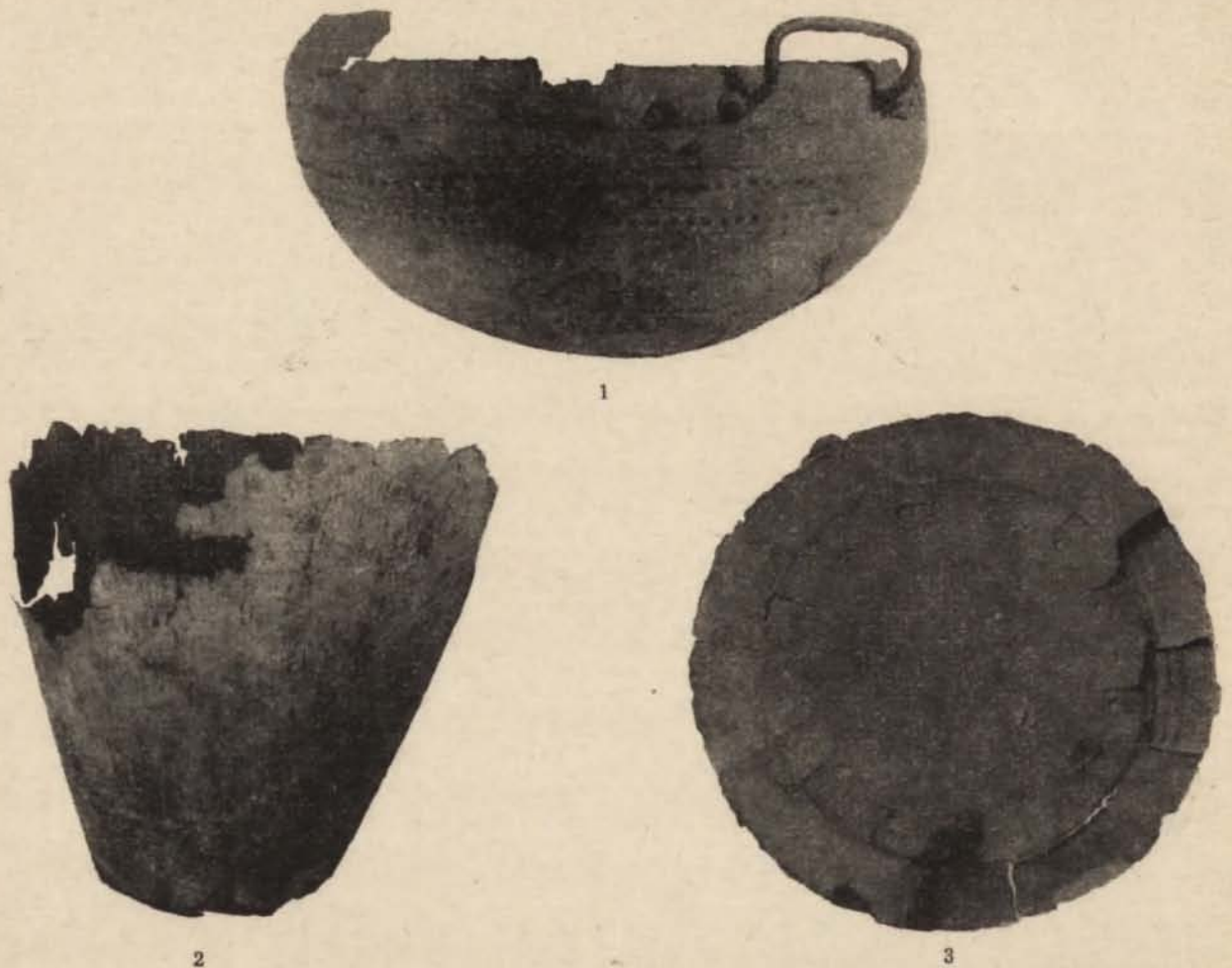
W miejscowości Choryń ongiś w pobliżu folwarku Katarzynowo, nad brzegiem wąskiego pasma łąk, przez które przepływa Obra, znaleziono dwa naczynia brązowe, które znajdowały się w piaszczystym gruncie na głębokości ok. 0,5 m pod powierzchnią ziemi.

Inwentarz:

Brązowe wiadro (ryc. 10,2) silnie uszkodzone. Ściany naczynia utworzone są z dwóch trapezowatych równej wielkości cienkich blach brązowych (grub. 0,1 cm), połączonych ze sobą pionowym szeregiem nitów brązowych, posiadających płasko rozklepane główki po stronie zewnętrznej. Po każdej stronie wiadra zachowało się po osiem nitów. W dolnej części naczynia do tych blach dołączony jest pas blachy o szer. 16 cm za pomocą 24 nitów umieszczonych w linii poziomej, z główkami również spłaszczonymi od strony zewnętrznej. Krawędzie wszystkich blach zachodzą na siebie mniej więcej 2—2,5 cm silnie do siebie przylegają. Wklepanie krawędzi jest tak mocne, że ściany naczynia po stronie zewnętrznej w miejscach stykowych blach są całkowicie gładkie. Całość naczynia ma kształt odwróconego ściętego stożka. Brzeg naczynia jest zupełnie zniszczony i ubytki blachy na obwodzie są również bardzo duże, powstałe wg relacji ofiarodawcy w czasie przenoszenia naczyń. Według niego też brzeg wiadra był ponoć zdobiony poziomym rzędem okrągłych wy-

pukłości, podobnie jak brzeg drugiego znajdującego naczynia. Oderwane dno wiadra tworzy okrągły krążek blachy brązowej o średnicy 27 cm, posiadający brzegi opadnięte, które tworzą wypukłość o średnicy 20 cm w części środkowej dna widoczną od strony wewnętrznej wiadra. Brzegi dna są w swej dalszej części odłamane. Brzeg dna (ryc. 10,3) posiada od strony zewnętrznej wiadra dwie zachowane prostokątne płytki o wym. ok. $3 \times 5,7$ cm, grub. 0,3 cm, spośród pierwotnej liczby 13 podobnych płytek. Każda płytka posiada na całej swojej płaszczyźnie 5 poziomych żeberk, a po dłuższych przeciwległych sobie bokach po jednej cienkiej blaszce podłużnej wyrastającej z płytek. Jedna blaszka płytki przymocowana była nitami do dna, natomiast drugie blaszkowate ramie płytki przynitowane było do ścian wiadra, łącząc w ten sposób dno ze ścianami naczynia. Wys. zachowanych ścian 54 cm, najw. śr. wylotu 58 cm. Chron.: Hallstatt D.

Brązowe naczynie (ryc. 10,1) również silnie uszkodzone, zwłaszcza brzeg, zbudowane z cienkiej blachy, grub. 0,1 cm, tworzącej półkolistą część dolną. Na całym obwodzie część ta zdobiona jest u góry 3 wypukłymi liniami dookólnymi, między którymi na stronie zewn. znajdują się poziome rzędy wypukłych guzków. Od spodu dna, w części środkowej, nieco wklęsłej, średn. ok. 6,8 cm, znajdowało się 6 otworów na nity, z których 2 się dochowały, wraz z blaszkami wzmacniającymi od wewnątrz. Być może, w tym miejscu była przyczepiona nóżka lub okrągła blaszka

Ryc. 10. Choryń, pow. kościański. 1 — naczynie brązowe, $\frac{2}{3}$ w. n.; 2 — wiadro brązowe, $\frac{1}{3}$ w. n.; 3 — dno wiadra, $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 10. Choryń, distr. de Kościan: 1 — vase en bronze, $\frac{2}{3}$ gr. nat.; 2 — seau en bronze, $\frac{1}{3}$ gr. nat.; 3 — le fond du seau, $\frac{2}{3}$ gr. nat.

wzmacniająca dno. Do krawędzi półkulistej części dolnej naczynia przymocowano od strony zewn. płasko rozkutymi nitami, których zachowało się 7, górną część naczynia — brzeg zagięty do środka, c wys. obecnie 6 cm. Krawędzie styku blach dolnej i górnej części naczynia zachodzą na siebie ok. 1,5 cm i podobnie jak w wiadrze są od strony zewn. bardzo mocno sklepane. Brzeg podobnie jak brzusiec jest zdobiony 3 wypukłymi liniami, w środku których znajdują się rzędy wypukłości. Z brzegu naczynia został tylko fragment. W górnej części naczynia umieszczone były 2 masywne ucha, zachowało się 1, tworzy ono w przybliżeniu prostokątną pętlę z brązowego pręta o przekroju okrągłym, grub. 0,7 cm, którego końce są odgięte i rozplaszczzone, przymocowane do brzegu 2 ozdobnymi nitami o główkach silnie wypukłych od strony zewn. Koło zachowanego ucha na krawędzi oderwanego brzegu ślad pierwotnej naprawy w postaci małej blaszki brązowej, przymocowanej 2 nitami do szczyrby w ścianie naczynia. Wys. obecna 21,5 cm, najw. śr. brzuśca ok. 45 cm. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1890:19.

Literatura: *Przechadzka w Muzeum*, s. 14; *Przewodnik po zbiorach*, s. 39; *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, Poznań 1914, z. 3, s. 1, tabl. XLII, XLIII; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 1, s. 92, ryc. 295,

296; wyd. 2, s. 100, ryc. 338; A. Karpińska, *Reparacje prehistoryczne w Polsce*, „Przegl. archeol.”, t. 2: 1925, s. 29; Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte*, tabl. 25, 28a, 38, s. 132; A. Koszańska, *Skarb naczyń brązowych z Biernac w powiecie tureckim*, „Przegl. archeol.”, t. 7: 1947, s. 109; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 149; E. Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des nordischen Kreises (Periode V)*, Mainz 1956, t. 1, s. 245, t. 2, s. 153.

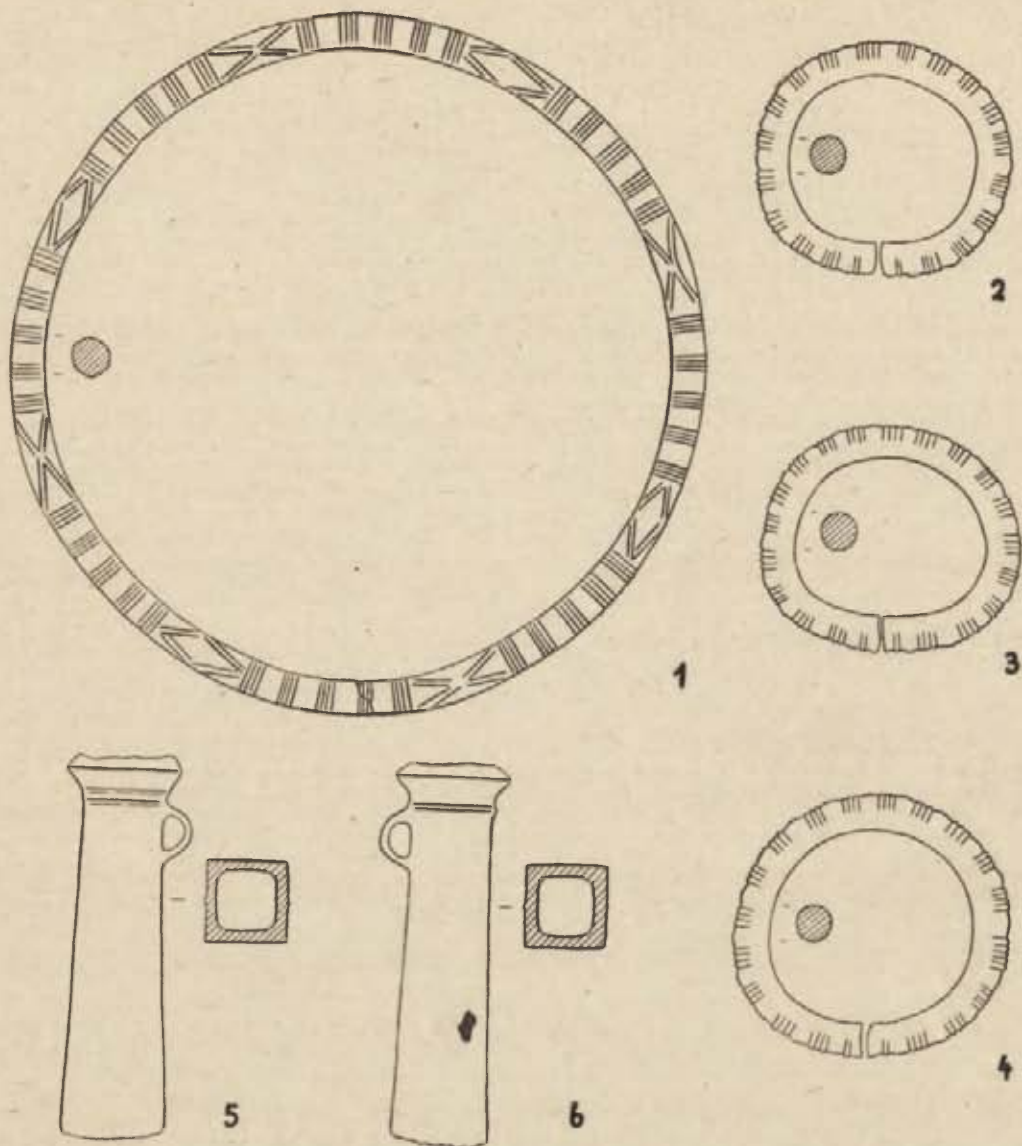
Chrzypsko, pow. międzychodzki

Z Chrzypska pochodzi skarb brązowy.

Inwentarz:

Trzy otwarte bransolety brązowe, wykonane z pręta o przekroju owalnym, grub. 1,2 cm, z końcami ściętymi, prawie się stykającymi. Na stronie zewn. zdobione grupami pionowych żeberk, poprzedzielanych nieornamentowaną wypukłą powierzchnią. a) Ryc. 11,4. Okrągła. Śr. 8,9—9,2 cm. b) Ryc. 11,3. Owalna. Śr. 7,4—8,7 cm. c) Ryc. 11,2. Owalna. Śr. 7,7—8,5 cm. Nr inw. 1939:238 b. Chron.: Hallstatt C.

Brązowy lity naszyjnik zamknięty, okrągły (ryc. 11,1). Zdobiony grupami pionowych nacięć poprzedzielanych na przemian rombami i krzyżującymi się liniami w postaci podwójnych wąskich rowków. Pęknięty. Śr. 23 cm, grub. okrągłego pręta 1,2 cm. Nr inw. 1939:238 a. Chron.: Hallstatt C.

Ryc. 11. Chrzypsko, pow. międzychodzki. 1 — naszyjnik brązowy; 2—4 — bransolety brązowe; 5—6 — siekierki brązowe; $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 11. Chrzypsko, distr. de Międzychód: 1 — collier en bronze; 2—4 — bracelets en bronze; 5, 6 — haches en bronze; $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Dwie brązowe siekierki z tulejką (ryc. 11, 5, 6) o przekroju 4-bocznym, z uszkiem. Na obu bardzo nikły szlif użytkowy oraz wydadne, nie spiłowane rąbki odlewnicze. Dookoła wylotów tulejek występ, daszkowaty w przekroju, pod którym na jednej siekierce są 2, a na drugiej 1 żeberko, opasujące tulejkę. Jedna siekierka uszkodzona. Dł. 12,8 cm, szer. ostrza 3,3 i 3,5 cm, śr. wylotu 3,7—4,2 cm. Nr inw. 1939:238c. Chron.: Hallstatt C.

Chronologia skarbu: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: J. Kostrzewski, *Der Depotfund von Chrzypsko, Kr. Birnbaum*, „Prähist. Zeitschr.”, t. 7: 1915, s. 74—78, ryc. 2,3; P. Reinecke, *Zu den Bronzen von Chrzypsko*, tamże, s. 209, 212; J. Kostrzewski, *Nochmals zum Depotfund von Chrzypsko*, „Prähist. Zeitschr.”, t. 10: 1918, s. 166; *Przewodnik po zbiorach*, s. 57; *Przechadzka w Muzeum*, s. 18; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 75, ryc. 245, s. 76, 111, ryc. 383, s. 114, 258 przyp.

281, s. 276 przyp. 436, s. 279 przyp. 464; *Przewodnik po Dziale Przedhistorycznym Muzeum Wielkopolskiego*, Poznań 1935, s. 33; W. Antoniewicz, *Archeologia Polski*, Warszawa (1928), s. 104, fig. 23, ryc. 6, s. 287, 302, 326; J. Kostrzewski, *Prasłowiańszczyzna*, Poznań 1946, s. 117; A. Witkowska, *Halsztacki skarb żelazny ze Szczonowa*, „Przegl. archeol.”, t. 9: 1953, s. 75; J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 24, 40; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 118, ryc. 305, s. 140, ryc. 382, s. 141; tenże, *Studien*, s. 53.

Czersk Polski, pow. bydgoski

Skarb z Czarska znaleziono w 1881 r. przy budowie urządzeń portowych u ujścia Brdy do Wisły. W 1919 r. wywieziono go do Berlina.

Inwentarz:

Dwie brązowe bransolety z kilku spiralnych zwojów blachy, szer. ok. 0,6 cm. Końce zgięte. Jedna

bransoleta $5\frac{1}{4}$ zwoja, druga $6\frac{1}{4}$. Śr. 6,7 cm. Chron.: Hallstatt.

Cztery brązowe naszyjniki otwarte, puste wewnątrz. Zdobione na przemian grupami linii poprzecznych, skośnie zakreskowanych oraz grupami linii poziomych wypełnionych kratkowaniem i zakreskowanymi trójkątami. Chron.: Hallstatt D.

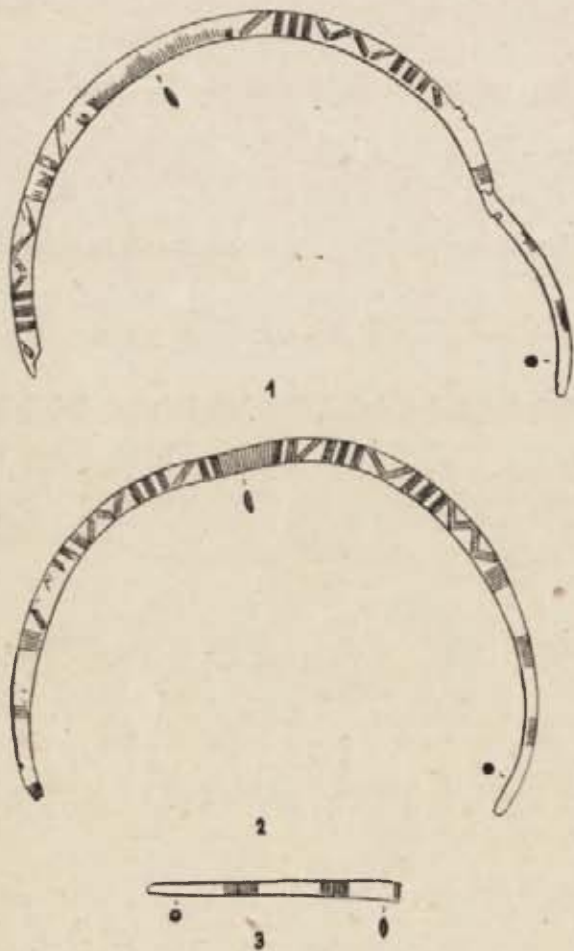
Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Dawniej Muzeum Miejskie w Bydgoszczy, nr inw. 1881:33—38.

Literatura: „Jahrbuch d. Hist. Ges. für den Netzedistr.”, 1886, s. 10, nr 33—36; Lissauer, *Die prähistorischen*, s. 71, nr 14; Kossinna, *Die illyrische*, s. 111 n; M. Schultze, *Grab- und Depotfunde der Periode II der Bronzezeit in der Sammlung der Historischen Gesellschaft zu Bromberg*, „Mannus”, t. 8:1917, s. 265; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 255 przyp. 253, s. 280 przyp. 467; tenże, *Z badań nad osadnictwem wczesnej i środkowej epoki brązozej na ziemiach polskich*, „Przeł. archeol.”, t. 2:1925, s. 206; tenże, *Pradzieje Bydgoszczy*, „Przeł. Bydgoski”, R. 1:1933, z. 1, s. 9; *Przewodnik po wystawie Działu Archeologicznego Muzeum im. Wyczółkowskiego*, Bydgoszcz 1956, s. 39.

Czyściec, pow. szamotulski

Na polu J. Włodarczyka w Czyścicu podczas bronowania roli w 1948 r. znaleziono 2 pierścienie napierśnika brązowego i łańcuch trzeciego. Na tym sa-

Ryc. 12. Czyściec, pow. szamotulski. 1—3 — brązowe pierścienie napierśnika, $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 12. Czyściec, distr. de Szamotuły. 1—3 — anneaux en bronze d'un collier multiple, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

mym polu już wcześniej, bo w 1926 r., odkryto 2, a potem 3 pierścienie napierśnika, które jednak zaginęły. Ogółem znaleziono 7 pierścieni oraz fragment ósmego. Zachowały się jedynie pierścienie odkryte w latach powojennych. Nieznane są niestety bliższe okoliczności znalezienia zabytków, jednakże kolejne odkrywanie pierścieni na tym samym terenie wskazuje na możliwość pochodzenia ich ze skarbu, częściowo zniszczonego.

Inwentarz:

Owalny pierścień z pręta (ryc. 12,1) o przekroju płasko-soczewkowatym, wym. $0,3 \times 1$ cm. Jeden koniec pierścienia zwężony, owalny w przekroju, grub. $0,4 \times 0,5$ cm. Środkowa część pierścienia po stronie zewn. zdobiona grupą pionowych żłobków, po bokach podwójnymi lub potrójnymi grupami pionowych żłobków, między którymi znajdują się pionowe rzędy poprzecznych nacięć. Między grupami żłobków podwójne linie ukośne i zygzakowate, w środku zakreskowane. Bliżej końca tylko grupy drobnych pionowych nacięć, drugi koniec odłamany. Całość powyginana, a zielonkawa patyna w wielu miejscach odbita. Śr. ok. 20,5 cm. Chron.: Hallstatt D.

Owalny pierścień (ryc. 12,2) z pręta o przekroju płasko-soczewkowatym, wym. $0,3 \times 0,9$ cm. Jeden koniec zwężony, okrągły w przekroju, grub. 0,4 cm. drugi pierwotnie odcięty. Zdobienia na stronie zewn. analogiczne do zdobień na poprzednim okazie. Pierścień powyginany i częściowo zniszczony. Śr. 21 cm. Chron.: Hallstatt D.

Zachowany tylko koniec pierścienia (ryc. 12,3), dług. 10,3 cm. Zewnątrz zdobiony grupami pionowych żłobków. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1948:311, nr kat. 1948:1898.

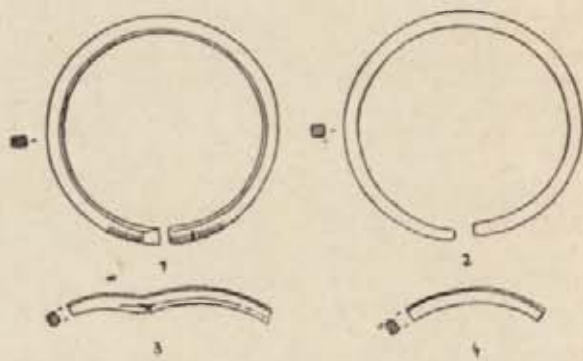
Literatura: „Z otchłani wieków”, R. 17:1947, z. 9/10, s. 156; R. 18:1949, z. 1/2, s. 24; B. Kostrzewski, *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1945—1949*, „Fontes Praehist.”, t. 1:1951, s. 196.

Dzierżążno Małe, pow. trzcianecki

Na południe od wsi Dzierżążno Małe wykryto skarb złożony z 6 bransolet, z których zachowały się jedynie 2 i 2 fragm.

Inwentarz:

Brązowa bransoleta okrągła otwarta (ryc. 13,1), wykonana z pręta o przekroju 4-kątnym, $0,4 \times 0,6$ cm. Końce po stronie zewn. zdobione 2 grupami drobnych pionowych nacięć, tępo ścięte; jeden z nich współcześnie ukośnie ścięty. Śr. 9,4 cm, rozstęp między końcami 0,4 cm. Nr H. G. 1705. Chron.: Hallstatt C.

Ryc. 13. Dzierżążno Małe, pow. trzcianecki. 1—4 — bransolety brązowe, $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 13. Dzierżążno Małe, distr. de Trzcianka. 1—4 — bracelets en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Okrągła bransoleta brązowa (ryc. 13,2) otwarta, z pręta 4-kątnego, 0,4×0,5 cm. Śr. 9,5 cm, rozstęp między końcami 0,7 cm. Nr H. G. 1724. Chron.: Hallstatt C.

Dwa fragmenty brązowej bransolety (ryc. 13,3,4), również z pręta o przekroju prostokątnym, 0,4×0,6 cm, stanowiącej ten sam typ, co wymienione. Dł. 6 cm i 8,4 cm. Chron.: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: Szafrński, *Skarby brązowe*, s. 147, 162, 273, ryc. 28—31.

Goplano, pow. aleksandrowski

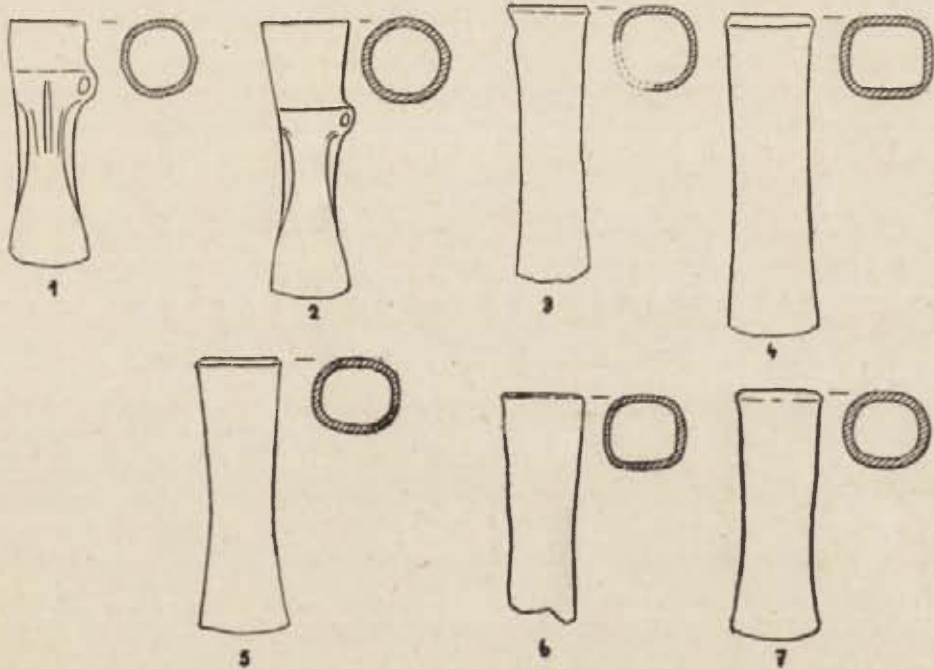
Siekierki żelazne i brązowe z Goplana znaleziono u podnóża grodziska, stanowiącego rozoraną „wyspę” położoną wśród bagiennych obszarów doliny Noteci, zwaną przez miejscową ludność: Wyspa Piasta i Rzepichy albo Kępy. Przedmioty zostały wydobyte przez

ciosu słabo widoczne żłobki, skracające w kierunku rąbków. Śr. tulejki 3,5 cm, dł. siekierki 11,3 cm, szer. lekko zaokrąglonego ostrza 3,2 cm. Nr kat. 1954:659. Chron.: Hallstatt C.

Siekierka żelazna (ryc. 14,4) z tulejką pozbawioną uszka. Krawędź tulejki pogrubiona i ukośnie sklepana, przekrój 4-kątny, 3,2×3,7 cm. Ostrze półokrągłe, płaszczyzna ciosu silnie wyodrębniona, niezobioną, krawędzie jej biegną po linii boków siekierki. Dł. 13 cm, szer. ostrza 3,5 cm. Nr kat. 1954:657. Chron.: Hallstatt D.

Analogiczna siekierka żelazna (ryc. 14,5). Śr. owalnej tulejki 3—3,5 cm, dł. siekierki 11,3 cm, szer. ostrza 3,6 cm. Nr kat. 1954:656. Chron.: Hallstatt D.

Podobna siekierka żelazna (ryc. 14,3) o uszkodzonych: krawędzi tulejki i ostrzu. Liczne szczyrby na powierzchni. Wym. 4-kątnej tulejki 3,2×3,3 cm, dł. siekierki 11,1 cm, szer. ostrza 3 cm. Nr kat. 1954:661. Chron.: Hallstatt D.

Ryc. 14. Goplano, pow. aleksandrowski. 1, 2 — siekierki brązowe; 3—7 — siekierki żelazne; 1/1 w. n.
Fig. 14. Goplano, distr. de Aleksandrów Kujawski. 1, 2 — haches en bronze; 3—7 — haches en fer;
1/1 gr. nat.

pagłębiarkę podczas budowy kanału wodnego Warta—Gopło. Nie wiadomo, czy siekierki tworzą skarb, gdyż brak wiadomości, w jaki sposób zostały wydobyte przez pagłębiarkę, czy wszystkie jednocześnie, czy też każdą siekierkę znaleziono osobno.

Inwentarz:

Brązowa siekierka z tulejką, uszkiem (ryc. 14,1) i silnie wyodrębnioną płaszczyzną ciosu, której krawędzie skracają na wysokości uszka w kierunku wyraźnych rąbków odlewniczych. Górna część płaszczyzny ciosu posiada 3 żeberka, środkowe, najdłuższe, dochodzi do dookólnego zgrubienia tulejki, szer. ok. 2 cm. Tulejka okrągła, śr. 3 cm, dł. siekierki 10,2 cm, szer. lekko zaokrąglonego ostrza 3 cm. Nr kat. 1954:655. Chron.: Hallstatt C.

Brązowa siekierka z tulejką i uszkiem (ryc. 14,2). Okrągła tulejka na stronie zewn. między krawędzią a uszkiem ma zgrubienie szer. ok. 3,7 cm. Silnie wyodrębniona płaszczyzna ciosu, której krawędzie skracają w kierunku uszka i wyraźnych rąbków odlewniczych. Na krawędziach górnych części płaszczyzn

Analogiczna siekierka żelazna (ryc. 14,6) również silnie uszkodzona przy krawędzi tulejki i po bokach, oraz na ostrzu. Dł. 9,2 cm, wym. tulejki 3×3,3 cm, szer. ostrza 2,7 cm. Nr kat. 1954:658. Chron.: Hallstatt D.

Analogiczna siekierka żelazna (ryc. 14,7), z podłużną szczyrbą na 1 boku. Dł. 10,2 cm, śr. owalnej tulejki 3,1—3,4 cm, szer. ostrza 3,4 cm. Nr kat. 1954:660. Chron.: Hallstatt D.

Wszystkie siekierki żelazne miały w tulejkach zachowane fragmentarycznie kawałki drewnianych dębowych rękojeści.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

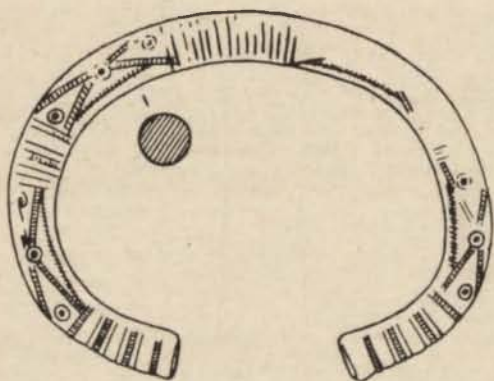
Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1954:158.

Literatura: H. Szoldrska, *Wczesnohistoryczne grodzisko pod wsią Goplano*, „Gazeta Ludowa”, nr 15 z 15 I 1948, s. 6; Z. Podkowińska, *Sprawozdanie z działalności wewnętrznej P.M.A. za lata 1945—1947*, „Sprawozdania P.M.A.”, t. 1:1948, s. 79; L. Sawicki, *Działalność wydziału konserwacji i badań*

zabytków w terenie w latach 1945—1947, tamże, s. 113; J. Antoniewicz, *Zabytki odkryte w miejscowości Gopłano w pow. Aleksandrów na Kujawach*, tamże, t. 2:1949, s. 44; M. Kostrzewska, *Wykaz nabytków Muzeum Arch. w Poznaniu w roku 1954*, „*Fontes Arch. Posn.*”, t. 6:1956, s. 226; Piaskowski, „*Fontes Arch. Posn.*”, t. 10:1959, s. 202, 206; tenże, „*Archeol. Polski*”, t. 3:1959, z. 2, s. 353; J. Piaskowski, T. Różycka, *Badania technologii wyrobów żelaznych na ziemiach Polski w okresie halsztackim i wczesnolateńskim*, „*Kwart. Hist. Kult. material.*”, R. 7:1959, nr 3, s. 386.

Goszczanów, pow. turecki

Skarb znaleziono w okresie międzywojennym w połowie drogi z Goszczanowa do Rzęzaw, mniej więcej 50 m na wschód od tej drogi. Ze skarbu składającego się podobno z 7 naramienników lub bransolet brązowych zachował się tylko 1 naramiennik.

Ryc. 15. Goszczanów, pow. turecki. Naramiennik brązowy, $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 15. Goszczanów, distr. de Turek, Brassard en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Naramiennik owalny (ryc. 15), z okrągłego pręta, grub. 1,3 cm. Końce na stronie zewn. zdobione grupami pionowych żeberk poziomo nacinanych. Dalej ornament w postaci podwójnych równoległych linii w środku zakreskowanych, zbiegających się promieniście, między którymi występują kółka z zaznaczonym środkiem. Od strony zewn. ornament ten jest zakończony 2 równoległymi poziomymi liniami w środku zakreskowanymi, a od wewn. tylko 1 linią z drobnymi nacięciami. Omówione 4 zespoły ornamentacyjne przedzielone są grupami pionowych żłobków, między którymi umieszczone są niekiedy pojedyncze nacięcia. Końce nieznacznie spłaszczone. Powierzchnia dość mocno zniszczona, tak że ornament w wielu miejscach słabo widoczny. Rozstęp między końcami 4,5 cm, najw. śr. 12,9 cm. Nr kat. 1957:598. Chron.: Hallstatt C.

Chronologia skarbu: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1957:281.

Literatura: D. Durczewski, „*Z otchłani wieków*”, R. 24:1958, z. 5, s. 329, 330, ryc. 7.

Imiolki, pow. gnieźnieński

Inwentarz:

Brązowy, otwarty, owalny pierścień napierśnika (ryc. 16,1) o przekroju płasko-soczewkowatym, wym. $1,1 \times 0,3$ cm. Końce w przekroju okrągłe, zwężone, dł. 0,4 cm. Na stronie zewn. zdobienie w środkowej części 2 pasmami ukośnych nacięć przedzielonych podwójnymi równoległymi liniami prostymi i kropkowanymi, tworzącymi trójkąt przedzielony 2 równo-

ległymi liniami kropkowanymi. Po bokach pasm ukośnych nacięć grupy linii pionowych i kropkowanych, poprzedzielanych ukośnymi równoległymi 2 liniami, w środku zakreskowanymi, tworzącymi w dalszej części zygzaki. Bliżej końców tylko grupy pionowych i ukośnych nacięć. Śr. 15,2 cm. Nr inw. 1939:146a. Chron.: Hallstatt D.

Fragment brązowego okrągłego naszyjnika otwartego (ryc. 16,2). Przekrój pręta okrągły, grub. 0,5 cm. Końce mają w przybliżeniu przekrój 4-kątny i są prawdopodobnie ucięte. Naszyjnik na stronie zewn. zdobiony nieprzerwanym pasmem ukośnych nacięć, zmieniających 3-krotnie kierunek. Fragment rozgięty. Śr. 17 cm, rozstęp między końcami 13,5 cm. Nr inw. 1939:146b. Chron.: Hallstatt D.

Fragment brązowego pierścienia napierśnika (ryc. 16,3), o przekroju soczewkowatym, wym. $0,7 \times 0,2$ cm. Końce w przekroju okrągłe, zachowany jeden, grub. 0,4 cm. Fragment, zdobiony grupami pionowych drobnych nacięć, w połowie zgięty. Nr inw. 1939:146c. Chron.: Hallstatt D.

Fragment brązowego pierścienia napierśnika (ryc. 16,4) o przekroju soczewkowatym, wym. $0,7 \times 0,2$ cm, z końcem w przekroju okrągłym, grub. 0,5 cm. Jeden koniec, zgięty esowato, swoim kształtem naśladuje szpile. Po stronie prawdopodobnie zewn. zdobiony grupami pionowych nacięć. Dł. fragmentu 16,3 cm. Nr inw. 1939:146c. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: *Przewodnik po zbiorach*, s. 55; Petersen, *Die frühgermanische*, s. 150; Łuka, *Skarb brązowy*, s. 302; Piaszykówna, *Popielnice*, s. 66.

Jabkowo, pow. wągrowiecki

Na stan. 2 w Jabkowie, na polu niegdys torfiastym, znaleziono pierścienie.

Inwentarz:

Brązowy owalny pierścień napierśnika (ryc. 17,1) o przekroju płasko-soczewkowatym, wym. $0,9 \times 0,3$ cm. Na stronie zewn. zdobiony 2 pasmami na przemian ukośnych nacięć, zakończonych ukośnymi i pionowymi nacięciami oraz żłobkami karbowanymi poziomymi nacięciami. W środku między tymi pasmami znajdują się 2 pionowe równoległe żłobki, a po bokach równoległe nacięcia tworzące kąt wypełniony pionowymi nacięciami. Bliżej końców znajdują się grupy ukośnych żłobków, a na samych zakończeniach już tylko podłużne pasma pionowych drobnych nacięć. Końce zwężone, okrągłe w przekroju, grub. 0,4 cm. Śr. pierścienia 11,1 cm. Nr inw. 1912:17. Chron.: Hallstatt D.

Brązowy okrągły pierścień napierśnika (ryc. 17,2) o przekroju płasko-soczewkowatym, wym. $1,1 \times 0,3$ cm. Zdobiony w środkowej części 2 pasmami ukośnych linii, przedzielonych grupami również ukośnych i pionowych równoległych nacięć. Po bokach grupy podwójnych linii na przemian ukośnych oraz bliżej końców grupy pionowych i ukośnych żłobków. Pierścień rozłamany na pół i brak mu 1 końca. Na obu fragmentach pierścienia ornament jest dość mocno starty. Zachowany koniec zwężony i okrągły w przekroju, grub. 0,4 cm. Śr. pierścienia 17,5 cm. Nr inw. 1912:18. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

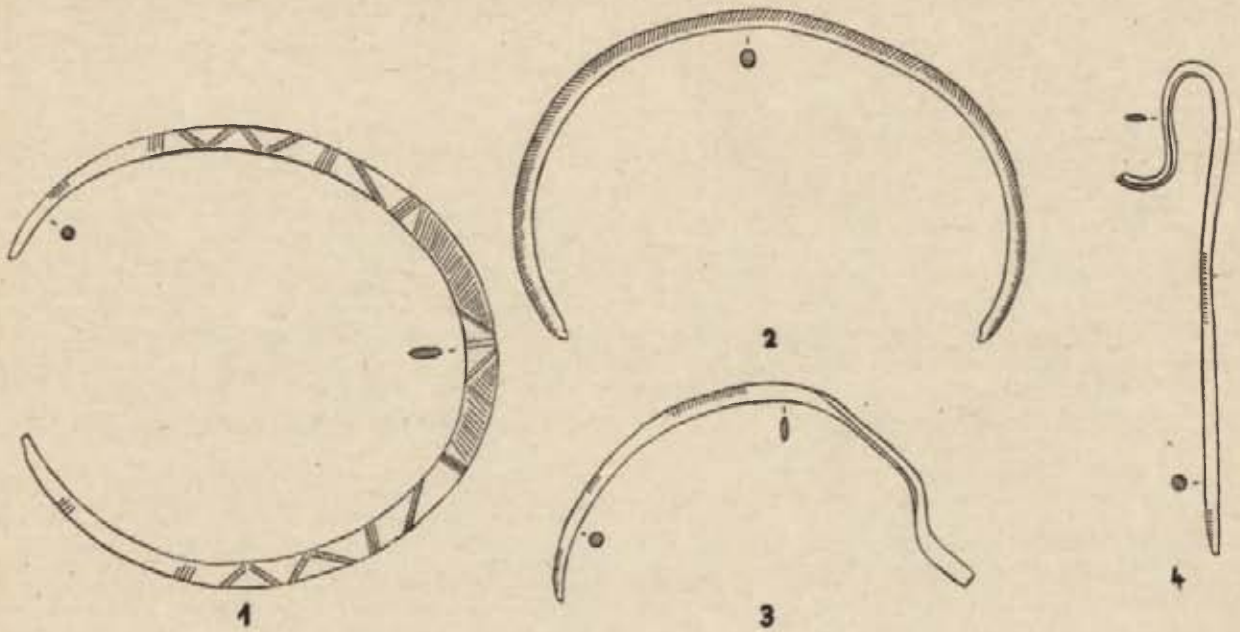
Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: Blume, *Kaiser Friedrich-Museum*, s. 186; H. Cichoszewska, *Nowe nabytki Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w latach 1911—1921*, „*Przeł. archeol.*”, t. 2:1925, s. 130; Petersen, *Die frühgermanische*, s. 150; Piaszykówna, *Popielnice*, s. 66.

Jablonowo, pow. czarnkowski

Inwentarz:

Brązowa bransoletka otwarta (ryc. 18,1), wykonana z okrągłego pręta, grub. 1,6 cm, z koń-

Ryc. 16. Imiołki, pow. gnieźnieński. 1, 3, 4 — brązowe pierścienie napierśników; 2 — naszyjnik brązowy; $\frac{1}{4}$ w. n.
 Fig. 16. Imiołki. distr. de Gniezno. 1. 3, 4 — anneaux en bronze de colliers multiples; 2 — collier en bronze: $\frac{2}{3}$ gr. nat.

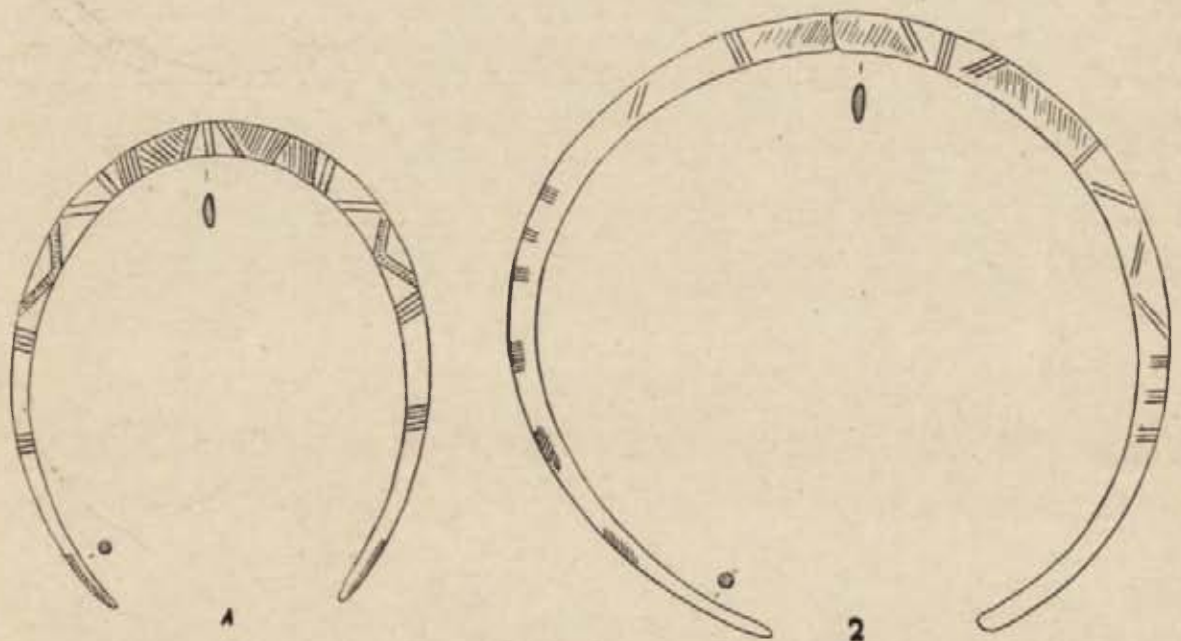
camiami nieznacznie spłaszczonymi, oddalonymi od siebie o 0,4 cm. Zdobiona na stronie zewn. grupami silnie wyodrębnionych żeber, między którymi nieornamentowane wypukłe płaszczyzny mają kształt daszkowaty. Śr. 9 cm. Chron.: Hallstatt C.

Otwarta okrągła bransoleta brązowa (ryc. 18, 2), z końcami stykającymi się ze sobą, wykonana z okrągłego pręta, grub. 1,3 cm. Zdobiona grupami pionowych oraz poprzecznie ukośnych żeber. Śr. 8,8 cm. Chron.: Hallstatt C.

Chronologia skarbu: Hallstatt C.

Zbiory: Ongis Crügersche Samml. Königl. Mus. f. Völkerkunde, Berlin (II 10779, 10780).

Literatura: Schwartz, *Materialien*, s. 3; „Zeitschr. f. Ethnol.”, Berlin 1876, Verhandlungen, s. 221; Lissauer, *Die prähistorischen*, s. 74; Blume, *Ausstellung*, s. 23; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 110, 111, ryc. 385, s. 276 przyp. 436; A. Witkowska, *Halszacki skarb żelazny z Szczonowa w pow. jarocińskim*, „Przeł. archeol.” t. 9:1953, s. 75.

Ryc. 17. Jabłkowo, pow. wągrowiecki. 1, 2 — brązowe pierścienie napierśników, ok. $\frac{1}{4}$ w. n.
 Fig. 17. Jabłkowo, distr. de Wągrowiec. 1, 2 — anneaux en bronze de colliers multiples, env. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Ryc. 18. Jabłonowo, pow. czarnkowski. 1, 2 — bransolety brązowe, $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 18. Jabłonowo, distr. de Czarnków. 1, 2 — bracelets en bronze. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Jaroszewo, pow. żniński

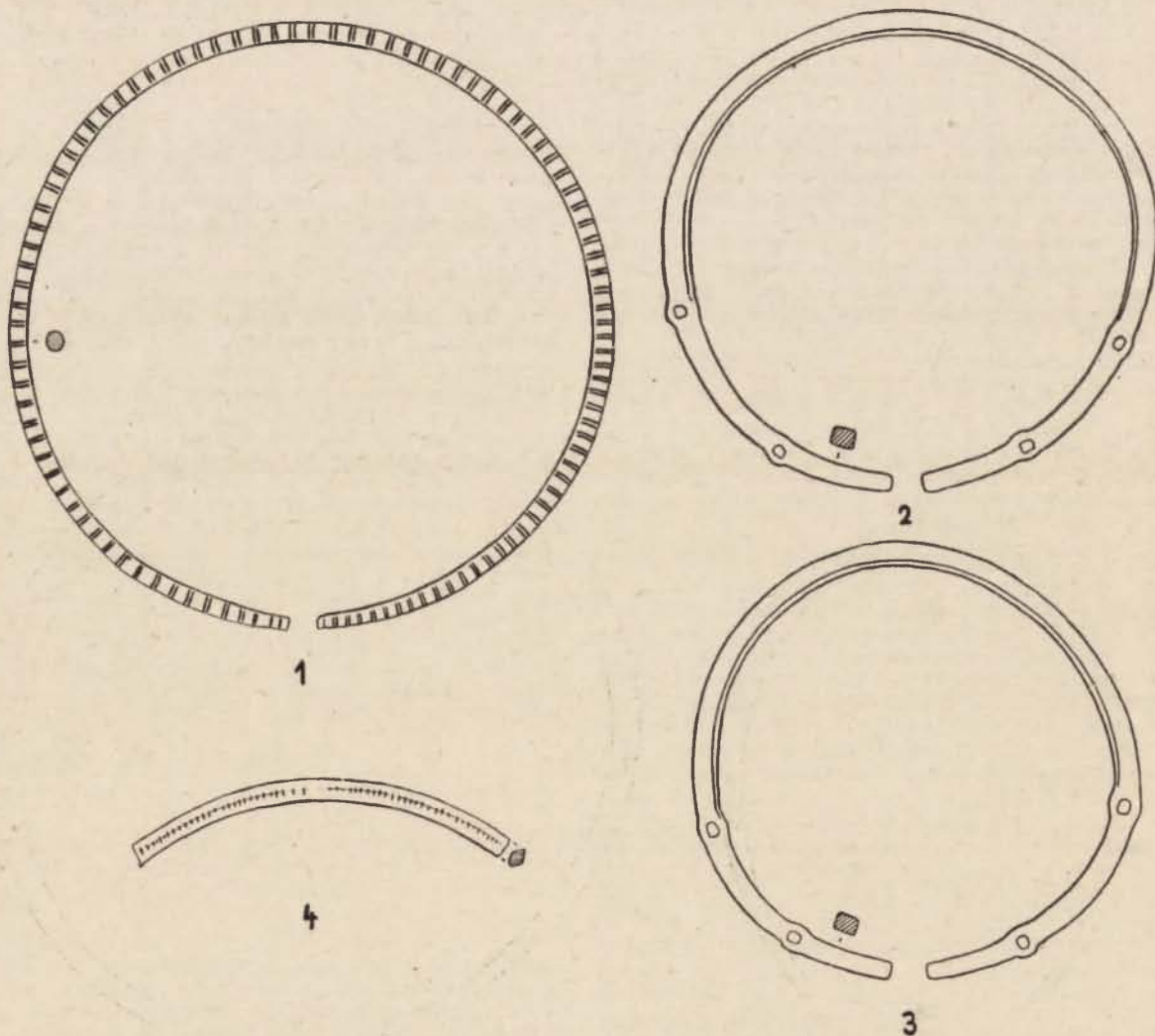
Skarb został znaleziony przy kopaniu torfu, w naczyniu glinianym.

Inwentarz:

Dwa naszyjniki cynowe z 4-kątnego pręta. Oba okazy mają na końcach po parze kwadratowych otworów, przy których powstawaniu wytworzyły się wybrzuszenia po zewn. i wewn. stronie obręczy. W częściach środkowych naszyjników między otworami położonymi najdalej końców występują podłużne ściegięcia. a) Ryc. 19,2. Śr. ok. 16,7 cm, wym. pręta $0,6 \times 1$ cm. Jedna para otworów na zakończeniu obręczy oddalona od końca ok. 3 i 8 cm, druga o 3,5 i 9 cm. b) Ryc. 19,3. Śr. ok. 15 cm, wym. pręta $0,5 \times 0,9$ cm. Jedna para otworów oddalona od końca ok. 3,3 i 7,5 cm, druga o 3,2 i 8,5 cm. Długość rozstępu między końcami naszyjników jest różna ze względu na dowolność ich rozginania. Nr inw. 1939:229 c, d. Chron.: Hallstatt D.

Otwarty naszyjnik brązowy (ryc. 19,1) o okrągłym przekroju pręta. Zdobiony grupami podwójnych pionowych rowków. Śr. 20,5 cm, grub. pręta 0,7 cm, rozstęp między końcami 1 cm. Nr inw. 1939:229 a. Chron.: Hallstatt D.

Fragment naszyjnika (ryc. 19,4) o przekroju w przybliżeniu romboidalnym, wym. $0,5 \times 0,7$ cm. Zdo-

Ryc. 19. Jaroszewo, pow. żniński. 1, 4 — naszyjniki brązowe; 2, 3 — pierścienie cynowe; $\frac{2}{3}$ w. n.
Fig. 19. Jaroszewo, distr. de Żnin. 1, 4 — colliers en bronze; 2, 3 — anneaux en étain; $\frac{2}{3}$ gr. nat.

biony po jednej stronie na całej długości rzędem drobnych poprzecznych nacięć. Dł. fragmentu 12,7 cm. Nr inw. 1939:229 b. Chron.: Hallstatt D.

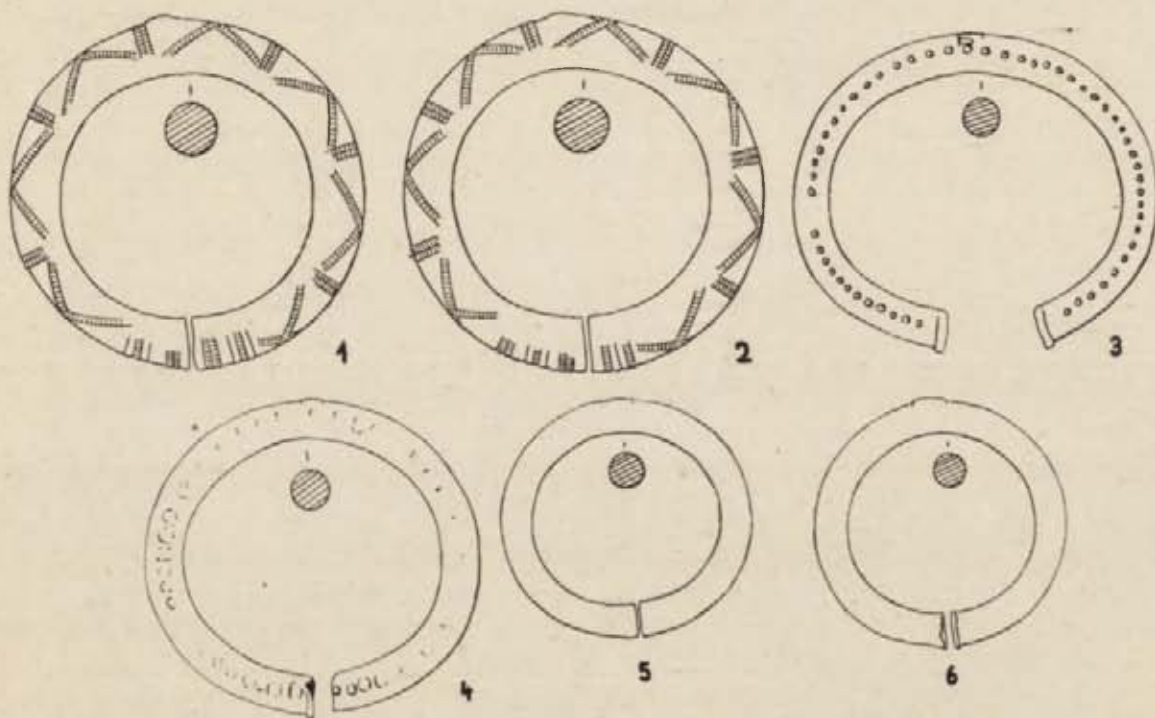
Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: Lissauer, *Die prähistorischen*, s. 73; *Przewodnik po zbiorach*, s. 37; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 114, 115, 280 przyp. 466, 469; T. Waga, *Nie opisane skarby brązowe z Wielkopolski*, „Przegl. archeol.”, t. 4:1933, s. 245, ryc. 7, s. 246; J. Kostrzewski, *Wytwórczość*, s. 199, ryc. 40; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 141; Z. Rajewski, *10 000 lat Biskupina i okolic*, Warszawa 1958, s. 77 n.; J. Kostrzewski, *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 193.

1939:262 b. b) Ryc. 20,4. Okrągły, górna strona ze śladami nie wyodrębnionych prawie brodawkowatych wypukłości, wyraźniej występujących tuż przy końcach, dalej tylko nieregularne, słabo widoczne spłaszczenia, pomiędzy którymi występują nacięcia dokonywane w celu wyodrębnienia brodawek z powierzchni nagolennika. Po stronie zewn. 2 równoległe bruzdy wzdłuż całego okazu. W środkowej części nagolennika zgrubiałą nadlew. Końce, nieznacznie zniszczone, też guziczkowato zgrubiałe. Śr. 11,2 cm, rozstęp między końcami 0,6 cm. Nr inw. 1939:262 c. Chron.: Hallstatt D.

Dwa okrągłe, otwarte, brązowe nagolenniki, wykonane z okrągłego w przekroju pręta, grub. 1,8 cm. Na zewn. stronie zdobione pionowymi grupami pasm karbowanych, pomiędzy którymi podobne krzyżujące

Ryc. 20. Jezioro Gopło, pow. mogileński. 1—4 — nagolenniki brązowe; 5, 6 — bransolety brązowe; $\frac{1}{5}$ w. n. Fig. 20. Le lac Gopło, distr. de Mogilno. 1—4 — anneaux de jambes en bronze; 5, 6 — bracelets en bronze; $\frac{1}{5}$ gr. nat.

Jezioro Gopło, pow. mogileński

Skarb z Gopła został wyłowiony przez rybaków. Bransolety i nagolenniki tworzące zespół połączone były grubym drutem brązowym, który jednakże uległ zniszczeniu.

Inwentarz:

Dwie brązowe, otwarte, okrągłe bransolety z okrągłego w przekroju pręta. Niezdobione. Końce ostro ścięte, o krawędziach nieznacznie zgrubiałych. W środkowej części naprzeciw końców wypukłe nadlewy. a) Ryc. 20,6. Śr. bransolety 8,4 cm, śr. pręta 1,1 cm, rozstęp między końcami 0,3 cm. Nr inw. 1939:262 d. b) Ryc. 20,5. Śr. bransolety 8,3 cm, śr. pręta 1,2 cm, rozstęp między końcami 0,1 cm. Nr inw. 1939:262 e. Chron.: Hallstatt D.

Dwa brązowe otwarte nagolenniki z prętów okrągłych w przekroju, grub. 1,3 cm. a) Ryc. 20,3. Owalny, na górnej stronie ornament w postaci pojedynczego rzędu brodawkowatych wypukłości. W środkowej części wypukły nadlew. Końce guziczkowato zgrubiałe. Śr. 12,3 cm, rozstęp między końcami 3 cm. Nr inw.

się pasma. Końce tępo ścięte. W obu nagolennikach na jednym z końców występują spłaszczenia powierzchni, a w środkowej części na stronie zewn. kuliste zgrubienia nadlewy. Na końcach ilość karbowanych pasm wzrasta do 2 lub 3 grup. a) Ryc. 20,1. Na jednym końcu oprócz pasm karbowanych poziomy rząd drobnych ukośnych nacięć nad nimi. Śr. 11,9 cm, rozstęp między końcami 0,2 cm. b) Ryc. 20,2. Śr. 12,1 cm, rozstęp między końcami 0,2 cm. Nr inw. 1939:262 a. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: Schwartz, *Materialien*, s. 2n.; Lissauer, *Die prähistorischen*, s. 73; *Album zabytków przedhist. Wielk. Ks. Pozn.*, Poznań 1893, z. 1, s. 15, tabl. XVIII; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 1, s. 99, ryc. 323, s. 101 przyp. 247; *Przewodnik po zbiorach*, s. 38; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 129, ryc. 450, s. 130 przyp. 534, 536; Waga, *Dwa skarby*, s. 202 przyp. 9; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 174, ryc. 495.

Kalisz, m. pow.

W okolicy Kalisza znaleziono skarb składający się z 6 brązowych naszyjników.

Inwentarz:

Otwarty naszyjnik okrągły (ryc. 21,1), zdobiony skośnym żłobkowaniem jednokierunkowym. Końce, okrągłe w przekroju, stykają się ze sobą. Śr. 13 cm. Chron.: Hallstatt D.

Naszyjnik analogiczny do poprzedniego (ryc. 21,2), o śr. 17 cm. Chron.: Hallstatt D.

Okrągły naszyjnik (ryc. 21,4) zdobiony skośnym żłobkowaniem jednokierunkowym, o końcach okrągłych w przekroju, zagiętych haczykowato. Śr. 17 cm. Chron.: Hallstatt D.

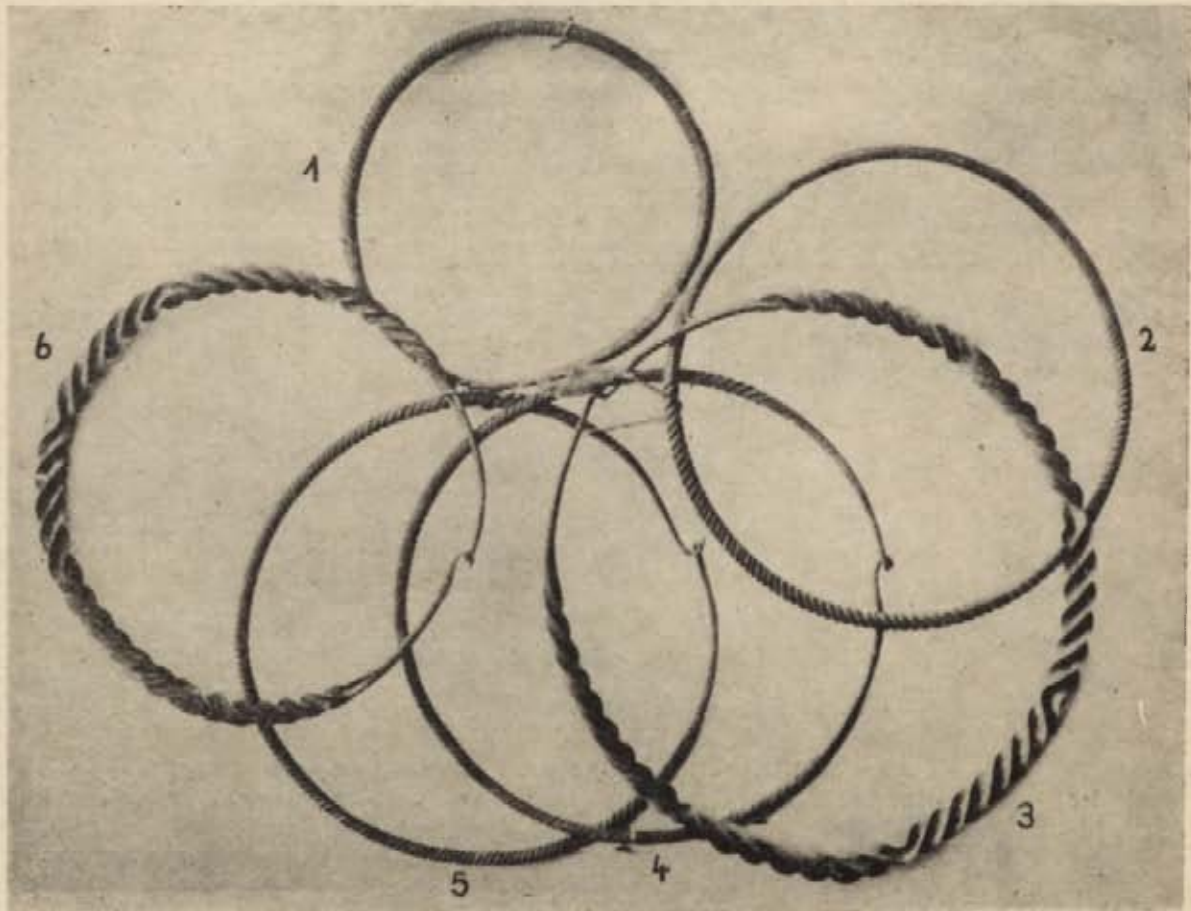
nr 32; *Album wystawy archeologicznej i zabytków sztuki urządzonej w Kaliszu w Sali Ratuszowej w maju i czerwcu 1900 roku*, Kalisz 1900, tabl. 14; B. Kostrzewski, *Osadnictwo okolic Kalisza od czasów najdawniejszych do okresu środkowolateńskiego*, [w:] *Osiemnaście wieków Kalisza*, t. 1, Kalisz 1960, s. 22.

Kaliszanki, pow. wągrowiecki

Skarb z Kaliszanek znaleziono w 1943 r. podczas niwelowania wzgórza.

Inwentarz:

Otwarty okrągły naszyjnik brązowy (ryc. 22,3) wykonany z pręta grub. 0,4 cm, zdobiony jest skośnym

Ryc. 21. Kalisz. 1—6 — naszyjniki brązowe, $\frac{1}{4}$ w. n.
Fig. 21. Kalisz. 1—6 — colliers en bronze. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Naszyjnik analogiczny do poprzedniego (ryc. 21,5), śr. 16,5 cm. Chron.: Hallstatt D.

Okrągły naszyjnik (ryc. 21,3) zdobiony skośnym żłobkowaniem, bardzo wyraźnie wymodelowanym, zmieniającym 5-krotnie kierunek skrętów. Końce okrągłe w przekroju, haczykowato zgięte. Śr. 20 cm. Chron.: Hallstatt D.

Naszyjnik podobny do poprzedniego (ryc. 21,6), śr. 15 cm. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Ongiś prywatne zbiory A. Parczewskiego.

Literatura: *Katalog wystawy archeologicznej i zabytków sztuki urządzonej w Kaliszu w Sali Ratuszowej w maju i czerwcu 1900 roku*, Kalisz 1900, s. 7

żłobkowaniem, które dwukrotnie zmienia kierunek. Końce spłaszczone, szer. 0,4 cm i 0,6 cm, i zwinięte w uszka. Śr. 12 cm. Nr kat. 1944:41. Chron.: V okr. ep. brąz.

Okrągły otwarty naszyjnik brązowy (ryc. 23,2), zdobiony skośnym żłobkowaniem zmieniającym w części środkowej kierunek. Grub. pręta 0,3 cm. Końce spłaszczone i zwinięte w uszka, o szer. 0,6 cm. Śr. 13,5 cm. Nr kat. 1944:44. Chron.: V okr. ep. brąz.

Analogiczny naszyjnik brązowy (ryc. 23,3) z uszkami o szer. 0,4 cm i 0,5 cm. Grub. pręta 0,3 cm, śr. naszyjnika 16,7 cm. Nr kat. 1944:43. Chron.: V okr. ep. brąz.

Podobny naszyjnik brązowy (ryc. 23,1). Grub. pręta 0,3 cm, szer. uszek 0,4 cm, śr. naszyjnika 12,8 cm. Nr kat. 1944:40. Chron.: V okr. ep. brąz.

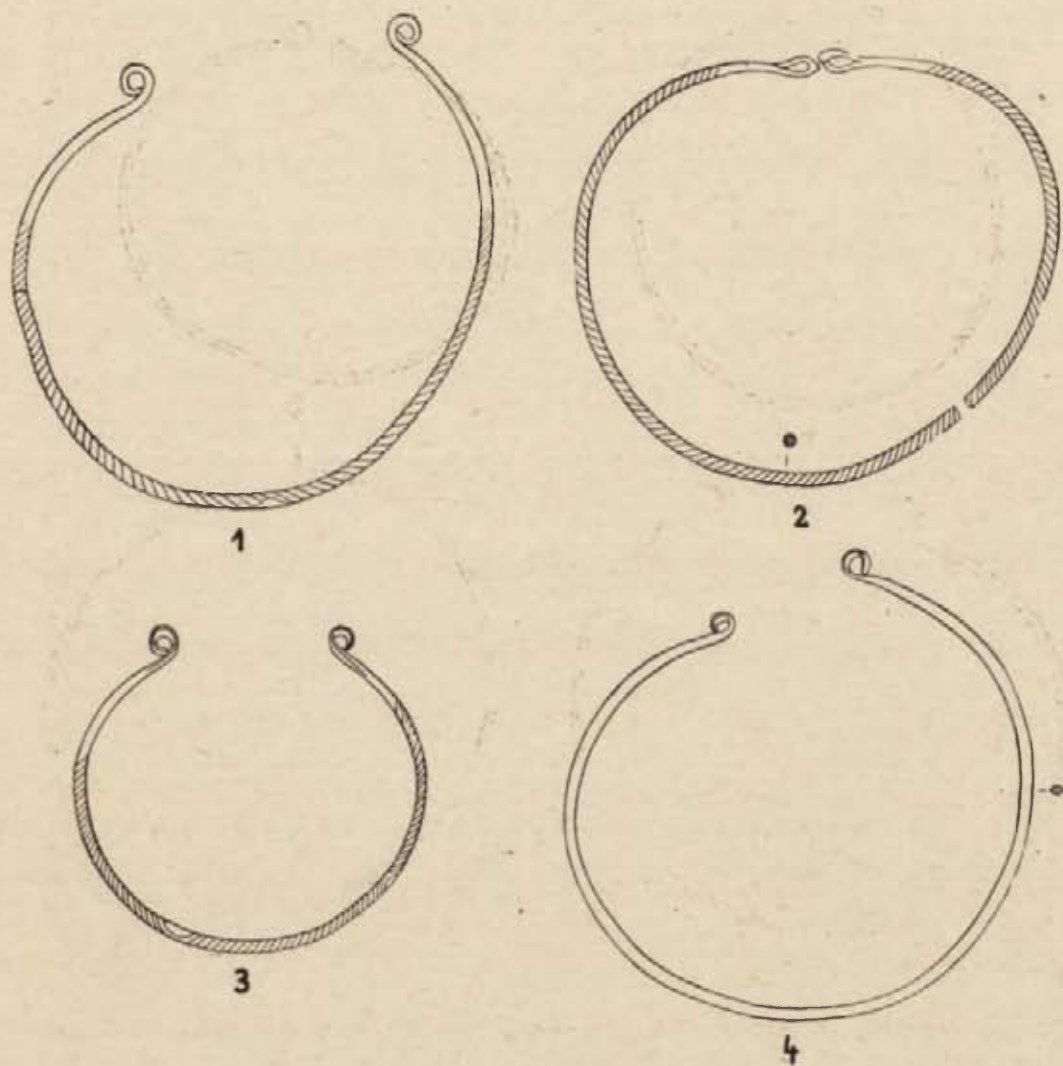
Analogiczny naszyjnik brązowy (ryc. 23,4), ale 1 z końców, odgięty, nie tworzy uszka. Szer. końców 0,5 cm, grub. pręta 0,3 cm, śr. naszyjnika 15 cm. Nr kat. 1944:39. Chron.: V okr. ep. brąz.

Otwarty okrągły naszyjnik brązowy (ryc. 22,1), zdobiony skośnym żłobkowaniem. Końce spłaszczone, zwinięte w uszka o szer. 0,4 cm. W środkowej części po zewn. stronie spiłowany nadlew. Jeden koniec odłamany. Grub. pręta 0,5 cm, śr. naszyjnika 16,5 cm. Nr kat. 1944:42. Chron.: V okr. ep. brąz.

Otwarty okrągły naszyjnik brązowy (ryc. 22,2), zdobiony na stronie zewn. ukośnymi nacięciami imi-

0,2 cm, zwiniętego w $1\frac{1}{4}$ zwoju o śr. ok. 6,8 cm. Naszyjnik zdobiony pseudotordowaniem. Jeden z końców spłaszczony i zagięty, drugi odłamany. Całość jest bardzo zniszczona. Nr kat. 1944:29. Chron.: V okr. ep. brąz.

Fragment brązowej bransolety (ryc. 24,18), zwiniętej w spiralę złożoną z $2\frac{1}{4}$ zwoju drutu okrągłego w przekroju o grub. 0,2 cm. Przy jednym z odłamanych końców słabo widoczne ślady skrętów drutu. Drugi koniec, haczykowiato zagięty, ma po stronie zewn. pasmo ukośnych nacięć, które biegną aż do końca zagięcia, zmieniając potem kierunek. Branso-

Ryc. 22. Kaliszanki, pow. wągrowiecki. 1—4 — naszyjniki brązowe, $\frac{1}{4}$ w. n. Wg W. Szafrąńskiego
Fig. 22. Kaliszanki, distr. de Wągrowiec. 1—4 — colliers en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat. D'après W. Szafrąński

tującymi ornament żłobkowania. Końce naszyjnika gładkie; uszka odlane w kształcie owalu, wykonane z okrągłego drutu o grub. 0,2 cm. Naszyjnik rozłamany na 2 części. Grub. pręta 0,4 cm, śr. naszyjnika 16,5 cm. Nr kat. 1944:45. Chron.: Hallstatt C.

Otwarty okrągły naszyjnik brązowy (ryc. 22,4), wykonany z drutu o przekroju soczewkowatym, wym. 0,3×0,5 cm. Końce spłaszczone i zwinięte w uszka o szer. 0,4 i 0,5 cm. Śr. naszyjnika 16,1 cm. Nr kat. 1944:38. Chron.: V okr. ep. brąz. — Hallstatt C.

Fragment brązowego naszyjnika (ryc. 24,17), wykonanego z pręta okrągłego w przekroju, grub.

leta jest bardzo zniszczona. Najw. śr. spirali 6,6 cm. Nr kat. 1944:30. Chron.: V okr. ep. brąz.

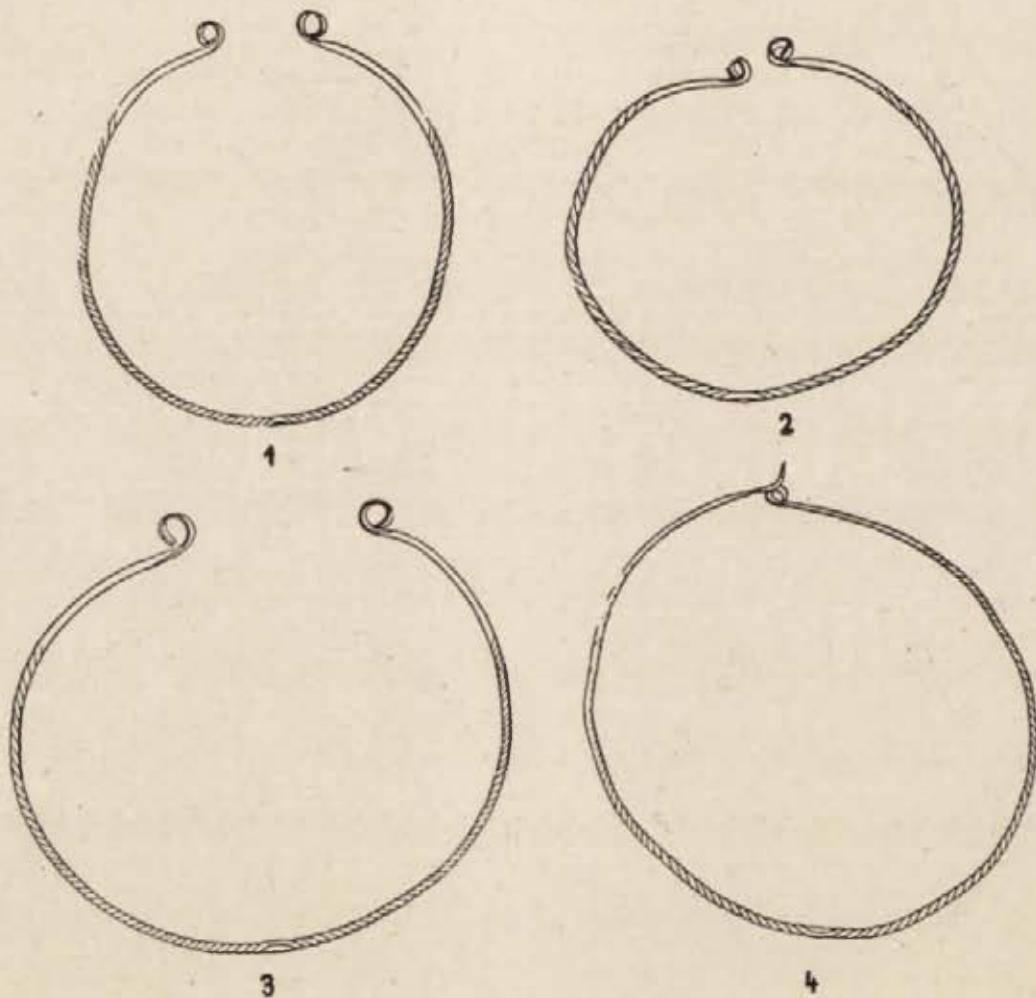
Brązowy fragment naszyjnika (ryc. 24,38) zdobionego pseudotordowaniem, wykonanego z pręta okrągłego w przekroju o grub. 0,2 cm. Jeden koniec odłamany, drugi spłaszczony i lekko zagięty. Okaz bardzo zniszczony. Najw. śr. fragmentu 5,2 cm. Nr kat. 1944:20. Chron.: V okr. ep. brąz.

Brązowa siekierka (ryc. 24,4) z okrągłą w przekroju tulejką, uszkiem i łukowato wygiętym ostrzem. Wnętrze tulejki owalne. W odległości 0,8 cm od krawędzi tulejki dookoła wypukły wałek, szer.

0,5 cm. Uszko pod wałkiem na rąbku odlewniczym. W górnej części płaszczyzna ciosu jest zdobiona 4 łukowato wygiętymi żłobkami. Śr. okrągłej tulejki 2,9 cm, dł. siekierki 8,7 cm, szer. ostrza 3 cm. Nr kat. 1944:1. Chron.: V okr. ep. brąz.

Brązowa siekierka (ryc. 24,3) z okrągłą w przekroju tulejką, o wnętrzu 4-graniastym, i z uszkiem. Poniżej krawędzi tulejki dookolne zgrubienie, szer. ok. 1,5 cm, pod którym na rąbku odlewniczym znajduje się małe uszko. Górna część płaszczyzny ciosu zdobiona 4 łukowato wygiętymi żłobkami. Łukowato wygięte ostrze, o tępo ściętych końcach, ma 3,3 cm

Brązowa bransoleta nerkowata (ryc. 24,12), wykonana z cienkiej taśmy, najw. szer. 1,8 cm, łukowato zagiętej do środka. W miejscu największego zwężenia nerkowate zgrubienie, szer. 1,9 cm, a po bokach ornament w postaci 3 grup pionowych żłobków. Na wewn. stronie ornament, stanowiący negatyw zewn. żłobków, tworzy ciągle pasma żeberek po obydwu stronach nerkowatego zgrubienia. Podział na grupy ornamentacyjne, widoczny po stronie zewn., powstał prawdopodobnie na skutek starcia płytszych żłobków zewnętrznych. Śr. bransolety 6,9—7,8 cm. Nr kat. 1944:7. Chron.: V okr. ep. brąz.

Ryc. 23. Kaliszanki, pow. wągrowiecki. 1—4 — naszyjniki brązowe, ^{2/1} w. n. Wg W. Szafrąńskiego
Fig. 23. Kaliszanki, distr. de Wągrowiec. 1—4 — colliers en bronze, ^{2/1} gr. nat. D'après W. Szafrąński

szer., śr. wylotu tulejki 2,7 cm, dł. siekierki 8,8 cm. Nr kat. 1944:2. Chron.: V okr. ep. brąz.

Siekierka brązowa (ryc. 24,9) z tulejką owalną, o wnętrzu 4-graniastym. Pod krawędzią tulejki dookolne zgrubienie, szer. 0,9 cm, pod którym znajduje się na spiłowanym rąbku odlewniczym uszko. Krawędzie ciosu w górnej części siekierki tworzą żeberka, które rozchylają się w kierunku uszka i rąbków odlewniczych. Ostrze łukowato wygięte z końcami tępo ściętymi. Szer. ostrza 3,4 cm, śr. wylotu tulejki 2,8 cm, dł. siekierki 6,7 cm. Nr kat. 1944:3. Chron.: V okr. ep. brąz.

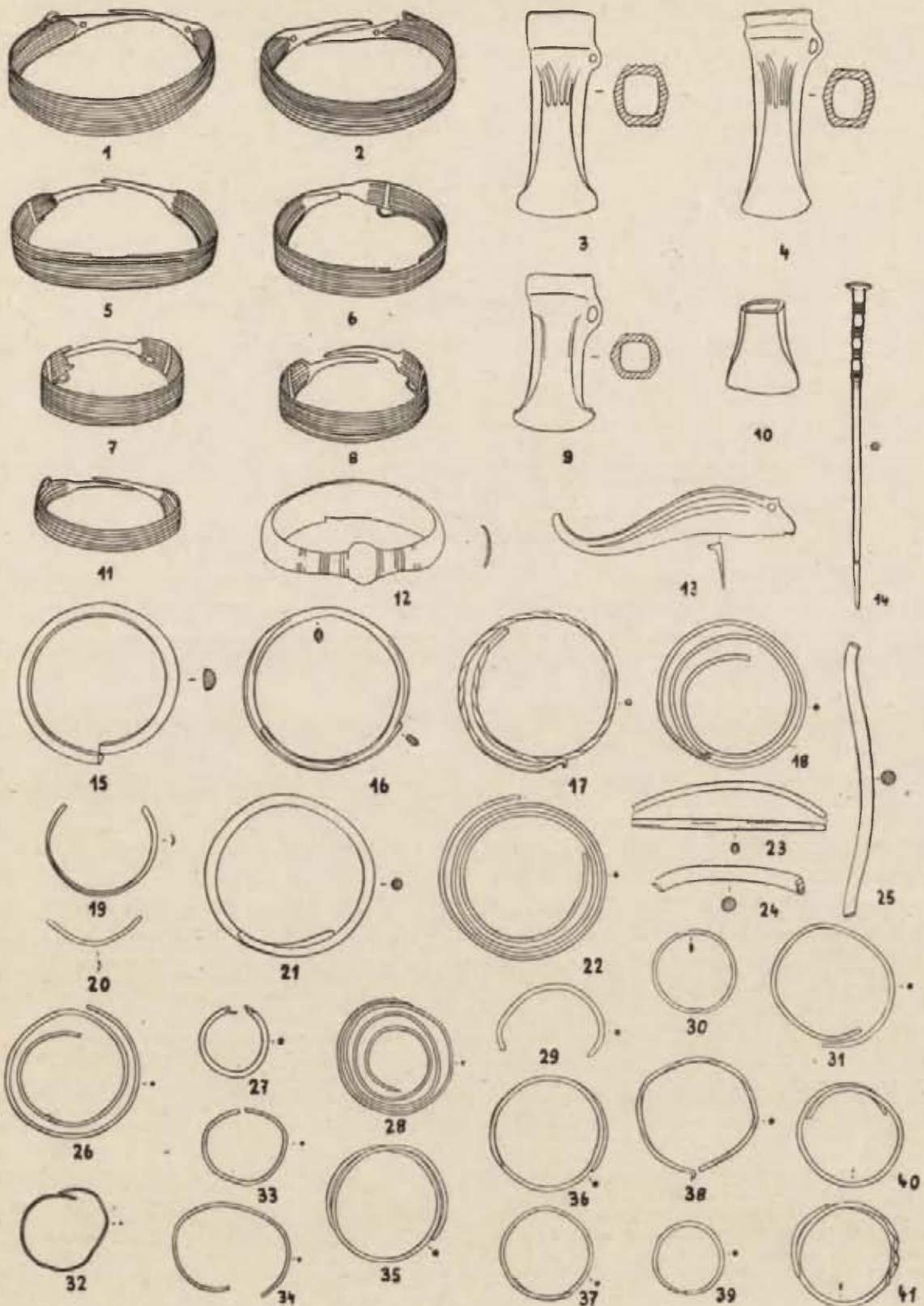
Dolny fragment brązowej siekierki (ryc. 24,10) z wnętrzem tulejki 4-graniastym, o wym. 1,3×1,4 cm. Szer. ostrza 3 cm. Nr kat. 1944:4. Chron.: V okr. ep. brąz.

Brązowa bransoleta otwarta (ryc. 24,15), wykonana z pręta o przekroju płasko-wypukłym, wym. 0,5×1 cm. Końce tępo ucięte, stykające się. Śr. bransolety 7 cm. Nr kat. 1944:9. Chron.: V okr. ep. brąz.

Bransoleta brązowa (ryc. 24,16), wykonana z pręta owalnego lub soczewkowatego w przekroju na skutek starć, grub. 0,4—0,6 cm. Końce spłaszczone, zachodzą daleko na siebie. Śr. okazu 7,2 cm. Nr kat. 1944:10. Chron.: Hallstatt C.

Bransoleta brązowa (ryc. 24,21) z pręta okrągłego w przekroju, grub. 0,5 cm, z końcami zachodzącymi na siebie. Śr. 7,2 cm. Nr kat. 1944:11. Chron.: Hallstatt C.

Dwa fragmenty brązowe, tworzące całość okrągłej bransolety (ryc. 24,19,20), wykonane z pręta

Ryc. 24. Kaliszanki, pow. wągrowiecki. 1, 2, 5-8, 11, 12, 15, 16, 18-21 — bransolety brązowe; 3, 4, 9, 10 — siekiery brązowe; 13 — sierp brązowy; 14 — szpila brązowa; 17, 38 — fragmenty naszyjników brązowych; 27, 30, 32, 33, 39 — brązowe uchwyty do włosów; 22-26, 28, 29, 31, 34-37, 40, 41 — złom brązowy;

²/₅ w. n. Wg W. Szafrąńskiego

Fig. 24. Kaliszanki, distr. de Wągrowiec. 1, 2, 5-8, 11, 12, 15, 16, 18-21 — bracelets en bronze; 3, 4, 9, 10 — haches en bronze; 13 — faucille en bronze; 14 — épingle en bronze; 17, 38 — fragments de colliers en bronze; 27, 30, 32, 33, 39 — ornements à cheveux de bronze; 22-26, 28, 29, 31, 34-37, 40, 41 — fragments de bronze; ²/₅ gr. nat. D'après W. Szafrąński

przekroju daszkowatym, szer. 0,5 cm. Śr. 4,8 cm. Nr kat. 1944:8. Chron.: V okr. ep. brąz.

Dwie brązowe bransolety otwarte, wykonane z taśmy, szer. 1,5 cm, grub. 0,1 cm, które końce, silnie zwężone, długie i pogrubione, zachodzą na siebie. Bransolety są zdobione na zewn. i wewn. stronie 10 podłużnymi, odlanymi rowkami dookólnymi, dochodzącymi do miejsc, w których z taśmy wyodrębniają się długie końce. Bransolety te tuż przed przejściem taśmy w końce na jednej z krawędzi posiadają uszko wyodrębnione jakoby z 2 drucików. Na obu bransoletach na zakończeniu ornamentu, gdzie taśma się zwęża i przechodzi w końce, znajdują się małe okrągłe otworki. a) Ryc. 24,1. Uszko odłamane. Śr. 9 cm. b) Ryc. 24,2. Śr. 8,6 cm. Oba okazy stanowią zapewne parę. Nr kat. 1944:33 i 1944:31. Chron.: V okr. ep. brąz.

Brązowa bransoleta (ryc. 24,11) tego samego typu, wykonana z taśmy szer. 0,9 cm, ozdobionej 5 żłobkami poziomymi. Na krawędzi uszko i długie końce. Śr. bransolety 6,5 cm. Nr kat. 1944:32. Chron.: V okr. ep. brąz.

Dwie bransolety brązowe, analogiczne do wymienionych, zdobione 9 rowkami, szer. taśm 1,5 cm, grub. 0,1 cm. Różnią się tym od poprzednich, że nie mają otworków, natomiast po stronie wewn. na jednym końcu posiadają obok uszek pionowe listewki wzmacniające taśmę. Na krawędzi nie posiadającej uszka, tuż przed zwężeniem się taśmy w końce, ukośne nacięcia, występujące po zewn. i wewn. stronie krawędzi. a) Ryc. 24,5. Bez uszka i uszkodzone krawędzie. Śr. 8,8 cm. b) Ryc. 24,6. Uszkodzony koniec i niewielki ubytek taśmy na krawędzi. Śr. 7,7 cm. Obie bransolety tworzą zapewne parę. Nr kat. 1944:35 i 1944:37. Chron.: V okr. ep. brąz.

Podobna bransoleta brązowa otwarta (ryc. 24,8) wykonana z taśmy szer. 1,3 cm, grub. 0,1 cm, zdobionej 8 rowkami, posiadająca na każdym z końców żeberko wzmacniające. Po jednej stronie uszko. Śr. bransolety 6,7 cm. Nr kat. 1944:36. Chron.: V okr. ep. brąz.

Analogiczna bransoleta brązowa (ryc. 24,7), wykonana z taśmy, szer. 1,3 cm, grub. 0,1 cm, zdobionej 8 żłobkami. Na obu końcach żeberka wzmacniające oraz uszko. Jeden koniec odłamany, na drugim półkolisty otworek. Śr. bransolety 6,2 cm. Ta bransoleta wraz z poprzednią tworzą prawdopodobnie parę. Nr kat. 1944:34. Chron.: V okr. ep. brąz.

Szpila brązowa z główką (ryc. 24,14) w kształcie płaskiej okrągłej tarczki o śr. 1,1 cm. Wykonana z pręta okrągłego w przekroju, grub. 0,3 cm, zwężającego się stopniowo ku dołowi. Trzon szpili poniżej główki zdobiony 4 grupami dookólnych poziomych żeberek, po 3 w każdej grupie; między nimi niezdobione wypukłości. Dł. szpili, na końcu złamanej, 14 cm. Nr kat. 1944:6. Chron.: Hallstatt C.

Brązowy sierp z guzkiem (ryc. 24,13) o długim, wąskim, silnie wygiętym końcu. Spód sierpa płaski. Na stronie zewn. dość wysokie żeberko przykrawędźne, obok którego w części środkowej biegną 2 mniejsze, słabo uwidocznione żeberka. Tuż przy guzku, wys. 1 cm, nadlew w postaci wyrostka. Najw. szer. sierpa 1,9 cm, rozpiętość 10,5 cm. Nr kat. 1944:5. Chron.: V okr. ep. brąz.

Trzy fragmenty brązowego złomu (ryc. 24, 24, 25, 23): dwa powyginane podłużne pręty o przekrojach okrągłych, grub. 0,5 i 0,7 cm, dł. 6,6 i 11,8 cm; trzeci — łukowato wygięta sztabka o przekroju owalnym, grub. 0,4 cm, dł. 8,5 cm, zdobiona grupami drobnych podłużnych, ukośnych i pionowych nacięć. Nr kat. 1944:48, 47, 46. Chron.: Hallstatt C.

Pięć brązowych uchwytów do włosów. a) Ryc. 24,27. Wykonany z drutu kuliście zgiętego, okrągłego w przekroju, grub. 0,3 cm. Końce mocno zniszczone. Śr. 3 cm. Nr kat. 1944:19. b) Ryc. 24,30. Wykonany z drutu kuliście zgiętego o przekroju prostokątnym, 0,1×0,4 cm. Końce zwężone. Śr. 3,6 cm. Nr kat. 1944:17.

c) Ryc. 24,32. Wykonany z drutu kuliście zgiętego, okrągłego w przekroju, grub. 0,1 cm. Pogięty. Nr kat. 1944:23. d) Ryc. 24,33. Drut kuliście zgięty, w przekroju okrągły, grub. 0,1 cm, śr. 3,6 cm. Nr kat. 1944:15. e) Ryc. 24,39. Wykonany z drutu zgiętego kuliście, okrągłego w przekroju, grub. 0,2 cm. Śr. 3,1 cm. Nr kat. 1944:16. Chron.: V okr. ep. brąz./Hallstatt C.

Jedenaście fragmentów brązowych drutów w zgiętych kuliście lub w formie bardzo zniszczonych spiralek. a) Ryc. 24,22. Spiralka z 2 $\frac{1}{2}$ zwoju drutu okrągłego w przekroju, grub. 0,2 cm. Śr. 7,2 cm. Nr kat. 1944:28. b) Ryc. 24,26. Spirala z 2 zwojów okrągłego w przekroju drutu, grub. 0,2 cm. Śr. 5,9 cm. Nr kat. 1944:27. c) Ryc. 24,28. Spiralka z 3 $\frac{1}{2}$ zwoju drutu okrągłego w przekroju, grub. 0,1 cm. Śr. 5,2 cm. Nr kat. 1944:26. d) Ryc. 24,36. Spiralka z 1 $\frac{1}{2}$ zwoju drutu okrągłego w przekroju, grub. 0,2 cm. Śr. 5 cm. Nr kat. 1944:25. e) Ryc. 24,41. Spirala z 1 $\frac{1}{2}$ zwoju drutu w przekroju soczewkowatego, wym. 0,1×0,3 cm. Jeden z końców zwoju spiralnie skręcony. Śr. 4,5 cm. Nr kat. 1944:24. f) Ryc. 24,35. Spirala z 1 $\frac{1}{2}$ zwoju drutu okrągłego w przekroju, grub. 0,2 cm. Śr. 5,2 cm. Nr kat. 1944:22. g) Ryc. 24,37. Drut kuliście zgięty, okrągły w przekroju, grub. 0,1 cm. Śr. 4 cm. Nr kat. 1944:21. h) Ryc. 24,34. Drut zgięty w owal, okrągły w przekroju, grub. 0,2 cm. Nr kat. 1944:18. i) Ryc. 24,29. Zgięty drut brązowy, okrągły w przekroju, grub. 0,3 cm. Nr kat. 1944:14. j) Ryc. 24,31. Drut owalnie zgięty, okrągły w przekroju, grub. 0,2 cm, z końcami zachodzącymi na siebie. Śr. 5,5 cm. Nr kat. 1944:13. k) Ryc. 24,40. Kuliście zgięty drut z końcami daleko na siebie zachodzącymi, przekrój soczewkowaty, 0,2×0,1 cm. Śr. ca 4,5 cm. Nr kat. 1944:12. Chron.: Hallstatt C.

Chronologia skarbu: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1944:1.

Literatura: Szafranski, *Skarby brązowe*, s. 148, 166, 273, tabl. VIII; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 124, ryc. 343, s. 125; E. Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des nordischen Kreises (Periode V)*, Mainz 1956, t. 1, s. 159 przyp. 2, t. 2, s. 30,61; Z. Rajewski, *10 000 lat Biskupina i okolic*, Warszawa 1958, s. 78; J. Kostrzewski, *Kultura lużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 135 przyp. 77, s. 140 przyp. 110.

Kiszewo, pow. obornicki

Z Kiszewa pochodzą 2 bransolety znalezione w 1902 i 1903 r.

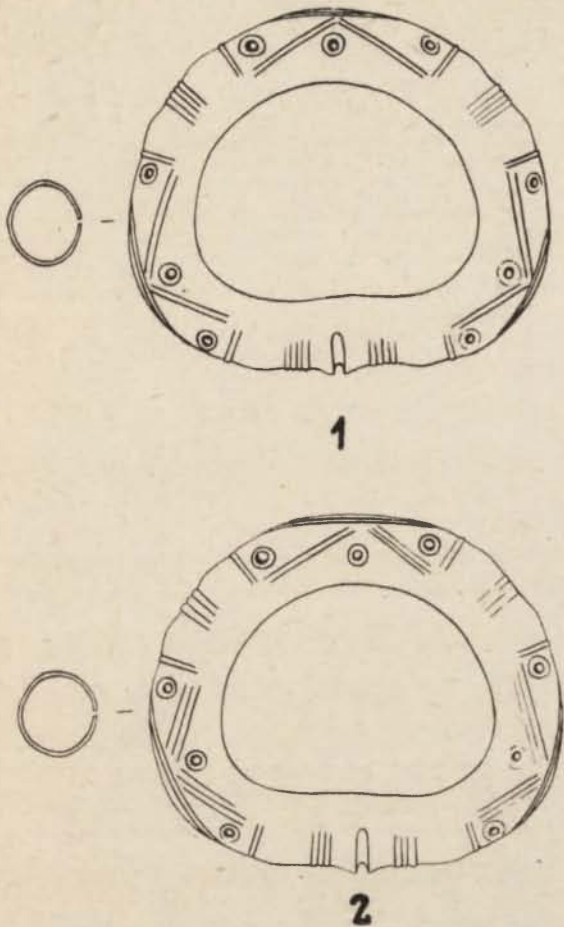
Inwentarz:

Dwie brązowe zamknięte bransolety o kształcie nerkowatym, wewnątrz puste, o owalnym przekroju. Grubość odlanych ścian ok. 0,1–0,2 cm. Na stronie wewn. dookólna szpara, po stronie zewn. grupy pionowych żeberek, pomiędzy którymi znajdują się parę żeberek półkolistych zbiegających się w częściach środkowych przy pionowych żeberkach. W środku między półkolistymi żeberkami kółko z zaznaczonym środkiem, po bokach ukośne żeberka, tworzące wierzchołek trójkąta, stykający się z półkolistymi żeberkami w ich części środkowej. Po bokach, jak i w środku zbiegających się trójkątnych żeberek, znajdują się także kółka z zaznaczonym środkiem. W miejscach zamknięcia głęboka pionowa bruzda, po której bokach pojedyncze grupy pionowych żeberek. a) Ryc. 25,1. Najw. śr. 11,1 cm, śr. przekroju 2–2,9 cm. Nr. inw. 1908:849. b) Ryc. 25,2. Uszkodzona, po jednej stronie szczyrb. Najw. śr. 11 cm, śr. przekroju 2,6–2,1 cm. Nr. inw. 1908:850.

Chronologia skarbu: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: E. Blume, *Aus der Provinz Posen*, „Mannus”, t. 1: 1909, s. 139; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 1, s. 62, ryc. 192, s. 64, 186 przyp. 152. wyd. 2, s. 110, 111, ryc. 381, s. 276 przyp. 435; *Katalog*

Ryc. 25. Kiszewo, pow. obornicki, 1, 2 — bransolety brązowe, $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 25. Kiszewo, distr. de Oborniki. 1, 2 — bracelets en bronze, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

wysiawy zabytków przedhistorycznych ze zbiorów prywatnych, urzędzonej w Dziale Przedhistorycznym Muzeum Wielkopolskiego, Poznań 1927, s. 14; J. K o s t r z e w s k i, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 140, ryc. 383; W a g a, *Dwa skarby*, s. 198.

Kluczewo, pow. szamotulski

Skarb z Kluczewa znaleziono na polu ornym w 1886 r.

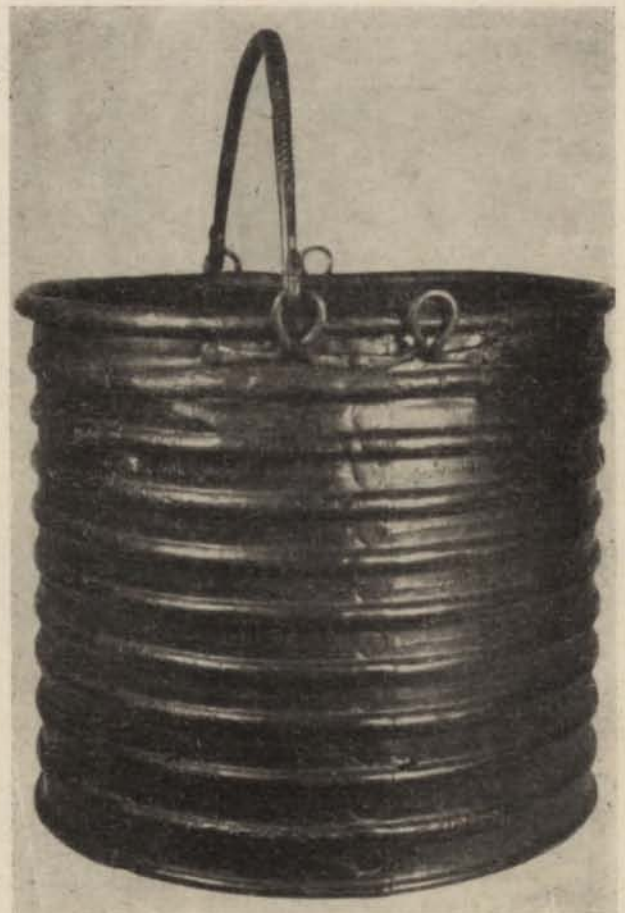
Inwentarz:

Wiadro brązowe (ryc. 26), w chwili znalezienia było bardzo zniszczone, pozbawione dna. Górna krawędź naczynia zniszczona, jeden uchwyt miał zniszczony koniec, drugiego uchwytu brak. Wiadro zostało poddane konserwacji, uzupełniono wszystkie ubytki. Wykonane było z jednego kawałka prostokątnej blachy brązowej, której brzegi, założone na siebie, zostały połączone 10 nitami posiadającymi na stronie zewn. płasko rozkute główki, silnie przylegające do powierzchni ścian. Na stronie zewn. naczynie posiada 9 dookólnych poziomych żeberek wzmacniających, szer. ok. 0,8 cm, oddalonych od siebie ok. 1,1 cm. Pomędzy żeberkami linie drobnych wypukłych punktów wybitych od strony wewn. Dno sformowane w ten sposób, że brzegi ścian, silnie zagięte w kierunku wnętrza, tworzą ostrą krawędź przytrzymującą brzegi kolistego dna. Z całego dna o śr. 23 cm zachował się dookólny pas, szer. ok. 2,5 cm. Górna krawędź naczynia jest

zagięta półokrągło. We wnętrzu tej krawędzi znajduje się wzmacniający pręt żelazny, grub. ok. 0,8 cm. Pod krawędzią 2 pary uch, z których jedno jest dorobione. Ucha z pręta brązowego, grub. ok. 0,3 cm, tworzącego 2 pętle po każdej stronie naczynia na wysokości nitów. Ucha przymocowane są do ścian 3 nitami o spłaszczonych główkach. Końce uszek w miejscach przynitowania rozplaszczone. Naczynie posiada jeden zachowany uchwyt zdobiony w części środkowej skośnym żłobkowaniem. Jeden koniec uchwytu jest dorobiony według kształtu zachowanego i zaczepiony o pierwotną pętlę ucha, tworząc charakterystyczne zagięcie w postaci łabędziej szyjki, uniemożliwiając wysunięcie się uchwytu z uch. Grub. pręta, z którego wykonany jest uchwyt, 0,4—0,7 cm. Górna śr. otworu wiadra 23,5 cm, wys. całego wiadra 20,5 cm. Chron.: Hallstatt D.

Naszyjnik brązowy podłużnoowalny (ryc. 27,1). Środkowa część zdobiona skośnym żłobkowaniem o dość ostrych krawędziach żłobków. Grub. części żłobkowanej 1,2 cm. Końce silnie spłaszczone i zwinięte w uszka, szer. 3,5 i 3,7 cm. Końce na stronie zewn. zdobione kilkoma poziomymi rzędami kólek z zaznaczonym środkiem. Najw. śr. 27,6 cm. Chron.: Hallstatt D.

Brązowy naszyjnik (ryc. 27,2) z końcami spłaszczonymi, szer. 1 cm, zwiniętymi w uszka, wykonany z pręta o okrągłym przekroju w części środkowej, grub. 1,2 cm. Końce zwężone. Naszyjnik bardzo niestarannie wykonany, posiada na całej powierzchni

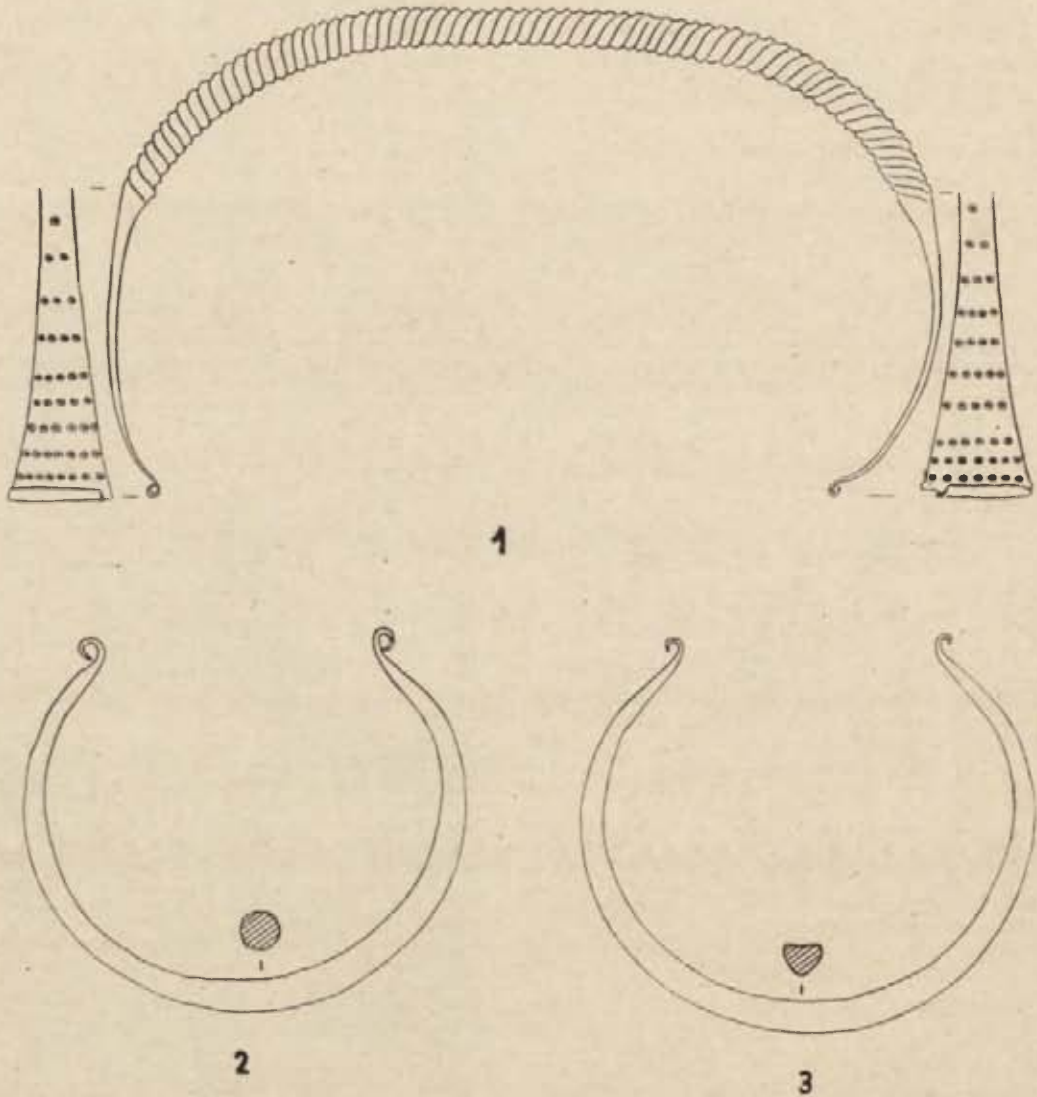
Ryc. 26. Kluczewo, pow. szamotulski. Wiadro brązowe, ok. $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 26. Kluczewo, distr. de Szamotuły. Seau en bronze, env. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

podłużne wielopłaszczyznowe nieregularne facetowanie. Śr. 14,7 cm, rozstęp między końcami 9,1 cm. Nr inw. 1939:131 b. Chron.: Hallstatt D.

Brązowy naszyjnik (ryc. 27,3) z końcami spłaszczonymi, szer. 1,4 cm. zwiniętymi w niepełne uszka, wykonany z pręta o przekroju w części środkowej w przybliżeniu trójkątnym i wym. 1,3×1 cm, przy końcach zwiężającego się. Strona wewn. okazu płasko wklęsła, a przy 1 z końców wklęsnięcie wewnętrzne jest bardzo głębokie. Naszyjnik również bardzo nie-

Bronzefund von Lorzendorf, Kreis Namslau, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, t. 7:1899, s. 201; Przewodnik po zbiorach, s. 54; Przechadzka w Muzeum, s. 17; J. Kostrzewski, Wielkopolska, wyd. 2. s. 112 przyp. 449; T. Sulimirski, Bronzy Małopolski Środkowej, Lwów 1929, s. 52; E. Sprockhoff, Zur Handelsgeschichte, s. 140, tabl. 43, 39 c; J. Kostrzewski, I, II, III okres epoki brązowej w Polsce, „Przeł. archeol.”, t. 4:1933, s. 8; Przewodnik po Dziale Przedhistorycznym Muzeum Wielkopolskiego,

Ryc. 27. Kluczewo, pow. szamotulski. 1—3 — naszyjniki brązowe, $\frac{1}{4}$ w. n.
Fig. 27. Kluczewo, distr. de Szamotuły. 1—3 — colliers en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

starannie wykonany, wykazuje jednak bardziej regularne podłużne facetowanie. Wnętrze naszyjnika wskutek niestarannego odlewu posiada również wiele nieregularnych bruzd. Śr. okazu 15,2 cm, rozstęp między końcami 8,5 cm. Nr inw. 1939:131 a. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: L. Jażdżewski, *Kluczewo, Kreis Samter*, „Posener Archaeologische Mitteilungen”, t. 1 1890, s. 19, tabl. IV, ryc. 1—3; W. Grempler, *Der*

*Poznań 1935, s. 33; J. Kostrzewski, Od mezolitu, s. 259; tenże, Ze studiów, s. 28, 61; tenże, Wielkopolska, wyd. 3, s. 141, 146; Łuka, Importy italskie i wschodnioalpejskie oraz ich naśladownictwa na obszarze kultury „łużyckiej” okresu halsztackiego w Polsce, „Slavia Antiqua”, t. 6:1959, s. 6, 8, ryc. 3; J. Kostrzewski, *Studien*, s. 54, 89.*

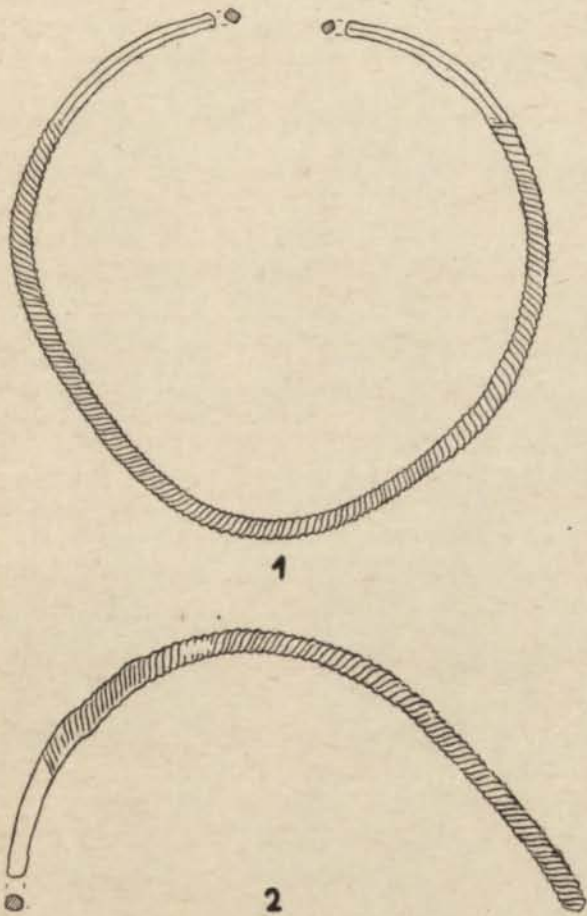
Kobyła Góra, pow. ostrzeszowski

Skarb z Kobyłej Góry znaleziono w 1917 r., dochowały się z niego jedynie 2 naszyjniki.

Inwentarz:

Brązowy otwarty naszyjnik okrągły (ryc. 28,1), skośnie żłobkowany, z gładkimi, tępo ściętymi końcami, o przekroju czworograniastym, 0,4×0,6 cm. Śr. 17,5 cm, rozstęp końców 4,4 cm, grub. 0,5 cm. Nr inw. 1939:240 a. Chron.: Hallstatt D.

Połowa otwartego naszyjnika brązowego (ryc. 28,2), skośnie żłobkowanego, o jednym zachowanym końcu tępo ściętym, owalnym w przekroju, grub. 0,6 cm. Rozstęp między końcem naszyjnika a miejscem, w którym jest odłamany, 19,3 cm, grub. okazu 0,7 cm. Nr inw. 1939:240 b. Chron.: Hallstatt D.

Ryc. 28. Kobyla Góra, pow. ostrzeszowski, 1, 2 — naszyjniki brązowe, $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 28. Kobyla Góra, distr. de Ostrzeszów. 1, 2 — colliers en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1917:25.

Literatura: J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 112, 278 przyp. 451; T. Waga, *Nie opisane skarby brązowe z Wielkopolski*, „Przegl. archeol.”, t. 4:1933, s. 245, ryc. 6; Z. Durczewski, *Grupa górnośląsko-malopolska kultury łużyckiej w Polsce*, Prace prehistoryczne (śląskie) nr 4, cz. I, Kraków 1939—1946, s. 134n., cz. II, Kraków 1948, s. 261, tabl. CIII 8.

Kołuda Mała, pow. inowrocławski

Inwentarz:

Dwie bransolety z taśmy, zdobione w części środkowej po zewn. stronie wypukłym żeberkiem, po którego bokach znajdują się rzędy kropek. Na jednym zachowanym, zwężonym końcu obu bransolet wystę-

pują zdobienia w postaci pionowych nacięć, między którymi krzyżujące się linie skośne. a) Ryc. 29,10. 8 zwojów. b) Ryc. 29,8. 7 zwojów. Chron.: Hallstatt D.

Dwie bransolety z węższej taśmy niż poprzednie okazy. Taśma nieco wypukła na zewnątrz i zdobiona 2 poziomymi rzędami linii kropkowanych. a) Ryc. 29,9. $5\frac{1}{4}$ zwoja. b) Ryc. 29,11. 6 zwojów. Chron.: Hallstatt D.

Sześć bransolet o kilku zwojach (ryc. 29,2—4) taśmy, również nieco wypukłej na zewnątrz, częściowo zniszczonych, gdyż nie wszystkie końce są zachowane. Zdobione 2 poziomymi rzędami linii kropkowanych. Na niektórych okazach rzędy linii kropkowanych przedzielone są grupami pionowych nacięć. Chron.: Hallstatt D.

Dwa otwarte brązowe naszyjniki, zdobione skośnym żłobkowaniem. Końce silnie rozpiaszczone i zwinięte w uszka. a) Ryc. 30,4. Gruby i masywnie wykonany. b) Ryc. 30,2. Znacznie cieńszy. Chron.: Hallstatt D.

Brązowy, otwarty, dość gruby naszyjnik (ryc. 30,3), zdobiony skośnym żłobkowaniem, dużo jednak rzadszym niż na poprzednich 2 okazach i częściowo startym. Końce okrągłe w przekroju; 1 całkowicie zachowany, zwinięty w uszko. Chron.: Hallstatt D.

Brązowy naszyjnik (ryc. 30,1), pokryty ornamentem na gładkiej powierzchni. Chron.: Hallstatt.

Trzy okrągłe tarczki brązowe (ryc. 29,12) z okrągłą wypukłością na stronie zewn., w której środku znajduje się mały otwór. Na brzegach zdobienie 2 rzędami drobnych wypukłych punktów, wybitych od strony wewn. Chron.: V okr. ep. brąz.

Dziewięć sierpów żelaznych (ryc. 30,5,6) o półkolistych ostrzach oraz zagiętych końcach. Chron.: Hallstatt D.

Szpila brązowa (ryc. 29,16) z 2 tarczkami spiralnymi. Chron.: Hallstatt D.

Trzy szpile brązowe z 4 tarczkami spiralnymi (ryc. 29,13—15). Jedna z nich (ryc. 29,14) na spłaszczonym trzonie zdobiona 4 grupami poziomymi nacięć. Chron.: Hallstatt D.

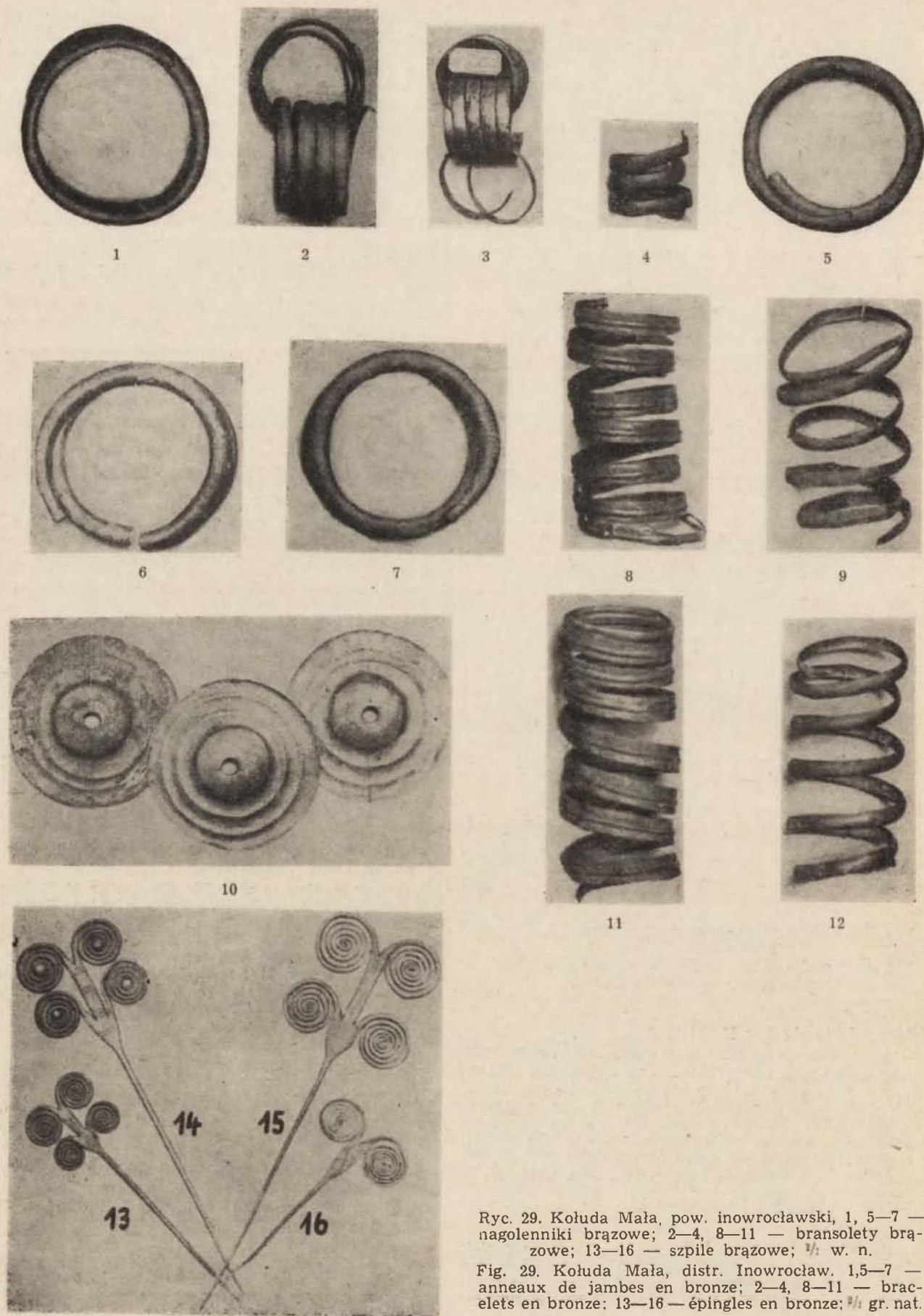
Cztery brązowe nagolenniki (ryc. 29,1, 5—7) z $1\frac{1}{4}$ zwoja pręta w przekroju okrągłego, zdobione grupami pionowych nacięć, po bokach których znajdują się nacięcia ukośne, ustawione do siebie pod kątem, tworzące pionowe zygzaki. Dwa nagolenniki uszkodzone. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Ongis Staatl. Mus. f. Vor- u. Frühgesch. Berlin, nr I d, 1775—1804.

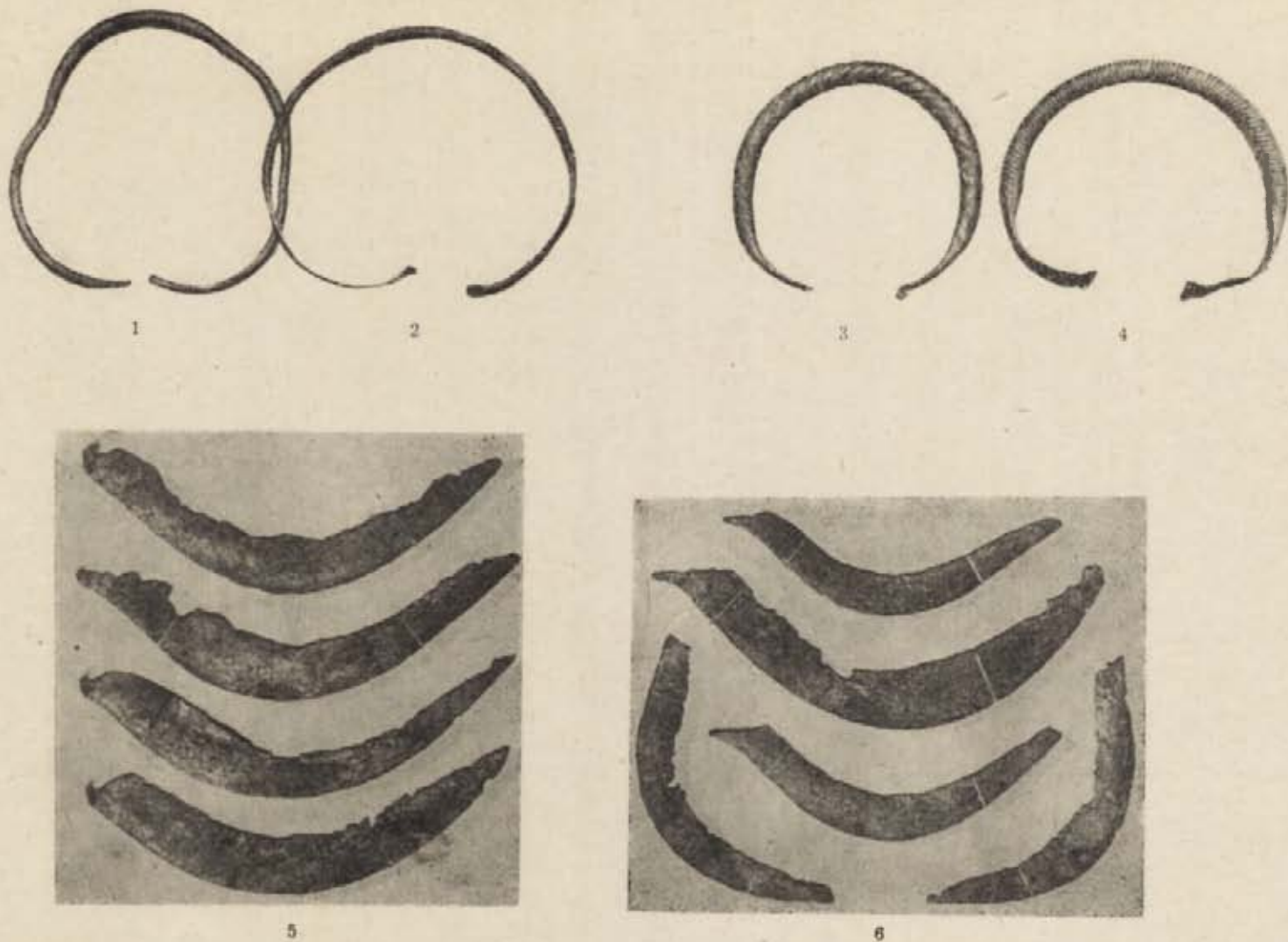
Literatura: R. Primmers, *Die Geschichte Kujaviens. mit besonderer Berücksichtigung des alten Kreises Inowraclaw*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft f. die Provinz Posen”, t. 25: 1910, s. 4; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 1, s. 78, ryc. 238, s. 89, ryc. 272, 280, s. 99, ryc. 317; wyd. 2, s. 102, 106, 110, 111, ryc. 389, s. 112, 113, ryc. 393, s. 115, 271 przyp. 388, s. 274 przyp. 411, s. 277 przyp. 446, s. 278 przyp. 448, 449, s. 280 przyp. 470; tenże, *Pradzieje ziem polskich*, Wiedza o Polsce, t. 1, b. m. b. r., tabl. XXII ryc. 29; W. Antoniewicz, *Archeologia Polski*, Warszawa (1928), s. 116; B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry*, s. 265, mapa XVII, s. 292, 293; J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 28, 34, s. 39, ryc. 7, s. 40, ryc. 8, s. 57, 60—65; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 148, ryc. 422, s. 149 przyp. 24, s. 154, ryc. 450; E. Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des nordischen Kreises (Periode V)*, t. 2, Mainz 1956, s. 75, 147, tabl. 64 ryc. 2; J. Kostrzewski, *Studien*, s. 67, ryc. 11, 12; Piaskowski, „Archeol. Polski”, t. 3: 1959 z. 2, s. 352 n.*

* Przy opisie skarbu korzystałem tylko z literatury, tak że mogą być pewne nieścisłości co do liczby, jak i opisu niektórych zabytków.

Ryc. 29. Kołuda Mała, pow. inowrocławski, 1, 5-7 — nagolenniki brązowe; 2-4, 8-11 — bransolety brązowe; 13-16 — szpile brązowe; $\frac{1}{2}$: w. n.

Fig. 29. Kołuda Mała, distr. Inowrocław. 1, 5-7 — anneaux de jambes en bronze; 2-4, 8-11 — bracelets en bronze; 13-16 — épingles en bronze; $\frac{1}{2}$: gr. nat.

Ryc. 30. Kołuda Mała, pow. inowrocławski. 1—4 — naszyjniki brązowe; 5, 6 — sierpy żelazne; wielkość nieznana
 Fig. 30. Kołuda Mała, distr. de Inowrocław. 1—4 — colliers en bronze; 5, 6 — faucilles en fer; grandeur inconnue

Lachmirowice, pow. inowrocławski

Inwentarz:

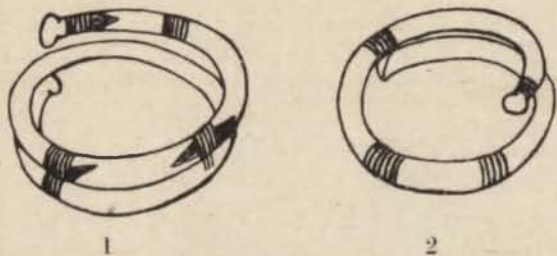
Nagolennik brązowy (ryc. 31,1) o 2 zwojach grubej sztaby, okrągłej w przekroju. Końce guziczkowato zgrubiałe. Ornament w postaci grup pionowych żłobków, po bokach niektórych trójkąty, wypełnione poprzecznymi nacięciami, stykające się podstawami z grupami nacięć. Chron.: Hallstatt D.

Analogiczny brązowy nagolennik (ryc. 31,2) posiadający jednakże tylko ornament w postaci grup pionowych nacięć. Jeden z końców odłamany, a drugi guziczkowato zgrubiał. Nagolennik prawdopodobnie też składał się z 2 zwojów grubej sztaby. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Dawniej Muzeum Miejskie w Bydgoszczy.

Literatura: M. Schultze, *Aus der Zeit der germanischen Gesichtsurnen*, „Aus dem Posener Lande”, Poznań 1909, s. 308, ryc. 17 a, b; J. Kostrzewski,

Ryc. 31. Lachmirowice, pow. inowrocławski. 1, 2 — nagolenniki brązowe, $\frac{1}{4}$ w. n. Wg M. Schultzego
Fig. 31. Lachmirowice, distr. de Inowrocław. 1, 2 — anneaux de jambes en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat. D'après M. Schultze

Wielkopolska, wyd. 2, s. 115, 280 przyp. 470; tenże, *Ze studiów*, s. 57; B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry*, s. 265, tabl. XVII, s. 293; J. Kostrzewski, *Studien*, s. 86.

Łuszkowo, pow. kościański

Skarb z Łuszkowa został подарowany Muzeum Archeologicznemu w Poznaniu w 1890 r. Znaleziono go w 1888 r. pod dużym kamieniem w piaszczystym gruncie na głębokości ok. 65 cm. Nie wszystkie przedmioty ze skarbu zachowały się. Zagięły różne przedmioty z brązu i żelaza, a m. in. duża bryła bursztynu.

Inwentarz:

Brązowy nagolennik (ryc. 32,12) z $1\frac{1}{4}$ zwoju sztaby o przekroju okrągłym. Końce guziczkowate. Na stronie zewn. ornament w postaci grup pionowych żłobków poprzedzielanych ukośnymi pasmami, utworzonymi z 3 równoległych nacięć tworzących figurę rombowałą. Śr. nagolennika 12 cm, grub. pręta 0,8—1,1 cm. Nr inw. 1939:94 c. Chron.: Hallstatt D.

Brązowy nagolennik (ryc. 32,17) z końcami silnie zachodzącymi na siebie, wykonany ze sztaby w przekroju owalnej, w 2 miejscach spłaszczonej. Jeden z końców nierówno odłamany, drugi zwężony, oba zdobione wąskimi pasmami pionowych nacięć, z boków których występuje pojedyncze ukośne nacięcie. W jednym miejscu na stronie zewn. poziomy rząd drobnych pionowych nacięć, bardzo słabo widocznych. Śr. nagolennika 11,7 cm, najw. grub. pręta 1,1 cm. Nr inw. 1939:94 d. Chron.: Hallstatt D.

Brązowy otwarty masywny naramiennik (ryc. 32,1) skośnie żłobkowany. Końce okrągłe w przekroju, zdobione po stronie zewn. grupami niskich pionowych żłobków. Śr. naramiennika 15,4 cm, rozstęp między końcami 3 cm, grub. końców 0,9 cm, części żłobkowanej 1,1 cm. Nr inw. 1939:94 e. Chron.: V okr. ep. brąz.

Fragment skośnie żłobkowanego otwartego naramiennika (ryc. 32,2). Zachowany koniec, okrągły w przekroju, zdobiony 3 grupami pionowych kresiek. Dł. fragmentu w linii prostej 14,3 cm, grub. końca 0,5—0,7 cm, części żłobkowanej 0,7 cm. Nr inw. 1939:94 h. Chron.: V okr. ep. brąz.

Fragment masywnego, otwartego, skośnie żłobkowanego naramiennika (ryc. 32,4). Zachowany koniec, okrągły w przekroju, zdobiony na stronie zewn. grupami pionowych kresiek. Dł. fragmentu 12,5 cm, grub. końca 0,5—0,9 cm, części żłobkowanej 0,9 cm. Nr inw. 1939:94 h. Chron.: V okr. ep. brąz.

Otwarty okrągły naszyjnik żelazny rozłamany na dwie części (ryc. 32,3), wykonany z 4-kątnej sztabki żelaznej. Końce nierówno ucięte. Naszyjnik przy usuwaniu rdzy w czasie konserwacji został mocno zniszczony. Śr. naszyjnika 13,3 cm, rozstęp między końcami ok. 2 cm, najw. grub. pręta 0,7×0,8 cm. Chron.: Hallstatt D.

Dwie brązowe bransolety spiralne składające się z 7 zwojów. Taśma szer. ok. 1 cm jest na zewnątrz trochę wypukła. Na stronie zewn. zdobione słabo widocznymi grupami pionowych i ukośnych nacięć przy krawędziach taśmy. a) Ryc. 33,24. Dł. ok. 11,5 cm, śr. zwojów ok. 6 cm. Nr inw. 1939:94 a. b) Ryc. 33,25. Dł. ok. 10 cm, śr. zwojów 5,7 cm. Nr inw. 1939:94 b. Chron.: V okr. ep. brąz.

Dwie podłużne spirale (ryc. 33,27), z których jedna zaginęła. Zachowana spirala, wykonana z drutu brązowego o przekroju prostokątnym, ma 11 zwojów, szer. 0,2—0,3 cm, grub. 0,1 cm. Końce odłamane i odstające. Dł. spirali ok. 5 cm, śr. zwojów 1,2—2 cm. Nr inw. 1939:94 g. Chron.: Hallstatt D.

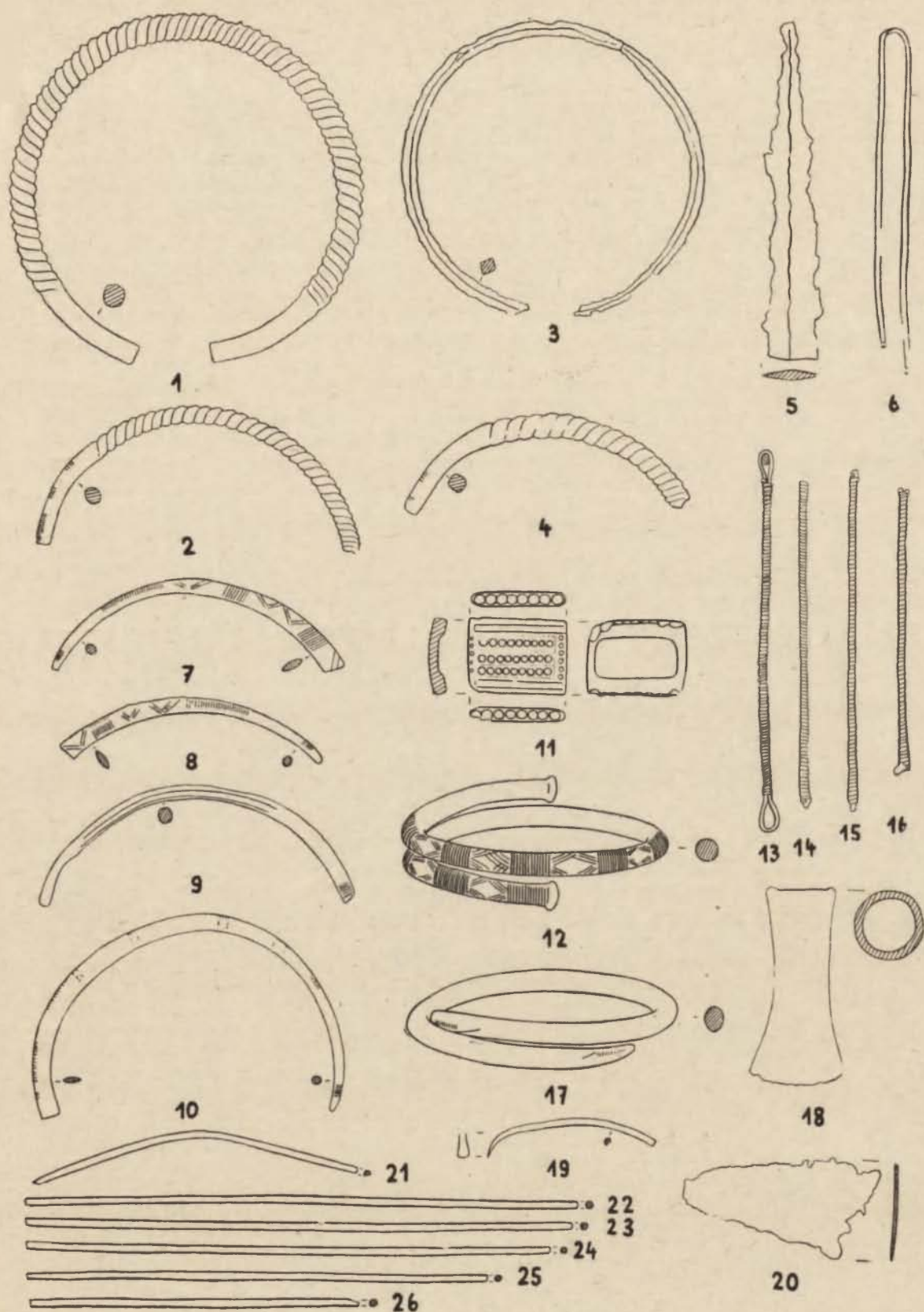
Osiemnaście otwartych, okrągłych bransolet brązowych (ryc. 33,3—20), wykonanych z pręta o przekroju 4-kątnym. Na stronie zewn. zdobione grupami pionowych żłobków, poprzedzielanych wypukłą, nieornamentowaną płaszczyną. Końce ze słabo wyodrębnionymi guziczkowatymi zgrubieniami. Niektóre bransolety powyginane, o końcach na skutek zgięć zachodzących na siebie. Śr. bransolet 5,5—7,3 cm, grub. prętów 0,4×0,5 — 0,2×0,3 cm. Nr inw. 1939:94 f. Chron.: Hallstatt D.

Pięć fragmentów brązowych otwartych bransolet (ryc. 33, 1, 2, 21—23) tego samego typu co poprzednie. Trzy fragmenty powyginane, natomiast w 2 bransoletach brak jednego końca. Nr inw. 1939:94 f. Chron.: Hallstatt D.

Fragment brązowego pierścienia napierśnika (ryc. 32,9) w przekroju owalnego, z końcem o przekroju kanciastym. Przy odłamanym końcu na stronie zewn. grupa pionowych nacięć. Dł. fragmentu w linii prostej 13,8 cm, najw. grub. pręta 0,5—0,8 cm. Nr inw. 1939:94 m. Chron.: Hallstatt D.

Fragment okrągłego, brązowego pierścienia napierśnika (ryc. 32,10). Przekrój pierścienia płasko-soczewkowaty, końca okrągły, grub. 0,4 cm. Na jednej stronie zdobiony jest grupami pionowych i ukośnych nacięć, a na drugiej również grupami pionowych nacięć, między którymi występują równoległe ukośne nacięcia, ustawione do siebie pod kątem. Ornament mocno starty. Koniec pierścienia zwężony i zdobiony grupą różnych drobnych pionowych nacięć. Śr. pierścienia 13,5 cm, szer. 0,8 cm, grub. 0,3 cm. Nr inw. 1939:94 k. Chron.: Hallstatt D.

Fragment brązowego pierścienia napierśnika (ryc. 32,7). Przekrój pierścienia płasko-soczewkowaty, a zachowany koniec zwęża się i ma przekrój owalny. grub. 0,5 cm. Na stronie zewn. ornament w postaci grup ukośnych nacięć, poprzedzielanych grupami po-

Ryc. 32. Łuszkowo, pow. kościański. 1, 2, 4 — naramienniki brązowe; 3 — naszyjnik żelazny; 5 — żelazny grot oszczepu; 7—10 — brązowe pierścienie napierśników; 11 — brązowa klamra napierśnika; 12, 17 — brązowe nagolenniki; 18 — siekierka żelazna; 6, 13—16, 19, 21—26 — pręty brązowe; 20 — blaszka żelazna (klamra do pasa); ²/₁ w. n.

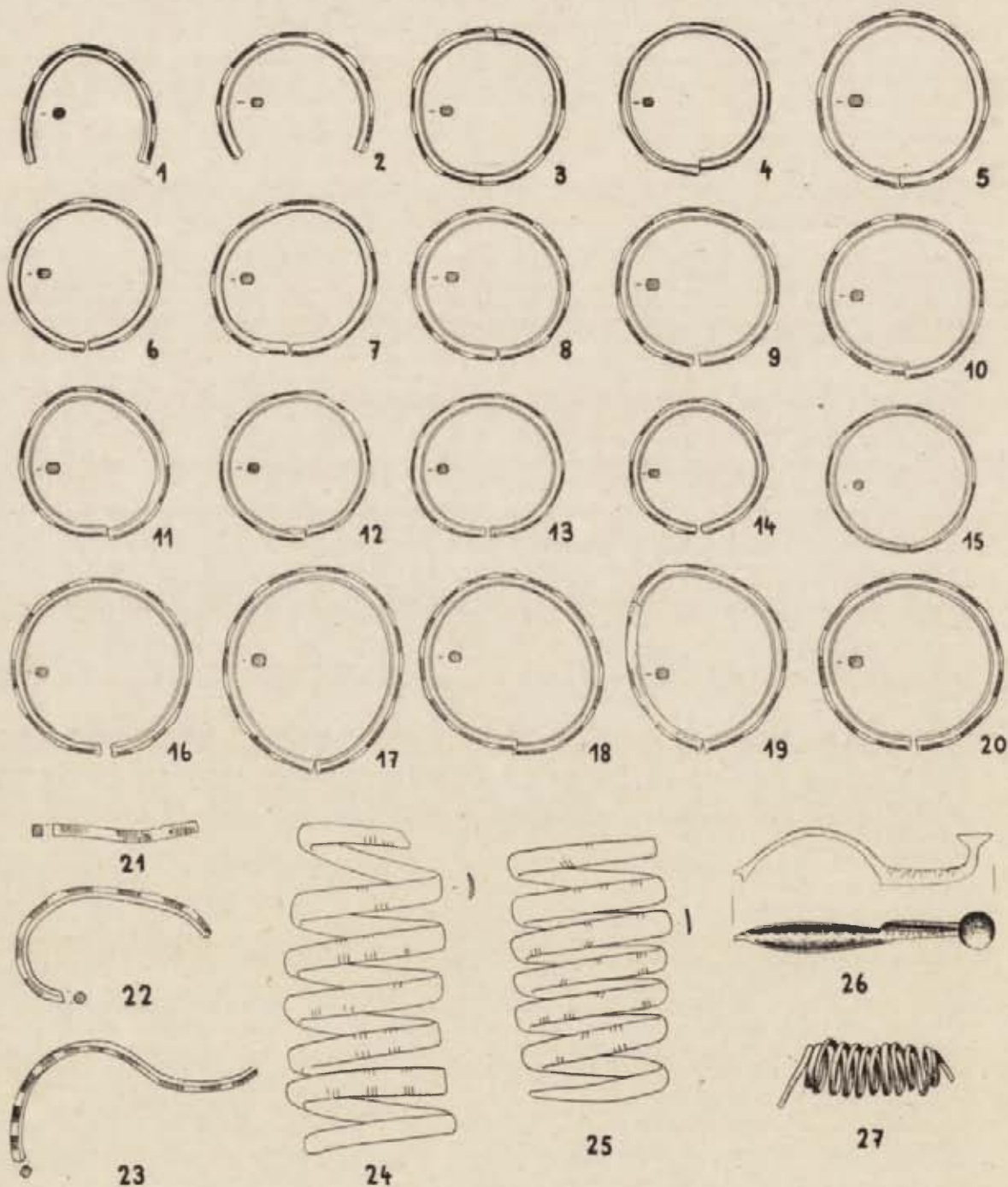
Fig. 32. Łuszkowo, distr. de Kościan. 1, 2, 4 — brassards en bronze; 3 — collier en fer; 5 — pointe de lance en fer; 7—10 — anneaux de colliers multiples en bronze; 11 — agrafe en bronze d'un collier à anneaux multiples; 12, 17 — anneaux de jambes en bronze; 18 — hache en fer; 6, 13—16, 19, 21—26 — barres en bronze; 20 — plaquette en fer (agrafe de ceinture); ²/₁ gr. nat.

dwójnych, równoległych linii, ustawionych do siebie pod kątem i wypełnionych skośnymi kreskami. Przy odłamanym końcu 2 równoległe ukośne linie kropkowane. Dł. fragmentu w linii prostej 12,7 cm, szer. 0,9 cm, grub. 0,4 cm. Nr inw. 1939:94 k. Chron.: Hallstatt D.

Fragment brązowego pierścienia napierśnika (ryc. 32,8) o przekroju płasko-soczewkowatym. Koniec zwężony, o przekroju okrągłym, grub. 0,4 cm. Na stronie zewn. zdobienia w postaci grup pionowych żłobków, poprzedzielanych grupami podwójnych rów-

noległych linii, ustawionych do siebie pod kątem. Między tymi liniami ukośne nacięcia. Ornament dość stary. Dł. fragmentu w linii prostej 11,5 cm, szer. 0,9 cm, grub. 0,3 cm. Nr inw. 1939:94 k. Chron.: Hallstatt D.

Brązowa klamra napierśnika (ryc. 32,11), o kształcie prostokątnym, lekko wypukła. Na stronie zewn. zdobiona w środkowej części 3 równoległymi rzędami okrągłych płytkich wklęsłości o śr. ok. 0,3 cm, po 9 w każdym rzędzie. Rzędy wklęsłości są przedzielone i zamknięte kropkowanymi liniami. Po bo-

Ryc. 33. Łuszkowo, pow. kościański. 1—25 — bransolety brązowe; 26 — zapinka brązowa; — 27 — spiralka brązowa; ^{2/} w. n.

Fig. 33. Łuszkowo, distr. de Kościan. 1—25 — bracelets en bronze; 26 — fibule en bronze; 27 — petite spirale en bronze; ^{2/} gr. nat.

kach tego ornamentu znajdują się po przeciwnych, dłuższych stronach 2 równoległe, poziome linie, zamknięte linią pionową, tworząc wydłużony prostokąt. Po przeciwnych, krótszych stronach pionowe rzędy małych płytkich dołczków. Na brzegach dłuższych boków kłamy znajdują się rzędy 8 dołków na umieszczenie końców pierścieni. Śr. tych dołków, występujących jeden obok drugiego, ok. 0,4 cm. Na stronie wewn. kłamy prostokątne wgłębienie o kątach zaokrąglonych. Cała kłama nieznacznie uszkodzona, co widać na krawędziach, a szczególnie po stronie wewn., gdzie krawędzie dołków są silnie wytarte. Dł. 4,3 cm, szer. 3,3 cm, grub. 0,6 cm, bez uwzględnienia wgłębienia na stronie wewn. Nr inw. 1939 : 94 i. Chron.: Hallstatt D.

Zapinka brązowa (ryc. 33,26), zachowane tylko kabłąk i pochewka. Kabłąk łukowato wygięty i w płaszczyźnie poziomej posiada rynienkowane wgłębienie, szer. do 1,2 cm, zwężające się ku końcom; na krawędziach drobne poprzeczne nacięcia. Nóżka z pochewką, na końcu zagiętą ku górze, kończy się okrągłą, wklęsłą tarczką o śr. 1,4 cm; zdobiona grupami na przemian ukośnych nacięć. Dł. zapinki 10,3 cm. Nr inw. 1939 : 94 i. Chron.: Hallstatt D — wczesny okres lateński.

Żelazna siekierka (ryc. 32,18) z okrągłą tulejką, bez uszka, niezdobiona. Ostrze łukowato wygięte. Dł. siekierki 8,7 cm, śr. tulejki 3 cm, szer. ostrza 4,2 cm. Chron.: Hallstatt D.

Żelazny grot oszczepu (ryc. 32,5) o przekroju romboidalnym, z odłamaną tulejką. Grot po konserwacji jest bardzo zniszczony, brzęgi silnie wyszczerbione. Dł. okazu 14,6 cm, najw. szer. 2,5 cm, grub. 0,6 cm. Chron.: Hallstatt D.

Cztery podłużne brązowe pręty w przekroju okrągłym, grub. 0,2 cm, owinięte dookoła płaskim brązowym drutem, szer. 0,1—0,2 cm. a) Ryc. 32,13. Końce rozklepane, w przekroju 4-kątne, szer. 0,3 cm, grub. 0,1 cm, i zwinięte w uszka. W jednym z uszek nieregularny płaski fragment żelazny. Dł. 16,7 cm. Reszta prętów posiadała niewątpliwie też uszka, które zostały jednak odłamane. b) Ryc. 32,15. Dł. 15 cm. c) Ryc. 32,14. Dł. 14,3 cm. d) Ryc. 32,16. Dł. 12,6 cm. Nr inw. 1939 : 94 o. Chron.: Hallstatt D.

Sześć podłużnych brązowych prętów (ryc. 32, 22—26, 21) w przekroju okrągłych, grub. 0,3 cm. Dł. 24, 23,8, 22,8, 20 i 14,4 cm. Szósty pręt jest zgięty, tak że jego rozpiętość wynosi 14,2 cm. Nr inw. 1939 : 94 p, r. Chron.: Hallstatt D.

Fragment brązowego drutu (ryc. 32,19) o przekroju okrągłym, z końcem rozklepanym i zgiętym. Dł. 7,5 cm, grub. 0,3 cm, szer. rozklepanego końca 0,5 cm. Nr inw. 1939 : 94 s. Chron.: Hallstatt D.

Płaski zgięty drut brązowy (ryc. 32,6), dł. 19 cm, szer. 0,2—0,3 cm, grub. 0,1 cm. Nr inw. 1939 : 94 n. Chron.: Hallstatt D.

Fragment płaskiej żelaznej blachy (ryc. 32,20), zapewne kłama do pasa. Najw. dł. 5 cm, najw. szer. 4,4 cm, grub. 0,1 cm. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D — wczesny okres lateński.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1889 : 7. Literatura: *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, z. 1, Poznań 1893, s. 17 n., tabl. XX; H. Seger, *Depotfunde aus der Bronze- und Hallstattzeit*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, N. F. t. 4: 1907, s. 41; Blume, *Kaiser-Friedrich-Museum*, s. 186; R. Beltz, *Die bronze- und hallstattzeitlichen Fibeln*, „Zeitschr. f. Ethnol.”, t. 45: 1913, s. 887; *Przewodnik po zbiorach*, s. 37; *Przechadzka w Muzeum*, s. 14; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 115, 280 przyp. 470, s. 289 przyp. 572; tenże, *Les fibules du type de la Certosa en Pologne*, [w:] *Spomenice u počast prof. dr Gorjanovič-Krambergera*, Zagreb 1925/1926, s. 517, ryc. 3; Petersen, *Die frühgermanische*, s. 79, 151; J. Ko-

strzewski, *Od mezolitu*, s. 259; tenże, *Prastowiańszczyzna*, Poznań 1946, s. 88; J. Rosen-Przeworska, *Zabytki okresu wczesnolateńskiego na ziemiach polskich*, „Światowit”, t. 18: 1947, s. 50 przyp. 25, tabl. I ryc. 11; B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry*, s. 265, mapa XVII, s. 293; Piaszykówna, *Popielnice*, s. 66; J. Antoniewicz, *Zabytki odkryte w miejscowości Goplano w pow. Aleksandrów na Kujawach*, „Sprawozdania P.M.A.”, t. 2: 1949, s. 56; J. Kostrzewski, *Wytwórczość*, s. 199; tenże, *Ze studiów*, s. 28, 34, 58, 60, 65; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 148, ryc. 412, s. 158, 174; tenże, *Studien*, s. 54, 61, 86, 88; Łuka, *Importy italskie i wschodnioalpejskie oraz ich naśladownictwa na obszarze kultury „łużyckiej” okresu halszackiego w Polsce*, „Slavia Antiqua”, t. 6: 1959, s. 29, 89, 93; Piaskowski, „Fontes Arch. Posn.”, t. 10: 1959, s. 202; tenże, „Archeol. Polski”, t. 3: 1959 z. 2, s. 352 n.; J. Piaskowski, T. Różycka, *Badania technologii wyrobów żelaznych na ziemiach Polski w okresie halszackim i wczesnolateńskim*, „Kwart. Hist. Kult. material.”, R. 7 : 1959, nr 3, s. 386, ryc. 12.

Międzychód, m. pow.

Skarb z Międzychodu znaleziono w lesie, w pobliżu miasta, ok. 1877 r. W skład inwentarza skarbu wchodziło niewielkie wzmianek w literaturze miała wchodzić pewna ilość brązowych sierpów oraz brązowych bransolet. W skarbie tym występowały również 2 okrągłe brązowe, otwarte naramienniki, zdobione na stronie zewn. 6 wypukłymi żeberkami. Naramienniki te były analogiczne do znalezionych w skarbie z miejscowości nieznaney w pow. jarocińskim.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Ongis prywatne zbiory w Dreźnie w pow. strzeleckim.

Literatura: „Zeitschr. f. Ethnol.”, t. 10: 1878, Verhandlungen, s. 53, 138; W. Schwartz, *I Nachtrag zu den Materialien zur prähistorischen Kartographie der Prov. Posen*, Poznań 1879, s. 6; Lissauer, *Die prähistorischen*, s. 77, nr 33; Kossinna, *Die illyrische*, s. 95 przyp. 1, s. 391; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 110, 277 przyp. 443; wyd. 3, s. 139.

Mrowino, pow. poznański

Skarb znaleziono w torfie, na głębokości 1 m, w kotlinie otoczonej z dwóch stron piaszczystymi wzgórzami, między którymi przepływał kanał wodny. Miejsce to stanowiło zapewne niegdyś teren bagienny. Zespół przedmiotów odkryto w 1874 r.

Inwentarz:

Napiersnik brązowy składający się z 17 pierścieni (ryc. 34,1,2) zachowało się tylko 14, oraz ażurowej kłamy, w której umieszczone są końce obręczy. Pierścienie są owalne, utworzone z prętów płaskosoczewkowatych, o szerokościach stopniowo zwiększających się ku dołowi napiersnika. Najw. szer. pierwszego górnego, zachowanego pierścienia 0,8 cm, dolnego 1,2 cm. Analogicznie poprzeczna śr. najmniejszego pierścienia 13,6 cm, a ostatniego dolnego 26,1 cm. Końce pierścieni mają przekrój okrągły, grub. 0,4—0,6 cm, a same zakończenia są czopowato uformowane, celem założenia ich w otworach kłamy. Pierścienie po stronie zewn. są zdobione pośrodku grupą pionowych nacięć, tworzących żeberka, dł. na ostatnim dolnym pierścieniu 8 cm, a na pierwszym tylko 0,6 cm. Po bokach grup nacięć pionowe żeberka poziomo nacinane, następnie 2 ukośne, równoległe, kropkowane linie oraz grupa 3 pionowych żeberek, po których występują 2 równoległe linie tworzące zygzak, a między nimi ukośne nacięcia. Za zygakiem pionowe żeberka poziomo nacinane, dalej znów 2 pary równoległych linii, na przemian ukośnych, w środku zakreskowanych, po bokach których grupy

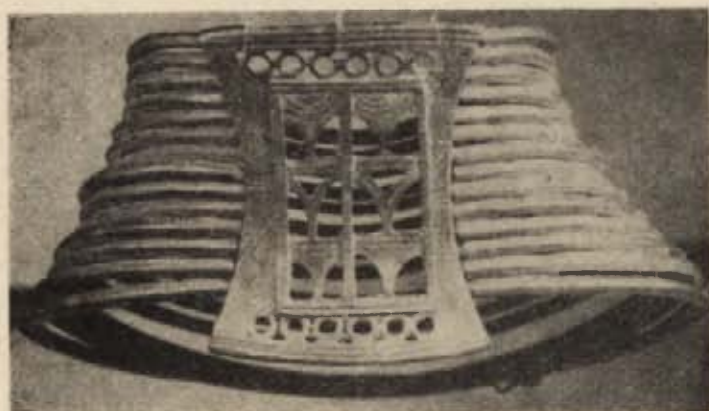
3 żeberk poprzecznie nacinanych. Bliżej końców już tylko grupy kilkunastu pionowych żeberk oraz przy samych końcach 2 grupy składające się z 2 żeberk o tym samym kierunku.

Klamra zamykająca z tyłu obręcze napierśnika (ryc. 34,1, 2) ma kształt prostokątny, którego boki dłuższe są wklęsłe. Górna szer. klamry 7,8 cm, środkowa 6,1 cm, dolna 8,5 cm, dł. 9,9 cm. Krótsze boki klamry, górny i dolny, zdobione 2 liniami kropkowanymi oraz ornamentem ażurowym w po-

których w dół biegnie taka sama linia. Środkowa grupa posiada w górnej części trójkątne wycięcia oraz boczne, podobnie jak w poprzedniej grupie. Dalsza część ornamentu tej grupy to 2 górne poziome linie kropkowane oraz 2 półkolisty analogiczne linie biegnące ku dołowi i tam stykające się. Dolna grupa ornamentacyjna podobna jest do środkowej, ale nie posiada w górnej części trójkątnych wycięć. Na dłuższych bokach klamry występują w środkowej części grupy poziomych linii kropkowanych, po bo-

1

2

3

4

Ryc. 34. Mrowino, pow. poznański. 1, 2 — napierśnik brązowy i wisior; 3 — złota tarczka; 4 — bransoletka brązowa; $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 34. Mrowino. distr. de Poznań. 1, 2 — collier à anneaux multiples en bronze et pendeloque; 3 — plaquette en or; 4 — bracelet en bronze; $\frac{1}{4}$ gr. nat.

staci 6 kólek o śr. ok. 0,5 cm. Środek klamry wyodrębniony przez prostokątne obramowanie, przedzielone pionowo na pół, zdobione poprzecznymi nacięciami. W obu połówkach obramowania występują wycięcia w 3 grupach ornamentacyjnych. W górnej grupie wycięcia o kształtach zbliżonych do trójkątów prostokątnych oraz 3 półkolisty linie kropkowane, od

kach których znajdują się grupy ukośnych analogicznych linii. Dłuższe wklęsłe brzegi klamry po stronie zewn. są karbowane. Chron.: Hallstatt D.

Na dolnym pierścieniu napierśnika zawieszono były pierwotnie 3 wisiorki gruszkowate, z których zachował się tylko jeden (ryc. 34,1). Jest to brązowy pusty wisior, wys. 3,1 cm. Szer. wybrzuszenia

0,7 cm. Kolisty pałak o przekroju soczewkowatym, szer. 0,3 cm. Wisiorek z dwóch stron ma otworki, poniżej których zdobiony jest po stronie zewn. 2 poziomymi dookołnymi bruzdami, od których w dół biegną 4 grupy bruzd, po 2 w każdej, stykające się koncentrycznie u spodu wisiora. Chron.: Hallstatt D.

Złota okrągła tarczka (ryc. 34,3), bardzo cienka, zdobiona na brzegach 2 wyciskanymi kołami. W środku tarczki trzecie małe kółko oraz 8 pionowych wyciskanych linii, zakończonych wklęsłymi punktami, zbiegającymi się promieniście do środka tarczki. Śr. ok. 4 cm. Chron.: Hallstatt D.

Brązowa pusta bransoletka (ryc. 34,4) ze zwiniętej blachy, grub. 0,1 cm, której brzegi stykają się na stronie zewn. Stykające się końce po stronie zewn. zdobione są 3 grupami żeberka. Środkowa grupa posiada ukośne żeberka ustawione do siebie pod kątem, a 2 pozostałe grupy żeberka pionowe. Nieznacznie pocięta. Górna i dolna powierzchnia są spłaszczone, tak że przekrój owalno-prostokątny ma wymiary 0,4×0,3 cm. Śr. bransolety 6 cm. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1939:143.

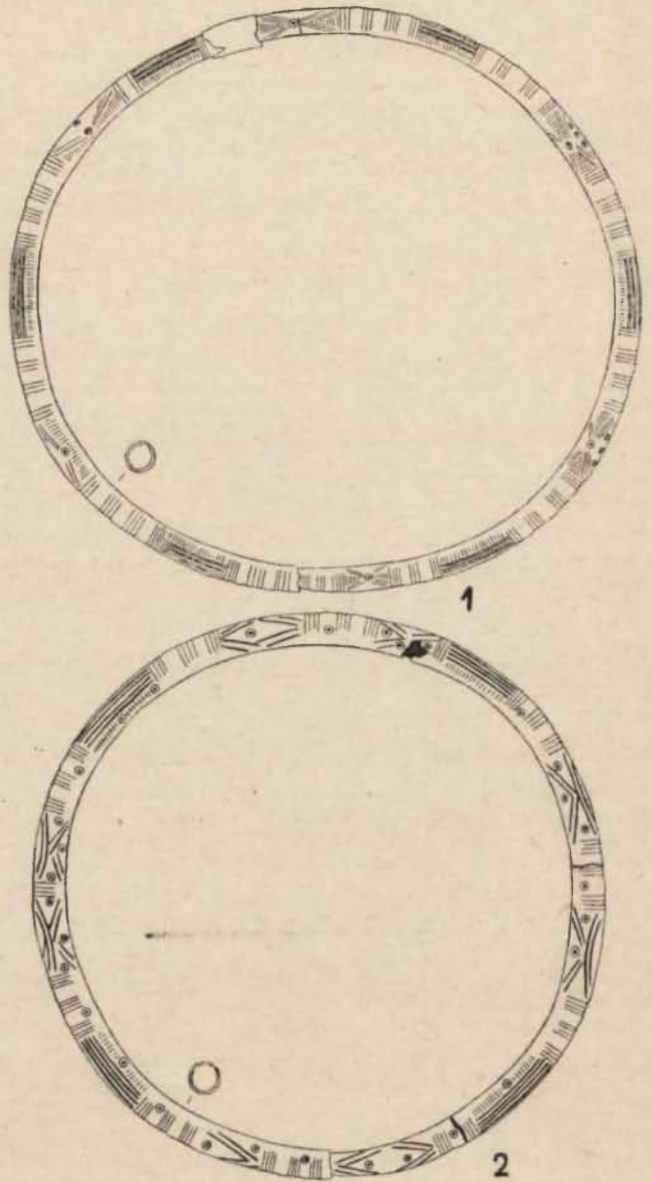
Literatura: Zenkeler, *Ein Beitrag zu den Ausgrabungen in der Prov. Posen*, [w:] XXIX. Programm des Königlichen Gymnasiums zu Ostrowo, 1874, Michaelis, s. 22; Schwartz, *Materialien*, s. 4; Sadowski, *Wykaz zabytków*, s. 20, 21, tabl. III 5; tenże, *Die Handelsstrassen*, s. 158 n.; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 6, Warszawa 1885, s. 768; Lissauer, *Die prähistorischen*, s. 59, 76; „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”, z. 3:1888, s. 30 n., z. V, Poznań 1889, s. 55; A. Lissauer, *Alterthümer der Bronzezeit in der Prov. Westpreussen und den angrenzenden Gebieten*, Gdańsk 1891, s. 24, tabl. XIV ryc. 7; *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, z. 1, Poznań 1893, s. 9—11, tabl. XII ryc. 1—3; „Zeitschr. f. Ethnol.”, t. 31: 1899, Verhandlungen, s. 133; Blume, *Ausstellung*, s. 70; M. Schultze, *Aus der Zeit der ostgermanischen Gesichturnen*, „Aus dem Posener Lande”, 1909, s. 306, ryc. 7; Blume, *Kaiser Friedrich-Museum*, s. 186; J. Kostrzewski, *Skarb brązowy*, s. 47; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 1, s. 100, tabl. VI ryc. 310, s. 193 przyp. 244; *Przewodnik po zbiorach*, s. 38; *Przechadzka w Muzeum*, s. 14; J. Kostrzewski, *Przyczynki do poznania kultury grobów skrzynkowych wczesnej epoki żelaznej*, „Przeł. archeol.”, t. 1: 1921, s. 129 przyp. 22; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 127, ryc. 444, s. 128, tabl. VII, s. 286 przyp. 527, s. 287 przyp. 541; Petersen, *Die frühgermanische*, s. 79, 150; E. Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte*, s. 79, tabl. 20 a; W. La Baume, *Urgeschichte der Ostgermanen*, Gdańsk 1934, s. 70, 71, ryc. n, s. 165; *Przewodnik po Dziale Przedhistorycznym Muzeum Wielkopolskiego*, Poznań 1935, s. 35, tabl. XV; E. Engel, W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande*, Królewiec 1937, s. 111, ryc. 17 e; J. Kostrzewski, *Pradzieje ziem polskich*, Wiedza o Polsce, t. 1, b.r.b.d., s. 60, tabl. XXIV ryc. 11; W. Antoniewicz, *Archeologia Polski*, Warszawa (1928), s. 130, tabl. XXXI ryc. 9, s. 318; J. Kostrzewski, *Od mezolitu*, s. 281 tabl. LXXVII ryc. 28; W. La Baume, *Ost- und Westpreussen in germanischer Vorzeit*, Królewiec 1940, s. 29, ryc. 13 a; S. Nosek, *Słowianie w pradziejach ziem polskich*, Kraków 1946, s. 73 ryc. 61; Łuka, *Skarb brązowy*, s. 302; Piaszykówna, *Popielnice*, s. 64, 66, ryc. 6, s. 67; J. Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, s. 287, tabl. XV ryc. 16; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 172, ryc. 492 a.

Odolanów, pow. ostrowski

W pobliżu Odolanowa znaleziono na dnie wyschniętego stawu 2 brązowe naszyjniki

Inwentarz:

Okrągły zamknięty naszyjnik brązowy, pusty wewnątrz (ryc. 35,1), wykonany z cienkiej blachy, grub. 0,1—0,2, tak że brzegi zwinięte na okrągło stykają się na stronie wewn., tworząc wąską szparę. Jeden z kołców wsunięty w otwór drugiego. Ornament w postaci grup pionowych nacięć, między którymi występują równoległe podłużne linie wypełnione

Ryc. 35. Odolanów, pow. ostrowski. 1, 2 — naszyjniki brązowe, ok. 1/4 w. n.

Fig. 35. Odolanów, distr. de Ostrów Wielkopolski. 1, 2 — colliers en bronze, env. 1/4 gr. nat.

pionowymi nacięciami, pod nimi znajdują się pasma dłuższych pionowych kresek. Następną grupą zdobniczą to kółka z zaznaczonym środkiem, a po bokach równoległe ukośne nacięcia ustawione pod kątem, między którymi, a w dwóch wypadkach i poniżej, występują pasma drobnych pionowych nacięć. Powyżej kółek i równoległych ukośnych nacięć znajdują się w niektórych wypadkach 1 lub 3 analogiczne

kółka. Naszyjnik w środku długości po stronie przeciwległej końcom jest owinięty cienką blachą brązową, dł. ok. 2,3 cm, nałożoną w celu naprawy pękniętego czy rozłamane naszyjnika. Zresztą w obecnym stanie naszyjnik jest w tym samym miejscu rozłamany na dwie części. Śr. naszyjnika 25,5 cm, grub. 1,1 cm. Nr kat. 1910:1032. Chron.: Hallstatt C.

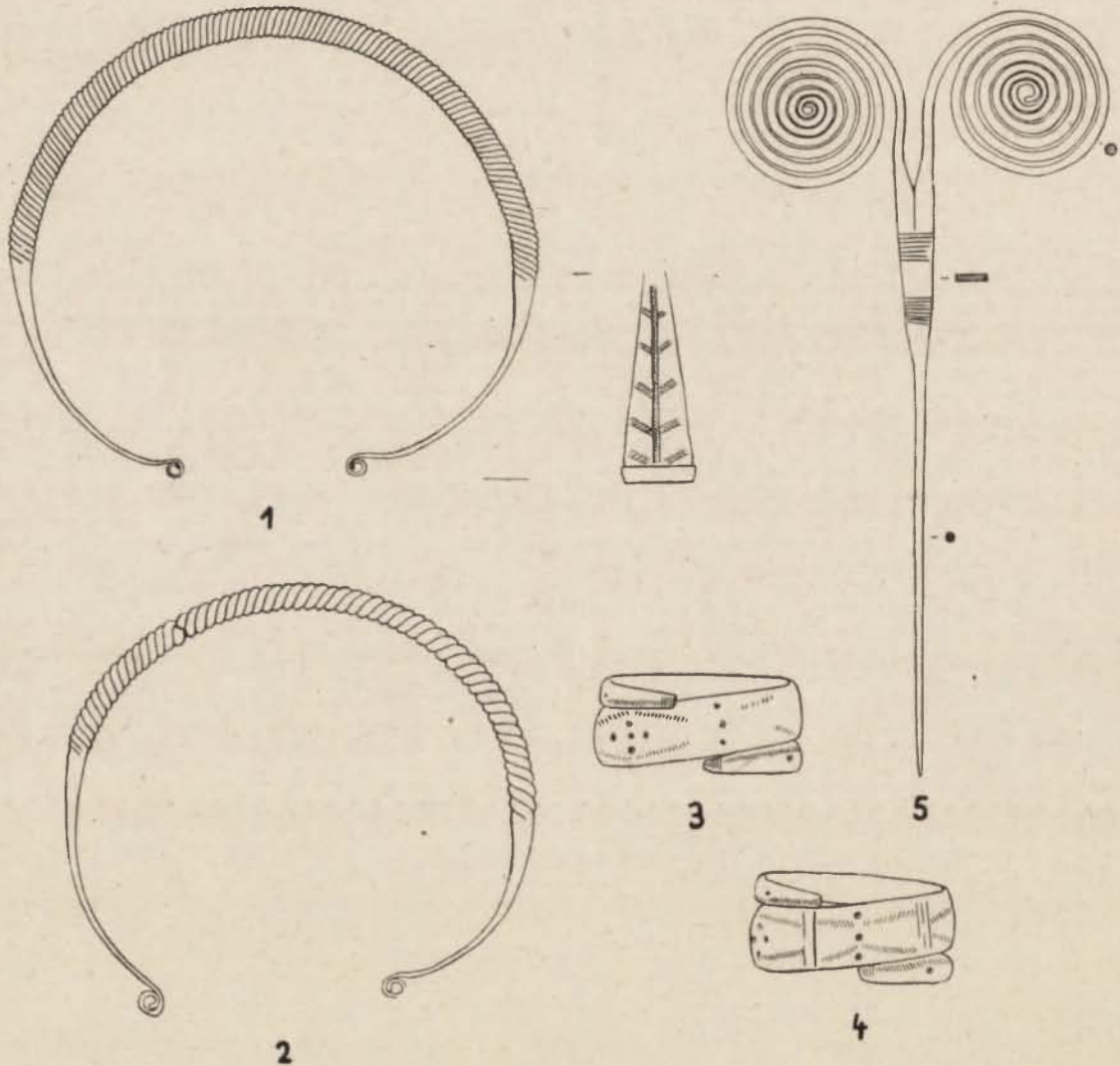
Brązowy, okrągły naszyjnik pusty wewnątrz (ryc. 35,2), wykonany z cienkiej blachy, grub. 0,1 cm, tak jak naszyjnik poprzedni. Końce również włożone w siebie. Ornament w postaci pionowych grup nacięć poprzedzielanych grupami podwójnych na przemian

występują kółka z zaznaczonym środkiem, zresztą kółka te występują i na częściach naszyjnika, zdobionych grupami pionowych nacięć. Rozłamany na 4 części. Śr. 23 cm, grub. 1,3 cm. Nr kat. 1910:1031. Chron.: Hallstatt C.

Chronologia skarbu: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1910:181.

Literatura: Notatka w „Breslauer Zeitung”, nr 255 z 15 IX 1910; Kossinna, *Die illyrische*, s. 107; E. Blume, *Aus der Prov. Posen*, „Mannus”, t. 7:1915.

Ryc. 36. Orchowo, pow. mogileński. 1, 2 — naszyjniki brązowe; 3, 4 — bransolety brązowe; 5 — szpila brązowa; $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 36. Orchowo, distr. de Mogilno. 1, 2 — colliers en bronze; 3, 4 — bracelets en bronze; 5 — épingle en bronze; $\frac{2}{3}$ gr. nat.

ukośnych nacięć, tworzących w przybliżeniu romby, pomiędzy którymi znajdują się kółka z zaznaczonym środkiem. Ponadto grupy podłużnych żłobków, pod którymi znajdują się pasma pionowych drobnych nacięć, przedzielonych kółkiem z zaznaczonym środkiem. W jednym wypadku pasmo pionowych nacięć przecięte jest podłużną linią. Ostatnią wreszcie grupą ornamentu są podwójne ukośne nacięcia ustawione do siebie pod kątem, powyżej których ciągną się półkoliste podwójne żłobki. Między tymi liniami

s. 152; A. Karpińska, *Reparacje prehistoryczne w Polsce*, „Przeł. archeol.”, t. 2:1922, s. 30; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 114. 279 przyp. 463.

Orchowo, pow. mogileński

Skarb z Orchowa znaleziono w naczyniu glinianym. J. N. Sadowski podaje, że przedmioty brązowe stanowiące skarb miały znajdować się w popielnicy, a zatem stanowić zabytki grobowe. Tego rodzaju

sugestie wysuwali również i inni autorzy. Jednak sama zawartość świadczy o przynależności do skarbu, a przypuszczenie, że zespół jest znaleziskiem grobowym, wypłynęło prawdopodobnie z faktu znalezienia skarbu w naczyniu i określenia go przez znalazcę jako urny, co miało sugerować rzekome znalezisko grobowe.

Inwentarz:

Szpila brązowa z 2 tarczkami spiralnymi (ryc. 36,5). Wykonana z drutu brązowego, okrągłego w przekroju, grub. 0,3 cm. W górnej części szpili drut jest rozplaszczony i ma przekrój prostokątny o wym. 1×0,2 cm. Na tej części szpili występuje ornament w postaci 2 grup poziomych nacięć. Ponad nim wyrastają 2 ramiona z drutu w przekroju okrągłego, grub. 0,4 cm, który tworzy 2 spiralne, skrócone tarczki złożone z 7½ zwoju o najw. śr. 5,7 cm. Dł. szpili 5,7 cm. Nr inw. 1939:127 a. Chron.: Hallstatt D.

Dwie okrągłe bransolety brązowe, wykonane z blachy, grub. 0,2 cm, najw. szer. 2,2 cm. Blacha bransolet jest spiralnie zwinięta, tworząc 2 zwoje. Końce bransolet silnie zwężone i zdobione grupami pionowych żłobków oraz pasmami ukośnych nacięć. Na zewn. stronie dosyć starty ornament w postaci grup pionowych krótkich nacięć. a) Ryc. 36,3. Między grupami pionowych nacięć w środku 3 kółka z zaznaczonym środkiem, w linii pionowej. Do środkowego kółka biegną w przybliżeniu od krawędzi bransolety 4 pasma na przemian ukośnych nacięć. b) Ryc. 36,4. Między grupami pionowych nacięć kółko z zaznaczonym środkiem, po którego bokach 4 takie same kółka. Występujące tutaj pasma na przemian ukośnych nacięć biegną mniej więcej od środka grup pionowych nacięć w kierunku brzegów bransolety na wysokość 4 kółek z zaznaczonym środkiem. Śr. obu bransolet ok. 7 cm. Nr inw. 1939:127 d, e. Chron.: Hallstatt D.

Brązowy, okrągły naszyjnik, skośnie żłobkowany (ryc. 36,2). Końce, płasko rozkute, rozszerzają się stopniowo i są zwinięte w uszka. Śr. naszyjnika 15,7 cm, rozstęp między końcami 6,6 cm, najw. szer. końców 1,8 cm. Nr inw. 1939:127 c. Chron.: Hallstatt D.

Brązowy okrągły naszyjnik (ryc. 36,1), również skośnie żłobkowany, mający końce również rozkute, rozszerzające się podobnie jak w poprzednim naszyjniku i zwinięte w uszka. Na stronie zewn. końce są zdobione: środkiem 2 linie wypełnione ukośnymi nacięciami, a po bokach analogiczne ukośne krótkie pasemka, po 5 z każdej strony, tworząc w ten sposób odwrócony ornament jodełkowy. Śr. naszyjnika 18 cm, rozstęp między końcami 5,5 cm, najw. szer. końców 2,5 cm. Nr inw. 1939:127 b. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

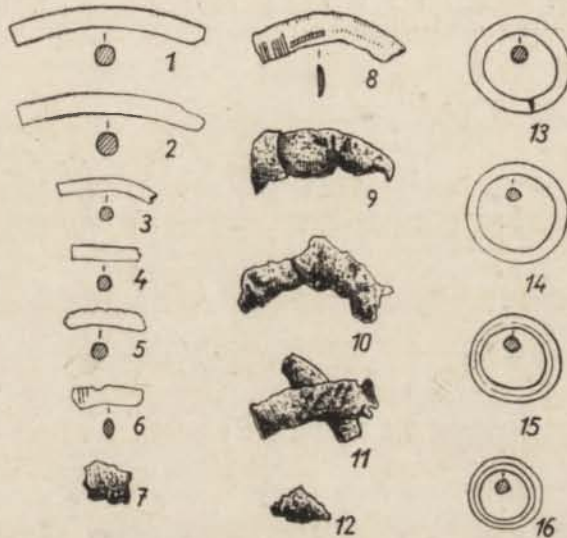
Literatura: Zenkteler, *Ein Beitrag zu den Ausgrabungen in der Prov. Posen*, [w:] *XXIX Programm des Königlichen Gymnasiums zu Ostrowo*, Ostrowo 1874, Michaelis, s. 22; Schwartz, *Materialien*, s. 4; Sadowski, *Wykaz zabytków*, s. 37, tabl. VI f; *Katalog der Ausstellung prähistorischer und anthropologischer Funde Deutschlands*, Berlin 1880, s. 375, nr 37—41; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, Warszawa 1886, s. 576; Lissauer, *Die prähistorischen*, s. 73; B. Erzepki, *Brązy przedhistoryczne znalezione w Słupach na Kujawach w Królestwie Polskim*, „Zapiski archeologiczne poznańskie”, z. 3:1888, s. 31; *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, Poznań 1893, z. 1, s. 12, tabl. XV: „*Zeitschr. f. Ethnol.*”, t. 34:1902, s. 191 przyp. 6; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 1, s. 99, ryc. 319, s. 209; Kossinna, *Die illyrische*, s. 94 przyp. 2, s. 96 przyp. 1, s. 108; *Przewodnik po zbiorach*, s. 38; Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 28, 59, 62, 65; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 112, rys. 393, przyp.

449; tenże, *O wzajemnych stosunkach kultury łужицьkiej i kultury grobów skrzynkowych*, „*Slavia Occidentalis*”, t. 3/4:1925, s. 262, ryc. 25; B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry*, s. 265, mapa XVII, s. 292; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 154, ryc. 447; tenże, *Studien*, s. 54, 87, 90.

Osiek, pow. ostrowski

Inwentarz:

Cztery kółka brązowe (ryc. 37,13—16), wykonane z prętów: 2 o przekroju owalnym, 2 w przybliżeniu 4-kątnym. Jedno z kółek posiada ślad zetknięcia obu końców. Śr. 2,6, 2,6, 2,5 i 1,9 cm, grub. 0,3—0,4 cm. Chron.: Hallstatt C.

Ryc. 37. Osiek, pow. ostrowski. 1—7, 9—12 — złom brązowy; 8 — fragment brązowej bransolety; 13—16 — kółka brązowe; 1/2 w. n. Wg. W. Szafrąńskiego

Fig. 37. Osiek, distr. de Ostrow Wielkopolski. 1—7, 9—12 — morceaux de bronze; 8 — fragment d'un bracelet en bronze; 13—16 — anneaux en bronze; env. 1/2 gr. nat. D'après W. Szafrąński

Dwa fragmenty brązowe złomu (ryc. 37,8,11) kształtach podłużnych. Ornament w postaci grup poprzecznych i pionowych nacięć oraz drobnych kresek. Jeden fragment jest wyraźnie nadtopiony i składa się z 2 części. Chron.: V okr. ep. brąz.

Cztery fragmenty złomu (ryc. 37, 7,9,10,12) o podłużnych nieregularnych kształtach. Wszystkie wykazują ślady nadtopienia. Dł. od 1 do 4 cm. Chron.: Hallstatt C.

Sześć kawałków brązowego drutu (ryc. 37, 1—6), nieznacznie wygiętych. 1 z fragmentów ma przekrój soczewkowaty, pozostałe okrągłe. Dł. 1,7—5,3 cm, grub. 0,3—0,5 cm. Chron.: Hallstatt C.

Chronologia skarbu: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, z. 3, Poznań 1914, s. 9, 10, tabl. XLIX, nr 24—27; Szafrąński, *Skarby brązowe*, s. 149, 175, ryc. 127—142.

Ostrów, pow. sieradzki

Skarb znaleziono w 1930 r. przy wykopywaniu piasku na głębokości 1 m. Zespół składał się z 5 naszyjników złożonych jeden na drugim.

Inwentarz:

Otwarty naszyjnik brązowy, okrągły (ryc. 38,5), zdobiony skośnym żłobkowaniem, z końcami gładki-

mi o przekroju 8-bocznym, wym. $0,5 \times 0,6$ cm. Grub. pręta 1 cm, rozstęp między końcami 3,9 cm, śr. naszyjnika 16 cm. Nr inw. 1940:104. Chron.: Hallstatt D.

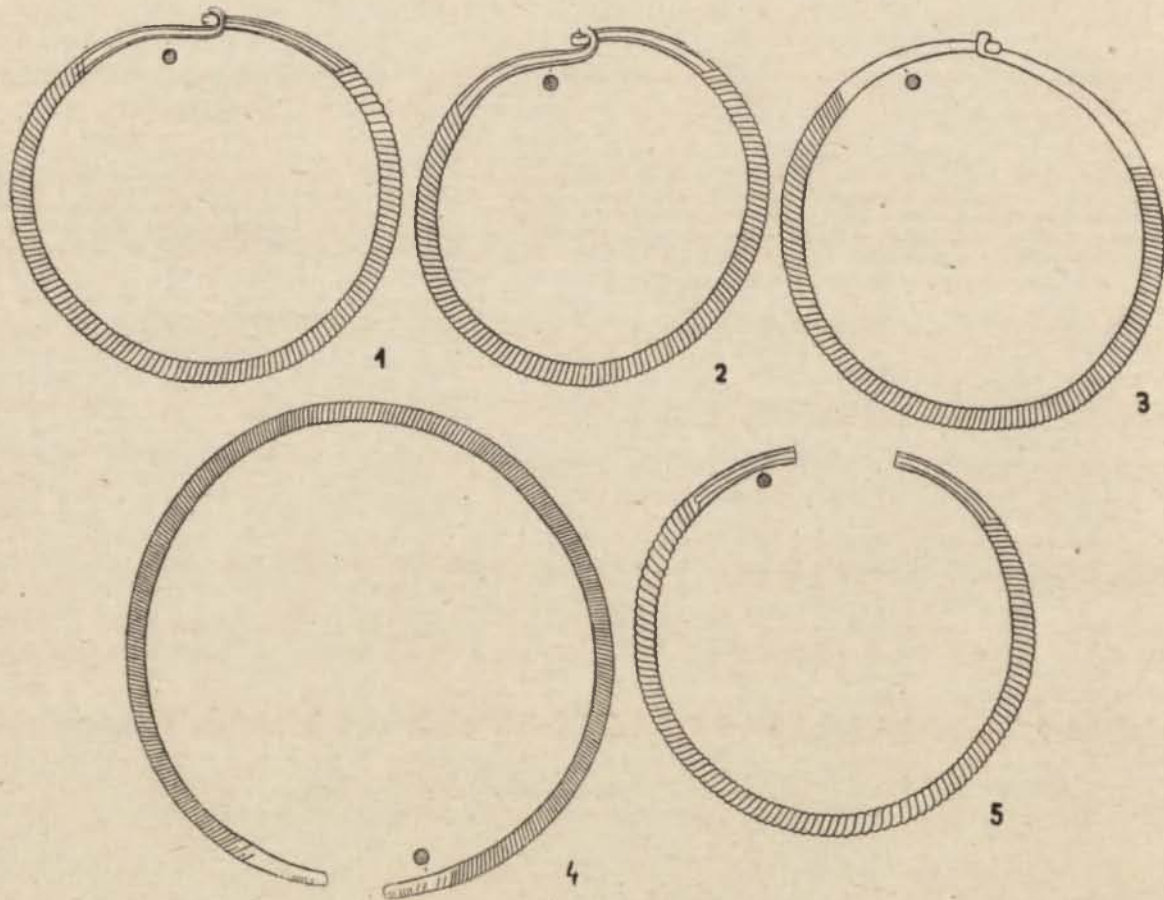
Otwarty naszyjnik brązowy, okrągły (ryc. 38,4), zdobiony również skośnym żłobkowaniem, jednakże dużo drobniejszym niż na poprzednim okazie. Końce okrągłe w przekroju, grub. 0,7 cm. Tuż przy zakończeniach zdobione grupami pionowych nacięć oraz gdzieś tam ukośnymi kreskami. Rozstęp między końcami 2,3 cm, grub. pręta 0,9 cm, śr. naszyjnika 19,8 cm. Nr inw. 1940:105. Chron.: Hallstatt D.

Dwa analogiczne okrągłe naszyjniki brązowe (ryc. 38,1—2), zdobione skośnym żłobkowaniem, z końcami o przekroju 8-bocznym, wym. $0,6 \times 0,6$ cm, które są hakowato zagięte. Grub. pręta 0,9 cm, śr. naszyjników 14,4 i 15,8 cm. Nr inw. 1940:107. 108. Chron.: Hallstatt D.

następne $3\frac{1}{4}$ pierścienia w 1916 r. Znalezione w tym samym miejscu stanowią część pierścieni tego samego napierśnika. W 1921 r. odkryto jeszcze $2\frac{1}{4}$ pierścienia należących prawdopodobnie do omawianego napierśnika. Obecnie zachowało się tylko $3\frac{1}{4}$ pierścienia.

Inwentarz:

Trzy i pół otwartego pierścienia na pierśnika, o kształtach owalnych, posiadające w środkowych częściach przekrój płasko-soczewkowy, wym. $1 \times 0,4$ cm. Końce mają przekrój okrągły, służący do umocowania pierścieni w otworach klamry. Pierścienie na stronie zewn. zdobione 2 pasmami pionowych żłobków, przedzielonych 2 pionowymi rzędami ukośnych nacięć. Po bokach grup pionowych nacięć znajdują się ukośne równoległe linie kropkowane zamknięte i przedzielone pionowymi grupami żeberek, w których środku

Ryc. 38. Ostrów, pow. sieradzki. 1—5 — naszyjniki brązowe, $\frac{1}{2}$ w. n.
Fig. 38. Ostrów, distr. de Sieradz. 1—5 — colliers en bronze, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Naszyjnik brązowy (ryc. 38,3), zdobiony także skośnym żłobkowaniem, z końcami zwężającymi się, okrągłymi w przekroju, grub. ok. 0,6 cm, również hakowato zagiętymi. Na końcach poziome rzędy linii kropkowanych. Grub. pręta 0,9 cm, śr. naszyjnika 15,5 cm. Nr inw. 1940:106. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Państw. Muzeum Archeol. w Warszawie.

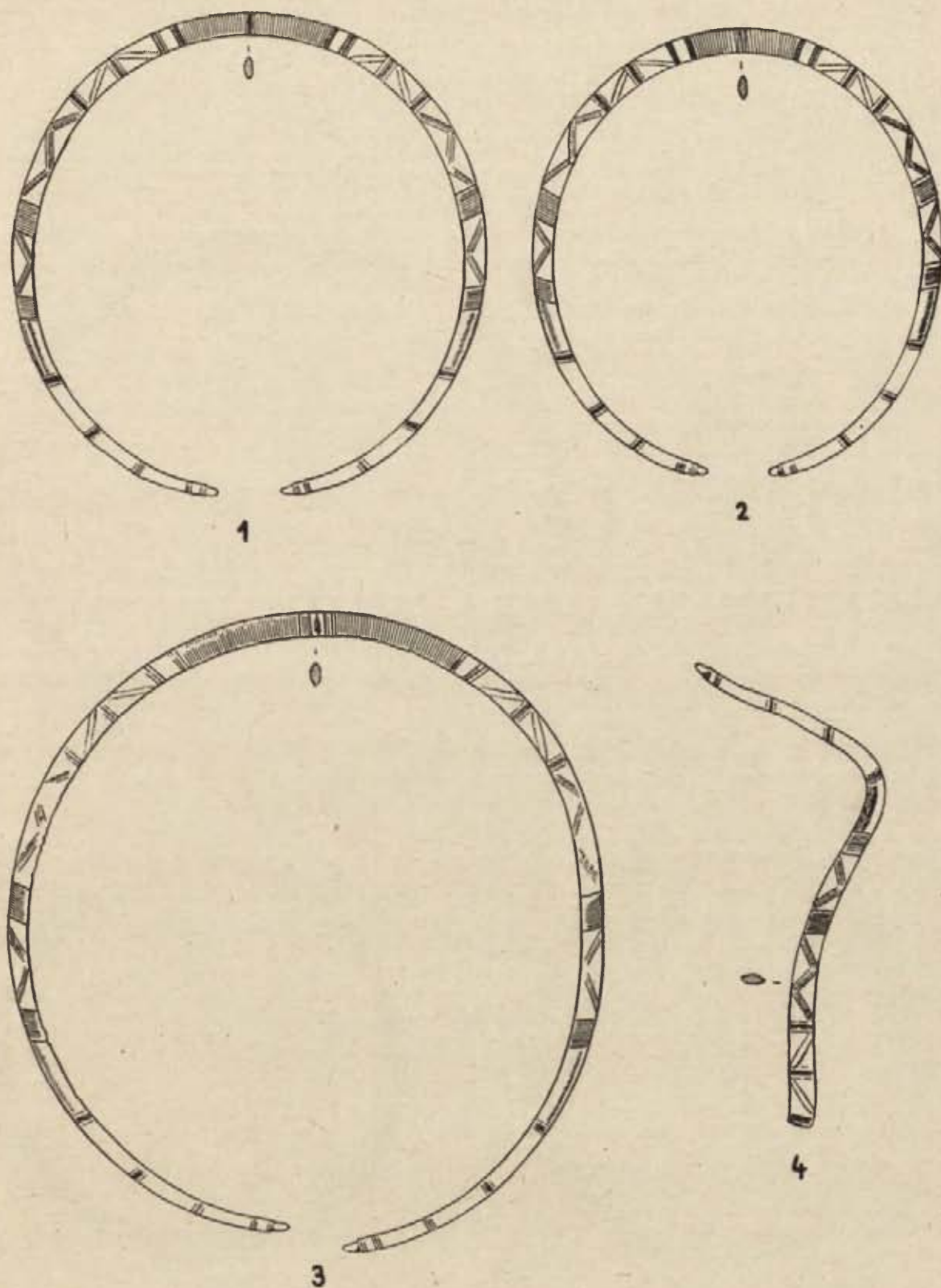
Literatura: A. Gardawski, *Dwa skarby brązowe*, „Sprawozdania P.M.A.”, t. 5:1953, z. 3/4, s. 7.

Podanin, pow. chodzieski

Skarb pierścieni napierśnika znaleziono w torfie. Pierwsze 2 pierścienie zostały znalezione w 1913 r.,

znajduje się pionowa linia kropkowana lub z ukośnych drobnych nacięć. Dalej występują ukośne równoległe nacięcia, tworzące zygzak wypełniony ukośnymi kreskami. Zygzakowate linie nacięć przedzielone są grupami nieznacznie ukośnych żłobków. Za tym ornamentem ciągną się poziome linie ukośnych nacięć. Pasma nacięć na każdym z końców pierścieni występują parami, przy czym nacięcia są odwrótnie do siebie usytuowane, tworząc w przybliżeniu ornament jodełkowy. Bliżej końców występują już tylko grupy ukośnych żłobków, w których środku znajdują się pasemka poziomych drobnych nacięć, natomiast same końce są zdobione grupami pionowych żłobków.

a) Ryc. 39.3. Najmn. śr. 24,7 cm, rozstęp między

Ryc. 39. Podanin, pow. chodzieski. 1—4 — brązowe pierścienie napierśnika, $\frac{2}{3}$ w. n.
 Fig. 39. Podanin, distr. de Chodzież. 1—4 — anneaux de collier multiple en bronze, $\frac{2}{3}$ gr. nat.

końcami 2,3 cm. b) Ryc. 39,1. Śr. 19,7 cm, rozstęp między końcami 2,6 cm. c) Ryc. 39,2. Śr. 17,1 cm, rozstęp między końcami 2,6 cm. d) Ryc. 39,4. Fragment pierścienia haczykowato zgięty.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr kat. 1915:24.

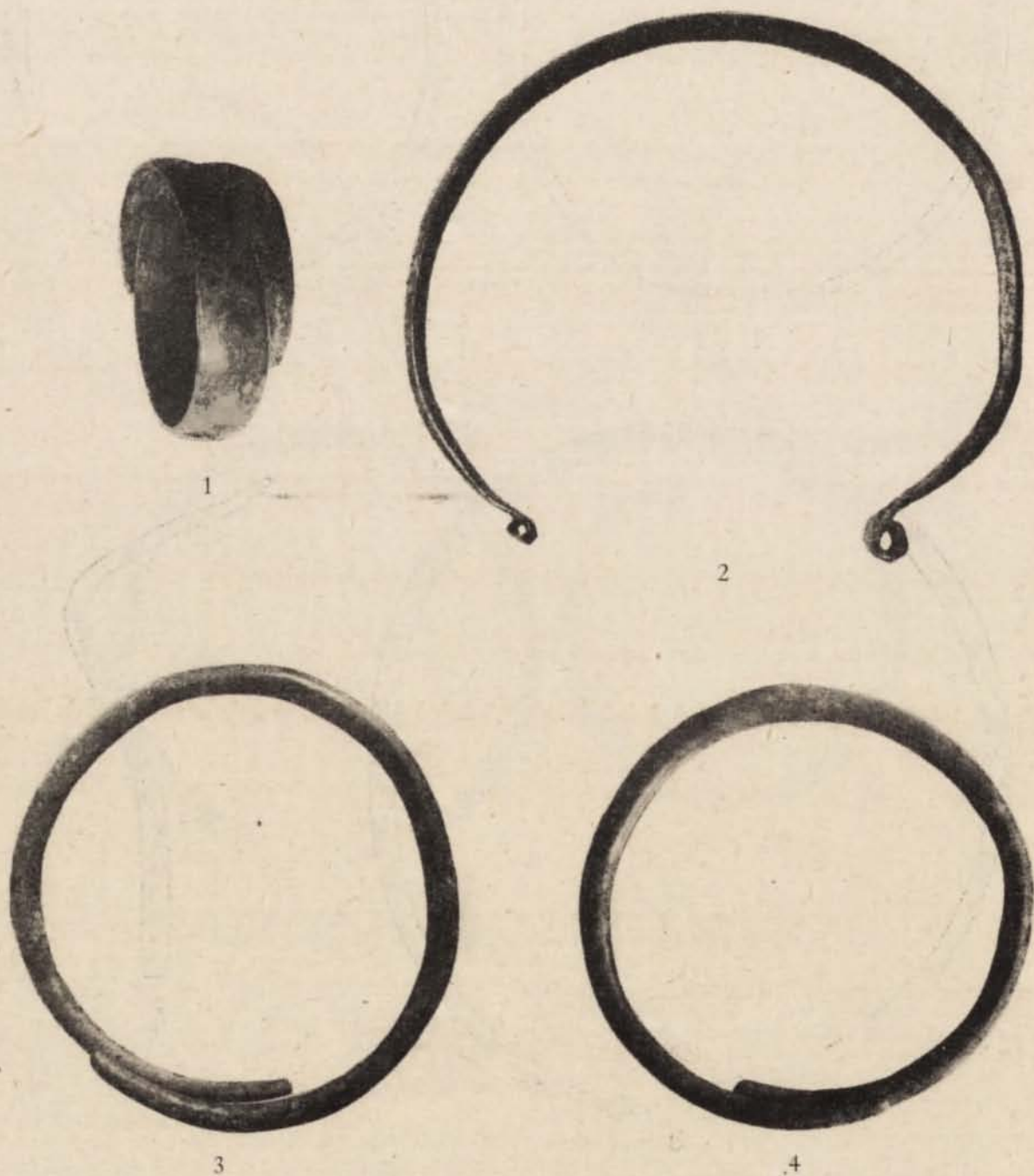
Literatura: Lissauer, *Die prähistorischen*, s. 75; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 129, 286 przyp. 527; H. Cichoszewska, *Nowe nabytki Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w latach 1911—1921*, „Przeł. archeol.”, t. 2:1925, s. 133; Petersen, *Die frühgermanische*, s. 150; Łuka, *Skarb brązo-*

wy, s. 302; Piaszykówna, *Popielnice*, s. 66; E. Stürms, *Tüllenbeile und Halsringe aus dem ehemaligen Westpreussen*, [w:] *Documenta Archaeologica W. La Baume dedicata*, Bonn 1956, s. 25, tabl. IX 23.

Popowo, pow. szamotulski

Inwentarz:

Okrągła bransoleta brązowa (ryc. 40,1), składająca się z $1\frac{1}{2}$ zwoju płasko-wypukłej taśmy brązowej o końcach zwężonych, zachodzących na siebie. Śr. 6,4 cm. Chron.: Hallstatt D.

Ryc. 40. Popowo, pow. szamotulski. 1 — bransoleta brązowa, $\frac{5}{16}$ w. n.; 2 — naszyjnik brązowy, $\frac{1}{16}$ w. n.; 3, 4 — nagolenniki brązowe, $\frac{1}{2}$ w. n.

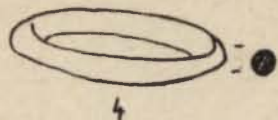
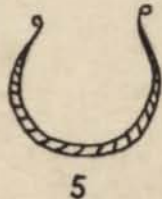
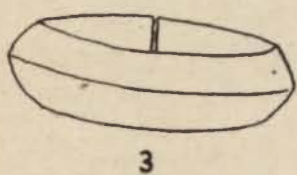
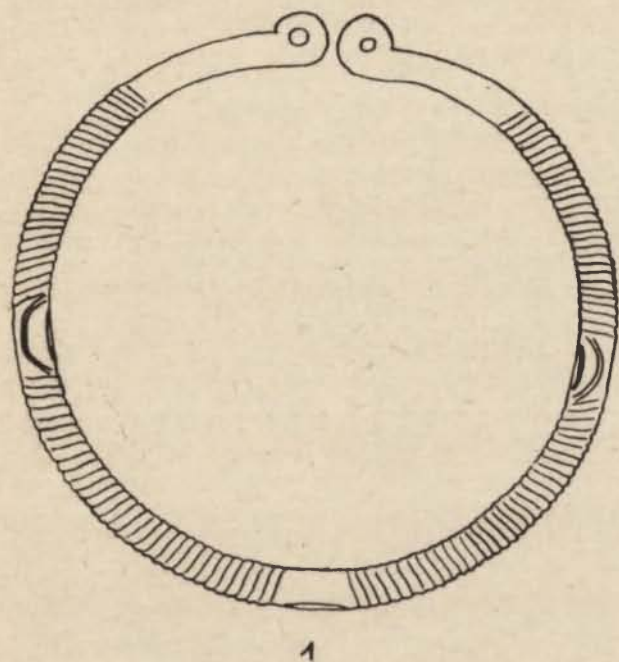
Fig. 40. Popowo, distr. de Szamotuły. 1 — bracelet en bronze, $\frac{1}{16}$ gr. nat.; 2 — collier en bronze, $\frac{1}{16}$ gr. nat.; 3—4 — anneaux de jambes en bronze, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Naszyjnik brązowy (ryc. 40,2), wykonany z pręta o przekroju 4-kątnym, końce spłaszczone i zwinięte w uszka. Śr. naszyjnika 12,5 cm. Chron.: V okr. ep. brąz. — Hallstatt C.

Dwa nagolenniki brązowe (ryc. 40,3,4), wykonane z prętów w przekroju okrągłych, nierównej grubości, przec. ok. 0,9 cm. Końce zwężone, zachodzące na siebie. Śr. 12,1 cm i 12,3 cm. Chron.: Hallstatt D. Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Bransoleta brązowa i naszyjnik — ongiś prywatny zbiór ob. Dahlmanna z Popowa.

Literatura: J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 278 przyp. 447; tenże, *Ze studiów*, s. 59, mapa II; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 141; tenże, *Studien*, s. 87.

Ryc. 41. Poznań-Rataje. 1, 5 — naszyjniki brązowe; 2, 3 — bransolety brązowe; 4 — naramiennik brązowy; wielkości nieznane. Wg M. Piaszykówny

Fig. 41. Poznań-Rataje. 1, 5 — colliers en bronze; 2, 3 — bracelets en bronze; 4 — brassard en bronze, grandeur inconnue. D'après M. Piaszykówna

Poznań-Rataje

Inwentarz:

Naszyjnik brązowy, skośnie żłobkowany (ryc. 41,1), z 3-krotną zmianą kierunku żłobków. Na końcach odlane uszka. Puste przestrzenie pomiędzy zmianami kierunku mają dodatkowy element ornamentacyjny w postaci półolistnych żłobków. Chron.: Hallstatt D.

Mankietowa bransoleta brązowa (ryc. 41,2), której jedynym ornamentem jest 5 ostrych dookólnych żeberek na stronie zewn. Chron.: Hallstatt C.

Dwie bransolety brązowe, otwarte (ryc. 41,3), w przekroju 3-gnaniaste, ze stykającymi się końcami. Chron.: Hallstatt C.

Zamknięty naramiennik brązowy (ryc. 41,4), w przekroju okrągły. Chron.: Hallstatt C.

Trzy cienkie naszyjniki brązowe, skośnie żłobkowane (ryc. 41,5), na końcach uszka. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Ongiś Staatl. Mus. f. Vorgeschichte w Berlinie, nr Id, 1403—1407, i Muzeum we Wrocławiu — bransoleta 3-gnaniasta, nr 935:02.

Literatura: Blume, *Ausstellung*, s. 34, tabl. V, nr 935:02; Kossinna, *Die illyrische*, s. 96 przyp. 3, ryc. 9; tenże, *Die goldenen „Eidringe“ und die jüngere Bronzezeit in Ostdeutschland*, „Mannus”, t. 8:1917, s. 35, 51, 112, 130; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 110, 111, ryc. 379, 380, s. 112, 113, ryc. 398, s. 277 przyp. 441, 444, s. 278 przyp. 454; tenże, *Poznań w czasach przedhistorycznych*, „Ziemia” R. 9: 1924, nr 4—6, s. 59; tenże, *Poznań w czasach przedhistorycznych*, [w:] *Księga pamiątkowa miasta Poznania*, Poznań 1929, s. 13 n.; C. Schuchardt, *Deutsche Vor- und Frühgeschichte in Bildern*, Berlin 1938, tabl. 41, ryc. 171; J. Kostrzewski, *Prasłowiańszczyzna*, Poznań 1946, s. 69, ryc. 26 nr 3; M. Piaszykówna, *Pradzieje miasta Poznania*, Poznań 1953, s. 167; W. Hensel, *Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, „Przegl. zach.”, R. 9:1953, t. 2, s. 45, ryc. 5g; J. Kostrzewski, *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 135 przyp. 77; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 140, ryc. 390, 395, s. 158.

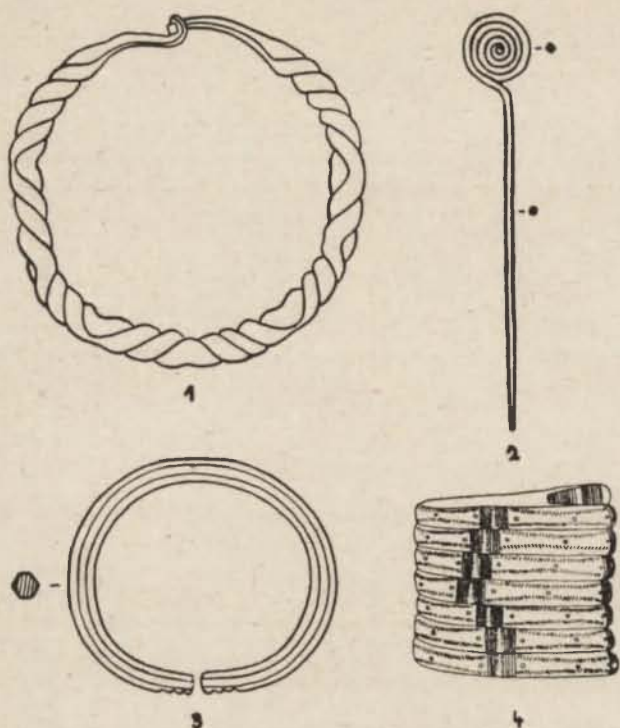
Przedmieście, pow. wolsztyński

W Przedmieściu pod Zaborowem po wsch. stronie Jez. Przemęckiego na łące znaleziono w piasku, na głębokości ok. 65 cm, na terenie dawnego jeziora wiadro brązowe, wewnątrz którego znajdowały się różne przedmioty z brązu i żelaza.

Inwentarz:

Brązowy okrągły naszyjnik skośnie żłobkowany (ryc. 42,1). Żłobki szerokie i głębokie, a krawędzie skrętów wysokie i ostre. Skręty zmieniają 7-krotnie kierunek. Końce w przekroju prostokątne, haczykowato zagięte i zaczepione o siebie. Śr. naszyjnika 20,5 cm. Chron.: Hallstatt D.

Dwie brązowe bransolety zwojowe, wykonane z brązowej taśmy, nieco wypukłej na zewnątrz, szer. 0,8 cm. Na stronie zewn. zdobione grupami pionowych linii poprzedzielanych 2 pionowymi rzędami równoległych, ukośnych nacięć. Po bokach grup pionowych kresiek po 2 łukowate rzędy na przemian ukośnych, krótkich nacięć. W środku między nimi umieszczone są w mniej więcej równych odstępach 3 małe dołeczki, przy których wyciskaniu na stronie wewn. powstały wypukłości. Rzędy nacięć rozpoczynają się tuż przy krawędziach i następnie nieznacznie opadają w kierunku środkowego dołeczka. Końce bransolet są zwężone i też posiadają grupy pionowych kresiek. a) Bransoleta zachowana w całości, na 8 spiralnych zwojów, wys. 6,8 cm. b) Ryc. 42,4. Uszkodzona, ma tylko 7 zwojów, wys. ok. 7 cm. Chron.: Hallstatt D.

Ryc. 42. Przedmieście, pow. wolsztyński. 1 — naszyjnik brązowy, $\frac{1}{4}$ w. n.; 2 — szpila brązowa, $\frac{1}{4}$ w. n.; 3 — naramiennik brązowy, $\frac{3}{4}$ w. n.; 4 — bransoleta brązowa, ok. $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 42. Przedmieście, distr. de Wolsztyn. 1 — collier en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.; 2 — épingle en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.; 3 — brassard en bronze, $\frac{3}{4}$ gr. nat.; 4 — bracelet en bronze, env. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

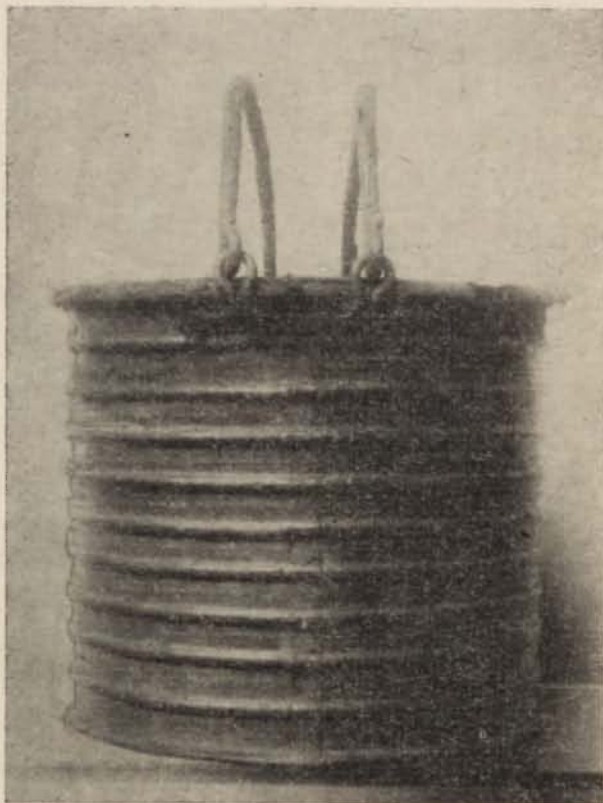
Cztery brązowe naramienniki okrągłe (ryc. 42,3), dosyć ciężkie i masywnie wykonane z pręta o przekroju 6-bocznym. W miejscu największej średnicy posiadają otwory. Końce dosyć tępo ścięte, nie stykają się ze sobą, na stronie zewn. posiadają 3 głębokie poprzeczne rowki. Śr. naramienników 9,2–10,5 cm. Chron.: Hallstatt D.

Dwie brązowe szpile z główką (ryc. 42,2) w kształcie płaskiej spirali o $4\frac{1}{2}$ zwoju. Wykonane z drutu o przekroju okrągłym, natomiast spiralna główka posiada przekrój drutu 4-kątny. Dł. szpili 24 cm. Chron.: Hallstatt C.

Wąska żelazna siekierka z okrągłą w przekroju tulejką o śr. otworu 2 cm. Brzeg tulejki prosty. Ostrze łukowato wygięte, jeden z końców odłamany, tak że szer. całego ostrza prawdopodobnie wynosiła ok. 4,5 cm. Dł. 8,8 cm. Chron.: Hallstatt D.

Brązowe wiadro żebrowane (ryc. 43), spojone nitami, posiadające 2 ruchome uchwyty. Przykryte było żelazną pokrywą, jednakże tak silnie zardzewiała, że uległa całkowitemu zniszczeniu. Wiadro ma 20 cm wys. i 21,5 cm śr. Ściany zrobione są z 1 kawałka blachy brązowej, której brzegi zachodzą na siebie na wysokości uch i spojone są 10 nitami brązowymi. Ściana boczna wiadra posiada 9 równoległych żeberk jednakowo od siebie oddalonych. Zeberka są w przekroju poprzecznym płasko-wypukłe, szer. ok. 0,6 cm, wys. ok. 0,2 cm. Wewnątrz wiadra w miejscu żeberk znajdują się podłużne wklęsłości, a między żeberkami na zewnątrz podłużne rzędy bardzo drobnych i małych wypukłości, posiadające również na wewn. ścianie swoje negatywne w postaci wklęsłości. Pomiędzy żeberkami znajdują się nity, z których górny spełnia podwójną funkcję, gdyż łączy ściany wiadra, podobnie jak pozostałe nity, a zarazem przytwierdza do ściany

środkową część ucha uchwyty. Nity mają główki okrągłe, silnie rozplaszczone i ściśle przylegające do ścian wiadra. Śr. główek nitów 0,9–1,3 cm. We wnętrzu wiadra nity występują wyraźniej i są mniejsze, śr. 0,6–0,8 cm, a grub. główek 0,1–0,15 cm. Nity przytwierdzające uszka do ścian wiadra posiadają rozplaszczone główki wewnątrz naczynia. Dno wiadra jest płaskie i połączone ze ścianami w ten sposób, że ściana wiadra na dole tworzy krawędź ostro zagiętą, w którą włożone są brzegi dna. W ten sposób dno jest ułożone wyżej od krawędzi obwodu dna o ok. 0,5 cm. Na stronie zewn. dna, licząc od brzegu krawędzi, występują 3 pierścieniowate wypukłości, szer. 2,5, 2,2 i 4,2 cm. W samym środku dna znajduje się zagłębienie o śr. 1 cm, otoczone 3 wgłębionymi koncentrycznymi kołami. Na zewn. stronie dna występują jeszcze wgłębienia o nieregularnych kształtach, powstałe na skutek kucia blachy, oraz niestaranne, słabo widoczne nacięcia w postaci promienistych linii, występujących na wewn. i zewn. pierścieniowatych wypukłościach. Na wewn. pierścieniu znajduje się 14 nacięć, z których jedno są dosyć cienkie i powierzchniowe, inne natomiast szersze i głębsze. Nacięcia na pierścieniu zewn. nie wykazują połączeń z pierścieniem wewn., choć posiadają ten sam kierunek. Prawdopodobnie mamy tu do czynienia z wizerunkiem słońca. Krawędź górna naczynia jest silnie odgięta na zewnątrz, tak że pod krawędzią dla wzmocnienia brzegu znajduje się dookołny pręt żelazny. Pod brzegiem wiadra na wysokości nitów po obydwu stronach naczynia znajdują się ucha na uchwyty. Ucha, ukształtowane w 2 pętle, wykonane są z okrągłego w przekroju pręta brązowego, grub. 0,5 cm, przymocowanego do ścian wiadra 3

Ryc. 43. Przedmieście, pow. wolsztyński. Wiadro brązowe, $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 43. Przedmieście, distr. de Wolsztyn. Seu en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

nitami. Pręt w miejscach przynitowania jest silnie rozplaszczony. Wiadro posiada 2 półkoliste uchwyty wykonane z brązowych prętów grub. ok. 0,9 cm. Końce uchwytów są zwężone i następnie zaczepione o ucha przez silne ich zgięcie w kształcie łabędzich szyjek. Środkowa część uchwytów jest zdobiona skośnym żłobkowaniem. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Staatl. Mus. f. Vorgeschichte w Berlinie, zbiór Virchowa.

Literatura: „Zeitschr. f. Ethnol.”, t. 6: 1874, Verhandlungen, s. 141; t. 7: 1875, Verhandlungen, s. 102; t. 8: 1876, Verhandlungen, s. 183; Virchow, *Sur une ciste en bronze trouvée à Primentdorf*, [w:] *Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques*, Stockholm 1876, s. 522—530; Sadowski, *Wykaz zabytków*, s. 31, tabl. IV ryc. 4,5; Schwartz, *Materialien*, s. 4, I Nachtrag 1879, s. 10; I. Undset, *Das erste Auftreten des Eisens in Nordeuropa*, Hamburg 1882, s. 97, 98, ryc. 4, s. 100, tabl. X ryc. 12; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 9, Warszawa 1888, s. 146; Grempler, *Der Bronzefund von Lorzendorf, Kreis Namslau*, „Schlesiens Vorzeit in Bild u. Schrift”, t. 7: 1899, s. 201; L. Jażdżewski, *Kluczewo, Kreis Samter*, „Posener Archeologische Mitteilungen”, t. 1: 1890, s. 19; M. Schultze, *Aus der Zeit der ostgermanischen Gesichtsturnen*, „Aus dem Posener Lande”, 1909, s. 308; Kossinna, *Die illyrische*, s. 107, ryc. 24; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 100, tabl. VI, ryc. 1, s. 111, ryc. 387, s. 112, 113, ryc. 397, s. 270 przyp. 376, s. 277 przyp. 446, s. 278 przyp. 456, s. 318; tenże, *O wzajemnych stosunkach kultury łużyckiej i kultury grobów skrzynekowych*, „Slavia Occidentalis”, t. 3/4: 1925, s. 262, ryc. 26; W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury „łużyckiej” na Pomorzu*, „Roczniki Tow. Naukowego w Toruniu”, R. 32: 1925, s. 233; W. Antoniewicz, *Archeologia Polski*, Warszawa (1928), s. 113, tabl. XXIV ryc. 15; J. Kostrzewski, *Pradzieje ziem polskich*, Wiedza o Polsce, t. 1, b.m.b.r., tabl. XXII ryc. 27; Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte*, s. 140, tabl. 42, 43; J. Kostrzewski, *Od mezolitu*, s. 259, tabl. LXXIII, ryc. 43; A. Koszańska, *Skarb naczyń brązowych z Bernacie w pow. tureckim*, „Przeł. archeol.”, t. 7: 1947, s. 109; J. Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, s. 135, ryc. 28; tenże, *Ze studiów*, s. 28, 60; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 146, 154, ryc. 449, s. 156, ryc. 454, tabl. VIII ryc. 1; Łuka, *Importy italskie*, s. 103, ryc. 2; tenże, *Importy italskie i wschodnio-alpejskie oraz ich naśladownictwa na obszarze kultury „łużyckiej” okresu halszackiego w Polsce*, „Slavia Antiqua”, t. 6: 1959, s. 6, 10, ryc. 5; J. Kostrzewski, *Studien*, s. 54, 88.

Przybysław, pow. jarociński

Skarb z Przybysławia znaleziono w 1913 r.

Inwentarz:

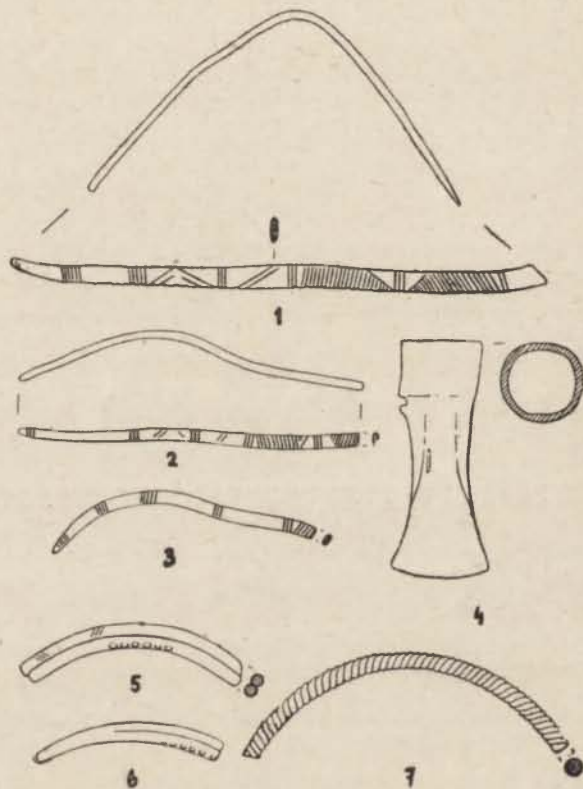
Brązowa siekierka z okrągłą tulejką (ryc. 44,4) i zniszczonym małym uszkiem. Na stronie zewn. widać wyraźne wyodrębnienie tulejki, która dochodzi aż do uszka. Ostrze siekiarki wydatnie rozszerzone, lekko wyklinowuje się w kierunku otworu tulejki. Dł. siekiarki 9,6 cm, szer. ostrza 4 cm, śr. otworu tulejki 3,3 cm. Nr inw. 1939:184 a. Chron.: Hallstatt C.

Fragment naszyjnika skośnie żłobkowanego (ryc. 44,7), dł. 13,2 cm, grub. 0,7 cm. Nr inw. 1939:184 c. Chron.: Hallstatt D.

Dwa fragmenty pierścienia napierśnika (ryc. 44, 2—3). Na stronie zewn. zdobione grupami pionowych żłobków, między którymi znajdują się ukośne nacięcia. Im bliżej końców, tym bardziej zmniejsza

się ilość ukośnych żłobków. Końce napierśnika zwężone, w przekroju owalne, grub. 0,4 cm. Przekroje fragmentów prostokątne 0,2×0,4 cm, o krawędziach lekko zaokrąglonych. Oba fragmenty powyginane. Dł. 11,7 i 14,6 cm. Nr inw. 1939:184 d. Chron.: Hallstatt D.

Dwa fragmenty naszyjnika (ryc. 44, 5, 6), złożone z 2 okrągłych prętów o śr. 0,5 cm; koniec naszyjnika tworzy już jednolitą całość. Jest on zwężony, okrągły w przekroju, grub. 0,5 cm. Zewnętrzny pręt zdobiony grupami ukośnych nacięć, pochyłonych

Ryc. 44. Przybysław, pow. jarociński. 1—3 — fragmenty brązowych pierścieni napierśników; 4 — siekierka brązowa; 5—7 — fragmenty brązowych naszyjników; $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 44. Przybysław, distr. de Jarocin. 1—3 — fragments d'anneaux de colliers multiples en bronze; 4 — hache en bronze; 5—7 fragments de colliers en bronze; $\frac{1}{2}$ gr. nat.

na przemian w kierunkach przeciwnych. Wewnętrzny pręt w obu fragmentach posiada podłużne grupy małych owalnych wypukłości, po 6 w każdej grupie. Dł. 9 i 7,6 cm, najw. szer. 1 cm. Nr inw. 1939:184 b. Chron.: Hallstatt D.

Fragment wygiętego pierścienia napierśnika (ryc. 44,1), z tępym soczewkowatej, o wym. 0,3×1 cm. Na stronie zewn. zdobienie grupami pionowych nacięć, między którymi znajdują się ukośne równoległe pary żłobków oraz pasma gęstych ukośnych nacięć. Dł. rozgiętego fragmentu 21,8 cm. Nr inw. 1939:184 d. Chron.: Hallstatt D.

Dwa kawałki surowca żelaznego (ryc. 45, 1, 2) o kształtach klinowatych. Nr inw. 1939:184 f. Chron.: Hallstatt D.

Trzy plackowate kawałki surowca brązowego (ryc. 45,3—5) o nieregularnych kształtach. Nr inw. 1939:184 e. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1913:2.

Literatura: Przewodnik po zbiorach, s. 29; Przechadzka w Muzeum, s. 10 n.; J. Kostrzewski, Wielkopolska, wyd. 2, s. 133, 264 przyp. 336, s. 286 przyp. 527; Petersen, Die frühgermanische, s. 151; Waga, Dwa skarby, s. 200—204, tabl. XXVIII; Przewodnik po Dziale Przedhistorycznym Muzeum Wielkopolskiego, Poznań 1935, s. 3; Kostrzewski, Od mezolitu, s. 259; tenże, Prasłowiańszczyzna, Poznań 1946, s. 88, ryc. 33; J. Antoniewicz, Zabytki odkryte w miejscowości Goplano w pow.

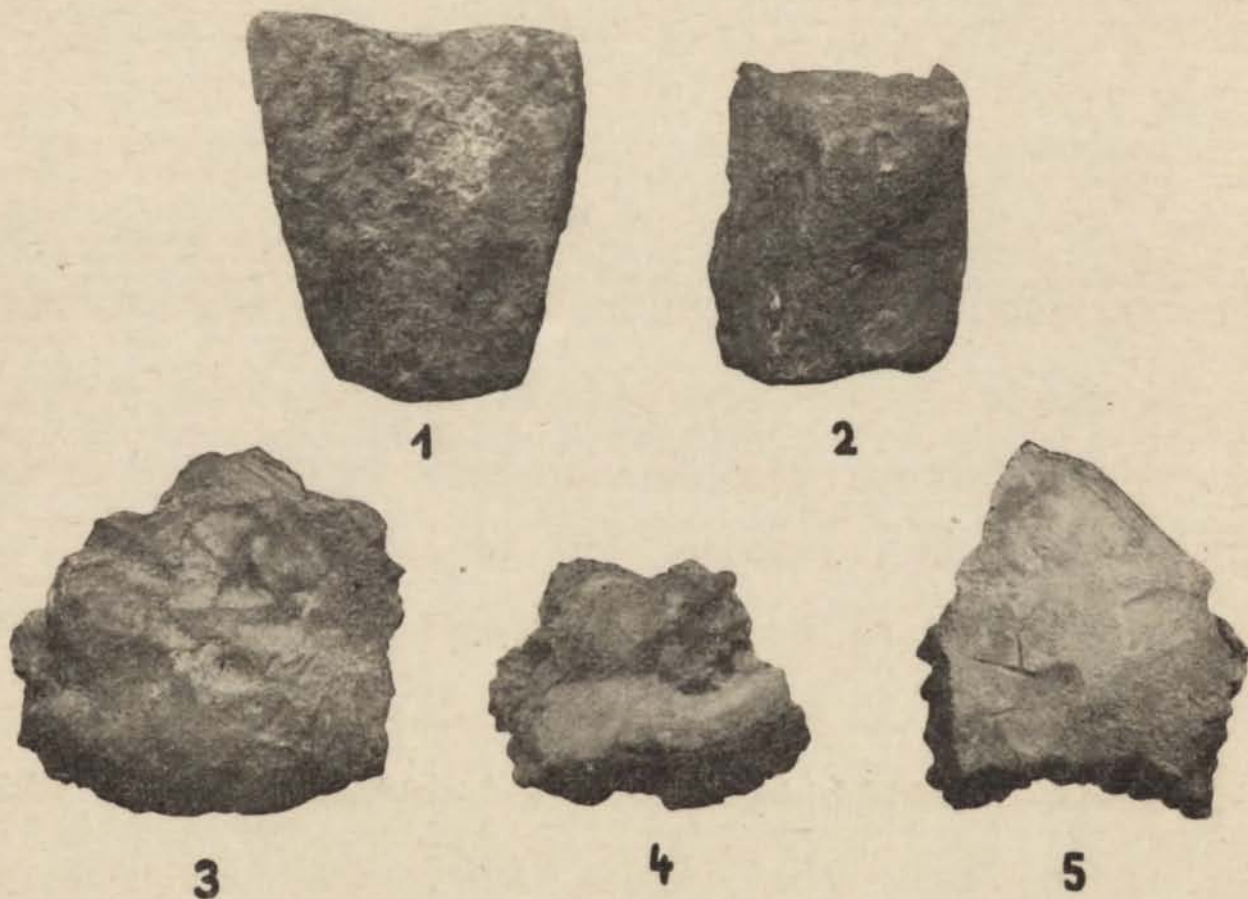
„Fontes Arch. Posn.”, t. 10: 1959, s. 202; tenże, „Archeol. Polski”, t. 3: 1959, z. 2, s. 350 n.; J. Piaskowski, T. Różycka, Badania technologii wyrobów żelaznych na ziemiach Polski w okresie hall-sztackim i wczesnolateńskim, „Kwart. Hist. Kult. material.”, R. 7: 1959, nr 3, ryc. 5, s. 397.

Rychłocice, pow. wieluński

Skarb znaleziony przed 1877 r. zawierał 3 naszyjniki brązowe oraz 19 szklanych paciorków.

Inwentarz:

Dwa naszyjniki brązowe, wykonane z pręta o przekroju trójkątnym, a na końcach okrągłym. Końce

Ryc. 45. Przybysław, pow. jarociński. 1, 2 — dule żelazne; 3—5 — bryły surowca brązowego; $\frac{2}{3}$ w. n.
Fig. 45. Przybysław, distr. de Jarocin. 1, 2 — lingots de fer; 3—5 — blocs de bronze brut; $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Aleksandrów na Kujawach, „Sprawozdania P.M.A.”, t. 2:1949, s. 50; Piaszykówna, Popielnice, s. 66; E. Sprockhoff, Das Lausitzer Tüllenbeil, „Prähist. Zeitschr.”, t. 34/35: 1950, s. 113, ryc. 33; J. Kostrzewski, Wytwórczość, s. 199, ryc. 38, 39; tenże, Ze studiów, s. 32, ryc. 1, s. 33 n., 40; tenże, Wielkopolska, wyd. 3, s. 152, 158, 174; tenże, Pradzieje Polski, Poznań 1949, s. 121, 122, ryc. 26; B. Kostrzewski, Pradzieje Polski zachodniej. Przewodnik po wystawie, Poznań 1956, s. 20; L. Rauhut, Studia i materiały do historii starożytnego i wczesnośredniowiecznego hutnictwa żelaza w Polsce [w:] Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa, t. 1, Wrocław 1957, s. 212; J. Kostrzewski, Studien, s. 59, 60, ryc. 5, 6; R. Pleiner, Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích, Praha 1958, s. 92; Piaskowski,

haczykowato zagięte. Ornament w postaci grup pionowych kresek i wsuwanych w siebie kątów, poprzedzielanych leżącymi krzyżami, tzn. podłużnymi liniami, nie zawsze przecinającymi się pod kątem prostym. a) Ryc. 46,1. Końce zaczepione o siebie. Śr. 16 cm. b) Ryc. 46,2. Jeden koniec odłamany. Śr. 18 cm. Chron.: Hallstatt D.

Połowa brązowego naszyjnika (ryc. 46,3) o przekroju trójkątnym. Koniec haczykowato zgięty. Zdobienie na przemian grupami pionowych linii i 2 podłużnymi liniami, w środku i po bokach ich znajdują się rzędy ukośnych kresek, tworzące w całości ornament jodełkowy. Przy zachowanym końcu tylko 3 grupy nacięć złożonych z kilku linii. Ornament starszy niż na poprzednich okazach. Śr. 17,5 cm. Chron.: Hallstatt D.

Dziewiętnaście szklanych paciorków (ryc.

46,4—6) w kolorze granatowoniebieskim, przechodzącym niekiedy w fiolet, zdobionych na całym obwodzie białymi liniami falistymi lub zygzakowatymi. Śr. 1,3—1,5 cm. Chron.: Hallstatt D.

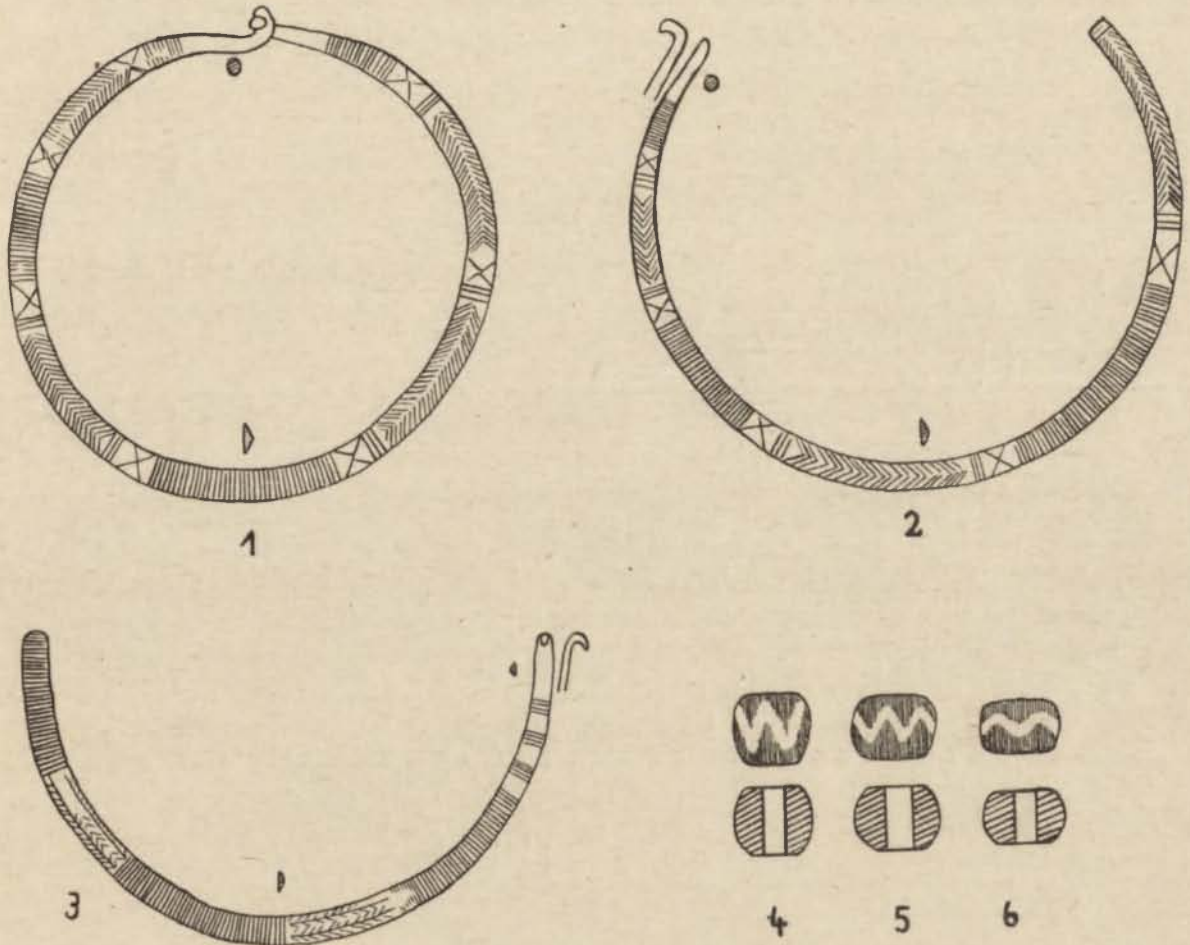
Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Ongiś Zakład Archeologii Uniw. Jagiellońskiego w Krakowie, nr kat. 808—810, 904.

Literatura: Sadowski, Wykaz zabytków, s. 3; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 279 przyp. 460; K. Żurowski, *Skarby halszackiego okresu z doliny Dunajca*, „Prace i Materiały antrop.-archeol. i etnograf.”, t. 4:1927, s. 60 przyp. 175; J. Żurek, *Pradzieje ziemi wieluńskiej*, Wieluń 1936, s. 69; Z. Durczewski, *Halszacki skarb*

stronie zewn. zdobione pionowymi żłobkami, tworzącymi na całym obwodzie wypukłości z drobnymi pionowymi nacięciami umieszczonymi przeważnie na co drugiej wypukłości. Bransolety trochę zniszczone i ornament słabo widoczny; na 2 okazach zupełnie niewidoczny. Śr. bransolet 6,2—6,4 cm, rozstęp między końcami 0,1—0,3 cm. Nr inw. 1939:232 c. Chron.: Hallstatt C.

Dwa półkoliste fragmenty brązowych bransolet (ryc. 47,8,9), wykonanych z drutu o przekroju deltoidalnym, śr. 0,2—0,3 cm. Dł. 7,7 i 6,4 cm. Prawdopodobnie do tych fragmentów należą jeszcze 4 podobne drucziane fragmenty bransolet (ryc. 47,14—16,18) o przekroju deltoidalnym lub owalnym, tworzące wszystkie razem jedną drucianą brązową branso-

Ryc. 46. Rychłocice, pow. wieluński. 1—3 — naszyjniki brązowe, $\frac{1}{8}$ w. n.; 4—6 — paciorki szklane, $\frac{1}{4}$ w. n. Wg Z. Durczewskiego

Fig. 46. Rychłocice, distr. de Wieluń. 1—3 — colliers en bronze, $\frac{1}{8}$ gr. nat; 4—6 — perles de verre, $\frac{1}{4}$ gr. nat. D'après Z. Durczewski

brązowy z Rychłocic w pow. wieluńskim, „Przeł. archeol.”, t. 6:1939, s. 252; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 158; B. Chomentowska, *Brązowy skarb halszacki z miejscowości Ginetówka, pow. Grójec*, „Światowit”, t. 23: 1960, s. 517 przyp. 12.

Rzegnowo, pow. gnieźnieński

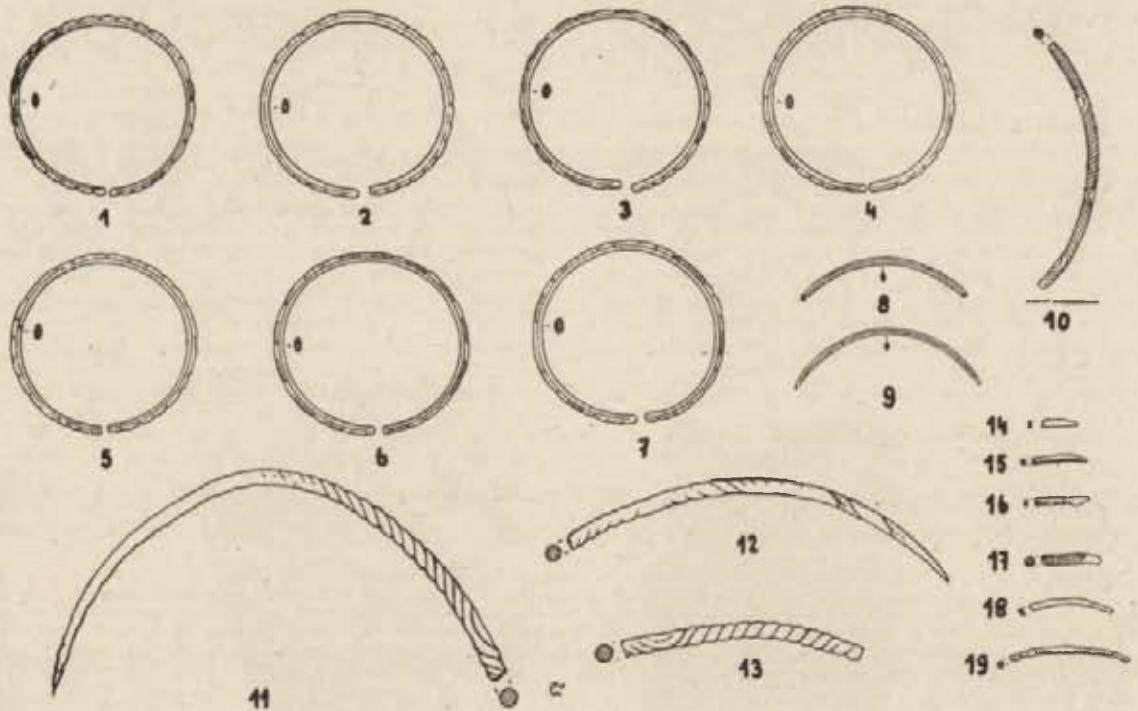
Inwentarz:

Siedem otwartych okrągłych bransolet brązowych (ryc. 47,1—7), wykonanych z pręta o przekroju owalnosoczewkowatym, śr. 0,3×0,4 cm. Na

leżą. Wszystkie fragmenty są bardzo zniszczone. Dł. 1,2—2,9 cm. Nr inw. 1939:232 d. Chron.: Hallstatt C.

Trzy fragmenty tego samego otwartego naszyjnika brązowego (ryc. 47,11—13), zdobionego skośnym żłobkowaniem. Żłobki zmieniają 4-krotnie kierunek skrętów na całej długości. Końce ostre. Fragmenty są dosyć zniszczone, tak że przy końcach skośne żłobkowanie słabo występuje. Najw. grub. naszyjnika 0,5 cm, dł. 22,3, 14,6 i 8,4 cm. Nr inw. 1939:232 a. Chron.: V okr. ep. brąz.

Brązowy fragment naszyjnika zdobionego

Ryc. 47. Rzegnowo, pow. gnieźnieński. 1—7 — bransolety brązowe; 8—19 — fragmenty naszyjników i bransolet brązowych; $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 47. Rzegnowo, distr. de Gniezno. 1—7 — bracelets en bronze; 8—19 — fragments de colliers et de bracelets en bronze; $\frac{2}{3}$ gr. nat.

skośnym żłobkowaniem (ryc. 47,10) zmieniającym 3-krotnie skręty. Wykonany z drutu w przekroju okrągłego o śr. 0,3 cm. Dł. 9,1 cm. Do omawianego fragmentu należy dołączyć część końca naszyjnika (ryc. 47,17) wykonanego też z drutu o śr. 0,3 cm i zdobionego skośnym żłobkowaniem. Samo zakończenie jest niezdobione i posiada kilka spłaszczeń. Dł. 2 cm. Nr inw. 1939:232 b. Chron.: V okr. ep. brąz.

Brązowy fragment naszyjnika (ryc. 47,19) z cienkiego, okrągłego w przekroju drutu o śr. 0,2 cm. Część zdobiona skośnym żłobkowaniem. Fragment bardzo zniszczony. Dł. 4,1 cm. Chron.: Hallstatt C.

Chronologia skarbu: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: Szafranski, *Skarby brązowe*, s. 151, 198, 274, tabl. XXIII.

Siedlec, pow. średzki

Ułamki pustego naszyjnika zostały znalezione w 1912 r.

Inwentarz:

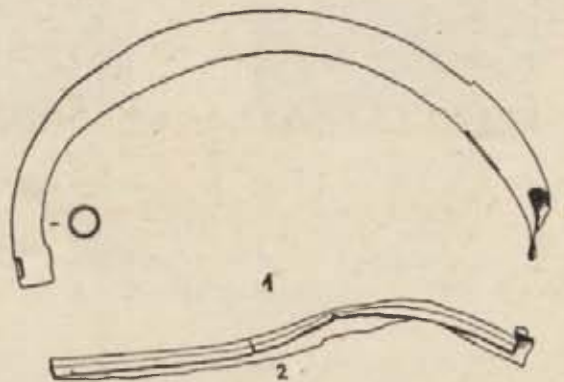
Fragment naszyjnika (ryc. 48,2), stanowiący pocięty podłużny, podwójnie złożony ułamek blachy brązowej, grub. 0,05 i dł. 16,2 cm. Nr inw. 1939:227 b. Chron.: Hallstatt C.

Fragment, prawie połowa, pustego, otwartego naszyjnika (ryc. 48,1), wykonanego z cienkiej blachy brązowej, grub. 0,05—0,1 cm. Przekrój naszyjnika okrągły, o śr. 1 cm. Zachowany koniec posiada pociętą dookólną wypukłość. Na stronie zewn. końca prostokątny otwór, powstały prawdopodobnie na skutek uszkodzenia. Br. całego naszyjnika ok. 18 cm. Nr inw. 1939:227 a. Chron.: Hallstatt C.

Chronologia skarbu: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1920:86

Literatura: J. Kowalenkowa, *Nowe nabytki działu archeologicznego Muzeum Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu z lat 1919—1921*, „Przeł. archeol.”, t. 2: 1925, s. 113.

Ryc. 48. Siedlec, pow. średzki, 1, 2 — fragmenty brązowych naszyjników, $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 48. Siedlec, distr. de Środa. 1, 2 — fragments de colliers en bronze, $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Słupca, m. pow.

W pobliżu Słupcy w 1871 r. znaleziono na piaszczystym wzgórzu wiadro.

Naczynie wykonane z blachy brązowej (ryc. 49), w kształcie walca o bokach wklęsłych. Brzeg posiada wkładkę ołowianą w zagiętym brzegu naczynia. Brzegi blachy brązowej spojone są po stronie zewn. spłaszczonymi nitami. Wiadro ma 6 mocno wypuk-

łych, wyciskanych od wewnątrz żeberk oraz 2 poziome brązowe ucha, umieszczone między drugim a trzecim żeberkiem od góry. Ucha przymocowane do ścian wiadra 6 stożkowatymi nitami umieszczonymi po 3 z każdej strony spłaszczonej końców uch. Górny brzeg wiadra zdobiony wyciskanimi od wewnątrz ozdobami stylizowanych postaci zwierzęcych, koni i ptactwa wodnego, oraz kółek z guzkiem, na obwodzie których znajdują się promieniście rozchodzące się drobne żeberka. Dolny brzeg naczynia posiada tylko rząd stylizowanych koni. Między dookólnymi żebrami wiadra biegną poziome linie punktowane oraz schodkowate. Wiadro jest silnie uszkodzone, brak dna, jedno ucho oderwane, a dolna część wiadra rozłamana. Wys. naczynia 34 cm, śr. otworu 30 cm.

Ryc. 49. Słupca. Wiadro brązowe, $\frac{1}{4}$ w. n.
Fig. 49. Słupca. Seau en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Ongiś zbiory S. Tymienieckiego.

Literatura: Sadowski, Wykaz zabytków, s. 36; S. Tymieniecki, Wiadomość o cmentarzyskach przedhistorycznych odkrytych w Kaliskiem, „Zbiór wiadomości do antropologii krajowej”, t. 2: 1878, s. 76, tabl. IV ryc. 5; A. Kohn, C. Mehlis, Materialien zur Vorgeschichte des Menschen im östlichen Europa, Jena 1879, s. 210; I. Undset, Das erste Auftreten des Eisens in Nord-Europa, Hamburg 1882, s. 108; Kostrzewski, Wielkopolska, wyd. 2, s. 100, tabl. VI ryc. 2, s. 270 przyp. 377; Sprockhoff, Zur Handelsgeschichte, s. 140, tabl. 40a, 43; W. Antoniewicz, Archeologia Polski, Warszawa (1928), s. 113, tabl. XXIV ryc. 17, s. 315; A. H. Koszańska, Skarb naczyń brązowych z Biernaciu w pow. konińskim, „Przeegl. Zachodni”, R. 10:1954, nr 1/2, s. 249; J. Kostrzewski, Wielkopolska, wyd. 3, s. 147, tabl. VIII ryc. 2; T. Malinowski, Grodziska kul-

tury łużyckiej w Wielkopolsce, „Fontes Arch. Posn.”, t. 5:1955, s. 21; Łuka, Importy italskie, s. 103, ryc. 2; T. Malinowski, Osadnictwo kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaznej w Słupcy, „Fontes Arch. Posn.”, t. 8/9: 1958, s. 96; Łuka, Importy italskie i wschodnio-alpejskie oraz ich naśladownictwo na obszarze kultury „łużyckiej” okresu halsztackiego w Polsce, „Slavia Antiqua”, t. 6:1959, s. 6n., ryc. 1, s. 64; T. Malinowski, Zarys pradziejów powiatu słupeckiego, [w:] Dzieje ziemi słupeckiej, s. 27, 32, 33 ryc. 18, s. 53; tenże, Ringwall, Erdamm und offene Wohnsiedlung der frühen Eisenzeit in Stupca (Grosspolen), [w:] Frühe polnische Burgen, Weimar 1960, s. 62, tabl. 57 ryc. 16.

Słupy, pow. aleksandrowski

Skarb ze Słupów znaleziono w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia.

Inwentarz:

Naszyjnik brązowy, skośnie żłobkowany (ryc. 50,2), z jedną zmianą skrętów. Końce haczykowato zgięte i zaczepione o siebie. Śr. 15,7 cm. Nr inw. 1939:175. Chron.: V okr. ep. brąz.

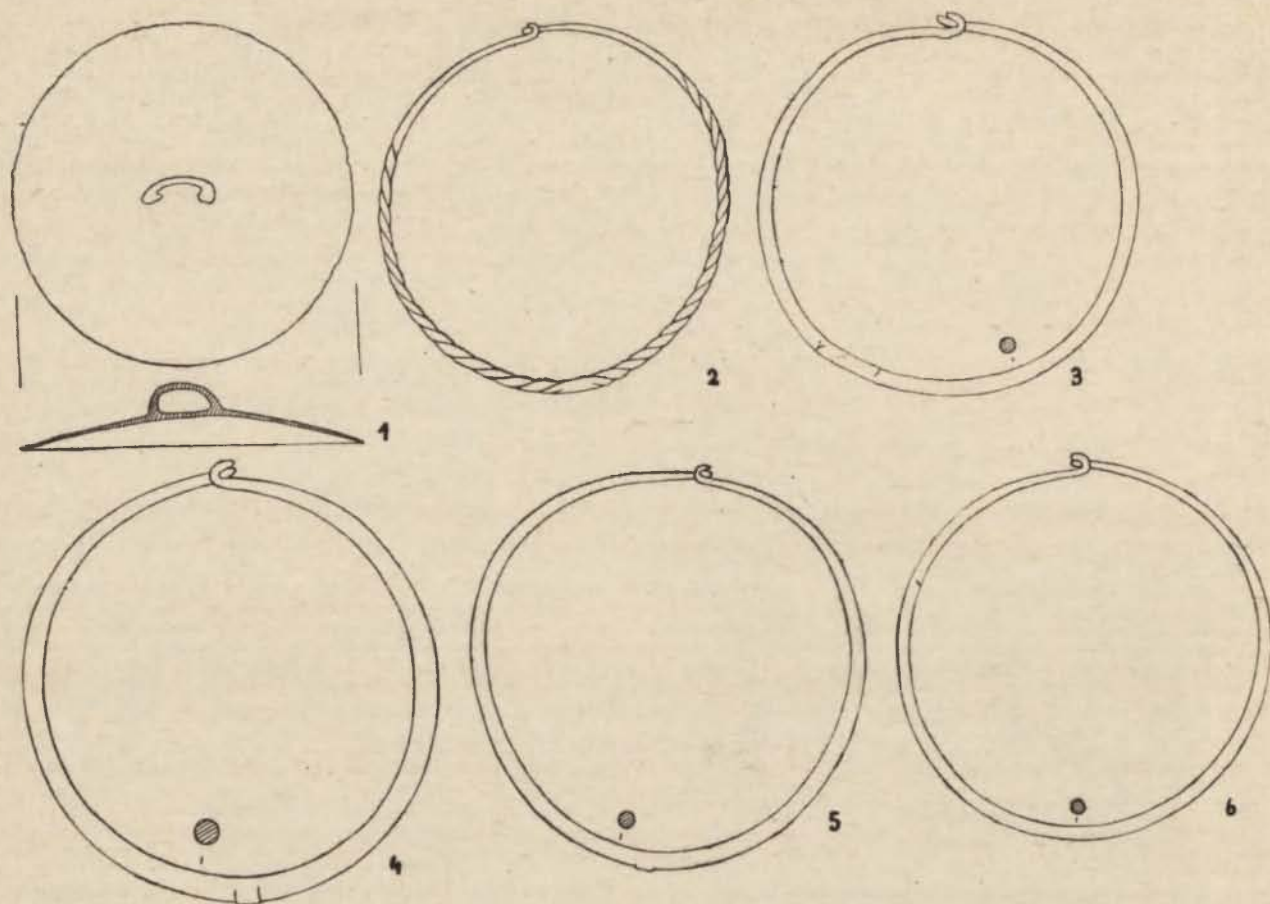
Cztery brązowe naszyjniki z końcami haczykowatymi i zaczepionymi o siebie. Wykonane z okrągłego w przekroju pręta. a) Ryc. 50,4. W miejscu największej grubości podłużna wypukłość nadlewu, dł. 0,9 cm, śr. 18,3 cm, najw. grub. 1,2 cm. b) Ryc. 50,5. Nadlew grub. 0,8 cm. Śr. 17,6 cm, najw. grub. 0,7 cm. c) Ryc. 50,3. Popękany i dość niestarannie odlany. Śr. 16,8 cm, najw. grub. 0,7 cm. d) Ryc. 50,6. Śr. 16,3 cm, najw. grub. 0,6 cm. Wymienione naszyjniki stanowią prawdopodobnie całość tworzącą, być może, prototyp późniejszego napierśnika. Nr inw. 1939:175 c. Chron.: V okr. ep. brąz. — Hallstatt C.

Brązowa szpila z tarczka spiralną (ryc. 51,12), złożoną z $12\frac{1}{4}$ zwojów, wykonanych z 4-graniastego w przekroju drutu, szer. 0,7 cm. Koniec z drutu o przekroju okrągłym, najw. grub. 0,5 cm. Szpila zgięta i rozłamana. Dł. w linii prostej 31,3 cm. Nr inw. 1939:175 l. Chron.: Hallstatt C.

Czarka z cienkiej blachy brązowej (ryc. 51,3), grub. 0,1 cm, z taśmowatym uchem o najw. szer. 1,5 cm, niestarannie wykonanym, z licznymi nieregularnymi nadlewami, pokrywającymi jego stronę wewn. Ucho przymocowane pierwotnie do ścian czarki 2 nitami, ułamało się i zostało następnie dolane, przy czym część metalu przedostała się przez dawne otwory do wnętrza czarki. Dno o śr. 4 cm, zdobione jest wypukłym guzkiem, otoczonym 2 koncentrycznymi kołami, wytłoczonymi podobnie jak guzek od spodu. Brzeg naczynia zdoł zygzak poziomy zamknięty górą podwójną linią, a dołem pojedynczą. Szer. całego ornamentu 0,8 cm. Wys. czarki 4,7 cm, śr. wylewu 14 cm. Nr inw. 1939:175 a. Chron.: V okr. ep. brąz.

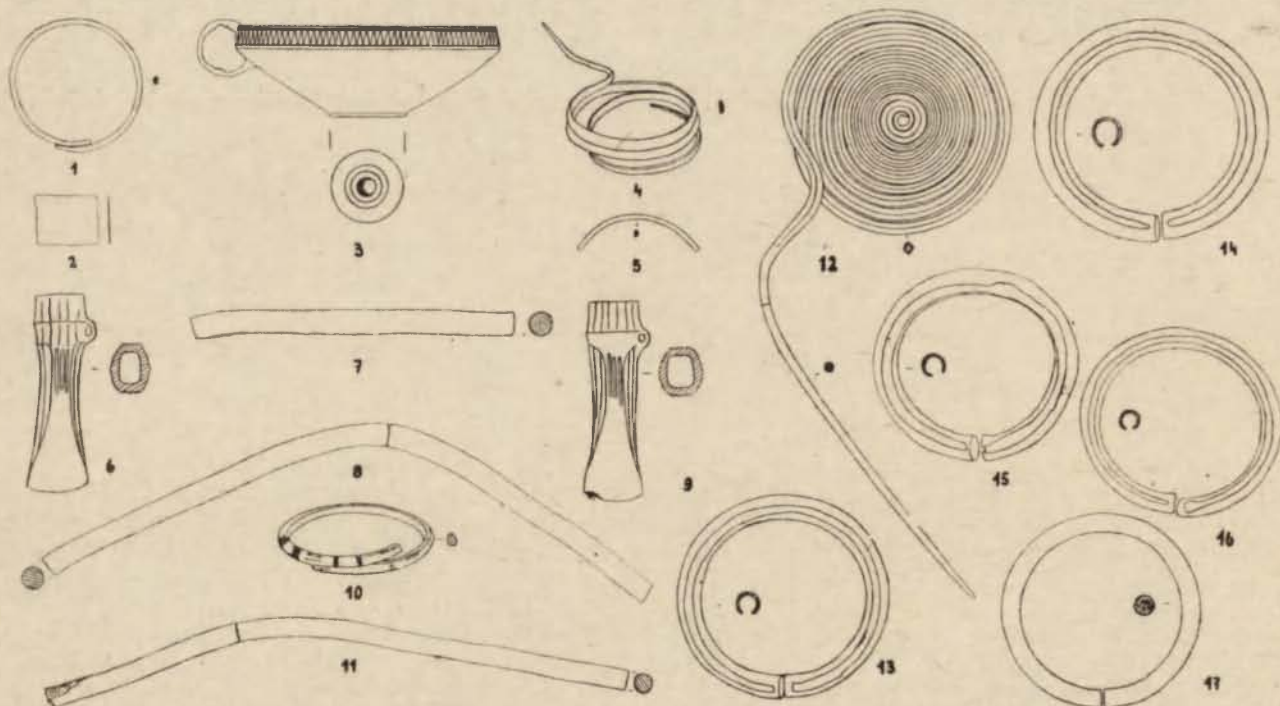
Cztery brązowe otwarte naramienniki, okrągłe w przekroju, o tępo uciętych końcach. Puste wewnątrz, posiadają na dolnej stronie szczelinę, biegnącą od jednego do drugiego końca. a) Ryc. 51,14. Śr. 12,3 cm, grub. 1,7 cm, rozstęp między końcami 0,2 cm. b) Ryc. 51,13. Końce naramiennika stykają się i na stronie zewn. posiadają podłużne nadlewy, dł. 1,1 cm, szer. ok. 0,3 cm. Śr. 11,2 cm, grub. 1,3 cm. c) Ryc. 51,15. Śr. 10,6 cm, grub. sztaby 1,3 cm, rozstęp między końcami 0,3 cm. d) Ryc. 51,16. Śr. 10,6 cm, grub. sztaby 1,2 cm, rozstęp między końcami 0,1 cm. W 3 naramiennikach jeden z końców odstaje w górę od poziomu drugiego końca, tworząc jakby zaczątek spiralnego ułożenia zwojów, podobnie jak w nagolennikach wykonanych z 2 spiralnych zwojów. Nr inw. 1939:175 e. Chron.: Hallstatt C.

Brązowy okrągły naramiennik otwarty (ryc. 51,17), o tępo ściętych końcach, okrągły w przekroju, grub. 1 cm. Po stronie zewn. w części środkowej obwodu nieregularnego kształtu nadlew. Śr.

Ryc. 50. Słupy, pow. aleksandrowski. 1 — tarczka brązowa; 2—6 — naszyjniki brązowe; ok. $\frac{1}{4}$ w. n. Wg W. Szafrąńskiego

Fig. 50. Słupy, distr. Aleksandrów Kujawski. 1 — plaquette en bronze; 2—6 colliers en bronze, env. $\frac{1}{4}$ gr. nat. D'après W. Szafrąński

Ryc. 51. Słupy, pow. aleksandrowski. 1, 4, 5, 10 — bransolety brązowe; 2 — blaszka brązowa; 3 — czarka brązowa; 6, 9 — siekiarki brązowe; 7, 8, 11 — pręty brązowe; 12 — szpila brązowa; 13—17 — naramienniki brązowe; $\frac{1}{4}$ w. n. Wg W. Szafrąńskiego

Fig. 51. Słupy, distr. de Aleksandrów Kujawski. 1, 4, 5, 10 — bracelets en bronze; 2 — plaquette en bronze; 3 — gobelet en bronze; 6, 9 — haches en bronze; 7, 8, 11 — barres en bronze; 12 — épingle en bronze; 13—17 — brassards en bronze; $\frac{1}{4}$ gr. nat. D'après W. Szafrąński

naramiennika 10,4 cm, rozstęp między końcami 0,1 cm. Nr inw. 1939:175 e. Chron.: V okr. ep. brąz.

Brązowa bransoleta spiralna (ryc. 51,4), wykonana z $\frac{3}{4}$ zwoju taśmy o przekroju płasko-soczewkowatym, wym. 0,7×0,3 cm. Końce silnie zwężone. Śr. bransolety ok. 7 cm. Nr inw. 1939:175 m. Chron.: V okr. ep. brąz.

Brązowa bransoleta spiralna (ryc. 51,10), wykonana ze sztabki o przekroju w przybliżeniu 4-kątnym, wym. 0,5×0,7 cm. Na stronie zewn. słabo widoczny ornament w postaci pionowych pasm poziomych nacięć oraz grup podłużnych, ukośnych żłobków. Jeden z końców odłamany. Śr. bransolety 8,6 cm. Nr inw. 1939:175 o. Chron.: V okr. ep. brąz.

Dwa fragmenty brązowych spiralnych bransolet (ryc. 51,1,5), wykonanych z płasko-wypukłego drutu o wym. 0,3×0,4 cm. Jeden koniec zwęża się, drugi jest odłamany. Śr. bransolety 7 cm. Nr inw. 1939:175 n. Chron.: V okr. ep. brąz.

Dwie brązowe siekierki z tulejkami i uszkami. Po bokach występują rąbki odlewnicze. Tulejki,

zagineją. Nr inw. 1939:175 h. Chron.: V okr. ep. brąz.

Okrągła, brązowa, wypukła tarczka (ryc. 50,1) z uchem na stronie zewn., dł. 3,1 cm. Śr. tarczki 15,2 cm, grub. 0,1—0,3 cm. Nr inw. 1939:175 f. Chron.: V okr. ep. brąz.

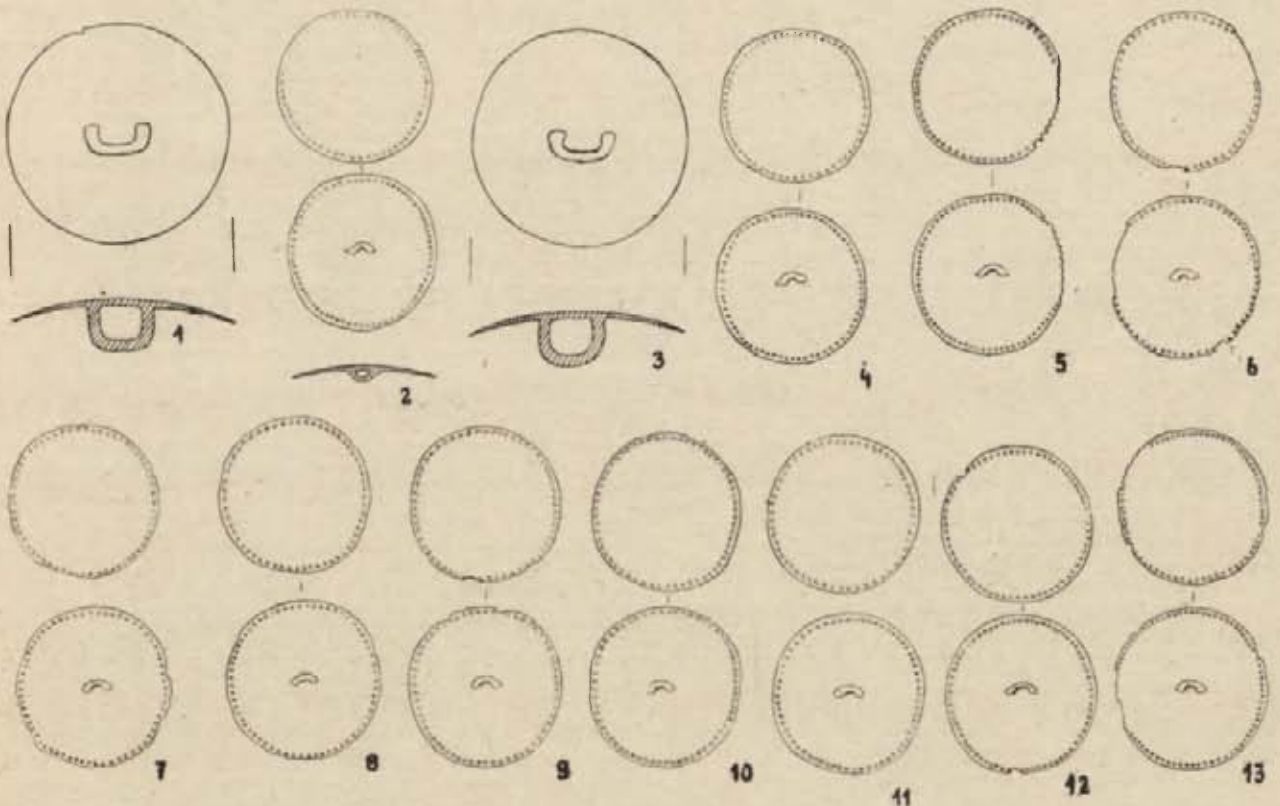
Dwie okrągłe wypukłe tarczki (ryc. 52,1,3) z masywnymi uchami na wklęsłej stronie, dł. 2,7 cm. Śr. 8,7 i 8,9 cm, grub. 0,1—0,2 cm. Nr inw. 1939:175 g. Chron.: V okr. ep. brąz.

Trzy podłużne kawałki surowca brązowego w postaci prętów oraz 4-kątna blaszka brązowa. Dwa pręty są rozłamane (ryc. 51,11, 8). Dł. 31,3 i 36,5 cm, grub. 1,1 cm. Pręt nierozłamany (ryc. 51,7), dł. 17,2 cm, grub. 1,2 cm. Blaszka (ryc. 51,2) posiada rozmiary 3,2×2,6 cm, grub. 0,05 cm. Nr inw. 1939:175 p. r. Chron.: Hallstatt C

Chronologia skarbu: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”,

Ryc. 52. Słupy, pow. aleksandrowski. 1—3 — tarczki brązowe, $\frac{1}{3}$ w. n. Wg W. Szafrąńskiego

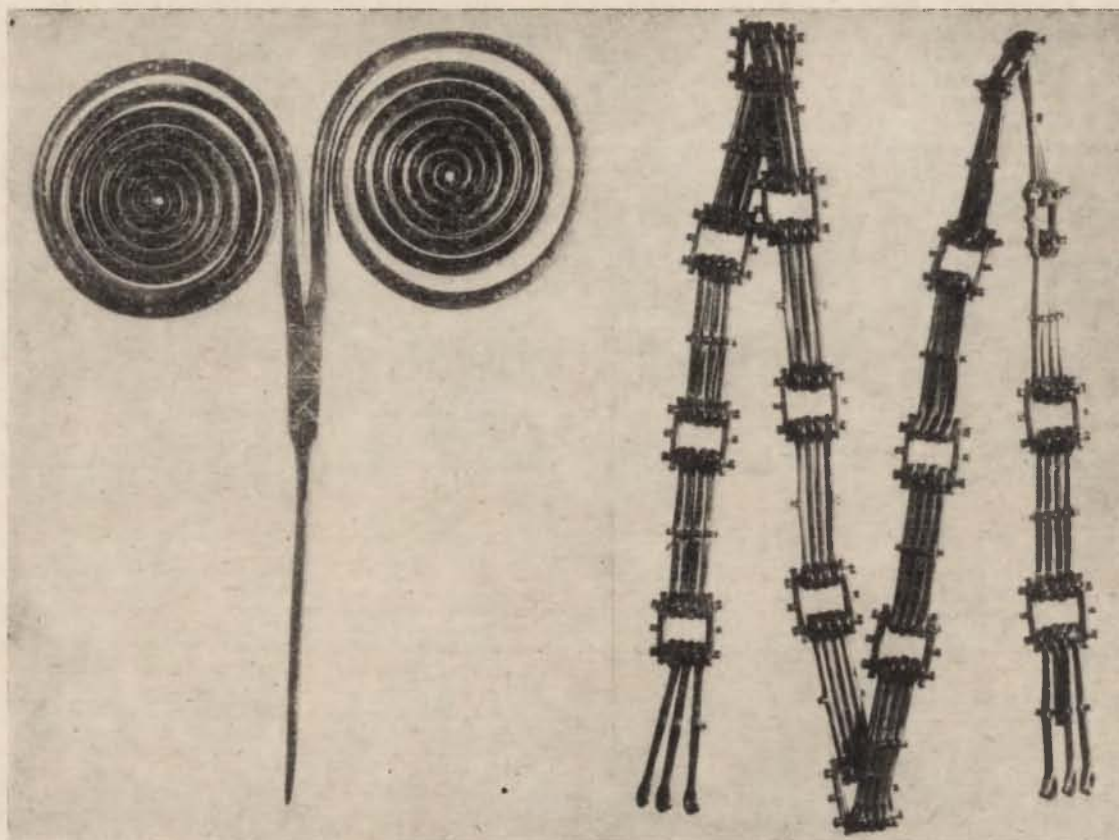
Fig. 52. Słupy, distr. de Aleksandrów Kujawski. 1—13 — plaquettes en bronze, $\frac{1}{3}$ gr. nat.

D'après W. Szafrąński

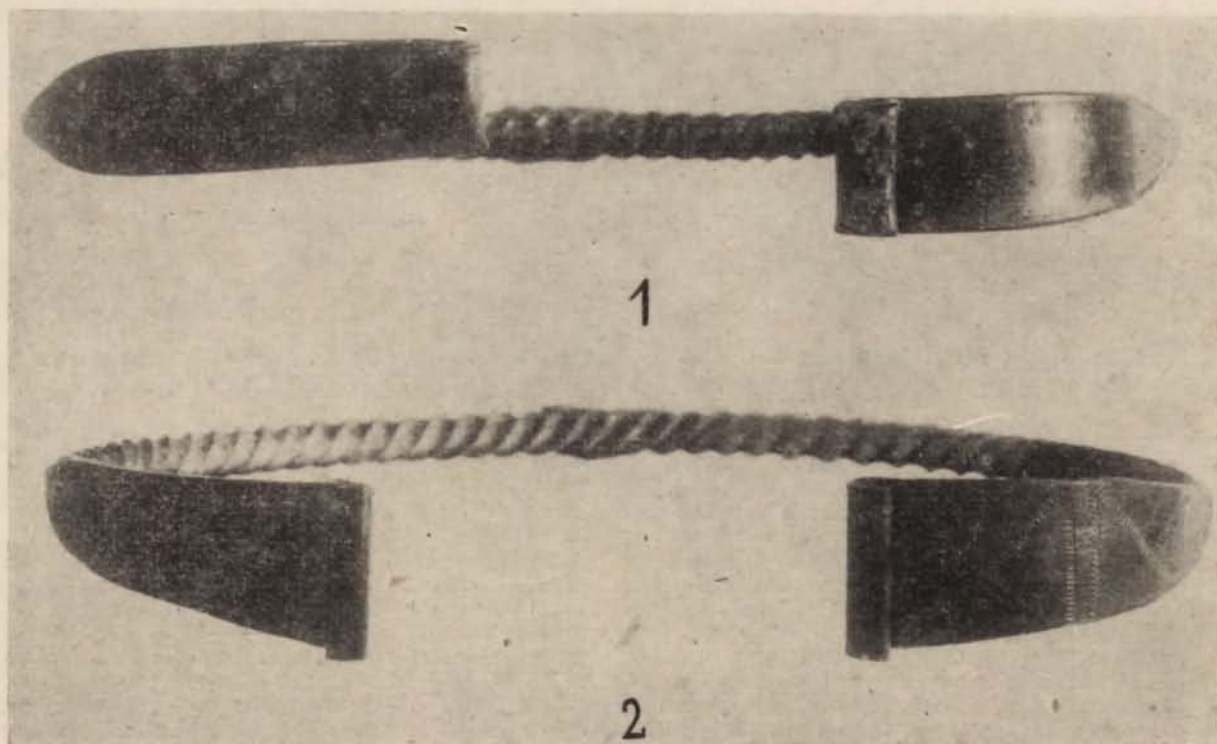
okrągłe w przekroju, są wyodrębnione dookólnym wałkiem. Strona zewn. tulejek oraz przestrzenie między krawędzią płaszczyzny ciosu a rąbkami odlewniczym są zdobione płaszczyznowym facetowaniem. Górna płaszczyzna ciosu zdobiona 3 pionowymi żłobkami. a) Ryc. 51,6. Dł. 10,8 cm, szer. łukowato wygiętego ostrza 3,2 cm, śr. tulejki 2,8 cm. b) Ryc. 51,9. Dł. 10,6 cm, szer. ostrza 3 cm, śr. tulejki 2,7 cm. Nr inw. 1939:175 k. Chron.: V okr. ep. brąz.

Dwanaście okrągłych tarczek brązowych (ryc. 52, 2,4—13), o śr. 6,2 cm i grub. 0,1—0,2 cm. Po stronie zewn. są wypukłe, a po wewn. wklęsłe. Na stronie wklęsłej w środku znajduje się uszko dł. 1,2 cm. Na stronie zewn. wzdłuż krawędzi biegnie rząd wypukłych guzków, wybitych od spodu. Jedna z tarczki

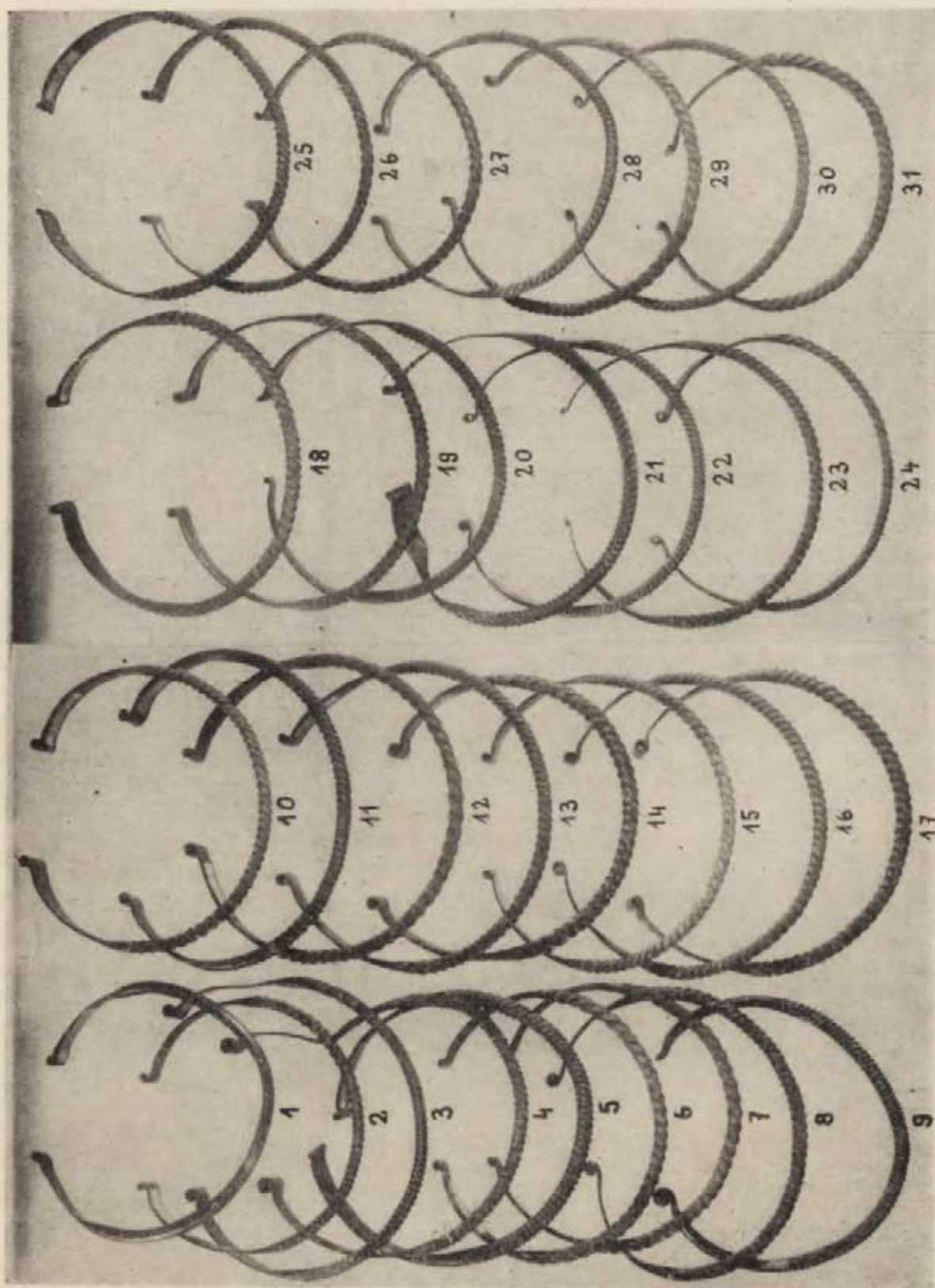
z. 3: 1888, s. 29—31, tabl. X, XI; G. Kossinna. *Die goldenen „Eidringe“ und die jüngere Bronzezeit*, „Mannus”, t. 8: 1917, s. 41, 53, 64, 130; *Przewodnik po zbiorach*, s. 28; *Przechadzka po Muzeum*, s. 10; A. Karpieńska, *Reparacje prehistoryczne w Polsce*, „Przeł. archeol.”, t. 2: 1922, s. 28, ryc. 6; Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 73, 74, ryc. 241, s. 82, 83, ryc. 286, 287, s. 86, 262 przyp. 314, 318, 319, s. 264 przyp. 336; Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte*, s. 86, 87, tabl. XVIII h i XXV nr 3; *Przewodnik po Dziale Prehistorycznym Muzeum Wielkopolskiego*, Poznań 1935, s. 29; J. Kostrzewski, *Skarb brązowy z V okresu epoki brązowej z Roska w pow. czarnkowskim w Wielkopolsce*, „Sprawozdania PAU”. t. 46:1945 nr 9, s. 245; E. Sprockhoff. *Das Lau-*

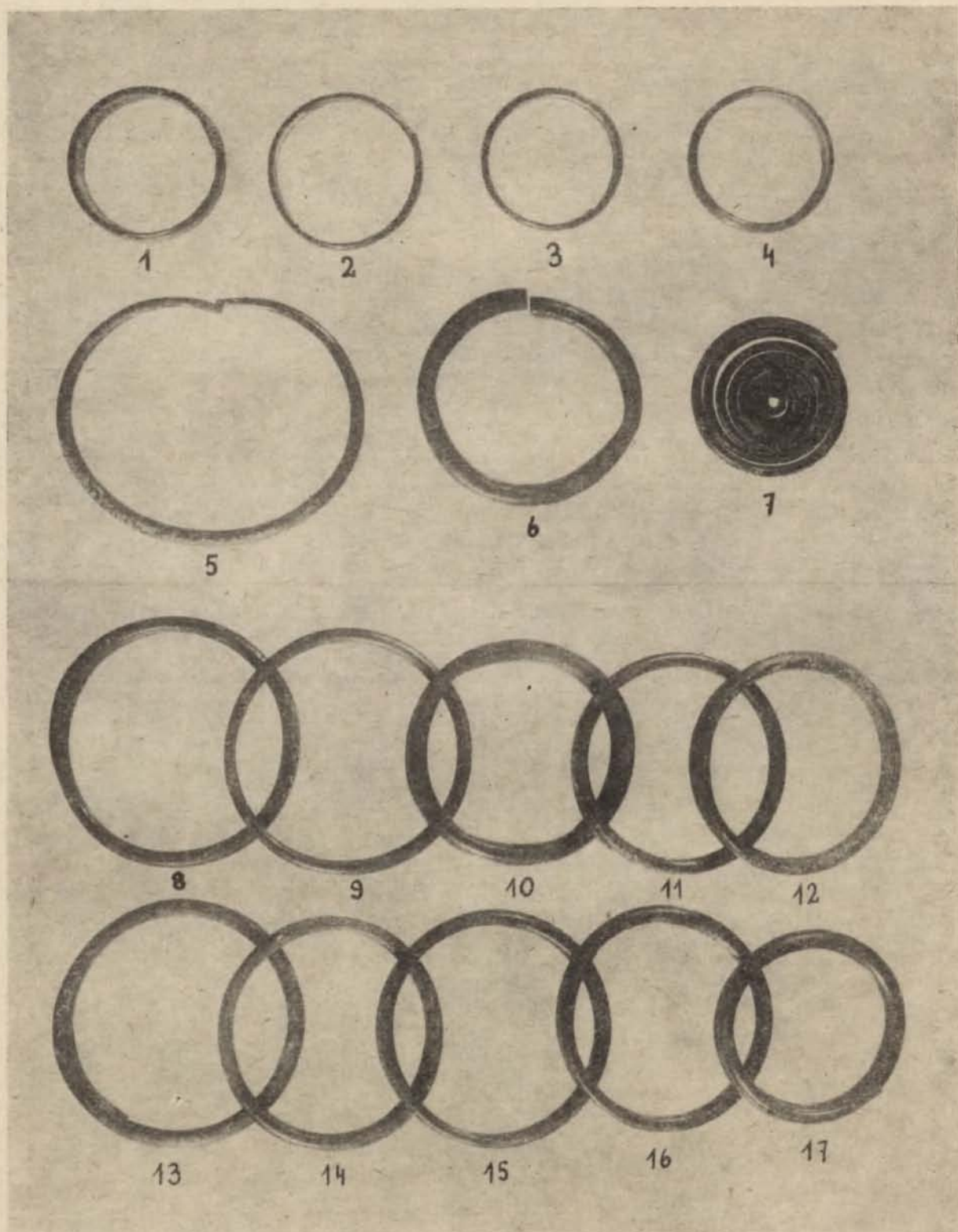
Ryc. 53. Stanomin, pow. inowrocławski. 1 — szpila brązowa; 2 — łańcuch brązowy; ^{2/3} w. n.
 Fig. 53. Stanomin, distr. de Inowrocław. 1 — épingle en bronze; 2 — chaîne en bronze;
^{2/3} gr. nat.

Ryc. 54. Stanomin, pow. inowrocławski. 1, 2 — naszyjniki brązowe, w. n.
 Fig. 54. Stanomin, distr. de Inowrocław. 1, 2 — colliers en bronze, gr nat.

Ryc. 55. Stanomin, pow. inowrocławski. 1—31 — naszyjniki brązowe, ok. 1/2 w. n.
 Fig. 55. Stanomin. distr. de Inowrocław. 1—31 — colliers en bronze, env. 1/2 gr. nat.

Ryc. 56. Stanomin, pow. inowrocławski, 1—4 — bransolety brązowe; 7 — spiralna brązowa tarczka szpili;
5, 6, 8—17 — nagolenniki brązowe; ok. $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 56. Stanomin, distr. de Inowrocław. 1—4 — bracelets en bronze; 7 — tête en spirale d'une épingle
en bronze; 5, 6, 8—17 — anneaux de jambes en bronze; env. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

sitzer Tüllenbeil, „Prähist. Zeitschr.“, t. 34/35: 1949—1950, s. 99, 104, ryc. 23, s. 105, ryc. 24, s. 129; G. von Merhart, *Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen*, [w:] *Festschrift des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz zur Feier seines hundertjährigen Bestehens*, t. 2, Mainz 1952, tabl. XIII, ryc. 10; Kostrzewski, *Wytwórczość*, s. 191; tenże, *Ze studiów*, s. 37; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 121, ryc. 329, 330, s. 125; Szafranski, *Skarby brązowe*, s. 151, 200—204; E. Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des nordischen Kreises (Periode V)*, t. 2, Mainz 1956, s. 31; Kostrzewski, *Studien*, s. 65; tenże, *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 143 przyp. 124.

Stanomin, pow. inowrocławski

Skarb ze Stanomina został odkryty w 1899 r. w ziemi ornej na głębokości ok. 20 cm. Składał się z 56 przedmiotów złożonych w glinianym naczyniu.

Inwentarz:

Brązowy łańcuch składający się z 16 ogniw. (ryc. 53,2), dł. 12 cm. Utworzony z kwadratowych ramek ozdobionych małymi czopikami, połączonych ze sobą 4 sztabkami uszeregowanymi obok siebie, zakończonymi uszkami oraz zdobionymi w środku i na uszkach podobnymi czopikami jak na ramkach. Czopiki zdobią tylko jedną stronę łańcucha, druga jest gładka. Dł. ramki wraz z 1 grupą sztabek 7,2 cm. Ramki ze sztabkami połączono w ten sposób, że 2 poprzeczne boki ramek przewiercono wzdłuż, a następnie przecięto w poprzek. Po nałożeniu uszek sztabek na rozcięte połowy kwadratów połączono je z powrotem podłużnymi cienkimi nitami, które włożono w przewiercone boki ramek. Łańcuch jest uszkodzony, brak zakończeń. Chron.: Hallstatt D.

Trzydzieści brązowych otwartych naszyjników w skośnie żłobkowanych (ryc. 55,2—31). Końce rozklepane i zwinięte w uszka, niektóre zdobione ornamentem w postaci zygakowatych linii pionowych i poziomych, krzyżujących się. (ryc. 54,2). Niekiedy linie te biegną faliste lub wężykowato, tworząc stykające się pary. W kilku wypadkach występuje ornament ukośnych krzyży: w jednym wypadku zaś motyw jodełki. Śr. 15—16 cm, grub. części żłobkowanej 0,5—1 cm, szer. i dł. spłaszczonych końców bardzo różnorodna (ryc. 55,2—31). W jednym naszyjniku końce w przekroju okrągłe, a części zwinięte w uszka spłaszczone (ryc. 55,9). Chron.: Hallstatt D.

Otwarty naszyjnik brązowy gładki (ryc. 55,1). Końce rozklepane i zwinięte w uszka. Rozmiary podobne do naszyjników skośnie żłobkowanych. Chron.: Hallstatt D.

Dziesięć okrągłych nagolenników brązowych (ryc. 56,8—17), wykonanych ze sztabki w przekroju okrągłej o najw. grub. 0,9—1,2 cm, z końcami zwężonymi i daleko na siebie zachodzącymi. Na stronie zewn. zdobienie grupami pionowych nacięć, do których przylegają podstawami trójkąty skośnie zakreskowane lub grupy skośnych nacięć ustawionych pod kątem. Śr. 10—13 cm. Chron.: Hallstatt D.

Otwarty pierścień brązowy, owalny (ryc. 56,5), zdobiony podobnie jak nagolenniki, z końcami zwężonymi i stykającymi się. Jest to zapewne rozgięty nagolennik analogiczny do 10 opisanych. Śr. 15,6 cm. Chron.: Hallstatt D.

Okrągły nagolennik brązowy otwarty (ryc. 56,6) z końcami ściętymi, prawie stykającymi się, zdobiony grupami pionowych i ukośnych nacięć. Grub. okrągłego w przekroju pręta 1,1 cm. Śr. nagolennika 11,4 cm. Chron.: Hallstatt D.

Dziesięć brązowych bransolet okrągłych (ryc. 56,1—4; 57,1—8*), wykonanych z taśmy łukowato sklepionej do wnętrza. Końce zwężone i daleko na

siebie zachodzące. Z wyjątkiem jednego okazu wszystkie bransolety mają charakterystyczny ornament w postaci kółek z zaznaczonym środkiem. a) Ryc. 57,7. Zdobiona ornamentem w postaci grup pionowych kresek i 2 pasm przeciwstawnych linii łukowatych między nimi, wypełnionych ukośnymi nacięciami. Między pasmami 3 kółka z zaznaczonym środkiem. Na końcach pionowe nacięcia, za nimi podłużne pasmo ukośnych nacięć, obramowane 2 liniami. Dalej kółko, a za nim pasma ukośnych nacięć ustawionych do siebie pod kątem i rozdzielających się tak, że ramiona tych pasm stykają się z grupami pionowych linii, w rozwidleniu kółka z zaznaczonym środkiem. Śr. 7,8 cm, najw. szer. 2,5 cm, grub. 0,4 cm. b) Ryc. 57, 6. Podobny ornament, ale zamiast pasm łukowatych pasma kątowe, w środku grup pionowych żłobków poziome nacięcia, a na końcach za pionowymi żłobkami podłużne pasma nacięć na przemian ukośnych, ograniczonych 2 podłużnymi liniami, nie przedzielonymi jednak kółkiem. Śr. 7,6 cm, najw. szer. 1,8 cm, grub. 0,3 cm. c) Ryc. 57,8. Zdobiona pasmami ukośnych krzyży różni się od bransolety b brakiem poziomych nacięć w środkach grup pionowych linii oraz delikatniejszym wykonaniem ornamentu. Śr. 7,2 cm, najw. szer. 1,8 cm, grub. 0,5 cm. d) Ryc. 57,4. Ornament analogiczny do występującego na okazie c, ale mniej starannie wykonany. e) Ryc. 57,1. Od d różni się tylko brakiem pionowych nacięć na końcach. f, g) Ryc. 57,2,3. Zdobione grupami pionowych nacięć, ale w miejscu największej szer. znajdują się 3 grupy nacięć, a między nimi pasma przeciwstawnych łukowatych żłobków oraz kółka z zaznaczonym środkiem. Na końcach poprzeczne nacięcia. h) Ryc. 57,5. Zdobiona grupami pionowych linii, między którymi znajdują się pasma podłużnych skośnych nacięć, krzyżujących się. Na końcach także poprzeczne żłobki. i, j) Ornament grup pionowych linii z parami kółek z zaznaczonym środkiem po bokach. Ostatnie 7 bransolet ma wymiary podobne do 3 pierwszych. Chron.: Hallstatt D.

Brązowa szpila z 2 tarczками spiralnymi o 7 zwojach (ryc. 53,1), zdobiona na spłaszczonym trzonie grupami pionowych nacięć, między którymi znajdują się 2 ukośne krzyżujące się nacięcia. Tarczki spiralne i część trzonu poniżej spłaszczenia wykonane są z okrągłego drutu. Dł. 22,4 cm, śr. tarczki 7,5—8 cm. Chron.: Hallstatt D.

Brązowa tarczka spiralna o 8 zwojach (ryc. 56,7), wykonana z 4-kątnego drutu; część szpili. Śr. 7,8 cm. Chron.: Hallstatt C.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu — 3 bransolety (ryc. 57,6—8), nr inw. 1924:1, nr kat. 1924:1—3; Staatl. Museum f. Vor- u. Frühgeschichte, Berlin, Id, 1791 b, 1918—1972.

Literatura: K. Brunner, *Bronzefund von Stanomin, Kreis Inowrocław*, „Zeitschr. f. Ethnol.“, t. 31: 1899, Nachrichten über deutsche Altertumsfunde, s. 82—85; W. Grempler, *Der Bronzefund von Lorzendorf, Kreis Namslau*, „Schlesiens Vorzeit“, t. 7. 1899, s. 203; R. Prümers, *Die Geschichte Kujaviens mit besonderer Berücksichtigung des alten Kreises Inowrocław*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft f. die Prov. Posen“, t. 25:1910, s. 4; Kossinna, *Die illyrische*, s. 94, ryc. 7, s. 104, ryc. 8, s. 105, 107, ryc. 25; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 105, ryc. 357, s. 106, 112, 115, 273 przyp. 403, s. 274 przyp. 411, s. 278 przyp. 447, 449, s. 280 przyp. 470; M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, t. 4, cz. 1, Berlin 1926, s. 162; J. Żurowski, *Skarby halsztaćkiego okresu z doliny Dunajca*, „Prace i materiały antrop.-archeol. i etnogr.“, t. 4:1927 s. 55 przyp. 141, s. 56; M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, t. 12, Berlin 1928, s. 387, tabl. 91 B; A. Karpińska, *Nowe nabytki Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w latach 1923—1925*,

* Na ryc. 56,1—4 i 57,1—8 dwie bransolety występują dwukrotnie.

Ryc. 57. Stanomin, pow. inowrocławski 1—8 — bransolety brązowe, $\frac{4}{9}$ w. n.
Fig. 57. Stanomin, distr. de Inowrocław. 1—8 — bracelets en bronze, $\frac{4}{9}$ gr. nat.

„Przeł. archeol.”, t. 3:1928, s. 238, ryc. 12; G. Kossinna, *Die Wandalen in Nordjütland*, „Mannus”, t. 21:1929, s. 243, ryc. 2; Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte*, s. 139; J. Kostrzewski, *Pradzieje ziem polskich*, Wiedza o Polsce, t. 1, b.m.b.r., tabl. XXII, ryc. 23, 30; E. Engel, W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande*, Królewiec 1937, s. 112, ryc. 18; J. Kostrzewski, *Prasłowiańszczyzna*, Poznań 1946, s. 92; B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry*, s. 265, mapa XVII, s. 292 n.; J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 28, 36, ryc. 4, s. 37, ryc. 5, s. 52 przyp. 40, s. 58 n., 62, 65; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 151, ryc. 425; tenże, *Studien*, s. 54, 62—65, ryc. 8, 9; Łuka, *Importy italskie i wschodnio-alpejskie oraz ich naśladownictwa na obszarze kultury „łużyckiej” okresu halsztackiego w Polsce*, „Slavia Antiqua”, t. 6:1959, s. 16, 17, ryc. 10, s. 93; J. Antoniewicz, *Skarb halsztacki znaleziony w miejscowości Kisielsk, pow. Łuków*, „Wiad. archeol.”, t. 26:1959, s. 51.

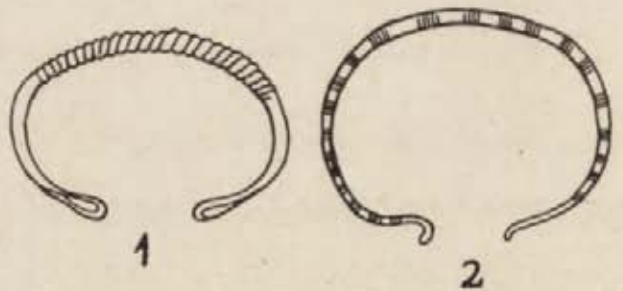
Szczepanowo, pow. mogileński

Skarb ze Szczepanowa znaleziono w lesie na wzgórzu piaszczystym, na głębokości ok. 1,5 m, w 1891 r.

Inwentarz:

Brązowy otwarty owalny naszyjnik kabłąkowy (ryc. 58,1), skośnie żłobkowany, w części środkowej nieco zgrubiały. Końce gładkie, spłaszczone i zgięte w podłużne uszka wychylone na zewnątrz, przylegają ściśle do obręczy. Na stronie zewn. części żłobkowanej rąbek odlewniczy. Śr. 12—14,2 cm. Chron.: Hallstatt D.

Brązowy naszyjnik otwarty owalny (ryc. 58,2) z haczykowatymi końcami. Ornament w postaci grup pionowych nacięć. Najw. śr. 15 cm. Chron.: Hallstatt D.

Ryc. 58. Szczepanowo, pow. mogileński. 1,2 — naszyjniki brązowe, w. n. Wg M. Schultzego

Fig. 58. Szczepanowo, distr. de Mogilno. 1,2 — colliers en bronze, gr. nat. D'après M. Schultz

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Dawniej Muzeum Miejskie w Bydgoszczy, nr 1025 a, b, c.

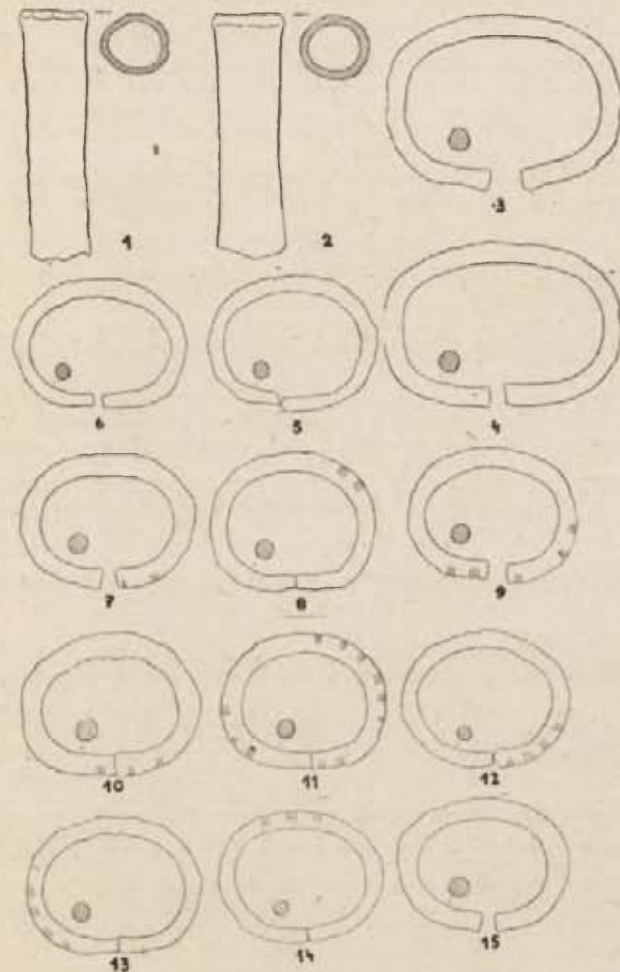
Literatura: M. Schultze, *Aus der Zeit der ostgermanischen Gesichtsturnen*, „Aus dem Posener Lande”, 1909, s. 309, ryc. 18, 19 a, b; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 129, ryc. 451, s. 250 przyp. 200, s. 286 przyp. 532; tenże, *Z badań nad osadnictwem wczesnej i środkowej epoki brązowej na ziemiach polskich*, „Przeł. archeol.”, t. 2:1925, s. 175 przyp. 48; B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry*, s. 285; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 85, 174, ryc. 500.

Szczonowo, pow. jarociński

Skarb ze Szczonowa został znaleziony na polu i ofiarowany Muzeum Archeol. w Poznaniu w 1938 r.

Inwentarz:

Dwie siekierki żelazne z tulejką w przekroju owalną. Krawędzie tulejek, rozklepane po stronie zewn., tworzą występ przykrawędźny. Ostrza trochę rozszerzone i uszkodzone. a) Ryc. 59,1. Dł. 13,2 cm, szer. ostrza 3,1 cm, śr. otworu 3,2—3,6 cm. b) Ryc. 59,2. Dł. 12,8 cm, szer. ostrza 3,6 cm, śr. otworu 3,3—3,7 cm. Nr kat. 1938:45,44. Chron.: Hallstatt D.

Ryc. 59. Szczonowo, pow. jarociński. 1, 2 — siekierki żelazne; 3, 4 — żelazne nagolenniki; 5—15 — bransolety żelazne; $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 59. Szczonowo, distr. de Jarocin. 1, 2 — haches en fer; 3, 4 — anneaux de jambes en fer; 5—15 — bracelets en fer; $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Dwa żelazne nagolenniki siedłowate, wykonane ze sztabki o przekroju okrągłym, grub. 1,1—1,4 cm. Końce nieco rozklepane. a) Ryc. 59,4. Śr. 12,7—8,8 cm, rozstęp końców 0,8 cm. b) Nikły, prawie niewidoczny ornament, z grup potrójnych żeberk poprzecznych. Ryc. 59,3. Śr. 12,6—9,2 cm, rozstęp końców 1,6 cm. Nr kat. 1938:47 a, b. Chron.: Hallstatt D.

Jedenaście żelaznych bransolet owalnych, w kilku wypadkach prawie nerkowatych, wykonanych z pręta okrągłego, grub. 0,7—1,4 cm. Zdobienie na stronie zewn. grupami potrójnych żeberk poprzecznych bardzo nikłe, a na niektórych okazach w ogóle

niewidoczne. Oczyszczenie z rdzy podczas konserwacji spowodowało duże ubytki żelaza na powierzchni, a zatem różną ich grubość. Sześć bransolet ma końce stykające się. a) Ryc. 59,12. Śr. 9—7,3 cm. b) Ryc. 59,8. Śr. 8,7—7,5 cm. c) Ryc. 59,13. Śr. 9,3—7,3 cm. d) Ryc. 59,14. Śr. 8,8—7 cm. e) Ryc. 59,10. Śr. 9,5—7,8 cm. f) Ryc. 59,11. Śr. 8,8—7,3 cm. Pięć okazów ma nie stykające się końce. g) Ryc. 59,6. Śr. 9,1—6,8 cm. h) Ryc. 59,7. Śr. 9,1—7,3 cm. i) Ryc. 59,15. Śr. 9,1—7,1 cm. j) Ryc. 59,5. Śr. 9—7,2 cm. k) Ryc. 59,9. Śr. 9,1—7,2 cm. Nr kat. 1938:46. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1938:22.

Literatura: A. Witkowska, *Halsztacki skarb żelazny ze Szczonowa w powiecie jarocińskim*, „Przeł. archeol.”, t. 9:1953, s. 71; J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 28, 34, 40, 42, ryc. 10, s. 49; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 152; tenże, *Studien*, s. 54, 61, 68, ryc. 13; Piaskowski, „*Fontes Arch. Poln.*”, t. 10:1959, s. 202, 206; tenże, „*Archeol. Polski*”, t. 3:1959, z. 2, s. 352 n.; J. Piaskowski, T. Różycka, *Badania technologii wyrobów żelaznych na ziemiach Polski w okresie halsztackim i wczesnolateńskim*, „*Kwart. Hist. Kult. material.*”, R. 7:1959 nr 3, s. 386, ryc. 8, 11.

Sroda, m. pow.

W Srodzie znaleziono ok. 1890 r. skarb przedmiotów brązowych umieszczonych w dużym naczyniu glinianym, dość wysokim, zwężającym się ku dołowi. o śr. brzuśca ok. 35 cm.

Inwentarz:

Otwarty pusty wewnątrz nagolennik brązowy (ryc. 60,7), o przekroju w kształcie nieregularnego półkola. Krawędzie ścian po stronie wewn. silnie zagięte, ale nie stykające się ze sobą, lecz tworzące szparę, szer. 4 cm. Na obu końcach zdobienie 3 grupami wypukłych żeberk, z których 1 grupa ma 3, a 2 ostatnie po 2. Do każdej grupy przylegają podstawami szeregi trójkątów, wypełnionych ukośnymi żłobkami. Jeden koniec zniszczony, ale fragment z ornamentem częściowo zachowany. Grub. ścianek 0,1—0,2 cm, śr. zewn. 18,6 cm, wewn. 10,3 cm, szer. 7,3 cm. Nr kat. 1934:50. Chron.: Hallstatt D.

Dwa brązowe otwarte nagolenniki siedłowate, zdobione na stronie zewn. grupami pionowych nacięć. Przekroje owalne o wym. 0,1×1,3 cm. a) Ryc. 60,5. Śr. 12,7 cm, rozstęp między końcami 3,3 cm. b) Ryc. 60,6. Śr. 12,8 cm, rozstęp 2,2 cm. Nr kat. 1934:53. Chron.: Hallstatt D.

Trzy brązowe bransolety okrągłe, o przekroju pręta okrągłym, grub. 0,7 cm. Dwie są otwarte. a) Ryc. 60,2. Śr. 9,1 cm, rozstęp końców 0,7 cm. b) Ryc. 60,4. Rozłamana. Śr. 7,5 cm, rozstęp końców 2 cm. c) Ryc. 60,3. Końce zachodzą na siebie. Przekrój pręta w przybliżeniu 4-kątny, o wym. 0,5×0,6 cm. Na skutek zgięcia owalna. Śr. 6,9—7,6 cm. Nr kat. 1934:52. Chron.: V okr. ep. brąz.

Zapinka okularowa z kabłąkiem (ryc. 60,1) w kształcie 2 tarczek spiralnych połączonych zwojem ósemkowym. Wykonana z 1 kawałka 4-graniastego drutu brązowego o wym. 0,3×0,3 cm. Każda tarczka ma po 5 zwojów drutu, a na środku tutulusy, czyli guzy ozdobne, składające się z 2 okrągłych poziomych płytek o śr. 1,8 cm, obejmujących każdą tarczkę z wierzchu i od spodu. Ze środka górnej płytki wyrasta kolec, rozszerzający się stopniowo ku górze, gdzie tworzy mисeczkowate wgłębienie, śr. 0,9 cm. Płytki dolne bardzo słabo zachowane w postaci płaskich nieregularnych, w przybliżeniu owalnych fragmentów żelaza. Dł. zapinki 13 cm, szer. 5,7 cm, dł. zwoju ósemkowego 3,3 cm, szer. 1,4—1,6 cm. Nr kat. 1934:51. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1934:14.

Literatura: J. Kostrzewski, *Ein Depotfund der späten Hallstattzeit aus Schroda, Provinz Posen*, „Mannus”, t. 5:1913, s. 336, tabl. XXXII; R. Beltz, *Die bronze- und hallstattzeitlichen Fibeln*, „Zeitschr. f. Ethnol.”, t. 45:1913, s. 787; J. Kostrzewski, *Skarb brązowy z epoki halsztackiej z Środy*, „Materiały antropol.-archeol. i etnograf.”, t. 13:1914, s. 44; W. La Baume, *Die ostdeutsche Spiralbrillenfibeln*, „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia”, t. 24:1923, s. 109; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 109, ryc. 376, s. 115, ryc. 401, s. 116, 276 przyp. 430, s. 280 przyp. 472, 473; tenże, *O wzajemnych stosunkach kultury łużyckiej i kultury gro-*

mezolitu, s. 259; tenże, *Ze studiów*, s. 28, 40; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 154, ryc. 438, s. 156, ryc. 452; M. Piaszykowska, *Nabytki Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w latach 1933—1937*, „Fontes Arch. Posn.”, t. 6:1956, s. 177; J. Kostrzewski, *Studien*, s. 54; tenże, *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 195 przyp. 77.

Trzuskotowo, pow. poznański

W Trzuskotowie znaleziono w bagnie napierśnik brązowy, składający się z 5 pierścieni oraz ażurowej klamry. Pierwszy pierścień (ryc. 61,1) zdobiony po stronie zewn. grupami pionowych kresek oraz pasmami kresek ukośnych. Dalsze 4 pierścienie (ryc. 61,2) zdobione grupami pionowych i ukośnych linii — po bokach niektórych rzędy poprzecznych kresek — oraz półkolistymi podwójnymi liniami w środku zakreskowanymi. Przekrój soczewkowaty. Na końcach okrągły. Śr. dolnego, największego, pierścienia 22,2 cm, górnego, najmniejszego, 12,5 cm. Ażurowa, w części środkowej zwężona, klamra ma po bokach po 15 otworków, napierśnik posiadał więc niegdyś 15 pierścieni. Wys. klamry 9,3 cm, szer. 7,5 cm.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Museum f. Völkerkunde. Vorgesch. Abt. II 4469, Berlin.

Literatura: W. Schwartz, *Materialien*, s. 5; Sadowski, *Wykaz zabytków*, s. 21; Lissauer, *Die prähistorischen*, s. 59, 76; tenże, *Alterthümer der Bronzezeit in der Provinz Westpreussen und den angrenzenden Gebieten*, Gdańsk 1891, s. 24, tabl. XIV ryc. 6; Blume, *Kaiser Friedrich-Museum*, s. 186; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 129, 286 przyp. 527; Petersen, *Die frühgermanische*, s. 150; Łuka, *Skarb brązowy*, s. 302; Piaszykowska, *Popielnice*, s. 67; E. Sturms, *Tüllenbeile und Halsringe aus dem ehemaligen Westpreussen*, [w:] *Documenta Archaeologica W. La Baume dedicata*, Bonn 1956, s. 25, tabl. IX ryc. 24 a, b.

Wacławów, pow. turecki

Skarb został odkryty przez mieszkańca wsi Wacławów przy kopaniu torfu na głębokości ok. 90 cm. Znaleziono wówczas ok. 12 naszyjników i bransolet, leżących jedne na drugich, oraz po kilkanaście sztabek brązowych i cynowych. Część przedmiotów z tego skarbu dostała się w 1931 r. do Państw. Muzeum Archeol. w Warszawie. Podczas ostatniej wojny Niemcy wywieźli skarb do Poznania, gdzie poddano przedmioty konserwacji, uzyskując czystą powierzchnię brązową. Zainwentaryzowano wówczas 2 naszyjniki, nr 1940:913, 914, 2 bransolety, nr 1940:915, 916, 3 sztabki brązu, nr 1940:917, oraz 4 sztabki cyny, nr 1940:918.

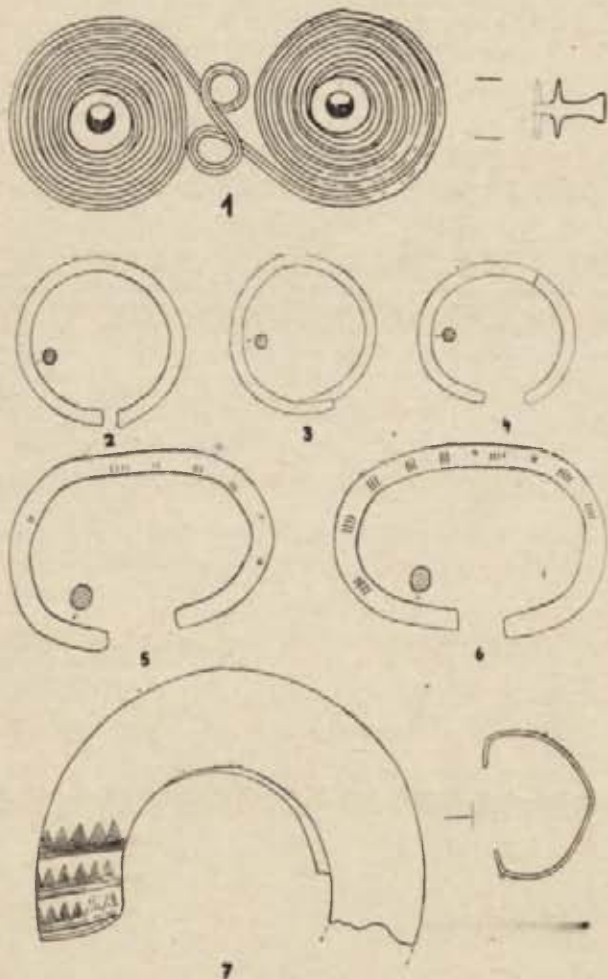
Inwentarz (obecnie zachowany).

Dwa otwarte, okrągłe naszyjniki brązowe z okrągłego pręta, grub. 0,6 cm, zdobione na stronie zewn. pionowymi żeberkami. a) Ryc. 62,3. Na 1 końcu żeberka dookoła. Śr. 14,6 cm, rozstęp końców 1,9 cm. b) Ryc. 62,4. Żeberka rzadsze niż na poprzednim okazie. Śr. 13,8 cm, rozstęp końców 1,4 cm. Chron.: Hallstatt D.

Okrągła, otwarta bransoleta brązowa (ryc. 62,2) zdobiona na stronie zewn. pionowymi żeberkami. Śr. bransolety 8,2 cm, grub. 0,6 cm, rozstęp między końcami 0,6 cm. Chron.: Hallstatt D.

Okrągła, otwarta bransoleta brązowa (ryc. 62,1), zdobiona gęstymi, pionowymi nacięciami o kształtach soczewkowatych. Śr. bransolety 8,5 cm, grub. 0,6 cm, rozstęp końców 0,7 cm. Chron.: Hallstatt D.

Dwie zgięte sztabki surowca brązowego (ryc. 62,8, 9), o przekroju w przybliżeniu prostokątnym, wym. 0,5×1 cm. Dł. 21,2 cm i 18,2 cm. Ślady odlewów i sklepywań. Sztabka trzecia, nie znana mi z autopsji.

Ryc. 60. Środa. 1 — zapinka brązowa, ok. $\frac{1}{4}$ w. n.; 2, 3 — bransolety brązowe; 5—7 — nagolenniki brązowe; ok. $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 60. Środa. 1 — fibule en bronze, env. $\frac{1}{4}$ gr. nat.; 2, 3 — bracelets en bronze; 5—7 — anneaux de jambes en bronze; env. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

bów skrzynkowych, „Slavia Occidentalis”, t. 3/4:1925, s. 261, ryc. 23, s. 265, ryc. 31; W. Antoniewicz, *Archeologia Polski*, Warszawa (1928), s. 116; J. Kostrzewski, *Pradzieje ziem polskich*, Wiedza o Polsce, t. 1, b.m.b.r., tabl. XXII ryc. 21; *Przewodnik po Dziale Przedhistorycznym Muzeum Wielkopolskiego*, Poznań 1935, tabl. XIII; T. Wiercowski, *Ceramika inkrustowana typu „łużyckiego” z wczesnej epoki żelaznej w Polsce*, „Przegl. archeol.”, t. 6:1939, s. 132; J. Kostrzewski, *Od*

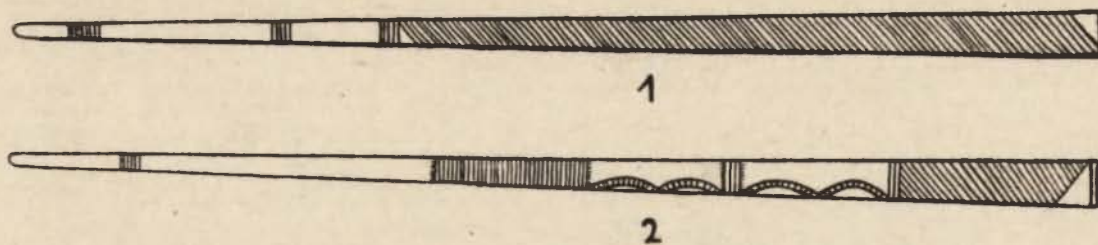
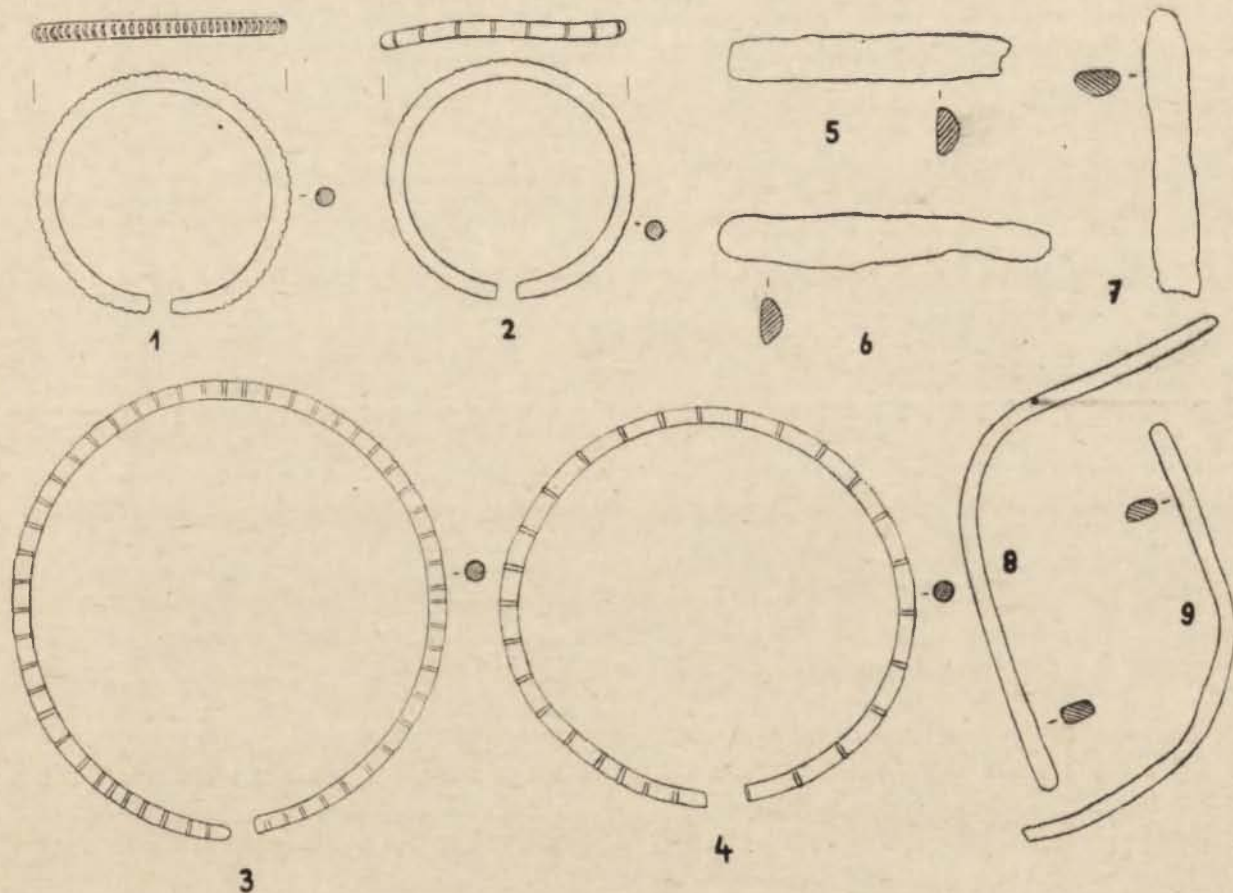

Fig. 61. Trzuskotowo, pow. poznański. 1, 2 — brązowe pierścienie napiersników, $\frac{1}{4}$ w. n. Wg E. Sturmsa
 Fig. 61. Trzuskotowo, distr. de Poznań. 1, 2 — anneaux de colliers multiples en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.
 D'après E. Sturms

Ryc. 62. Wacławów, pow. turecki. 1, 2 — bransolety brązowe; 3, 4 — naszyjniki brązowe; 5-7 — sztabki surowca cynowego; 8, 9 — sztabki surowca brązowego; $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 62. Wacławów, distr. de Turek. 1, 2 — bracelets en bronze; 3, 4 — colliers en bronze; 5-7 — lingots d'étain brut; 8, 9 — lingots de bronze brut; $\frac{1}{4}$ gr. nat.

prosta, o rozmiarach podobnych do poprzednich, ale dl. 9,5 cm. Chron.: Hallstatt D.

Trzy podłużne sztabki cyny (ryc. 62,5, 6, 7), o przekroju płasko-soczewkowatym, wym. $0,8 \times 1,5$ cm. Dł. 9,5, 9,5 i 11 cm. Trzecia sztabka dość nieforemnie odlana. Czwarta, nie znana mi, posiadała kształt i wymiary 2 pierwszych. Chron.: Hallstatt D.
 Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Państw. Muzeum Archeol. w Warszawie.

Literatura: „Ilustrowany Kurier Codzienny”, z 21 IV 1931 i z 10 V 1931; J. Kostrzewski. *Wytwórczość*, s. 199, ryc. 41.

Wojnowo, pow. bydgoski

W Wojnowie znaleziono niegdyś 3 naszyjniki podczas wybierania piasku.

Inwentarz:

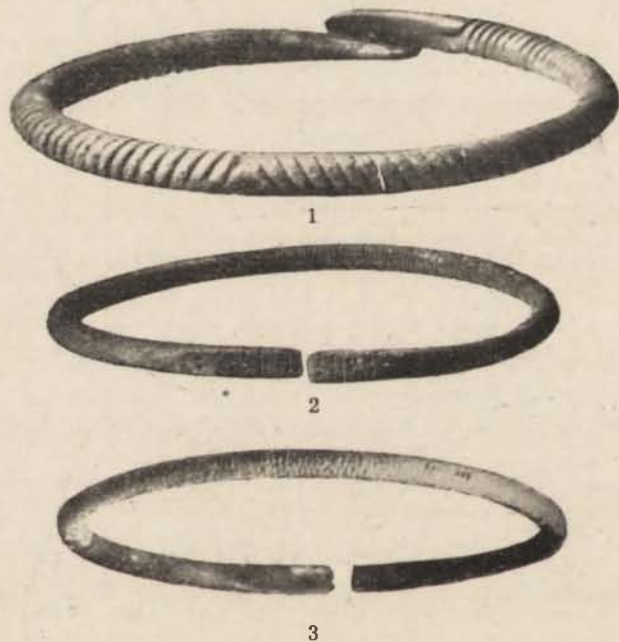
Brązowy, okrągły naszyjnik otwarty, zdobiony skośnym żłobkowaniem (ryc. 63,1) o 3-krotnej zmianie skrętów, z końcami lekko spłaszczonymi, zachodzącymi na siebie haczykowato. Końce na stronie zewn. zdobione grupami pionowych nacięć i pionowymi rzędami kropek między nimi. Śr. 14,5 cm, grub. 1,1 cm. Nr kat. 1910:648. Chron.: Hallstatt D.

Dwa równe, otwarte, okrągłe naszyjniki brązowe, pseudotordowane, z końcami spłaszczonymi, o przekroju prostokątnym, zdobionymi rzędami pionowych kropek oraz grupami kółek z zaznaczonym środkiem. Nacięcia imitujące skręty są bardzo nikłe. a) Ryc. 63,2. Śr. 12,3 cm, grub. 0,7 cm. b) Ryc. 63,3. Śr. 12,1 cm, grub. 0,7 cm. Nr kat. 1910:649, 650. Chron.: Hallstatt D.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Ongiś Staatl. Mus. f. Vorgeschichte, Berlin, obecnie Muzeum Archeol. w Poznaniu nr inw. 1920:84.

Literatura: Blume, *Ausstellung*, s. 135; „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft f. die Provinz Posen”, t. 21: 1910, s. 5; E. Blume, *III — Aus Museen und Vereinen*, „Mannus”, t. 7: 1915, s. 160, ryc. 19, 20;

Ryc. 63. Wojnowo, pow. bydgoski. 1—3 — naszyjniki brązowe, ^{5/16} w.n. Wg E. Blumego

Fig. 63. Wojnowo, distr. de Bydgoszcz. 1—3 — colliers en bronze, ^{5/16} gr. nat. D'après E. Blume

J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 1, s. 99, ryc. 315; wyd. 2, s. 112, 113, ryc. 396, s. 278 przyp. 455; J. Kowalenkowa, *Nowe nabytki działu archeologicznego Muzeum Tow. Przyj. Nauk. w Poznaniu w latach 1919—1921*, „Przegl. archeol.”, t. 2: 1925, s. 113, ryc. 10; *Przewodnik po Dziale Przedhistorycznym Muzeum Wielkopolskiego*, Poznań 1935, s. 35.

Zalesie, pow. szubiński

Skarb znaleziono w 1932 r.

Inwentarz:

Klamra brązowa składająca się z 3 płytek i rurki (ryc. 64 i 65,2), połączonych ze sobą łańcuszkami. Środkowa płytka klamry jest prostokątna, wym. 5,2×3,7 cm, 2 pozostałe mają kształt równoramiennej trójkątów o szczytach lekko ściętych. Podstawa trójkątów 3,7 cm, wys. 4,7 i 5,2 cm. Grub. wszystkich płytek 0,1 cm. Na stronie zewn. zdobienie ornamentem koncentrycznych rzytych kółek z zaznaczonym środkiem. Na płycie środkowej jest ich 6, w 2 rzędach, na bocznych po 5. Krawędzie wewn. płytek zaopatrzone są w otwory, w których tkwią ogniwka łańcuszków, wykonane z okrągłego

drutu, grub. 0,2 cm. Końce ogniwek, o śr. 1 cm, zachodzą daleko na siebie. W krawędziach dolnych wszystkich płytek zawieszono na małych kółkach, analogicznych do ogniw łańcuszków, 19 większych kółek, śr. ok. 2,4 cm, z których 6 zostało utworzonych z 1/4 zwoju drutu, a reszta ma formę pierścieni otwartych, z końcami nieznacznie się stykającymi. Druć pierścieni ma przekrój okrągły, grub. 0,3 cm. Ostatnią częścią klamry jest brązowa rurka o śr. 0,8 cm, dł. 6 cm, z 2 uszkami, zdobiona karbowaniem. Na końcu rurki umieszczony jest poprzeczny pręt o końcach zagiętych i guziczkowato spłaszczonych, o śr. 1,2 cm. Ze środka pręta wyrasta pionowy słupek, też guziczkowato spłaszczony. Guziczki są zdobione parami równoległych nacięć, krzyżujących się mniej więcej prostopadle. Rurka połączona jest z resztą klamry 2 kółkami, śr. 1,7 cm, z 1/4 zwoju drutu grub. 0,3 cm. Takie samo kółko umieszczone jest u wierzchołka pierwszej płytki klamry. Dł. całej klamry 28,7 cm. Chron.: Hallstatt C.

Żelazne dłućko z czworoboczną tulejką (ryc. 65,1), dł. 13,5 cm. Chron.: Hallstatt C.

Chronologia skarbu: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1950:147, nr kat. 1950:583.

Literatura: J. Kostrzewski, *Prastowiańszczyzna*, Poznań 1946, s. 113; L. Łuka, *Klamra halsztacka z Zalesia w pow. szubińskim*, „Przegl. archeol.”, t. 7: 1947, s. 112; A. Witkowska, *Wykaz zabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1950 r.*, „Fontes Praeh.”, t. 2: 1951, s. 297; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, tabl. XI, ryc. 3; B. Kostrzewski, *Pradzieje Polski Zachodniej. Przewodnik po wystawie*, Poznań 1956, s. 24; Łuka, *Importy italskie*, s. 104, ryc. 4; tenże, *Importy italskie i wschodnioalpejskie oraz ich naśladownictwa na obszarze kultury „tużyckiej” okresu halsztackiego w Polsce*, „Slavia Antiqua”, t. 6: 1959, s. 33, 51 n., ryc. 27, s. 93.

Zwierzyniec, pow. śremski

Nad Jeziorem Kórnickim, na głębokości 1 m, w glinie znaleziono w 1896 r. skarb.

Inwentarz:

Szpila brązowa, zakończona tarczką spiralną (ryc. 66,2) z ponad 7/8 zwojów drutu o przekroju 4-graniastym, o wym. 0,5×0,6 cm. Trzon szpili z drutu okrągłego w przekroju, grub. 0,4 cm, zwężającego się przy końcu. Trzon szpili odłamany w górnej części przechodzącej w tarczkę. Śr. tarczki 7,5 cm, dł. całej szpili 25 cm. Nr kat. 1927:2193. Chron.: Hallstatt C.

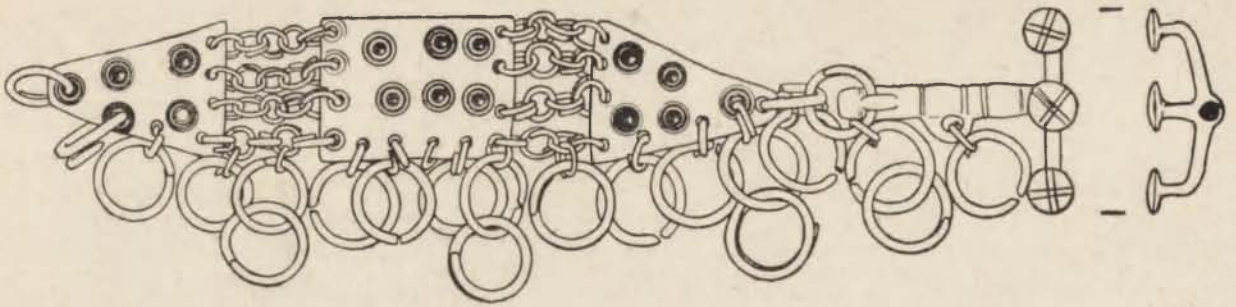
Dwa nagolenniki brązowe, zamknięte, puste wewnątrz (ryc. 66,1, 3), o przekroju 8-bocznym. Zdobienie 2 poprzecznymi żeberkami w miejscu, gdzie u prototypu tej formy stykały się końce. Od strony wewn. widoczna podłużna szpara. Śr. obu 14,5 cm, grub. 2,1—2,3 cm. Nr kat. 1927:2191 a, b. Chron.: Hallstatt C.

Dwie brązowe bransolety zamknięte (ryc. 67,1, 2) w przybliżeniu nerkowate, wewnątrz puste i posiadające od środka podłużną szparę. Zdobienie grupami pionowych żeberek przedzielonych ukośnymi żeberkami ustawionymi pod kątem, między nimi kółka z zaznaczonym środkiem. Granice dawnego zetknięcia się końców zaznaczone głęboką bruzdą poprzeczną. Układ ornamentu na obu okazach jednakowy, ale na okazie uszkodzonym żeberka ukośne są karbowane delikatnymi nacięciami poprzecznymi. Śr. obu 11—9,5 cm, grub. 2,2—2,5 cm. Nr kat. 1927:2192 a, b. Chron.: Hallstatt C.

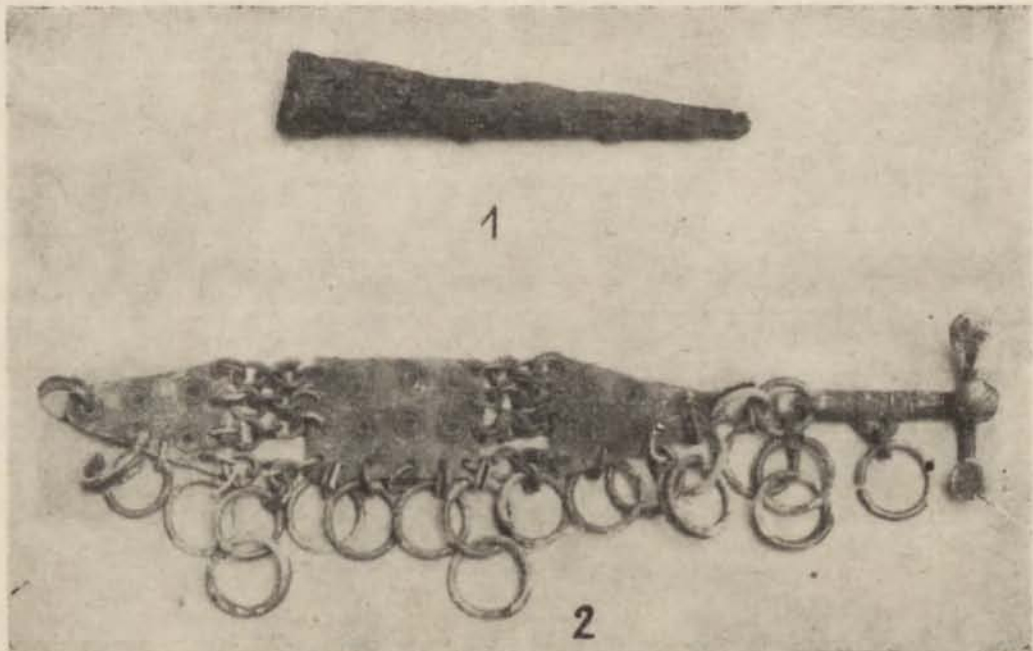
Chronologia skarbu: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1927:410.

Literatura: *Katalog wystawy zabytków przedhistorycznych ze zbiorów prywatnych urzędowej w Dziale*

Ryc. 64. Zalesie, pow. szubiński. Brązowa klamra do pasa, $\frac{1}{4}$ w. n.
Fig. 64. Zalesie, distr. de Szubin. Agrafe de ceinture en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Ryc. 65. Zalesie, pow. szubiński. 1 — żelazne dłutko; 2 — brązowa klamra do pasa;
 $\frac{2}{3}$ w. n. Wg L. Łuki
Fig. 65. Zalesie, distr. de Szubin. 1 — ciselet en fer; 2 — agrafe de ceinture en bronze;
 $\frac{2}{3}$ gr. nat. D'après L. Łuka

Przedhistorycznym Muzeum Wielkopolskiego, Poznań 1927, s. 14, nr 138—142, tabl. III; Waga, *Dwa skarby*, s. 197, tabl. XXVII; Z. A. Rajewski, *Nowe nabytki Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w latach 1926—1927*, „Przegl. archeol.”, t. 4: 1933, s. 261; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 140, ryc. 380.

Zurawia, pow. szubiński

Skarb znaleziono w bagnie, na głębokości około 4—5 m, w 1857 r.

Inwentarz:

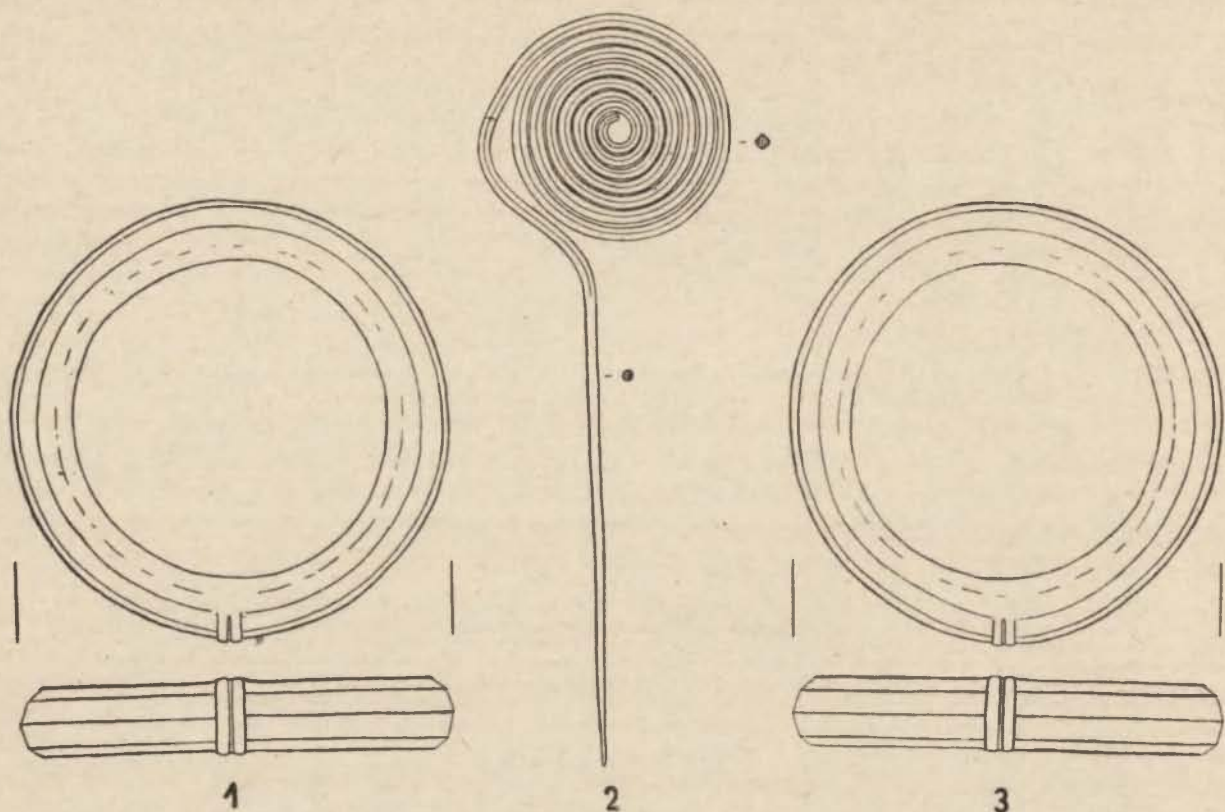
Brązowa bransoleta spiralna z 20 zwojów cienkiej blachy (ryc. 68,4) nieco wypukłej na zewnątrz. Trzy ostatnie zwoje na końcach zdobione są grupami pionowych żeberk oraz na przemian ukośnymi nacięciami, tworzącymi ornament jodełkowy. Nr II. 11220 Chron.: Hallstatt D.

Brązowa bransoleta spiralna z 26 zwojów

cienkiej blachy (ryc. 68,3) wypukłej na zewnątrz. Na obu końcach ostatnie zwoje zdobione rzędem drobnych wypukłości, wybitych od wewnątrz. Nr II. 3991. Chron.: Hallstatt D.

Brązowy pusty naszyjnik (ryc. 68,1) z końcami wkładanymi w siebie. Na stronie wewn. szpara powstała przez niezupełne zetknięcie się brzegów blachy. Zdobienie na całym obwodzie pionowymi rzędami ukośnych nacięć — z których część jest ustawiona pod kątem, tworząc ornament jodełkowy — oraz grupami poziomych linii pokrytych pionowymi nacięciami i poziomymi liniami zygzakowatymi oraz trójkątami ukośnie zakreskowanymi między nimi. Nr II. 3992. Chron.: Hallstatt D.

Brązowy naszyjnik pusty w środku (ryc. 68,2) z końcami wkładanymi w siebie, posiadający również od wewnątrz szparę. Na całym obwodzie ornament w postaci grup pionowych podwójnych nacięć i podwójnej linii zygzakowatej po bokach. Nr II. 11219. Chron.: Hallstatt D.

Ryc. 66. Zwierzyniec, pow. śremski. 1, 3 — nagolenniki brązowe; 2 — szpila brązowa; $\frac{2}{3}$ w. n.
Fig. 66. Zwierzyniec, distr. de Śrem. 1, 3 — anneaux de jambes en bronze; 2 — épingle en bronze; $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Ongiś Museum f. Völkerkunde. Vorgesch. Abt. w Berlinie.

Literatura: Schwartz, *Materialien*, s. 5; I. Undset, *Das erste Auftreten des Eisens in Nord-Europa*, Hamburg 1882, s. 99, 100, tabl. V fig. 1; Sadowski, *Wykaz zabytków*, s. 54; Lissauer, *Die prähistorischen*, s. 74; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 1, s. 99, ryc. 318; Kossinna, *Die illyrische*, s. 111; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 113, ryc. 392, s. 279 przyp. 464, s. 280 przyp. 467; wyd. 3, s. 156, ryc. 459.

Miejscowość nieznaną, pow. jarociński

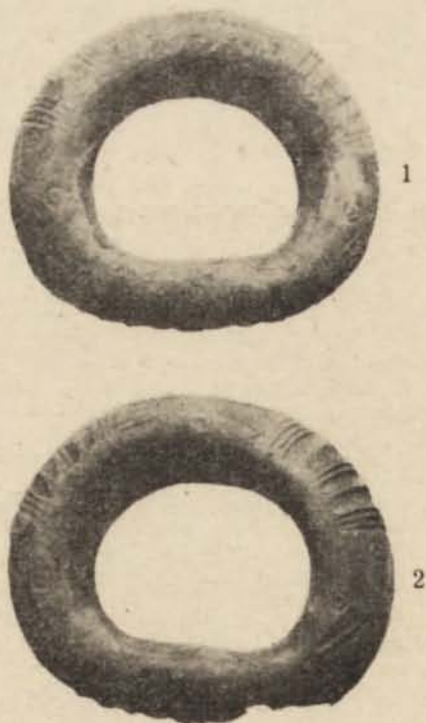
W 1923 r. zostały подарowane Muzeum Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu 3 naramienniki brązowe, stanowiące część większego skarbu.

Inwentarz:

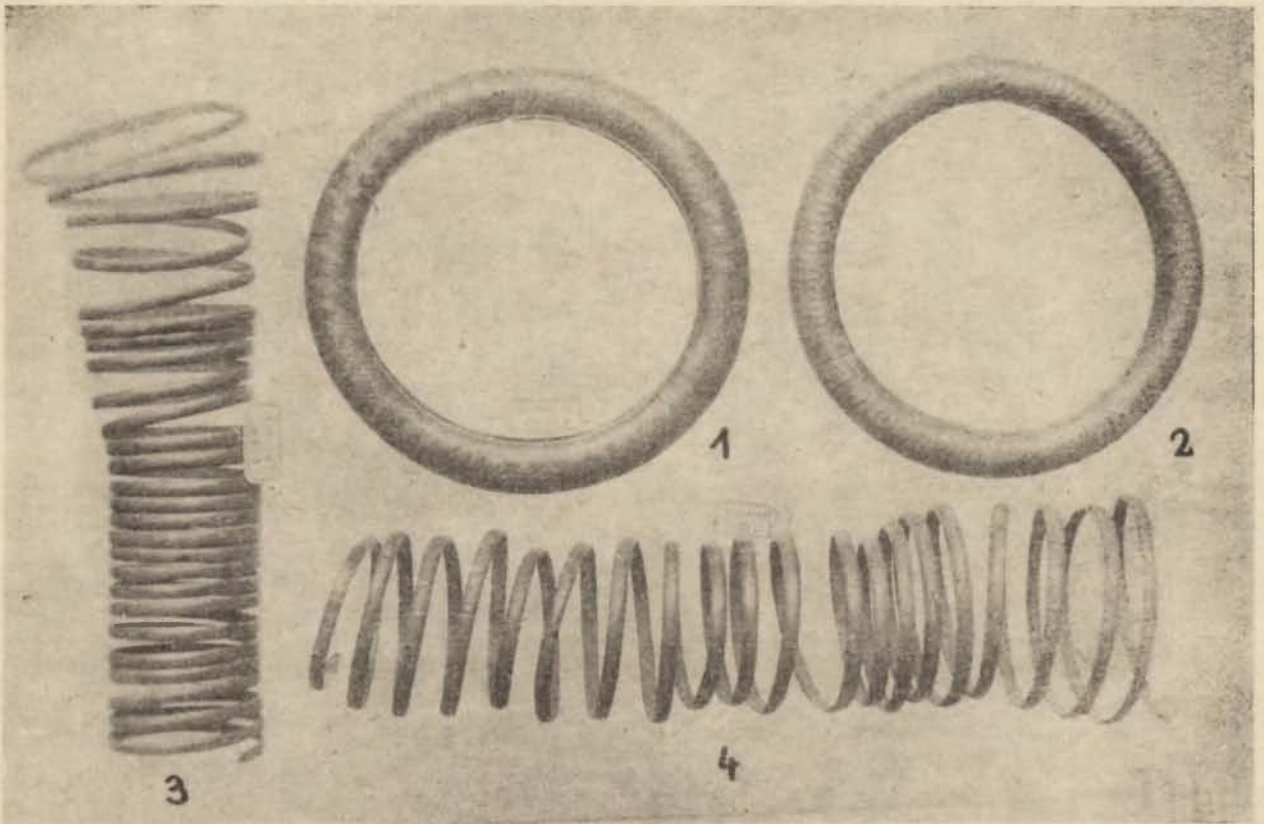
Okrągły naramiennik brązowy, otwarty (ryc. 69,2), zdobiony po stronie zewn. 4 podłużnymi żeberkami ostrymi na krawędziach, a owalnymi w środku. Końce zdobione 2 grupami potrójnych pionowych żłobków. Śr. 11,5 cm, szer. 1,7 cm, grub. 0,4 cm, rozstęp końców 3,5 cm. Nr inw. 1939:245 a. Chron.: Hallstatt D.

Analogiczny naramiennik (ryc. 69,3), tak samo zdobiony, ale na 1 końcu pomiędzy grupami żłobków znajdują się ukośne drobne nacięcia. Śr. 11,6 cm, szer. 1,7 cm, grub. 0,4—0,5 cm, rozstęp końców 4,3 cm. Nr inw. 1939:245 a. Chron.: Hallstatt D.

Analogiczny naramiennik (ryc. 69,1), prawdopodobnie uszkodzony, gdyż 1 zakończenie nie posiada pionowych żłobków. Drugi koniec ma ich 3. Śr. 10 cm, szer. 1,6 cm, grub. 0,2—0,3 cm, rozstęp między końcami 3,6 cm. Nr inw. 1939:145b. Chron.: Hallstatt D.

Ryc. 67. Zwierzyniec, pow. śremski. 1, 2 — bransolety brązowe, $\frac{1}{2}$ w. n.
Fig. 67. Zwierzyniec, distr. de Śrem. 1, 2 — bracelets en bronze. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Ryc. 68. Zurawia, pow. szubiński. 1, 2 — naszyjniki brązowe; 3, 4 — bransolety brązowe; wielkość nieznana
Fig. 68. Zurawia, distr. de Szubin. 1, 2 — colliers en bronze; 3, 4 — bracelets en bronze; grandeur inconnu

Chronologia skarbu: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1923: 16.

Literatura: J. Kostrzewski, *Nowe nabytki Działu Przedhistorycznego Muzeum Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu w latach 1922—1925*, „Przegl. archeol.”, t. 3: 1928, s. 227 n.; T. Waga, *Nie opisane skarby brązowe z Wielkopolski*, „Przegl. archeol.”, t. 4: 1933, s. 244, 245, ryc. 5; J. Kostrzewski, *Wytwórczość*, s. 206; tenże, *Ze studiów*, s. 44, ryc. 12; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 139, 154, ryc. 446; tenże, *Studien*, s. 70, ryc. 16.

Miejscowość nieznana, Wielkopolska

Muzeum Śląskie we Wrocławiu nabyło w 1898 r. w zbiorze F. Falkenhausena skarb pochodzący prawdopodobnie z terenu Wielkopolski.

Inwentarz:

Duży pusty brązowy naszyjnik rozłamany na 3 części, zdobiony grupami pionowych żeberk, nacięciami w formie trójkątów i rombów oraz kółek z zaznaczonym środkiem między nimi. Chron.: Hallstatt C.

Pusta zamknięta bransoleta brązowa z cienkiej blachy, posiadająca w miejscach, gdzie powinny się stykać końce, poprzeczne żeberka oraz 2 zgrubienia. Ponadto zdobiona jest grupami pionowych i ukośnych żeberk. Po stronie wewn. szpara — miejsce styku rurkowato zgiętej blachy. Śr. ok. 10—9 cm, grub. ok. 2 cm. Chron.: Hallstatt C.

Otwarta bransoleta brązowa z pręta grub.

1,9 cm. Zdobiona po stronie zewn. grupami pionowych żeberk. Śr. 10,2—8,9 cm. Chron.: Hallstatt C.

Pięć brązowych bransolet otwartych, owalnych, wykonanych z pręta grub. ok. 1,8 cm, Po stronie zewn. zdobienie ornamentem podobnym jak na naszyjniku. Śr. 8—9,5 cm. Chron.: Hallstatt C.

Do skarbu tego miała także należeć brązowa siekierka, o której jednak nic bliżej nie wiadomo.

Chronologia skarbu: Hallstatt C.

Literatura: H. Seger, *Schlesische Fundchronik*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, t. 7: 1899, s. 557; tenże, *Depotfunde aus der Bronze- und Hallstattzeit*; tamże, N. F. t. 4: 1907, s. 40, 43; Blume, *Ausstellung*, s. 34; Kossinna, *Die illyrische*, s. 107; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 110, 114, 276 przyp. 436, s. 279 przyp. 463.

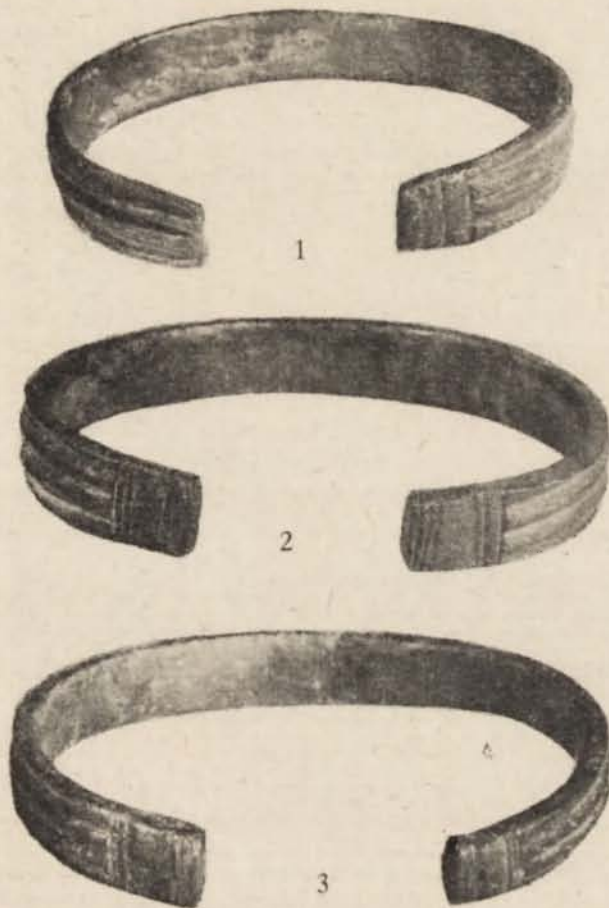
Znaleziska luźne

Bożejewlice, pow. mogileński

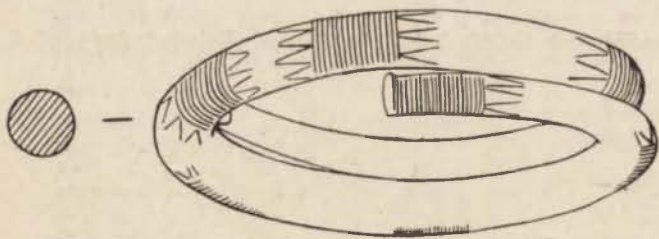
Brązowy, okrągły nagolennik (ryc. 70) wykonany z 1 1/4 zwoju okrągłego pręta, grub. 1,7 cm, zwężającego się ku końcom guziczkowato zgrubiałym. Po stronie zewn. na całym obwodzie zdobienie grupami pionowych nacięć, po bokach których ukośne poziome nacięcia tworzą pionowe zygzaki. Na stronie wewn. płaskie nacięcia. Najw. śr. 13 cm.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1905: 1.

Ryc. 69. Miejscowość nieznaną, pow. jarociński.
1—3 — naramienniki brązowe, ok. $\frac{2}{3}$ w. n.
Fig. 69. Localité inconnue, distr. de Jarocin. 1—3 —
brassards en bronze, env. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

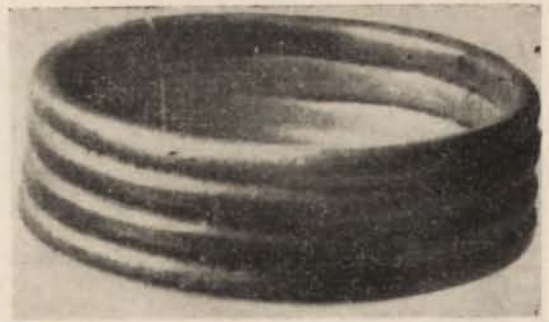

Ryc. 70. Bożejewice, pow. mogileński. Nagolennik brązowy, ok. $\frac{1}{2}$ w. n.
Fig. 70. Bożejewice, distr. de Mogilno. Anneaux de
jambes en bronze, env. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Literatura: J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 280 przyp. 470; B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry*, s. 292; J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 35, ryc. 3, s. 57; tenże, *Studien*, s. 61, ryc. 7, s. 85.

Brenno, pow. wschowski

Brązowa, zamknięta bransoleta mankietowa (ryc. 71), odlana w kształcie 4 nałożonych na siebie okrągłych obręczy. Powstałe w ten sposób na stronie zewn. żeberka występują również po stronie wewn. Szer. bransolety 2.1 cm, śr. 7.3 cm.

Ryc. 71. Brenno, pow. wschowski. Bransoleta brązowa, w. n.
Fig. 71. Brenno, distr. de Wschowa. Bracelet en bronze, gr. nat.

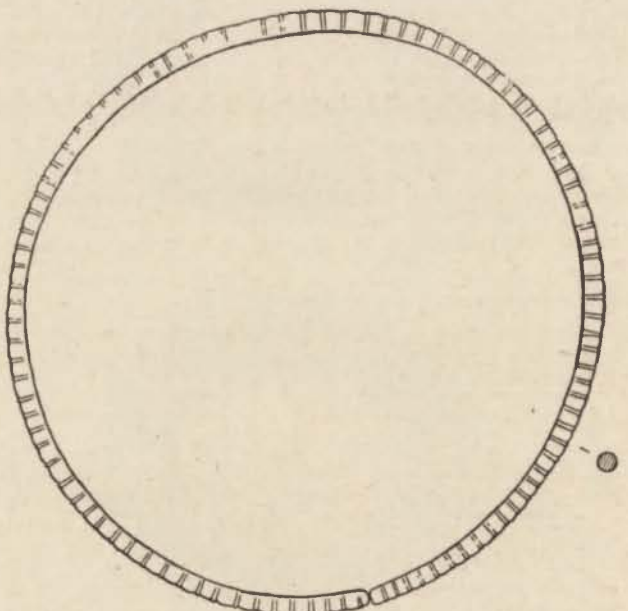
Chronologia: Hallstatt C.

Zbiory: Ongis Museum f. Völkerkunde. Vorgesch. Abt. I d 1222, Berlin.

Literatura: G. Kossinna, *Die indogermanische Frage archäologisch beantwortet*, „Zeitschr. f. Ethnol.“, t. 34: 1902, s. 191 przyp. 6; Blume, *Ausstellung*, s. 25; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 1, s. 89, ryc. 274; Kossinna, *Die illyrische*, s. 96, ryc. 10; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 110, 111, ryc. 378, s. 277 przyp. 438; W. Antoniewicz, *Archeologia Polski*, Warszawa (1928), s. 114, 115, fig. 27 ryc. 15; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 140, ryc. 394.

Bronczyn, pow. kaliski

Brązowy, otwarty naszyjnik (ryc. 72) z okrągłego w przekroju pręta, grub. 0,6 cm, po stronie zewn. zdobiony pionowymi żeberkami. Końce stykające się. Rozłamany na 2 części. Śr. 20 cm. Nr kat. 1925:469.

Ryc. 72. Bronczyn, pow. kaliski. Naszyjnik brązowy, $\frac{2}{5}$ w. n.
Fig. 72. Bronczyn, distr. de Kalisz. Collier en bronze, $\frac{2}{5}$ gr. nat.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1925 : 142.

Literatura: J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 114, 280 przyp. 465; A. Karpińska, *Nowe nabytki Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w latach 1923—1925*, „Przeł. archeol.”, t. 3: 1928, s. 243, 244, ryc. 16.

Bydgoszcz, m. woj.

W 1890 r. Muzeum Miejskie w Bydgoszczy nabyło żelazny naszyjnik, znaleziony przy budowie łaźni nad Brdą, w bagnie na głębokości ok. 2 m. Naszyjnik okrągły otwarty, o końcach zwężonych, odległych od siebie o 5,5 cm. Śr. 14 cm.

Chronologia: Hallstatt D.

Literatura: J. Kostrzewski, *Pradzieje Bydgoszczy*, „Przeł. Bydgoski”, R. 1 : 1933, z. 1, s. 9.

Bydgoszcz, m. woj.

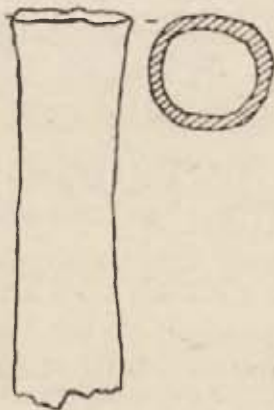
Brązowy nagolennik spiralny, znaleziony w 1890 r. w tych samych okolicznościach, co naszyjnik żelazny. Wykonany z okrągłego pręta, z $1\frac{1}{3}$ zwoju, o końcach zwężonych. Śr. 8 cm.

Chronologia: Hallstatt D.

Literatura: J. Kostrzewski, *Pradzieje Bydgoszczy*, „Przeł. Bydgoski”, R. 1 : 1933, z. 1, s. 9.

Chobienice, pow. wolsztyński

Siekierka żelazna z owalną tulejką (ryc. 73), w przekroju, o wym. $3 \times 3,3$ cm. Brzeg tulejki, skośnie sklepany, tworzy daszkowate przykrawężne zgrubienie. Wyodrębniona płaszczyzna ciosu dochodzi do $\frac{3}{4}$ długości. Ostrze zniszczone. Dł. siekierki 10,6 cm, szer. ostrza 2,9 cm.

Ryc. 73. Chobienice, pow. wolsztyński. Siekierka żelazna, $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 73. Chobienice, distr. de Wolsztyn. Hache en fer, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1939 : 212.

Literatura: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 1, Warszawa 1880, s. 593; J. Kostrzewski, *Od mezolitu*, tabl. LXXXIII ryc. 41.

Fordon, pow. bydgoski

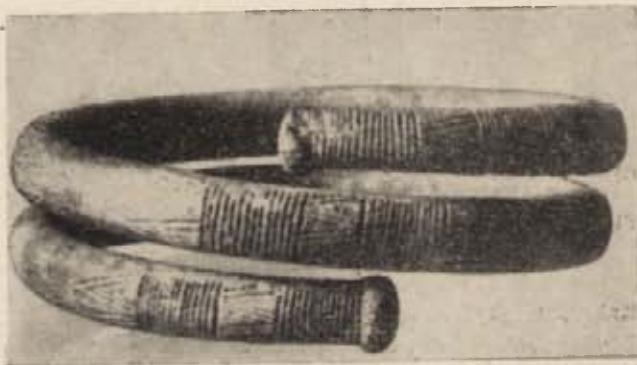
Nagolennik brązowy (ryc. 74), wyłowiony z Wisły. Wykonany z okrągłego w przekroju pręta, grub. 1,6 cm, zwiniętego w 2 spiralne zwoje. Końce guziczkowato zgrubiałe. Po stronie zewn. zdobiony

grupami pionowych bruzd, po bokach których znajdują się ukośne podwójne nacięcia w formie zygzaka. Śr. 11 cm.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Ongiś Muzeum Prow. w Gdańsku, nr II 90.

Literatura: A. Lissauer, *Alterthümer der Bronzezeit in der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*, Gdańsk 1891, s. 18, tabl. IX, ryc. 11; „Zeitschr. f. Ethnol.”, t. 24: 1892, s. 473; *Album nabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, z. 2, Poznań 1900, s. 9; Blume, *Ausstellung*, s. 39; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 115, ryc. 402, s. 280 przyp. 470; tenże, *Od mezolitu*, tabl. LXXXIII, ryc. 25; B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry*, s. 265, 292; J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 57; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 156, ryc. 457; tenże, *Studien*, s. 85; tenże, *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 226.

Ryc. 74. Fordon, pow. bydgoski. Nagolennik brązowy, $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 74. Fordon, distr. de Bydgoszcz. Anneau de jambe en bronze, $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Goplano, pow. aleksandrowski

Półkolisty fragment brązowego, otwartego naszyjnika (ryc. 75), znaleziony w torfie. Wykonany z pręta w przekroju okrągłego, grub. 0,8 cm, po jednej stronie zdobiony 2 pojedynczymi rzędami brodawkowatych wypukłości, po 7 w każdym rzędzie, dość słabo wyodrębnionych. Koniec spłaszczony. Śr. 13,5 cm. Nr kat. 1948 : 535.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1948 : 179.

Literatura: B. Kostrzewski, *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1945—1949*, „Fontes Praeh.”, t. 1 : 1951, s. 197.

Ryc. 75. Goplano, pow. aleksandrowski. Fragment brązowego naszyjnika, $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 75. Goplano, distr. de Aleksandrów Kujawski. Fragment d'un collier en bronze, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Granowo, pow. nowotomyski

Dłutko żelazne z tulejką (ryc. 76) okrągłą w przekroju, śr. 1,6 cm. Ostrze i tulejka częściowo zniszczone, na powierzchni liczne ubytki metalu; prawdopodobnie było nieznacznie dłuższe. Dł. 8,9 cm, szer. 0,9 cm. Nr H. G. 1901:477.

Chronologia: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Ryc. 76. Granowo, pow. nowotomyski. Dłutko żelazne. $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 76. Granowo, distr. de Nowy Tomyśl. Ciselet en fer, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Kokorzyn, pow. kościański

Fragment siekierki żelaznej (ryc. 77), bardzo zniszczonej, bez ostrza, brzegu oraz jednej ścianki. Dł. fragmentu 6,1 cm, szer. 1,5—2,2 cm, prawdopodobna szer. ostrza ok. 3 cm. Nr kat. 1911:1192.

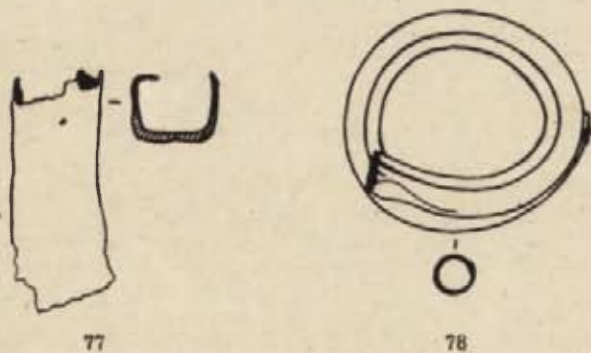
Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: H. Cichoszewska, *Nowe nabytki Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w latach 1911—1921*, „Przeł. archeol.”, t. 2: 1925. s. 126.

Konojad, pow. kościański

Fragment brązowego, pustego naszyjnika (ryc. 78) zgiętego kółkiem w formie bransolety. Końce zachodzą na siebie i są odłamane — brzegi postrzępione i pogięte. Blacha. grub. 0,1 cm, zwinięta w rur-

Ryc. 77. Kokorzyn, pow. kościański. Siekierka żelazna, $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 77. Kokorzyn, distr. de Kościan. Hache en fer, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Ryc. 78. Konojad, pow. kościański, Fragment brązowego naszyjnika, $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 78. Konojad, distr. de Kościan. Fragment d'un collier en bronze. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

kę o średn. 1 cm, z brzegami zachodzącymi na siebie. Strona zewn. nie posiada żadnego ornamentu. Najw. śr. 6,4 cm. Nr H. G. 1901:542.

Chronologia: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

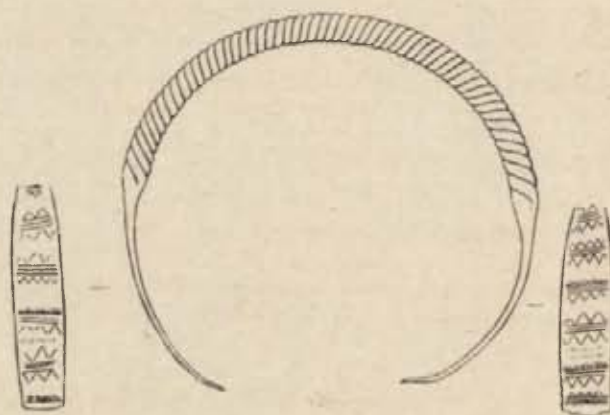
Kwilno, pow. aleksandrowski

Brązowy naszyjnik otwarty (ryc. 79), zdobiony skośnym żłbkowaniem 1-kierunkowym, z końcami spłaszczonymi w cienką blaszkę, nieznacznie się zwężającą. Końce po stronie zewn. zdobione dość niestarannie ornamentem w postaci grup poprzecznych potrójnych nacięć, obrzeżonych poziomymi zygzakami lub rzędami pionowych nacięć; po bokach linii poziomych występują nacięcia zygzakowate albo zygzaki z pasmem pionowych kresek po przeciwległej stronie. Uszka na końcach odłamane. Śr. 16,8 cm, grub. końców 0,2 cm, szer. 2—1,8 cm, grub. części spiralnej 1,1 cm. Nr inw. w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu 1940:103.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Państw. Muzeum Archeol. w Warszawie.

Literatura: J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 61.

Ryc. 79. Kwilno, pow. aleksandrowski. Naszyjnik brązowy. $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 79. Kwilno, distr. de Aleksandrów Kujawski. Collier en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Lusowo, pow. poznański

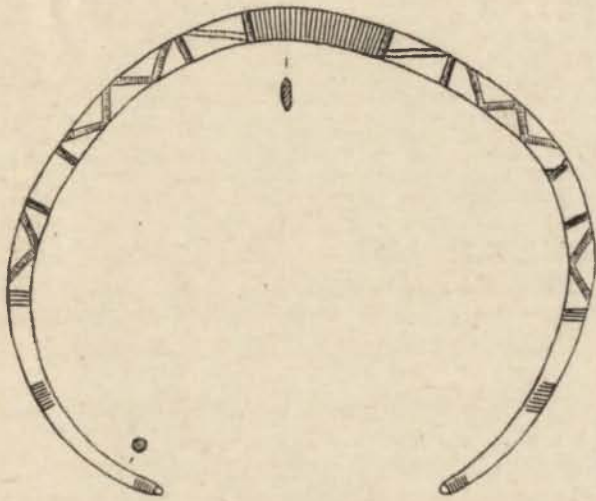
W torfie znaleziono brązowy pierścień napierśnika (ryc. 80), obecnie rozłamany na 2 części. Wykonany z pręta o przekroju płasko-soczewkowatym, wym. 1,1×0,4 cm. Końce zwężone i zaokrąglone, śr. 0,5 cm, dla umocnienia pierścienia w klamrze napierśnika. Na stronie zewn. w środku pasmo pionowych kresek, po bokach pionowe pasma poziomych nacięć, dalej 2 równoległe linie kropkowane, zakończone pionowym pasmkiem poziomych nacięć. Bliżej końców 2 zygzakowate równoległe linie wypełnione ukośnymi nacięciami. Dalszą część ornamentu przedzielają grupy pionowych żłbków, w środku których znajduje się pionowa linia kropkowana. Przy końcach już tylko grupy pionowych lub ukośnych nacięć. Pierścień jest trochę powyginany. Śr. 19,6 cm.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: II Nachtrag zu den „Materialien” zur prähistorischen Kartographie der Provinz Posen, Poznań 1880, s. 9; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 5, Warszawa 1884, s. 484; Przewodnik po zbiorach, s. 55; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 286 przyp.

527; Petersen, *Die frühgermanische*, s. 150; Łuka, *Skarb brązowy*, s. 302; Piaszykówna, *Popielnice*, s. 67.

Ryc. 80. Lusowo, pow. poznański. Brązowy pierścień napiersznika, $\frac{2}{1}$ w.n.

Fig. 80. Lusowo, distr. de Poznań. Anneau en bronze d'un collier multiple. $\frac{2}{1}$ gr. nat.

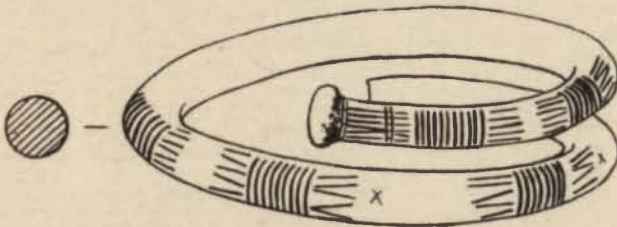
Mirosławice, pow. mogileński

Ze zbiorów Z. Zakrzewskiego pochodzi „z pola VIII” nagolennik brązowy (ryc. 81) z $\frac{1}{4}$; zwoju grubej sztaby, okrągłej w przekroju, grub. 1,6 cm. Końce guziczkowato zgrubiałe, jeden odłamany. Na stronie zewn. nagolennika zdobienie grupami pionowych żłobków, po bokach grupy nacięć poziomych lub ukośnych. Gdzieniegdzie między zespołami żłobków ukośne krzyżyki. Na zachowanym końcu 2 grupy poprzecznych żłobków pokrytych pionowymi nacięciami. Śr. 13,8 cm. Nr kat. 1950:1220.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1950:220.

Literatura: A. Witkowska, *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w r. 1950*, „Fontes Praeh.,” t. 2: 1952, s. 295, 308, ryc. b; J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 58; tenże, *Studien*, s. 86.

Ryc. 81. Mirosławice, pow. mogileński. Nagolennik brązowy, ok. $\frac{1}{4}$ w.n.

Fig. 81. Mirosławice, distr. de Mogilno. Anneau de jambe en bronze. env. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Mirosławice, pow. mogileński

Ze zbiorów Z. Zakrzewskiego pochodzi „z pola IX” brązowy fragment pustego naszyjnika (ryc. 82) z cienkiej blachy, grub. 0,1 cm. Na stronie wewn.

podłużna szczelina stanowiąca miejsce ścisłego zetknięcia się brzegów blachy. Zdobienie grupami podwójnych poprzecznych żłobków. Na stronie zewn. 2 podłużne równoległe żeberka, opasujące niewątpliwie naszyjnik na całym obwodzie. Przekrój okrągły. Dl. fragmentu 7,7 cm. śr. 0,8 cm. Nr kat. 1950:261. *Chronologia:* Hallstatt D — wczesny okres lateński. *Zbiory:* Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1950:60.

Literatura: A. Witkowska, *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w r. 1950*, „Fontes Praeh.,” t. 2: 1952, s. 295, 309, ryc. 8 c.

Ryc. 82. Mirosławice, pow. mogileński. Fragment naszyjnika brązowego, w.n.

Fig. 82. Mirosławice, distr. de Mogilno. Fragment d'un collier en bronze. gr. nat.

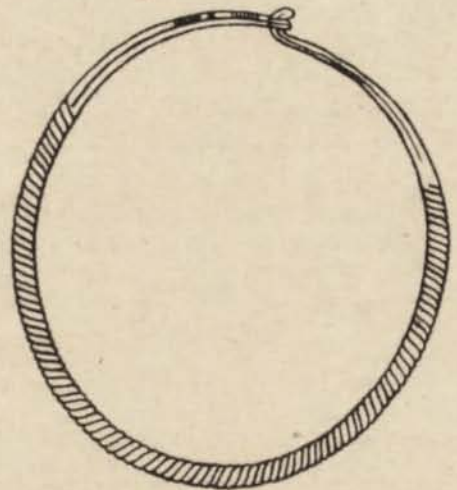
Objezierze, pow. obornicki

Naszyjnik brązowy, skośnie żłobkowany (ryc. 83) z końcami o przekroju 4-kątnym, zdobionymi po stronie zewn. grupami pionowych nacięć i ukośnymi krzyżykami między nimi. Końce haczykowato zaagięte. Śr. naszyjnika 11,7—12,5 cm. Nr inw. 1939:177.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Ongiś Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”, z. 3: 1888, s. 29; *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, z. 2, Poznań 1900, s. 11, tabl. XXVI 2; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 113, ryc. 390; W. Antoniewicz, *Archeologia Polski*, Warszawa (1928), s. 116; Szafranski, *Skarby brązowe*, s. 144, 237, ryc. 549.

Ryc. 83. Objezierze, pow. obornicki. Naszyjnik brązowy, $\frac{1}{4}$ w.n.

Fig. 83. Objezierze, distr. de Oborniki. Collier en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Oborniki, m. pow.

Otwarty brązowy pierścień napiersznika znaleziony w bagnie niedaleko Obornik. Pod względem

kształtu, rozmiarów i ornamentyki jest analogiczny do pierścienia z Mrowina, pow. poznański. Bliższe szczegóły dotyczące tego pierścienia nie są mi znane.

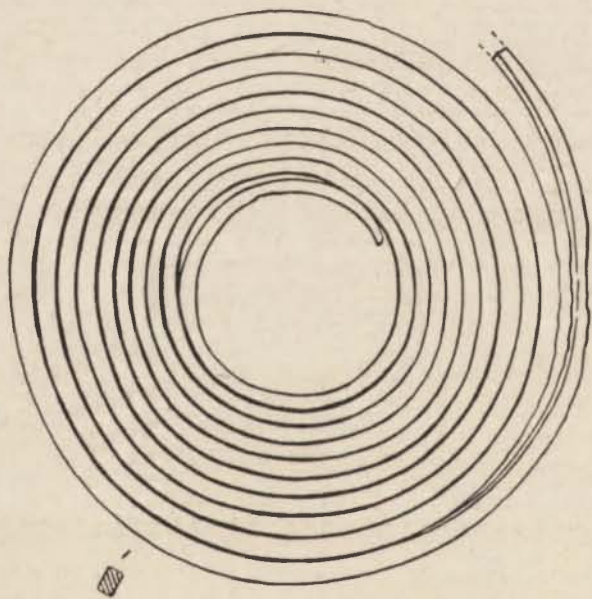
Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Ongiś zbiory Witta w Charlottenburgu.

Literatura: *Katalog der Ausstellung prähistorischer und anthropologischer Funde Deutschlands*, Berlin 1880, s. 389, nr 23; Lissauer, *Die prähistorischen*, s. 75; Blume, *Ausstellung*, s. 70; tenże, *Kaiser-Friedrich-Museum*, s. 186; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 286 przyp. 527; Petersen, *Die frühgermanische*, s. 151; Łuka, *Skarb brązowy*, s. 302; Piaszykówna, *Popielnice*, s. 67.

Pierwoszewo, pow. szamotulski.

Brązowa spirala stanowiąca część zapinki (ryc. 84), wykonana z drutu 4-kątnego, grub. 0,4 cm; bliżej środka spirali staje się on coraz cieńszy. Spirala, śr. 11,4 cm, składa się z 10 zwojów, zewnętrzny jest odłamany, więc nie wiadomo, czy nie była większa. Powierzchnia uszkodzona nieznacznie — płaskie szczyby.

Ryc. 84. Pierwoszewo, pow. szamotulski. Spirala brązowa zapinki, $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 84. Pierwoszewo, distr. de Szamotuły. Spirale en bronze d'une fibule $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Chronologia: Hallstatt D?

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

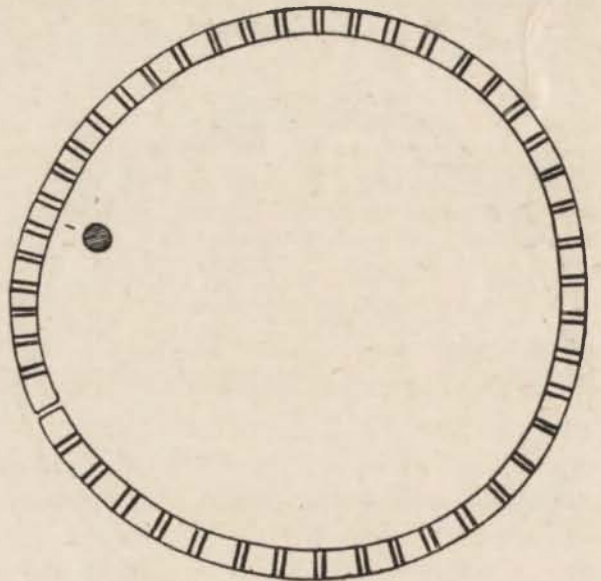
Literatura: J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 276 przyp. 430; tenże, *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 138 przyp. 91, s. 195 przyp. 77.

Pomarzanki, pow. wągrowiecki

Okrągły naszyjnik brązowy otwarty (ryc. 85), wykonany z pręta okrągłego, grub. 0,9 cm. Końce ścięte, stykające się. Zdobienie na całym obwodzie grupami podwójnych żeberek. Śr. 19,5 cm.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1936:163 i 1939:235.

Ryc. 85. Pomarzanki, pow. wągrowiecki. Naszyjnik brązowy, $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 85. Pomarzanki, distr. de Wągrowiec. Collier en bronze, $\frac{2}{3}$ gr. nat.

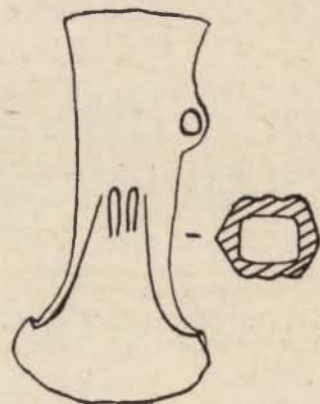
Poznań-Golecin

Siekierka brązowa z owalną tulejką i uszkiem (ryc. 86), dość nisko umieszczonym. Ostrze mocno łukowato wygięte, końce tępo ścięte. Tulejka lejąco rozszerza się ku górze. Płaszczyzna ciosu siekierki sięga połowy jej wysokości, w górnej części występują 2 pionowe żłobki; widoczne są również rąbki odlewnicze. Dł. siekierki 10,3 cm, śr. tulejki 3,3—3,8 cm, szer. ostrza 5 cm.

Chronologia: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 76, 258 przyp. 280; E. Sprockhoff, *Das lausitzer Tüllenbeil*, „Prähist. Zeitschr.”, t. 34/35: 1949—1950, s. 129; M. Piaszykówna, *Pradzieje miasta Poznania*, Poznań 1953, s. 137; Szafranski, *Skarby brązowe*, s. 107, 154, 241, 269, 274, 278, ryc. 559.

Ryc. 86. Poznań-Golecin. Siekierka brązowa, $\frac{1}{2}$ w. n. Wg W. Szafranski

Fig. 86. Poznań-Golecin. Hache en bronze, $\frac{1}{2}$ gr. nat. D'après W. Szafranski

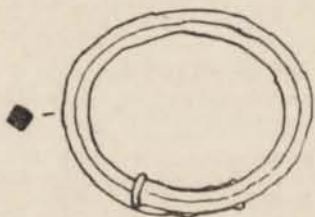
Poznań-Szeląg

Z badań J. Kostrzewskiego w 1935 r. pochodzi bransoleta żelazna, owalna (ryc. 87), znaleziona nad Wartą. Wykonana jest z pręta o przekroju kwadratowym, o boku 0,7 cm. Końce, spłaszczone i guziczkowato zgrubiałe, zachodzą na siebie. Nieznaczne ubytki metalu na powierzchni. Najw. śr. 6,5 cm. Nr kat. 1935:227.

Chronologia: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1935:37.

Literatura: M. Piaszykówna, *Pradzieje miasta Poznania*, Poznań 1953, s. 55, 168, 169, ryc. 36, s. 262; W. Hensel, *Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, „Przeł. Zachodni”, R. 9: 1953, t. 2, s. 46, ryc. 5i; tenże, *Poznań w zaraniu dziejów*, Wrocław 1958, s. 78, ryc. 26 b.

Ryc. 87. Poznań-Szeląg. Bransoleta żelazna, $\frac{1}{4}$ w. n.
Fig. 87. Poznań-Szeląg. Bracelet en fer. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Ryc. 88. Pruszkowo, pow. kościański. Kubek brązowy, ok. $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 88. Pruszkowo, distr. de Kościan. Gobelet en bronze, env. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Pruszkowo, pow. kościański

Na stan. 5 znaleziono górną część zniszczonego naczynia brązowego (ryc. 88), prawdopodobnie cylindrycznego, wykonanego z cienkiej blachy, grub. 0,05 cm. Brzeg naczynia zagięty, w środku posiada szczątki żelaznej obręczy wzmacniającej, grub. 0,6 cm. Fragment ucha o brzegach zagiętych do środka, przymocowany 2 spłaszczonymi nitami od wewn. strony brzegu. Zachowany fragment spłaszczony. Śr. otworu ok. 9 cm, obecna dł. 13 cm, szer. 12,5 cm. Nr kat. 1929:238.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1929:131.

Literatura: T. Malinowski, *Nabytki b. Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w latach 1929—1932*, „Fontes Praehist.”, t. 6: 1956, s. 121.

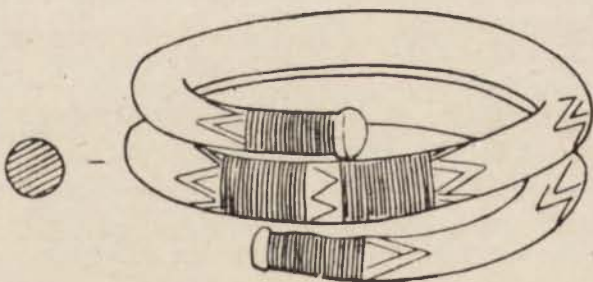
Strzelno, pow. mogileński

Brązowy nagolennik (ryc. 89) z 2 zwojów okrągłego w przekroju pręta, grub. 1,5 cm. Końce guziczkowato zgrubiałe. Na stronie zewn. ornament z grup pionowych linii i po bokach podwójnych linii zygzakowatych ustawionych pionowo, tylko w części środkowej, na wysokości końców, między 2 grupami pionowych linii znajduje się pojedyncza linia zygzakowata. Ornament nieznacznie starty. Najw. śr. 13,2 cm. Nr H. G. 1682.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 280 przyp. 470; B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry*, s. 265, mapa XVII, s. 293; J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 58; tenże, *Studien*, s. 86.

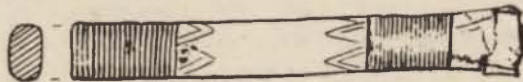

Ryc. 89. Strzelno, pow. mogileński. Nagolennik brązowy, $\frac{1}{5}$ w. n.

Fig. 89. Strzelno, distr. de Mogilno. Anneau de jambe en bronze, $\frac{1}{5}$ gr. nat.

Strzelno, pow. mogileński

Brązowy fragment nagolennika (ryc. 90) w kształcie podłużnej sztabki o przekroju w przybliżeniu prostokątnym, wym. 0,8×1,4 cm. Od strony wewn. jest silnie spłaszczony, na jednym z końców ślady rozklepania i spowodowane nim pęknięcia. Być może, fragment ten miał mieć wtórną funkcję jako dłuto, które jednakże nie zostało wykonane ze wzglę-

Ryc. 90. Strzelno, pow. mogileński. Fragment nagolennika brązowego, $\frac{1}{5}$ w. n.

Fig. 90. Strzelno, distr. de Mogilno. Fragment d'anneau de jambe en bronze, $\frac{1}{5}$ gr. nat.

du na pęknięcie i kruszenie się rozklepywanego końca. Na stronie zewn. zdobienie 2 grupami pionowych linii, po bokach których występują podwójne linie nacięć tworzące pionowe zvgzaki. Dł. 12,1 cm. Nr H.G. 1683.

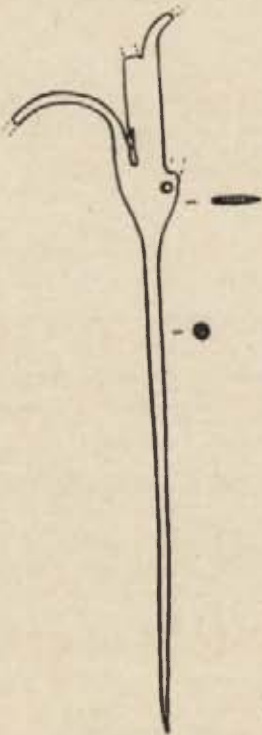
Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 280 przyp. 470; B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry*, s. 265, mapa XVII, s. 293; J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 58.

Szarleja, pow. inowrocławski

Z Szarleja pochodzi prawdopodobnie szpila brązowa (ryc. 91), posiadająca niegdyś 4 tarczki spiralne, obecnie odłamane. Wykonana z okrągłego pręta. o najw. grub. 0,4 cm; część górna spłaszczona, grub. 0,2 cm, z boku mały otworek. Z tarczek zachował się tylko kabłąkowaty fragment spiralnego zwoju. Obecna dł. 19,2 cm. Nr kat. 1922:23.

Ryc. 91. Szarleja, pow. inowrocławski. Szpila brązowa. $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 91. Szarleja, distr. de Inowrocław. Épingle en bronze, $\frac{2}{4}$ gr. nat.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1922:10.

Literatura: J. Kostrzewski, *Nowe nabytki Działu Przedhistorycznego Muzeum Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu w latach 1922—1925*, „Przeł. archeol.”, t. 3: 1928, s. 223; tenże, *Ze studiów*, s. 64; tenże, *Studien*, s. 92.

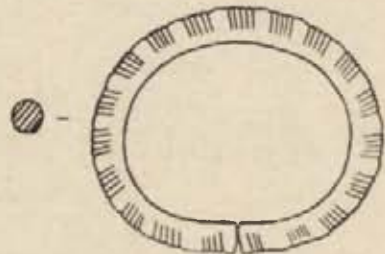
Szczepankowo, pow. szamotulski

Brązowa otwarta bransoleta owalna (ryc. 92), wykonana z pręta okrągłego, grub. 0,8 cm. Końce nieznacznie spłaszczone, stykające się. Na stronie zewn. zdobienie grupami żeberk poprzecznych. Strona wewn. silnie starta. Śr. 7,7—6,4 cm. Nr inw. 1939:163.

Chronologia: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, z. 2, Poznań 1900, s. 8, tabl. XX ryc. 8; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 276 przyp. 436; A. Witkowska, *Halstaccy skarby żelazny ze Szczonowa w pow. jarocińskim*, „Przeł. archeol.”, t. 9: 1953, s. 75.

Ryc. 92. Szczepankowo, pow. szamotulski. Bransoleta brązowa, $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 92. Szczepankowo, distr. de Szamotuły. Bracelet en bronze, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

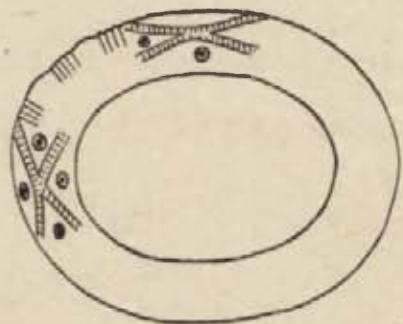
Trzciel, pow. międzyrzecki

Brązowa, zamknięta bransoleta owalna (ryc. 93), pusta w środku. Na stronie zewn. zdobiona grupami pionowych żeberk, a pomiędzy nimi półkolistymi i pod kątem ustawionymi podwójnymi równoległymi żłobkami, wypełnionymi ukośnymi drobnymi nacięciami, po bokach jeszcze kółka z zaznaczonym środkiem. Przymuszczalna śr. bransolety ok 10,3—8,3 cm, grub. 1,6 cm.

Chronologia: Hallstatt C.

Zbiory: Ongiś muzeum w Pile.

Literatura: J. Kostrzewski, archiwum prywatne.

Ryc. 93. Trzciel, pow. międzyrzecki. Bransoleta brązowa, $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 93. Trzciel, distr. de Międzyrzecz. Bracelet en bronze, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Tupadły, pow. inowrocławski

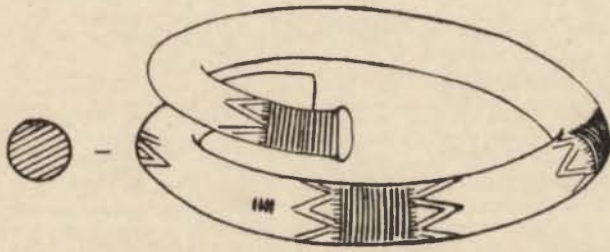
Brązowy nagolennik owalny (ryc. 94) znaleziony w torfie, wykonany z okrągłej sztabki o najw. grub. 1,6 cm. Koniec guziczkowato zgrubiały, drugi odłamany. Zachowane $1\frac{1}{4}$ zwoju, zapewne pierwotnie miał 2 zwoje. Po stronie zewn. zdobienie grupami pionowych żłobków, a po bokach pasmami poziomych drobnych nacięć oraz podwójnymi liniami zygzakowatymi, ustawionymi poprzecznie. W jednym wypadku między tymi grupami rząd pionowych krótk-

kich nacięć. Powierzchnia trochę zniszczona — ornament w niektórych miejscach zatarty. Najw. śr. 13,1 cm. Nr inw. 1939:265.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: A. Kohn, C. Mehlis, *Materialien zur Vorgeschichte des Menschen im östlichen Europa*, t. 2, Jena 1879, s. 224, ryc. 25; „*Zeitschr. f. Ethnol.*”, t. 24: 1892, Verhandlungen, s. 473; *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, z. 2, Poznań 1900, s. 8, tabl. XXII ryc. 9; Kossina, *Die illyrische*, s. 104, ryc. 19; J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 280 przyp. 470; B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry*, s. 265, mapa XVII, s. 293; J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 58; tenże, *Studien*, s. 86.

Ryc. 94. Tupadły, pow. inowrocławski. Nagolennik brązowy, $\frac{1}{2}$ w.n.

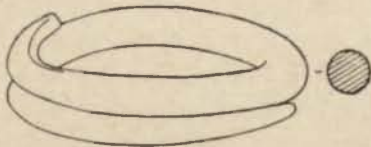
Fig. 94. Tupadły, distr. d'Inowrocław. Anneau de jambe en bronze, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Miejscowość nieznana, pow. bydgoski

Bransoleta brązowa, okrągła (ryc. 95), wykonana z okrągłego w przekroju pręta, grub. 1,1 cm, zwinięta spiralnie w $1\frac{1}{2}$ zwoju. Końce zwężone i ścięte. Śr. 7,7 cm.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy.

Ryc. 95. Miejsowość nieznana, pow. bydgoski. Bransoleta brązowa, $\frac{1}{2}$ w.n.

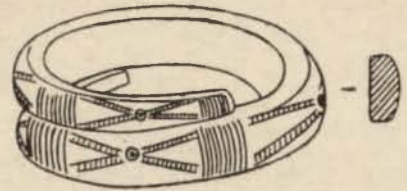
Fig. 95. Localité inconnue, distr. de Bydgoszcz. Bracelet en bronze, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Miejscowość nieznana, pow. bydgoski

Brązowa bransoleta okrągła (ryc. 96), wykonana z $1\frac{1}{2}$ zwoju spiralnie zgiętego pręta w przekroju płasko-wypukłego, wym. $0,8 \times 1,5$ cm. Górna i dolna część pręta są płaskie. Końce zwężone i ostro ścięte. Po stronie zewn. zdobiona 7 grupami pionowych żłobków, zaczynających się na końcach bransolety. Między grupami żłobków po 4 pary równoległych linii zakreskowanych, biegnących ukośnie do środka, gdzie umieszczone jest kołko z zaznaczonym środkiem. Śr. 8 cm.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy.

Ryc. 96. Miejsowość nieznana, pow. bydgoski. Bransoleta brązowa, $\frac{1}{2}$ w.n.

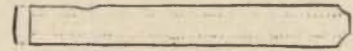
Fig. 96. Localité inconnue, distr. de Bydgoszcz. Bracelet en bronze, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Miejscowość nieznana, Wielkopolska

Fragment brązowej spiralnej bransolety (ryc. 97) z cienkiej blachy, grub. 0,07 cm i szer. 1 cm, o brzegach nieznacznie zagiętych do środka. Na stronie zewn. przy krawędziach zdobienie 2 rzędami linii punktowanych. Dł. fragmentu 8,5 cm. Nr kat. 1947:1563.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1947:381.

Ryc. 97. Miejsowość nieznana, Wielkopolska. Fragment brązowej spiralnej bransolety, $\frac{1}{2}$ w.n.

Fig. 97. Localité inconnue de Grande-Pologne. Fragment d'un bracelet en spirale de bronze, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

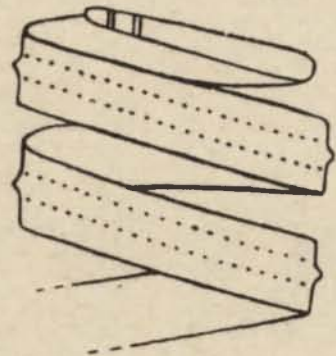
Miejscowość nieznana, Wielkopolska

Brązowa bransoleta spiralna (ryc. 98) z cienkiej blachy, w 5 zwojach, z których zachowały się tylko 3. Zwężony koniec na stronie zewn. zdobiony 2 grupami pionowych nacięć, a dalej wypukłe poziome żeberko biegnące środkiem spiralnych zwojów. Po bokach żeberka punktowane linie. Śr. 6,5 cm.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Ogiś Muzeum Narodowe w Rapperswillu.

Literatura: J. Kostrzewski, archiwum prywatne.

Ryc. 98. Miejsowość nieznana, Wielkopolska. Bransoleta brązowa, $\frac{1}{2}$ w.n.

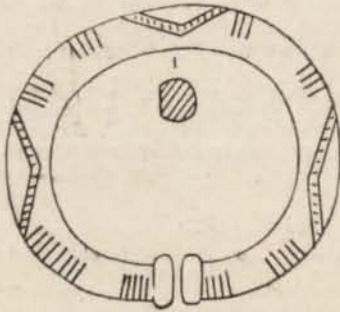
Fig. 98. Localité inconnue de Grande-Pologne. Bracelet en bronze, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Miejscowość nieznana, Wielkopolska

Brązowa, otwarta bransoleta owalna (ryc. 99) z końcami guziczkowatymi. Wykonana z pręta o przekroju okrągłym, grub. ok. 1 cm. Na stronie zewn. zdobienie grupami pionowych żłobków, między którymi znajdują się równoległe nacięcia, w środku zakreskowane. Przypuszczalnie równoległe linie na stronie zewn. tworzyły romby. Jedna ze ścian bocznych silnie starta na skutek częstego używania. Najw. śr. ok. 8,8 cm, rozstęp między końcami ok. 0,2 cm.

Chronologia: Hallstatt C.

Literatura: J. Kostrzewski, archiwum prywatne.

Ryc. 99. Miejscowość nieznana, Wielkopolska. Bransoleta brązowa, $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 99. Localité inconnue de Grande-Pologne. Bracelet en bronze. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

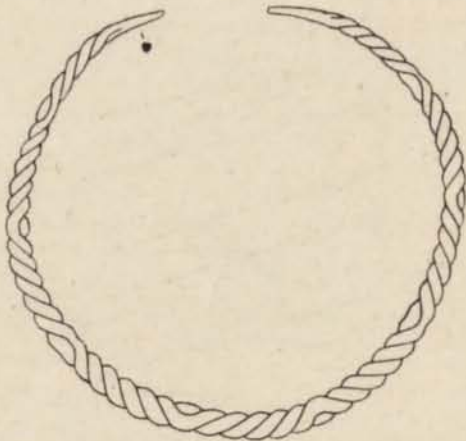
Miejscowość nieznana, Wielkopolska

Okrągły naszyjnik brązowy, otwarty (ryc. 100), skośnie żłobkowany z 8-krotną zmianą kierunku skrętów. Ostro wymodelowane żeberka uwydatniają głębokie żłobki. Końce gładkie, zwężające się. Rozstęp między nimi 4,2 cm, śr. naszyjnika 18,5 cm. Nr inw. 1939:252.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2. s. 278 przyp. 456.

Ryc. 100. Miejscowość nieznana, Wielkopolska. Naszyjnik brązowy, $\frac{1}{4}$ w. n.

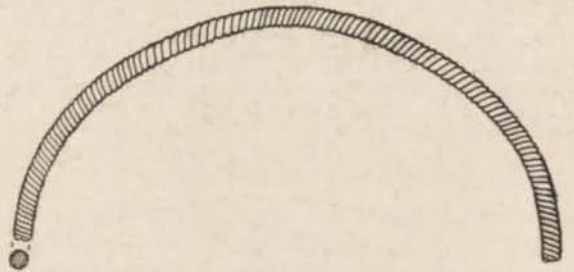
Fig. 100. Localité inconnue de Grande-Pologne. Collier en bronze. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Miejscowość nieznana, Wielkopolska

Fragment okrągłego naszyjnika brązowego (ryc. 101), zdobionego skośnym żłobkowaniem. Śr. prawdopodobnie 18,5 cm, grub. 0,6 cm. Nr inw. w Muzeum Archeol. w Poznaniu 1940:110.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Państw. Muzeum Archeol. w Warszawie.

Ryc. 101. Miejscowość nieznana, Wielkopolska. Fragment brązowego naszyjnika, $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 101. Localité inconnue de Grande-Pologne. Fragment de collier en bronze. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

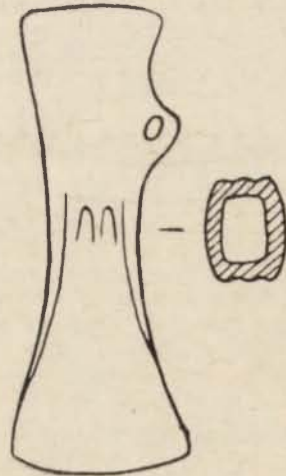
Miejscowość nieznana, Wielkopolska

Siekierka brązowa z okrągłą tulejką (ryc. 102) o wewnątrz 4-kątnym i wym. 3,5×3,8 cm. Uszko znacznie poniżej krawędzi wylotu tulejki, na rąbku odlewniczym. Na przejściu płaszczyzny ciosu w tulejkę 2 pionowe żeberka. Ostrze wygięte łukowato. Dł. siekierki 12 cm, szer. ostrza 4,4 cm. Nr kat. 1942:59.

Chronologia: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Literatura: Szafrąński, *Skarby brązowe*, s. 107, 154, 256. ryc. 608.

Ryc. 102. Miejscowość nieznana, Wielkopolska. Siekierka brązowa, $\frac{1}{4}$ w. n. Wg W. Szafrąńskiego

Fig. 102. Localité inconnue de Grande-Pologne. Hache en bronze. $\frac{1}{4}$ gr. nat. D'après W. Szafrąński

Miejscowość nieznana, Wielkopolska

Spiralna bransoleta brązowa (ryc. 103), zachowana w postaci 5 zwojów, z 1 ostrym końcem. W środkowej części zwojów wypukłe żeberko, zani-

kające przy końcach. Ornament w postaci grup pionowych nacięć oraz rzędów linii kropkowanych i ukośnych albo prostych drobnych nacięć. Na końcu tylko grupy pionowych nacięć. Szer. bransolety 9,5 cm, śr. 6,5 cm, szer. taśmy 1,5 cm. Nr inw. 1940:109.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Ongiś Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Ryc. 103. Miejsowość nieznana, Wielkopolska. Bransoleta brązowa, $\frac{1}{2}$ w. n.

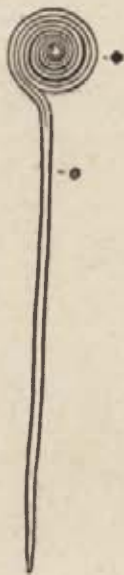
Fig. 103. Localité inconnue de Grande-Pologne. Bracélet en bronze, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Miejsowość nieznana, Wielkopolska

Brązowa szpila (ryc. 104) z pręta okrągłego, grub. 0,3 cm. Główna w kształcie spiralnej tarczki o $4\frac{1}{2}$ zwoju 4-kątnego drutu. Śr. tarczki 2,9 cm, dł. szpili 18,8 cm. Nr inw. 1939:271.

Chronologia: Hallstatt C.

Zbiory: Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Ryc. 104. Miejsowość nieznana, Wielkopolska. Szpila brązowa, $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 104. Localité inconnue de Grande-Pologne. Épingle en bronze, $\frac{2}{3}$ gr. nat.

ANALIZA MATERIAŁU

I. Narzędzia

1. Siekierki

Wśród narzędzi najczęściej spotykamy siekierki, wykonanych z surowca brązowego i żelaznego, z nieznaczną przewagą tego ostatniego, gdyż na ogólną liczbę 29 siekierki 14 wykonanych jest z brązu, a 15 z żelaza. Siekierki z brązu występują w skarbach z Chrzypiska, pow. międzychodzki, Goplana, pow. aleksandrowski, Kaliszaniek, pow. wągrowiecki, Przybysławia, pow. jarociński, Słupów, pow. aleksandrowski, miejscowości nieznanej w Wielkopolsce oraz luźnych znalezisk z Poznania-Golęcina i miejscowości nieznanej w Wielkopolsce. Siekierki z Chrzypiska (ryc. 11,5,6) stanowią daleki import z Europy zachodniej. Siekierki te, występujące we Francji już w końcu ep. brąz., charakteryzują się czworoboczną tulejką o formie klinowatej. Należą one do typu siekierki francusko-angielskich, inaczej bretońskich. Ten typ siekierki jest formą miejscową w półn.-zach. Francji, przeniesioną następnie do płd. Anglii, Hiszpanii, Niemiec i dalej na wschód¹.

Z Przybysławia (ryc. 44,4), Goplana (ryc. 14,1,2), Poznania-Golęcina (ryc. 86) oraz z miejscowości nieznanej w Wielkopolsce (ryc. 102) pochodzą siekierki z wydłużoną tulejką i uszkiem umieszczonym w $\frac{2}{3}$ wysokości siekierki. Siekierka z Przybysławia oraz większa siekierka z Goplana są pozbawione ozdób, gdy natomiast druga mniejsza z Goplana oraz Poznania-Golęcina i miejscowości nieznanej w Wielkopolsce posiadają żłobienia płaszczyzny ciosu, tworzące żeberka. Siekierki z nisko umieszczonym uszkiem w różnych odmianach występują poza Wielkopolską na terenach Polski północnej², gdzie uważane są za produkt miejscowy. Analogie z Polski północnej, mianowicie z Pojezierza Mazurskiego, są datowane na starszą fazę okresu halsztackiego³. Ten typ siekierki, począwszy co najmniej od V okr. ep. brąz. w głąb okresu halsztackiego, powstał ze zlania się form lużyckich z elementami bałtyckimi⁴. Siekierki z Wielkopolski są zatem prawdopodobnie importami z Pojezierza Mazurskiego; J. Kostrzewski uważa je tam za produkty miejscowej kultury lużyckiej z wpły-

¹ J. Kostrzewski, *Der Depotfund von Chrzypsko, Kreis Birnbaum (Posen)*, „Praehistorische Zeitschrift”, t. 7: 1915, s. 74.

² J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, wyd. 2, Poznań 1925, s. 76, 258 przyp. 280. Por. W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens*, Królewiec 1929, s. 96 ryc. 64 f, oraz C. Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme*, Królewiec 1935, s. 309, tabl. 125 f.

³ J. Antoniewicz, *Zabytki odkryte w miejscowości Goplano, w pow. Aleksandrów na Kujawach*, „Sprawozdania P.M.A.”, t. 2: 1949, s. 53 przyp. 14.

⁴ Gaerte, l.c., s. 92.

wem kręgu bałtyckiego⁵. Ciekawe, że siekierki te występują aż do okresu Hallstatt D, jak np. w skarbie z Przybysławia, datowanym na ten okres pierścieniami napierśników, czy też w Biskupinie, pow. zniński⁶. Świadczy to tylko o przetrwaniu tego typu siekierek aż do okresu Hallstatt D, gdyż w stosunku na przykład do napierśników są chronologicznie starsze⁷. Siekierki tego typu można zatem datować na okres Hallstatt C.

Siekierka brązowa, zdobiona 4 żłobkami rozchylającymi się ku wylotowi tulejki, oraz fragment ostrza siekierki należącej do tego samego typu co pierwsza pochodzą z Kaliszanek (ryc. 24,4,10). Liczne analogie do tych siekierek, pozwalające datować je na V okr. ep. brąz. jako wytwory kultury łużyckiej, znamy ze Śląska⁸ i Wielkopolski⁹. Dwie następne siekierki z Kaliszanek, posiadają końce ostrzy tępo ścięte (ryc. 24,3,9). Tego rodzaju siekierki J. Kostrzewski uważa za typy północne¹⁰ występujące na Pojezierzu Mazurskim. Na dwóch ostatnich siekierkach z Kaliszanek widać wyraźnie wpływy typów północnych, przy czym wg E. Sprockhoffa¹¹ jedna siekierka (ryc. 24,9) jest importem z północy, natomiast druga (ryc. 24,3) produktem kultury łużyckiej jako naśladownictwo typów północnych. Siekierki te datujemy na V okr. ep. brąz.

Dwie siekierki ze Słupów (ryc. 51,6,9), charakteryzujące się facetowaniem górnej części tulejki i żeberkami na płaszczyźnie ciosu, zalicza się do typu siekierek uważanych przez E. Sprockhoffa za miejscowy wytwór, typowy dla znalezisk na wschód od Łaby, datowany na V okr. ep. brąz.¹²

Wiadomości dotyczących brązowej siekierki ze skarbu z miejscowości nieznaney w Wielkopolsce nie znalazłem.

Siekierki żelazne znane są z Biskupina, pow. zniński (ryc. 2,8,9), Chobienic, pow. wolsztyński (ryc. 73), Goplana, pow. aleksandrowski (ryc. 14,3—7), Kokorzyna, pow. kościański (ryc. 77), Łuszkowa, pow. kościański (ryc. 32,18), i Szczonowa, pow. jarociński (ryc. 59,1,2). Siekierki te przedstawiają w zasadzie jeden typ: są to siekierki z tulejką o przekroju owalnym

lub w przybliżeniu czworokątnym, o ostrzach wydłużonych i dosyć wąskich, tworzących jakby formy klinowate. Części rozszerzone w stosunku do średnicy tulejek. Brzegi tulejek są przy krawędzi skośnie sklepane. Siekierki te wg J. Kostrzewskiego wywodzą się z brązowych siekierek z tulejką, począwszy od okresu Hallstatt C¹³. W okresie Hallstatt D stanowią one typ przewodni, którego formy przy późniejszej zmianie kształtu tulejki trwają aż w głąb okresu rzymskiego. Powyższe siekierki są produktami kultury łużyckiej. Liczne analogie do naszych siekierek znane są nie tylko w Wielkopolsce, ale i na innych obszarach Polski¹⁴. Wyróżnienie typów tych siekierek — na co zwrócił uwagę J. Antoniewicz¹⁵ — na podstawie kształtu tulejek i ostrzy oraz ich proporcji, byłoby celowe, gdyby znane były analizy metaloznawcze większej ilości okazów. Pozwoliłoby to na dokładniejsze sprecyzowanie chronologii siekierek w ramach podokresu wczesnej epoki żelaza, a być może i wyodrębnienie ośrodków produkcyjnych tego rodzaju przedmiotów¹⁶. Pewnie datowane na podstawie innych zabytków w skarbach mogą być siekierki z Łuszkowa i Szczonowa. Siekierki z Biskupina są obecnie w takim stanie, że nie wiadomo o nich powiedzieć nie można. Tylko jedna siekierka posiada zarys tulejki, częściowo zniszczony, czworokątny (ryc. 2,8). Wszystkie skarby z tych 3 miejscowości są datowane na okres Hallstatt D. Siekierka z Łuszkowa posiada tulejkę okrągłą i pół-

¹³ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 101; tenże, *Wielkopolska w pradziejach*, wyd. 3, Warszawa, Wrocław 1955, s. 135.

¹⁴ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 211 przyp. 380. Por. J. Antoniewicz, l. c., s. 55 n., oraz Z. Durczewski, *Grupa górnośląsko-malopolska kultury łużyckiej w Polsce*, cz. 1, Prace Prehistoryczne (Śląskie), nr 4, Kraków 1939—1946, s. 121.

¹⁵ J. Antoniewicz, l. c., s. 54.

¹⁶ Siekierki żelazne z Goplana, Łuszkowa i Szczonowa zostały poddane badaniom metaloznawczym przez J. Piaskowskiego, który wyniki ich opublikował w pracy pt. *Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych ze „skarbow” i osad łużyckich Wielkopolski*, „Archeologia Polski”, t. 3: 1959, z. 2. Przeprowadzone badania siekierek nie są jeszcze w tej chwili wystarczającym materiałem do rozstrzygnięcia podanych postulatów, gdyż nie wszystkie siekierki żelazne, występujące w skarbach, zostały objęte analizą. Z drugiej strony, chronologii i pochodzenia tych siekierek nie można rozpatrywać bez powiązania z siekierkami występującymi na cmentarzyskach, tym bardziej że niektóre egzemplarze zostały poddane badaniom metaloznawczym. Próba ustalenia między innymi typów, pochodzenia i dokładniejszej niż obecnie chronologii tych siekierek stanowi częściowo dalsze zagadnienie, które będzie można rozpatrzyć wówczas, kiedy powiększy się ilość przeprowadzonych analiz siekierek żelaznych. Już obecnie na podstawie badań J. Piaskowskiego można przypuszczać, że część siekierek żelaznych występujących w skarbach na terenie Wielkopolski nie jest jednak pochodzenia miejscowego, jak to się dotąd przyjmowało.

⁵ J. Kostrzewski, *La cachette du premier âge du fer de Kalinówka Kościelna, arrondissement de Białystok*, „Eurasia Septentrionalis Antiqua”, t. 4: 1929, s. 155, 158.

⁶ W. Szafranski, *Skarby brązowe z epoki wspólnoty pierwotnej (IV i V okres epoki brązowej) w Wielkopolsce*, Warszawa, Wrocław 1955, s. 107.

⁷ E. Sprockhoff, *Das Lausitzer Tüllenbeil*, „Prähistorische Zeitschrift”, t. 34/35: 1950, s. 119.

⁸ O. Mertins, *Depotfunde der Bronzezeit in Schlesien*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, t. 6: 1896, s. 368, ryc. 13 i 19, s. 372, ryc. 2.

⁹ Szafranski, op. cit., s. 197, ryc. 257, 258.

¹⁰ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 76.

¹¹ Sprockhoff, op. cit., s. 78, ryc. 1 nr 12, s. 119.

¹² E. Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte der germanischen Bronzezeit*, Berlin 1930, s. 87.

okrągło rozszerzające się ku dołowi ostrze (ryc. 32,18). Zbliżony typ występuje w Goplanie (ryc. 14,5). Ten typ siekierki jest najliczniej reprezentowany w kulturze łużyckiej. W skarbie ze Szczonowa występują wprawdzie siekierki też z tulejką okrągłą, ale o ostrzach wydłużonych i części tnącej słabo zaokrąglonej, podobnie jak w Biskupinie. Zespół siekierki z Goplana pod względem chronologicznym nie może być w pełni brany pod uwagę, gdyż brak w skarbie innych elementów w postaci odmiennych zabytków pewnie datowanych na okres halsztacki. Ponadto występujące tam siekierki żelazne różnią się od siebie budową. Jak więc widać na przykładzie skarbów datowanych na okres Hallstatt D, nie ma wśród nich jednolitego typu pozwalającego się datować na okresy Hallstatt C czy D. Wszystkie zatem siekierki żelazne z wymienionych dotychczas miejscowości datują na okres Hallstatt D.

2. Dłuta

Dłuta żelazne występują tylko w Zalesiu, pow. szubiński (ryc. 65,1), oraz w Granowie, pow. nowotomyski (ryc. 76). Na terenie Wielkopolski dłuł tych jest znikoma ilość. Analogie do naszych dłuł mamy z cmentarzyska w Górszewicach, pow. szamotulski, datowanego na wczesną epokę żelazną¹⁷. Dłuta te posiadają wysmukły kształt i okrągłą tulejkę, stanowiąc dalszy rozwój typologiczny smukłych dłuł brązowych, występujących w V okr. ep. brąz. Dłuto żelazne z Górszewic znaleziono w grobie VIII, m. in. z fragmentem czerpaka malowanego¹⁸. Ceramikę malowaną, w odróżnieniu od inkrustowanej, występującą w okresie halsztackim zalicza się do jego starszej fazy¹⁹. Na tej podstawie dłułko z Górszewic można by datować na okres Hallstatt C. Tak samo można zatem datować i nasze 2 dłułka żelazne z Zalesia i Granowa²⁰. Są one zapewne wyrobami miejscowymi²¹.

3. Sierpy

Sierp brązowy z Kaliszaneł, pow. wągrowiecki, zdobiony żeberkami posiada silnie wygięty, zwężony koniec (ryc. 24,13). Analogiczne sierpy o esowato wygiętym końcu występują na Pomorzu²². Sierpy te są produktem kul-

tury łużyckiej i wg J. Kostrzewskiego należy je datować na V okr. ep. brąz.²³; W. Szafranski datuje je na koniec tego okresu i początek okresu Hallstatt C, szczególnie sierp z Kaliszaneł²⁴. Okaz ten występuje wprawdzie w skarbie datowanym na okres Hallstatt C, co jednakże nie wyklucza możliwości, że stanowi on przeżytek chronologiczny z V okr. ep. brąz. Sierpy o takiej formie, występujące głównie w V okr. ep. brąz., swymi początkami sięgają zapewne aż IV okr. ep. brąz., na co wskazywałby sierp o zbliżonym kształcie w skarbie z Roska, pow. czarnkowski, datowanym właśnie na ten okres²⁵.

Sierpy żelazne, jak znalezione w Kołudzie Małej, pow. inowrocławski, o półkolistych ostrzach oraz zagiętych końcach (ryc. 30,5,6), pojawiają się w okresie Hallstatt C, trwając dalej w okresie Hallstatt D²⁶. Analogiczne sierpy znane są z Górszewic, pow. szamotulski²⁷, i z Biskupina, pow. żniński²⁸ — typowych stanowisk z wczesnej epoki żelaznej. Sierpy z Kołudy Małej jako wyroby miejscowe pochodzą z okresu Hallstatt D, tym bardziej że zostały znalezione w skarbie, pochodzącym właśnie z tego okresu.

O sierpach brązowych z Międzychodu, podobnie jak i o innych zabytkach z tego skarbu, nic bliższego powiedzieć nie można ze względu na fakt ich zaginięcia oraz brak opisu w literaturze.

4. Noże

Zachowane żelazne ułamki noża z Biskupina, pow. żniński, ze względu na swą fragmentaryczność mogą być jedynie zaliczone do wczesnego okresu żelaza²⁹.

II. Oręż

1. Grot oszczepu

Jedyny żelazny grot oszczepu występuje w skarbie z Łuszkowa, pow. kościański (ryc. 32,5). Zachował się tylko koniec ostrza, posia-

²³ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 76; tenże, *Kultura łużycka*, s. 150.

²⁴ Szafranski, *op. cit.*, s. 121, 148, por. datowanie sierpa z Radzima, pow. obornicki, na s. 145.

²⁵ Tamże, s. 132, ryc. 248.

²⁶ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 149.

²⁷ Pieczyński, *op. cit.*, s. 106, ryc. 5 nr 6.

²⁸ *Gród prastłowiański w Biskupinie, w pow. żnińskim*, praca zbiorowa pod redakcją J. Kostrzewskiego, Poznań 1938, tabl. XXXVII 11—13; *III sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie w pow. żnińskim za lata 1938—1939 i 1946—1948*, praca zbiorowa pod redakcją J. Kostrzewskiego, Poznań 1950, s. 104, ryc. 12 nr 1, 4.

²⁹ Fragmenty żelazne są silnie skorodowane i stanowią część noża albo sierpa.

¹⁷ Z. Pieczyński, *Cmentarzysko z wczesnego okresu żelaznego w Górszewicach, pow. Szamotuły*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 4: 1954, s. 106, ryc. 5 nr 1.

¹⁸ Tamże, s. 106, ryc. 5 nr 9.

¹⁹ J. Kostrzewski, *Ze studiów nad wczesnym okresem żelaznym w Polsce*, „*Slavia Antiqua*”, t. 4: 1954, s. 22.

²⁰ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 135.

²¹ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 101, 271 przyp. 383.

²² Sprockhoff, *Das Lausitzer Tüllenbeil*, s. 82, ryc. 3 nr 3, por. s. 102, ryc. 22 nr 5; J. Kostrzewski, *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 356, zestawienie 42.

dający przekrój rombowały. Podobne okazy, zachowane też fragmentarycznie, znane są z cmentarzyska w Gorszewicach, pow. szamotulski³⁰. Groty te, występujące często na cmentarzyskach, są lokalnym produktem kultury lużyckiej i pochodzą z okresu Hallstatt D.

III. Części uprzęży końskiej

1. Łańcuch

W skarbie ze Stanomina, pow. inowrocławski, znalazł się brązowy łańcuch (ryc. 53,2), uznany w literaturze za część uprzęży końskiej³¹. Łańcuch tego typu jest wytworem rzadko występującym na naszych terenach. Najbliższą analogię mamy w skarbie z Woskowic Małych, pow. namysłowski, datowanym na okres Hallstatt D³². Okaz z Woskowic Małych jest identyczny z okazem ze Stanomina. Łańcuchy te ze względu na wysoki kunszt techniczny uznać należy za importy z terenów Europy płd.-zachodniej i datować na naszych terenach na okres Hallstatt D³³.

2. Wędzidła

Dwa wędzidła żelazne z Biskupina, pow. żniński, są silnie skorodowane, tak że nic bliższego o nich powiedzieć nie można³⁴. Oprócz właściwego trzonu posiadały kółka. Zabytki te jako produkt lużycki będą prawdopodobnie odpowiadały typom wędzideł, występujących w okresie Hallstatt D.

IV. Naczynia brązowe

Naczynia brązowe znane są z Chorynia, pow. kościański, Kluczewa, pow. szamotulski, Pruszkowa, pow. kościański, Przedmieścia, pow. wolsztyński, Słupów, pow. aleksandrowski, oraz ze Słupcy. Czarka ze Słupów ma kształt stożkowaty i uszko. Krawędź jej jest nachylona do wnętrza i zdobiona poziomym ornamentem zygzakowatym (ryc. 51,3). Z terenu Wielkopolski analogiczna czarka znana mi jest z Radolinka, pow. pilski³⁵. Czarki te jednak za-

pewne nie są produktem miejscowym³⁶, lecz importami, które — jak stwierdza W. Szafranski — dotarły na nasze ziemie z terenów wschodnioalpejskich przez Niemcy środkowe nad Łabą³⁷. Czarka ze Słupów przypada na najmłodszy okres ep. brąz.³⁸

Z innym rodzajem naczyń, wiadrami, spotykamy się w skarbach z Chorynia, Kluczewa, Przedmieścia i Słupcy. Wiadro z Chorynia jest silnie zniszczone, pozbawione górnej części (ryc. 10,2,3). Analogiczne wiadra występują na Śląsku³⁹, w Austrii⁴⁰ i na Węgrzech⁴¹, w tych ostatnich krajach czasem razem z wiadrami żebrowanymi, datowanymi na okres Hallstatt D. Wiadro z Chorynia stanowi na naszych ziemiach import z terenów południowej Europy, być może, z terenu Węgier, gdzie naczynia złożone z kilku części (jak nasze) często występują. Wiadra te datowane są na okres Hallstatt D. Obok wiadra występuje w Choryniu inne naczynie, z bocznymi uchwytami i zdobione rzędami wypukłości (ryc. 10,1). Z podobnym ornamentem spotykamy się na terenie Wielkopolski na innym naczyniu znalezionym w Unii w pow. wrzesińskim⁴², stanowiącym import z południa z V okr. ep. brąz. Naczynie z Unii posiada kształt dwustozkowaty, gdy naczynie z Chorynia ma brzeg odłamany i pomimo zagięcia go do środka trudno z całą pewnością stwierdzić, czy stanowiło identyczny typ, co naczynie z Unii. Byłbym raczej skłonny naczynie z Chorynia, przypominające swym kształtem wazę, a posiadające odmienne ucha oraz dolną część uformowaną w kształcie półkuli, uznać za odmienny typ, który jako import z południa pochodzi z okresu Hallstatt D⁴³.

Wiadra wąsko żebrowane z ruchomymi kałbłakami skośnie żebrowanymi występują w Kluczewie (ryc. 26) i Przedmieściu (ryc. 42). Bliższe analogie z terenów Polski znajdujemy w skarbie z Woskowic, pow. namysłowski⁴⁴. Podobny typ wiadra, jednakże szeroko żebrowanego, o stałych bocznych uchwytach, występuje w Słupcy (ryc. 49). Okaz ten różni się jeszcze od wiader z Kluczewa i Przedmieścia wgięciem boków do środka oraz dodatkowym

³⁰ J. Kostrzewski, *Skarb brązowy z V okresu epoki brązowej z Roska w pow. czarnkowskim w Wielkopolsce*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, t. 46: 1945, nr 9, s. 245.

³¹ Szafranski, *op. cit.*, s. 100 przyp. 450, 453, 454.

³² Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte...*, s. 86. Por. Szafranski, *op. cit.*, s. 151.

³³ Sprockhoff, *op. cit.*, tabl. 36.

³⁴ E. F. Sacken, *Das Grabfeld von Hallstatt in Oberösterreich*, Wien 1868, tabl. XX.

³⁵ J. Hampel, *Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn*, Budapest 1890, tabl. CIII.

³⁶ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 108, ryc. 263.

³⁷ Tamże, s. 149; Sprockhoff, *op. cit.*, s. 132.

³⁸ Grempler, *op. cit.*, s. 195.

³⁰ Pieczyński, *op. cit.*, ryc. 37,6 i 45,9.

³¹ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 150; W. Grempler, *Der Bronzefund von Lorzendorf, Kreis Namslau*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, t. 7: 1899, s. 203.

³² Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 135, por. Grempler, *op. cit.*, s. 195.

³³ Por. przypis 31.

³⁴ Część zabytków ze skarbu z Biskupina na skutek znacznego uszkodzenia spowodowanego korozją nie została w ogóle poddana konserwacji, a znów te, które zostały poddane procesowi konserwacji, uległy w dużym stopniu zniszczeniu.

³⁵ Szafranski, *op. cit.*, s. 189.

ornamentem stylizowanych zwierząt. Wiadro ze Słupcy jest na ziemiach Polski unikatem. Ze Śląska znana jest analogia, ale jedynie ze względu na szerokie żebrowanie oraz boczne uchwyty, mianowicie z Solnik Małych, pow. oleśnicki⁴⁵. Inne analogie do wiader żebrowanych oraz ich rozprzestrzenienie podał już w 1893 r. Marchesetti⁴⁶. Wiadra te obok typowo gospodarczych funkcji służyły m. in. celom sakralnym. Na przykład na cmentarzyskach z Marzabotto i Certosa koło Bolonii we Włoszech, czy też w Niemczech, wiadra zawierały prochy zmarłych. Centrum produkcji wiader znajdowało się w północnych Włoszech, skąd szeroko rozchodziły się po całej Europie. Sprockhoff stwierdził, że wiadra szeroko żebrowane, a więc takie jak w Słupcy, pochodzą z Bolonii, natomiast wąsko żebrowane, znane u nas z Kluczewa i Przedmieścia — z terenu Wenecji⁴⁷. Wszystkie 3 wiadra ze skarbów w Wielkopolsce datuje się na okres Hallstatt D⁴⁸.

W Pruszkowie znaleziono górny fragment spłaszczonego naczynia (ryc. 88). Był to mały kubek cylindryczny z uchem umieszczonym przy brzegu. Jedyne kubek brązowy tego kształtu znam z Parlina, pow. mogileński⁴⁹. Różni się on od naszego okazu uchem umieszczonym pośrodku wysokości naczynia oraz występowaniem ornamentu. Kubek z Parlina znaleziony był w grobie kultury pomorskiej z okresu Hallstatt D i nie posiada bezpośredniej analogii. Wydaje się zatem, że naczynie z Pruszkowa, choćby na podstawie samego kształtu, można zaliczyć do typu naczyń reprezentowanych przez kubek z Parlina, datując go też na okres Hallstatt D. W kubku z Pruszkowa pod wywiniętym brzegiem znajdują się szczątki pręta żelaznego występujące również jako wzmacniacze brzegów wiader żebrowanych, importowanych z północnej Italii, a występujących w Polsce w okresie Hallstatt D. Nie wiadomo więc, czy tej cechy wiader żebrowanych nie przejęli producenci miejscowi, stosując ją przy wyrobie kubka z Pruszkowa, stanowiącego wytwór metalowy dużo gorszy niż wyroby importowane. Kubek z Parlina nie posiada żelaznego pręta, lecz płaską obręcz brązową, jednakże wraz z kubkiem z Pruszkowa przypada na okres Hallstatt D. Ciekawy jest też wpływ tego

rodzaju kubków na ceramikę kultury pomorskiej, polegający na dość wiernym naśladownictwie form kubków brązowych⁵⁰. Naśladownictwa ceramiczne kubków brązowych, jak i same kubki przypadają też na okres Hallstatt D. Ponieważ nie znam dalszych analogii do kubka brązowego z Pruszkowa, z dużą dozą ostrożności zaliczam go do wytworów kultury pomorskiej.

V. Przybory odzieżowe

1. Szpile

Wśród szpil najliczniejszą grupę tworzą szpile z główkami w postaci spiralnie skreślonych tarczek. Najprostszą formę wśród nich stanowią szpile posiadające tylko jedną tarczkę, wykonaną z drutu o przekroju 4-kątnym, natomiast trzon szpili wykonany jest z drutu okrągłego. Szpile takie występują w Przedmieściu, pow. wolsztyński (ryc. 42,2), Słupach, pow. aleksandrowski (ryc. 51,12), Stanominie, pow. inowrocławski (ryc. 56,7), Zwierzyńcu, pow. śremski (ryc. 66,2), oraz w miejscowości nieznanej w Wielkopolsce (ryc. 104). Szpile te w kulturze łużyckiej występują bardzo często. Liczne analogie znamy z terenów samej Wielkopolski⁵¹, z obszaru grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej⁵², Pojezierza Mazurskiego⁵³ i Czechosłowacji⁵⁴. Trzeba je datować na terenie Wielkopolski na okres Hallstatt C, uznając za wytwory miejscowe kultury łużyckiej.

Bardziej rozwiniętą formę stanowią szpile brązowe z dwiema tarczkami spiralnymi. Szpile te pochodzą ze skarbów z Kołudy Małej, pow. inowrocławski (ryc. 29,16), Orchowa, pow. mogileński (ryc. 36,5), i Stanomina, pow. inowrocławski (ryc. 53,1). Szpila ze Stanomina jest zdobiona na spłaszczonej części trzonu grupami poziomymi nacięć, między którymi znajdują się ukośne nacięcia w formie krzyża, natomiast szpila z Orchowa posiada tylko grupy poziomych nacięć. Wśród szpil tych należy wyróżnić dwa rodzaje, mianowicie długie o tarczy wykonanej z drutu o przekroju okrągłym i krótkie o tarczach z drutu 4-kątnego, występujące często w grobach⁵⁵. Omawiane okazy należą

⁴⁵ Sprockhoff, op. cit., tabl. 40 b.

⁴⁶ Marchesetti, *Scavi nella necropoli di S. Lucia*, „Bullettino della Societa Adriatica”, Trieste 1893, por. też Sprockhoff, op. cit., tabl. 43, s. 138 n.; tenże, *Der Verwahrfund von Reichenau, Kreis Freystadt, „Altschlesien”*, t. 2: 1929, s. 36, ryc. 1.

⁴⁷ Marchesetti, op. cit., oraz Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte*, s. 141.

⁴⁸ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 146 n.; Sprockhoff, op. cit., s. 141 n. Por. Grempler, op. cit., s. 202.

⁴⁹ J. Kostrzewski, *Przyczynki do poznania kultury grobów skrzynkowych wczesnej epoki żelaznej*, „Przegl. archeol.”, t. 1: 1921, s. 118.

⁵⁰ Tamże, s. 120 n. Por. J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 169.

⁵¹ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 273 przyp. 409.

⁵² Durczewski, op. cit., cz. 1, s. 92, oraz cz. 2, *Prace Prehistoryczne (Śląskie)*, nr 6, Kraków 1948, tabl. LXXXV 23, 24, XCI 1, XCIX 12, CI 15.

⁵³ E. Sprockhoff, *Die germanischen Vollgriff-schwerter der jüngeren Bronzezeit*, Berlin, Leipzig 1934, s. 51, 117, tabl. 32 ryc. 12.

⁵⁴ J. Filip, *Pravěké Československo*, Praha 1948, tabl. 19 ryc. 61.

⁵⁵ G. Kossinna, *Die illyrische, die germanische und die keltische Kultur der frühesten Eisenzeit im*

do typu pierwszego. Duże skupienie tych szpil występuje, począwszy od terenu Kujaw, dalej nad środkowym biegiem Warty i w kierunku południowo-zachodnim do Odry. Podobny zasięg wykazują takie same szpile, ale o czterech tarczach spiralnych, znane ze skarbu z Kołudy Małej, pow. inowrocławski (ryc. 29,13—15) oraz z Szarleja w tymże powiecie (ryc. 91). Ckazy analogiczne do szpil z dwiema i czterema tarczami spiralnymi oraz ich rozmieszczenie podaje J. Kostrzewski⁵⁶, który przypuszcza, że tego rodzaju szpile pochodzą z kujawskiego ośrodka odlewniczego i rozwinęły się typologicznie ze szpil z jedną tarczą spiralną, występujących w okresie Hallstatt C⁵⁷. Skupienie omawianych szpil w Wielkopolsce świadczy bezsprzecznie o produkcji ich na tym terenie, który zawęzić trzeba przede wszystkim do obszaru Kujaw oraz częściowo do obszarów nad środkowym biegiem Warty. Szpile o dwóch i czterech tarczach spiralnych są datowane na okres Hallstatt D⁵⁸.

Ze skarbu z Kaliszank, pow. wągrowiecki, pochodzi brązowa szpila ze spłaszczoną okrągłą główką zdobioną grupami dookólnych poprzecznych żeber (ryc. 24,14). Charakterystyczną cechą tej szpili jest właśnie ornament szyjki. Analogiczne okazy występują w Wielkopolsce⁵⁹ i na Śląsku⁶⁰, różniąc się jednakże od naszej szpili posiadaniem główek bardziej kolistych lub stożkowatych. Szpile te są typową formą kultury łużyckiej na tych terenach i datuje się je na wczesną epokę żelaza. Ze względu na posiadanie przez szpile z Kaliszank ornamentu jajownikowego datowałbym ją na Hallstatt C, uważając za wytwór kultury łużyckiej⁶¹.

2. Zapinki

W skarbie ze Środy znaleziono brązową zapinkę okularowatą, posiadającą 2 spiralne tarczki połączone zwojem ósemkowym (ryc. 60,1). Zapinka wykonana jest z drutu o przekroju 4-kątnym. W środku spiralnych tarczek umieszczone są brązowe tutulusy. Zapinka okularowata ze Środy posiada liczne

analogie z terenów Polski południowej⁶², Ziemi Lubuskiej i Pomorza⁶³. Zapinki te stanowią północną odmianę zapinek okularowatych, których szpila, wykonana osobno, jest doczepiona do zapinki z drutu 4-kątnego, w odróżnieniu od odmiany południowej⁶⁴, której tarczki wraz ze szpilą wykonane są razem z drutu o przekroju okrągłym. Odmiana południowa licznie występuje na terenach Europy południowej i zachodniej, obejmując także kraje położone na południowy zachód od Polski, m. in. Austrię⁶⁵, Węgry⁶⁶ i Czechy⁶⁷. Oprócz okazu ze Środy fragment zapinki okularowatej odmiany północnej stanowi, być może, brązowa spiralna tarczka z Pierwoszewa, pow. szamotulski⁶⁸ (ryc. 84). Zapinki okularowate stanowią typową ozdobę, występującą we wczesnej epoce żelaznej. Odmiana północna zapinek okularowatych, rozwinięta typologicznie z zapinek południowych, oprócz licznych występowania na terenach nadbałtyckich Polski znajdowana jest pod względem ilościowym w prawie równej mierze na dalszych terenach naszego kraju. Wydaje się więc dość prawdopodobne, że zapinki okularowate typu północnego są lokalnymi wytworami kultury łużyckiej, a nie importami z terenu Pomorza. Są one datowane na okres Hallstatt D⁶⁹.

Inny typ zapinki występuje w skarbie z Łuszkowa, pow. kościański. Jest to zapinka typu Certosa posiadająca kabłąk łukowato wygięty, z nóżką odgiętą ku górze i zakończoną wklęsłą tarczką (ryc. 33,26). Zapinke brak szpili oraz prawdopodobnie dwustronnej sprężyny, do której doczepiona była szpila. Kabłąk zapinki jest na krawędziach zdobiony nacięciami. Bezpośredniej analogii do tego rodzaju zapinki nie znam. J. Kostrzewski zalicza zapinkę z Łuszkowa do okresu Hallstatt D i uważa ją za produkt miejscowy, naśladowujący wschodnioal-

Verhältnis zu dem Eisenfunde von Wahren bei Leipzig, „Mannus”, t. 7: 1915, s. 94.

⁵⁶ J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 62, 64, mapa IV i V. Por. tenże, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 274 przyp. 411, oraz B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry w pradziejach*, „Przegl. archeol.”, t. 8: 1949, s. 265 mapa XVII, zestaw. na s. 292.

⁵⁷ J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 38.

⁵⁸ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 152.

⁵⁹ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 274 przyp. 412, por. B. Kostrzewski, *Przedmioty brązowe i żelazne z grodu kultury „łużyckiej” w Biskupinie*, [w:] *Gród prasłowiański w Biskupinie w pow. żnińskim*, s. 40 n., tabl. XXXV ryc. 17.

⁶⁰ O. Mertins, *Wegweiser durch die Urgeschichte Schlesiens*, Wrocław 1906, s. 82, ryc. 201.

⁶¹ Szafranski, *op. cit.*, s. 76; por. J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 138.

⁶² J. Żurowski, *Skarby halsztackiego okresu z doliny Dunajca*, „Prace i materiały antrop.-archeol. i etnogr.”, t. 4: 1927, s. 62, tabl. II ryc. 5, V ryc. 3, IX ryc. 4.

⁶³ J. Kostrzewski, *Skarb brązowy z epoki halsztackiej ze Środy*, „Materiały antrop.-archeol. i etnogr.”, t. 13: 1914, s. 47; W. La Baume, *Die ostdeutsche Spiralbrillenfibeln*, „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia”, t. 24: 1923, s. 105—109; E. Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Formkreise an der unteren Oder und unteren Weichsel*, „Blätter für deutsche Vorgeschichte”, z. 8; 1931, s. 24.

⁶⁴ R. Beltz, *Die bronze- und hallstattzeitlichen Fibeln*, „Zeitschrift für Ethnologie”, t. 45: 1913, s. 682, ryc. 25, s. 786.

⁶⁵ Sacken, *op. cit.*, s. 59, tabl. XIII ryc. 9.

⁶⁶ Hampel, *op. cit.*, tabl. XLII ryc. 2, 3, XLIII ryc. 3. Por. M. Roska, *Erdely Regeszeti Repertoriuma*, t. 1 (1942), s. 165, ryc. 196.

⁶⁷ Filip, *op. cit.*, tabl. 20 ryc. 25, 26.

⁶⁸ Brązowa spirala z Pierwoszewa, pow. szamotulski, stanowi tylko fragment zapinki, nie reprezentując w każdym razie główek szpil zakończonych tarczką spiralną, wśród których odmiany o dużych kształtach spotykamy w okresie halsztackim.

⁶⁹ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 155.

pejskie typy, a różniący się od prototypów włcskich, zrobionych z jednej części, wykonaniem z dwóch lub trzech części osobno, tzn. z kabląka, osi, na której znajdowała się sprężyna, i samej sprężyny ze szpilą⁷⁰. Kabłąk zapinki odgięty do góry i zakończony wklęsłą tarczką ma analogię we wczesnolateńskich fibulach z Niemiec południowych⁷¹. Zapinki o poszerzonym kabląku, jednakże nie wklęsłym, z nóżką odgiętą pionowo, o formie dość prostej, znane są z cmentarzyska w Wymysłowie, pow. gostyński, z grobu kultury łużyckiej, datowanego na okres Hallstatt D⁷², jak i z grobu skrzynekowego z Niemierzyc, pow. nowotomyski, datowanego podobnie⁷³. Jak widać zatem, różne elementy budowy zapinki datują ją bądź na Hallstatt D, bądź na okres wczesnolateński. Z drugiej strony, jak wiadomo, fibule typu Certosa występują w okresie Hallstatt D, trwając dalej w okresie lateńskim. Nasza fibula występuje poza tym w skarbie, mogącym być datowanym na okres Hallstatt D ze względu na zawarte w nim fragmenty napierśników kultury pomorskiej. Wydaje się więc dość prawdopodobne, że fibula z Łuszkowa pochodzi z przełomu młodszej fazy okresu halszackiego i wczesnolateńskiego i jest wytworem kultury łużyckiej.

3. Klamra

W skarbach występuje tylko jedna klamra do pasa, z Zalesia, pow. szubiński (ryc. 64 i 65,2). Okaz ten na terenie Polski jest unikatem, do którego nie znam analogii. Klamra jest importem, prawdopodobnie z terenu wschodnich Alp lub północnych Włoch⁷⁴. Na to, że pochodzi z terenów Europy płd.-zachodniej, mogą wskazywać pewne elementy konstrukcyjne. Mianowicie klamra jest wykonana z płytek brązowych; dwie z nich są trójkątne i posiadają na swych brzegach otwory, z których zwisają brązowe kółka. Wszystkie płytki na powierzchni są zdobione koncentrycznymi kółkami z zaznaczonym środkiem. Podobne płytki trójkątne, tak samo zdobione i posiadające kółka, które pojedynczo tworzą rodzaj wisiora, znane są z Górnej Austrii⁷⁵. Klamra z Zalesia utworzona więc jakby właśnie z pojedynczych wisiorów wykazuje bezsprzecznie takie pocho-

dzenie. Klamrę można datować na okres halszacki, i to prawdopodobnie na jego starszą fazę⁷⁶.

4. Tarczki

Tarczki ozdobne występują w 3 skarbach, a mianowicie z Kołudy Małej, pow. inowrocławski, Mrowina, pow. poznański, i Słupów, pow. aleksandrowski. Tarczki wypukłe z uszkiem na stronie wklęsłej, zdobione drobnymi punktami na brzegach, występują w skarbie ze Słupów (ryc. 52, 2,4—13). Okaz podobny do naszych tarczek występuje w Polsce południowo-wschodniej w skarbie z Balicz, rej. Żydaczów (USRR)⁷⁷. Inna analogia znajduje się w skarbie z Żydowa, pow. stopnicki, datowanym na III okr. ep. brąz.⁷⁸ Dalsze zbliżone analogie znajdują się na Węgrzech⁷⁹. Wg K. Żurawskiego tego rodzaju tarczki występują na Węgrzech na początku epoki brązowej, rozchodząc się następnie na inne terytoria. Ponieważ jednak węgierskie odpowiedniki naszych tarczek nie są zupełnie dokładne, na co zwrócił uwagę W. Szafranski, wydaje się dość prawdopodobne, że tarczki ze Słupów są produktem miejscowym kultury łużyckiej i pochodzą z V okr. ep. brąz., gdyż skarb ten ukryto dopiero na początku wczesnej epoki żelaza⁸⁰.

Tarczki z Kołudy Małej są też zdobione, ale dwoma rzędami linii kropkowanych, a na kopolastej części zewnętrznej posiadają małe otwory (ryc. 29,12). Tarczki te zapewne można datować na V okr. ep. brąz., jednak pochodzenie ich nie jest wiadome.

Oprócz tarczek zdobionych punktami występują tarczki pozbawione ornamentu, posiadające tylko uszka. Dwie takie tarczki, wypukłe, z uszkami, znane są ze Słupów (ryc. 52,1,3). Mogą one być datowane na V okr. ep. brąz.⁸¹ Ostatni okaz z tej samej miejscowości, o dość dużych rozmiarach (ryc. 50,1), ma uszko dość dziwnie umieszczone, gdyż na wypukłej stronie tarczki, a wszystkie dotychczas omówione posiadały uszko na stronie wklęsłej. Analogii do tego typu nie znam, ale ze względu na podobną budowę co poprzednie uważam, że tarczkę niezdobioną ze Słupów można datować również na V okr. ep. brąz., uważając umieszczenie uszka za odstępstwo od reguły, występującej

⁷⁰ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 138, 289 przyp. 572; tenże, *Les fibules du type de la Certosa en Pologne*, [w:] *Spomenice u počast prof. dr Gorjanovič-Krambergera*, Zagreb 1926, s. 517.

⁷¹ J. Rosen-Przeworska, *Zabytki okresu wczesnolateńskiego na ziemiach Polski*, „Światowit”, t. 18: 1947, s. 51 przyp. 26.

⁷² L. Łuka, *Grób ciałopalny z okresu halszackiego w Wymysłowie w pow. gostyńskim*, „Z otchłani wieków”, R. 17: 1948, s. 18, ryc. 2 b.

⁷³ T. Dobrogowski, *Grób skrzynekowy z Niemierzyc w pow. nowotomyskim*, „Przeł. archeol.”, t. 6: 1939, s. 272, 270, ryc. 4.

⁷⁴ L. Łuka, *Klamra halszacka z Zalesia w pow. szubińskim*, „Przeł. archeol.”, t. 7: 1947, s. 114.

⁷⁵ Sacken, *op. cit.*, s. 56, tabl. XIII ryc. 2.

⁷⁶ L. J. Łuka, (*Importy italskie i wschodnio-alpejskie oraz ich naśladownictwa na obszarze kultury „łużyckiej” okresu halszackiego w Polsce*, „Slavia Antiqua”, t. 6: 1959, s. 52) datuje klamrę z Zalesia, pow. szubiński, na okres Hallstatt D.

⁷⁷ K. Żurawski, *Zabytki brązowe z młodszej epoki brązu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza górnego Dniestru*, „Przeł. archeol.”, t. 8: 1949, s. 189, tabl. XL ryc. 7.

⁷⁸ A. Zaki, *Początki rozwoju kultury łużyckiej w dorzeczu górnej Wisły*, „Roczniki Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie”, t. 3: 1950, s. 127, 141, ryc. 113.

⁷⁹ Hampel, *op. cit.*, tabl. LV ryc. 2.

⁸⁰ Szafranski, *op. cit.*, s. 95 n.

⁸¹ Tamże, s. 96.

w tym okresie. Powyższe tarczki niezdobione są produktami miejscowymi.

W skarbie z Mrowina znaleziono okrągłą cienką tarczkę złotą zdobioną kołami koncentrycznymi oraz ornamentem promienistym (ryc. 34,3). Tego rodzaju tarczki, najczęściej brązowe, służyły do ozdabiania główek szpil z łabędzią szyjką, występujących w kulturze pomorskiej i łużyckiej⁸². Na terenie Wielkopolski złote tarczki spotykamy zaledwie w kilku egzemplarzach, należących do kultury pomorskiej⁸³. Ornament tarczki z Mrowina, imitujący wizerunek słońca, o różnych czasami modyfikacjach, jest częstym wątkiem zdobniczym, występującym w okresie halsztackim na ceramice czy na naczyniach brązowych, jak np. na wiadrze ze Słupcy. Również i w Niemczech wątek ten często występuje na naczyniach metalowych⁸⁴. Złotą tarczkę z Mrowina trzeba zatem datować na koniec wczesnej epoki żelaznej jako wytwór kultury pomorskiej.

Tarczki ozdobne, występujące tylko w skarbach, spełniały zasadniczo funkcję zdobienia ubioru, przy czym tarczki większych rozmiarów, znane nam ze Słupów, mogły także służyć za ozdobę uprzęży końskiej, co w każdym razie nie wyklucza również możliwości takiego użytku tarczek małych.

VI. O z d o b y

1. Bransolety

Na terenie Wielkopolski w skarbach występuje liczna grupa bransolet brązowych i żelaznych o kształtach owalnych czy nerkowatych, zdobionych grupami pionowych żeberk. Typ pustych brązowych bransolet nerkowatych zdobionych pionowymi żeberkami oraz krzyżującymi się żłobkami, pomiędzy którymi znajdują się kółka z zaznaczonym środkiem, reprezentują okazy z Kiszewa, pow. obornicki (ryc. 25,1, 2), Trzciela, pow. międzyrzecki (ryc. 93), Zwierzyńca, pow. śremski (ryc. 67, 1, 2), oraz miejscowości nieznannej w Wielkopolsce. Bransolety te mogą typologicznie wywodzić się z taśmowatych bransolet nerkowatych typu pomorskiego z V okr. ep. brąz.⁸⁵ Na pochodzenie bransolet wielkopolskich od podobnych okazów, występujących w V okr. ep. brąz., mogłyby wskazywać zbliżone analogie z Niemiec⁸⁶, posiadające kształty

nerkowate, ostro wymodelowane żeberka i nieznacznie odmienny ornament. Nasze bransolety posiadają jednak typowy ornament łużycki, występujący np. na naszyjnikach pustych, wykonanych z cienkiej blachy i datowanych na wczesny okres żelazny⁸⁷. Bransolety z Kiszewa, Trzciela, Zwierzyńca oraz miejscowości nieznannej w Wielkopolsce stanowią lokalną grupę tego rodzaju nerkowatych bransolet, występującą w Wielkopolsce w okresie Hallstatt C⁸⁸, na co wskazują elementy ornamentacyjne i datowanie skarbow z Zwierzyńca i z miejscowości nieznannej w Wielkopolsce na ten właśnie okres.

Ten sam ornament pionowych żeberk spotykamy na brązowych bransoletach z Chrzypiska, pow. międzychodzki (ryc. 11,2—4), Jabłonowa, pow. czarnkowski (ryc. 18,1, 2), Szczepankowa, pow. szamotulski (ryc. 92), i z miejscowości nieznannej w Wielkopolsce. Bransolety te jednak są pełne, owalno-nerkowate, a mocno zaznaczone żeberka stanowią jedyny ornament. Wyjątkiem jest tylko jedna bransoleta z Jabłonowa, która dodatkowo posiada ukośne żłobki (ryc. 18,2). Do tego samego typu należą żelazne bransolety ze Szczonowa, pow. jarociński (ryc. 59,5—15). Analogie do omawianych bransolet z terenu Wielkopolski, Pomorza i Śląska podają J. Kostrzewski⁸⁹ oraz A. Witkowska⁹⁰. Bransolety brązowe tego typu trzeba datować na okres Hallstatt C⁹¹, natomiast żelazne na okres Hallstatt D⁹². Na fakt takiego podziału chronologicznego wpływa przede wszystkim datowanie poszczególnych skarbow, w których występują omawiane bransolety, oraz brak występowania bransolet brązowych i żelaznych wspólnie. J. Kostrzewski wyróżnia na terenie Wielkopolski w młodszej fazie wczesnego okresu żelaznego dwa ośrodki produkcji metalurgicznej. Jeden na Kujawach, który rozwinął wytwórczość ozdób brązowych, i drugi nad środkową Wartą, produkujący ozdoby i narzędzia z żelaza⁹³. Na tego rodzaju wyróżnienie ośrodków wpłynęły wyraźne skupienia różnych typów zabytków, o których będzie mowa dalej, m. in. bransolet żelaznych takich, jak występujące w skarbie ze Szczonowa. Bransolety te wykazują wybitne skupienie nad środkową Wartą, na co zwróciła już uwagę A. Witkowska⁹⁴, przy czym dominują powiaty:

⁸² J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 173; A. Götze, *Der Schlossberg bei Burg im Spreewald*, „Prähistorische Zeitschrift”, t. 4: 1912, s. 325.

⁸³ J. Kostrzewski, *Przyczynki do poznania kultury grobów skrzynkowych wczesnej epoki żelaznej*, „Przegl. archeol.”, t. 1: 1921, s. 129 przyp. 22.

⁸⁴ Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte...*, s. 77 n. tabl. 20.

⁸⁵ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 86, ryc. 299.

⁸⁶ E. Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Hortfunde der Sudzone des nordischen Kreises (Periode V)*, Mainz 1956, t. 1, s. 192, t. 2, tabl. 44.

⁸⁷ J. Kostrzewski, op. cit., s. 113, ryc. 391, s. 114.

⁸⁸ Tamże, s. 110, ryc. 381.

⁸⁹ Tamże, s. 276 przyp. 436.

⁹⁰ A. Witkowska, *Halsztacki skarb żelazny z Szczonowa w pow. jarocińskim*, „Przegl. archeol.”, t. 9: 1950, s. 75.

⁹¹ J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 23, tabl. I na s. 24.

⁹² Tamże, s. 40.

⁹³ Tamże, s. 35.

⁹⁴ Witkowska, op. cit., s. 74, ryc. 3.

kościński, średzki i jarociński, gdy natomiast w północnej i południowej Wielkopolsce znaleziono dużo mniejszą ich ilość. Brak też wyrażonych skupień takich okazów na Pomorzu i Śląsku. Z ośrodka warciańskiego w okresie Hallstatt D będą więc pochodziły bransolety żelazne ze Szczenowa. Analogiczne bransolety brązowe, takie jak z Chrzypka, datowane na Hallstatt C, nie pochodzą zapewne z powyższego ośrodka, gdyż są wcześniejsze, i częściej występują w północno-zachodniej Wielkopolsce niż na terenach, skąd pochodzą analogie żelazne.

Typami pośrednimi między bransoletami pułstymi o kształtach nerkowatych, a więc takimi, jakie znamy ze Zwierzyńca, a bransoletami pełnymi znanymi z Chrzypka są bransolety z 2 miejscowości nieznanymi w Wielkopolsce oraz wspomniana już bransoleta z Jabłonowa. Okazy te, wykonane z pręta brązowego, posiadają kształty bransolet z Chrzypka, a ornamentykę bransolet zwierzynieckich, z pominięciem jedynie kółek z zaznaczonym środkiem⁹⁵. Bransolety te, jako typy mieszane bransolet występujących w okresie Hallstatt C, trzeba datować na ten sam okres, uważając je, tak jak wszystkie dotychczas wymienione bransolety, za wytwory miejscowe kultury łuzyckiej. Jedną z tych bransolet, z miejscowości nieznaną w Wielkopolsce, posiada nawet końce guziczkowate zgrubiałe (ryc. 99)⁹⁶, a więc cechę występującą często na bransoletach, naszyjnikach i nagolennikach w okresie Hallstatt D. Bransoleta ta powstała prawdopodobnie pod koniec okresu Hallstatt C lub też na przelomie obu podokresów, co jednakże nie zmienia faktu zaliczenia jej do bransolet typu mieszanego.

Z ornamentem grup pionowych nacięć, mogących dawać wrażenie bardzo drobnych żeberka, spotykamy się na bransoletach w skarbach z Chobienic, pow. wolsztynski (ryc. 8,1—23), dalej Łuszkowa, pow. kościński (ryc. 33,1—23), Mrowina, pow. poznański (ryc. 34,4), i Rzegnowa, pow. gnieźnieński (ryc. 47,1—7). Bransolety te są dużo cieńsze od bransolet z Chrzypka. Poza tym okazy z Chobienic i Łuszkowa są wykonane z prętów brązowych o przekrojach wielobocznych, a bransolety z Rzegnowa o przekrojach zbliżonych do płasko-soczewkowatych. Jedynie bransoleta z Mrowina jest w środku pusta i posiada nacięcia ustawione do siebie pod kątem oraz pionowo. Bransolety z Łuszkowa i Rzegnowa są zdobione grupami nacięć na całym swym obwodzie, gdy natomiast okazy z Chobienic i Mrowina tylko

na końcach. Okazy z Chobienic posiadają jeszcze dodatkowe guziczkowate zgrubienia końców, dużo słabiej widoczne na bransoletach z Łuszkowa. Ornament pionowych nacięć, tworzących nikiel żeberka, jest charakterystyczny dla okresu halszackiego. Najbardziej zbliżone do siebie są bransolety z Chobienic i Łuszkowa, które jako ostatnie ogniwo typologiczne całego szeregu wymienionych bransolet trzeba datować na okres Hallstatt D⁹⁷.

W skarbie z Chobienic niektóre bransolety są niezdobione (ryc. 9,6,7). Ze względu jednak na budowę identyczną z bransoletami zdobionymi trzeba je zaliczyć do tego samego okresu. Na bransoletach z Rzegnowa grupy nacięć są węższe, a wypukłości przedzielające je bardziej wyraźne niż na bransoletach np. z Łuszkowa. Analogie do bransolet z Rzegnowa znamy ze Śląska⁹⁸. Okazy te stanowią ogniwo rozwojowe wcześniejsze od bransolet z Łuszkowa i dlatego pochodzą z okresu Hallstatt C. Bransoleta z Mrowina pomimo podobnej ornamentyki, co poprzednie bransolety, stanowi odmienny typ, pochodzący z okresu Hallstatt D. Bransolety z Chobienic, Łuszkowa i Rzegnowa należy uznać za wytwory łuzycckie, natomiast bransoletę z Mrowina za produkt kultury pomorskiej.

Bransolety z Dzierżazna Małego, pow. trzcianiecki, posiadają przekrój 4-kątny i okrągłe kształty (ryc. 13,1—4). Tylko jedna bransoleta z tego skarbu posiada na końcach zdobienia w postaci grup pionowych nacięć, poprzedzielanych wąskimi, wypukłymi płaszczyznami (ryc. 13,1). Ornament ten na końcach jest bardzo krótki. Wykazuje on podobieństwo do ornamentu spotykanego na halszackich bransoletach, podobnych do znalezionych w Chobienicach. Bransoletę tę trzeba zaliczyć do wczesnego okresu żelaza, tym bardziej że inna analogia z Linii w pow. pyrzyckim na Pomorzu⁹⁹ jest podobnie datowana. Bransoletę zdobioną, jak i analogiczne co do kształtu, jednakże niezdobione bransolety ze skarbu z Dzierżazna Małego datowałbym na okres Hallstatt C, gdyż nie odzwierciedlają one ściśle form typowych dla podokresu D. Reszta bransolet z tego skarbu nie jest mi znana. Do form bransolet z Dzierżazna Małego nawiązują bransolety z Bojanowa Starego, pow. kościński, które oprócz analogicznej budowy posiadają też końce zdobione nacięciami (ryc. 4,5,6). Bransolety te jednakże są mniejsze i mają nieznacznie odmiennie ukształtowane nacięcia. Datuję je na okres Hallstatt C.

Ornament pionowych żłobków o kształtach soczewkowatych występuje na bransolecie z Wacławowa, pow. turecki (ryc. 62,1). Bransoleta

⁹⁵ Brak kółek w ornamentyce na wymienionych bransoletach, być może, nie dotyczy 5 okazów ze skarbu z miejscowości nieznaną w Wielkopolsce, choć i tutaj nie mamy całkowitej pewności, że rzeczywiście te kółka występują, gdyż bransolety nie są mi znane bezpośrednio.

⁹⁶ Analogiczna bransoleta pochodzi z Górzewic, pow. szamotulski; Pieczyński, *op. cit.*, s. 137, ryc. 49, 13.

⁹⁷ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 157.

⁹⁸ H. Seger, *Schlesische Hortfunde aus der Bronze- und frühen Eisenzeit*. „Altschlesien”, t. 6: 1936, ryc. 95 na s. 163 i ryc. 99 na s. 164.

⁹⁹ Kossinna, *op. cit.*, s. 106, ryc. 21.

ta zdobiona nacięciami ma zbliżone analogie z terenów Wielkopolski¹⁰⁰ i Śląska¹⁰¹, datowane na V okr. ep. brąz. Analogie te posiadają jednak nacięcia dużo szersze i głębsze, natomiast bransoleta z Wacławowa w porównaniu z analogiami ma nacięcia jak gdyby w zaniku. Dlatego nasza bransoleta może pochodzić już z wczesnego okresu żelaznego, a nawet z jego podokresu D, tym bardziej że analogie nie są ścisłe, a cały skarb, w którym ją znaleziono, przypada chronologicznie na okres Hallstatt D.

Druga bransoleta ze skarbu z Wacławowa zdobiona jest pionowymi, wąskimi żeberkami (ryc. 62,2). Do okazji tego nie znam analogii, jednakże ornament na niej występujący jest typowy dla cienkich naszyjników z wczesnej epoki żelaznej¹⁰². Bransoletę tę trzeba datować na okres Hallstatt D. Obie bransolety z Wacławowa są wytworami łużyckimi.

Do prototypów bransolet, z których rozwinęły się prawdopodobnie bransolety puste, jak np. z Kiszewa, pow. obornicki, należy taśmowata bransoleta nerkowata z Kaliszank, pow. wągrowiecki (ryc. 24,12), do której analogie znamy z Pomorza¹⁰³. Poza Pomorzem ten typ bransolet licznie występuje w Niemczech północnych i środkowych, i to w różnych odmianach¹⁰⁴. Tego rodzaju okazy datowane są na V okr. ep. brąz.¹⁰⁵ Naszą bransoletę można uznać za import z Pomorza Gdańskiego¹⁰⁶.

W skarbie z Kaliszank znalazły się bransolety taśmowate imitujące bransolety spiralne (ryc. 24,1,2,5—8,11). Typologicznie wywodzą się one z bransolet spiralnych, wykonanych z podwójnego drutu, występujących w V okr. ep. brąz. Bransolety analogiczne do okazów z Kaliszank występują na Pomorzu między Odrą a Wisłą i datowane są na V okr. ep. brąz.¹⁰⁷ Bransolety te występują przede wszystkim na Pomorzu, dlatego też na terenach Wielkopolski uznać je trzeba za importy stamtąd.

W skarbach występuje też pewna ilość brązowych bransolet niezdobionych, otwartych.

¹⁰⁰ F. Pfützenreiter, *Die vor- u. frühgeschichtliche Besiedlung des Kreises Fraustadt*, 2. Sonderheft der Grenzmarkischen Heimatblätter, Jahrgang 1933, Schneidemühl, tabl. 11 ryc. 1.

¹⁰¹ Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 103, cz. 2, tabl. XCVIII 11.

¹⁰² J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 280 przyp. 465, 466.

¹⁰³ A. Lissauer, *Alterthümer der Bronzezeit in der Provinz Westpreussen und den angrenzenden Gebieten*, Gdańsk 1891, tabl. VI nr 4, 6, 7; por. W. La Baume, *Urgeschichte der Ostgermanen*, Gdańsk 1934, ryc. 11 g, i—1, 17, oraz E. Sprockhoff, *op. cit.*, t. 2, tabl. 42 nr 9.

¹⁰⁴ Sprockhoff, *op. cit.*, t. 2, tabl. 42 i 43.

¹⁰⁵ Tamże, t. 1, s. 191 n.

¹⁰⁶ Kossinna, *Die illyrische*, s. 97—102; E. Sprockhoff, *Formenkreise der jüngeren Bronzezeit in Norddeutschland*, [w:] *Schumacher Festschrift*, Mainz 1930, s. 126, ryc. 4a na s. 127.

¹⁰⁷ Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Formenkreise*, s. 15, 17, 21, ryc. 27, 29, por. Szafranski, *op. cit.*, s. 61 n.

Bransolety takie znamy ze Środy (ryc. 60,2—4). Analogie do nich posiadamy z Uścikowca, pow. obornicki¹⁰⁸, datowaną na V okr. ep. brąz.¹⁰⁹ Bransolety te występują więc, począwszy od V okr. ep. brąz., aż do końca okresu halsztackiego, na co wskazuje skarb ze Środy, datowany na okres Hallstatt D. Zjawisko długiego czasu trwania tych bransolet jest analogiczne do czasu występowania np. brązowych otwartych pierścieni, o których mowa będzie dalej, posiadających formę zbliżoną do naszych bransolet ze Środy, jednakże ze względu na większy kształt zaliczonych do grupy ozdób zwanych naramiennikami¹¹⁰, jak np. jeden egzemplarz ze Słupów, pow. aleksandrowski. Naramienniki te bowiem występują już nawet od IV okr. ep. brąz., trwając dalej we wczesnej epoce żelaznej. Bransolety ze Środy pochodziłyby zatem, na podstawie analogii, z końca epoki brązowej jako wytwory lokalne kultury łużyckiej.

Otwarte, brązowe bransolety, jednakże dużo masywniejsze i staranniej odlane niż okazy ze Środy, występują w skarbie z jeziora Gopła, pow. mogileński (ryc. 20,5,6). Bransolety te stanowią odmianę typu otwartych, gładkich, okrągłych bransolet, występujących pod koniec epoki brązowej i we wczesnym okresie żelaznym, i jako takie przypadają już na okres Hallstatt D.

Bransolety niezdobione, otwarte, o daszkowatym przekroju, występujące w Kaliszankach, pow. wągrowiecki (ryc. 24,19,20), posiadają analogie z terenów Małopolski, pozwalające datować je na V okr. ep. brąz.¹¹¹

Inne bransolety otwarte, o końcach zachodzących na siebie, wykonane z prętów okrągłych w przekroju, pochodzą też z Kaliszank (ryc. 24, 16,21). Jedna z nich posiada przekrój pręta soczewkowaty, a na końcach zbliżony nawet do prostokątnego. Taki przekrój pręta naszego okazu powstał jedynie na skutek starć, gdyż pierwotnie bransoleta miała przekrój okrągły. W. Szafranski zalicza obie bransolety z Kaliszank do typu litych bransolet z końcami założonymi daleko na siebie¹¹². Na podstawie analogii z Małopolski¹¹³ datuje je na okres Hallstatt C, uznając za wytwory małopolskiej grupy kultury łużyckiej¹¹⁴. Na jedną rzecz trzeba tu zwrócić uwagę: lite bransolety małopolskie są dużo masywniejsze i dlatego nie stanowią ścisłych analogii do naszych bransolet. Okazom z Kaliszank odpowiadać może pod względem wielkości jedynie bransoleta z Mar-

¹⁰⁸ Szafranski, *op. cit.*, s. 216, ryc. 405.

¹⁰⁹ Tamże, s. 63, 152.

¹¹⁰ Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 100, cz. 2, tabl. CVI 15—17, por. Szafranski, *op. cit.*, s. 66, ryc. 160.

¹¹¹ Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 104, 154, cz. 2, tabl. LXXXVII 13, 14.

¹¹² Szafranski, *op. cit.*, s. 59.

¹¹³ Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 101 n.

¹¹⁴ Szafranski, *op. cit.*, s. 148.

cinowic, pow. nowosądecki¹¹⁵. Lite bransolety omawianego typu są datowane przez Z. Durczewskiego na okres halszacki, a analogiczna bransoleta z Marcinkowic na okres Hallstatt C¹¹⁶. Dwie bransolety z Kaliszank można datować na okres Hallstatt C, jak to uczynił W. Szafranski, jednakże pochodzenie naszych bransolet z terenu Małopolski jest według mnie wątpliwe. Lite masywne bransolety małopolskie stanowią w pewnym sensie odrębną grupę bransolet, nawiązującą, jak to stwierdził Z. Durczewski¹¹⁷, do litych nagolenników typu sądeckiego, czego nie można powiedzieć o bransoletach z Kaliszank. Dlatego też, pomimo pewnych zbieżności pozwalających jedynie datować nasze okazy z Kaliszank na podstawie analogii z Marcinkowic na okres halszacki, nie widzę podstawy do uznania ich za wytwory małopolskie, a odwrotnie, byłbym skłonny uznać je za produkty lokalne z obszaru Wielkopolski.

W skarbie z Kaliszank występuje otwarta, okrągła bransoleta o przekroju płasko-wypukłym (ryc. 24,15), która posiada analogię nie tylko w Wielkopolsce¹¹⁸, ale i na terenach Polski południowej¹¹⁹. Analogie te pozwalają datować powyższą bransoletę na V okr. ep. brąz.

W skarbie ze Słupów, pow. aleksandrowski, występuje bransoleta posiadająca przekrój pręta również płasko-wypukły, jednakże jest ona zdobiona, a końce jej zachodzą na siebie (ryc. 51,10). W. Szafranski, m. in. na podstawie ornamentyki, słusznie datuje ją na V okr. ep. brąz., uważając za wytwór grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej¹²⁰.

Ze Słupów pochodzi jeszcze spiralna bransoleta wykonana z taśmy o przekroju zbliżonym do półsoczewkowego (ryc. 51,4). Podobne okazy poza Wielkopolską¹²¹ występują również na południu Polski¹²². Na podstawie analogii można ją datować na V okr. ep. brąz. jako produkt lokalny kultury łużyckiej. Przekrój taśmy półsoczewkowy, chociaż mniejszy niż wspomniana bransoleta ze Słupów, posiadają także dwa fragmenty bransolet znalezione również w Słupach (ryc. 51,1, 5). Być może i powyższe fragmenty stanowiły dawniej bransolety spiralne. Dlatego też należałoby je datować na V okr. ep. brąz.

W skarbie z Kaliszank występuje fragment spirali o kilku zwojach z zagiętym jednym końcem, stanowiącym zapewne część odłamane go uszka (ryc. 24,18). Koniec jest zdobiony

nacięciami. Spirala ta, jak zauważył W. Szafranski¹²³, nawiązywałaby do bransolet spiralnych z podwójnego drutu, o uszku zdobionym właśnie nacięciami, które występują na Pomorzu Gdańskim¹²⁴. Należy zatem, jak to uczynił W. Szafranski w cytowanej pracy, uznać naszą bransoletę za import z obszaru dolnej Wisły, pochodzący z V okr. ep. brąz.

Niezdobiona, lita bransoleta spiralna z półtora zwoju pręta o końcach zwężonych pochodzi z miejscowości nieznannej, pow. bydgoski (ryc. 95). Analogiczna bransoleta występuje w skarbie z Jasiennej, pow. nowosądecki¹²⁵, datowanym na koniec okresu halszackiego. Ten typ bransolet zresztą częściej występuje na terenie Polski południowej i jest uznany w literaturze za produkt miejscowy małopolski, tym bardziej że istnieje duży związek typologiczny między tymi bransoletami a litymi nagolennikami typu sądeckiego, pochodzącymi z okresu Hallstatt D¹²⁶. Dlatego też naszą bransoletę musimy datować na okres Hallstatt D, uważając ją za import z obszaru Małopolski.

Z niezdobionymi bransoletami spotykamy się jeszcze w skarbie z Poznania-Rataj (ryc. 41,2) i Brenna, pow. wschowski (ryc. 71). Bransolety te zbliżone są do bransolet mankietowych z wczesnego okresu epoki brązowej, które znów powstały jako lane naśladownictwo spiralnych bransolet zwijanych z drutu. Bransoleta z Brenna zdobiona jest jakby poprzecznymi żeberkami zarówno po stronie zewnętrznej, jak i wewnętrznej, a na bransolecie z Poznania-Rataj żeberka wewnętrzne zanikły, a zewnętrzne stały się bardziej ostre. Bransoleta z Poznania-Rataj stanowi odmianę tego typu bransolet późniejszą niż bransoleta z Brenna. Bransolety te należą do form miejscowych w Wielkopolsce i można je datować na okres Hallstatt C¹²⁷.

Dwie inne bransolety z Poznania-Rataj (ryc. 41,3) stanowią bardzo rzadką formę, do której nie znalazłem analogii. Są one niezdobione, otwarte, o przekroju trójgraniastym. J. Kostrzewski ten typ bransolet datuje na okres Hallstatt C¹²⁸.

Z bransoletami spiralnymi, wykonanymi z taśmy brązowej, spotykamy się w Bojanowie Starym, pow. kościański, Czersku Polskim, pow. bydgoski, Kołudzie Małej, pow. inowrocławski, Łuszkowie, pow. kościański, Przedmieściu, pow. wolsztyński, i Żurawi, pow. szubiński, oraz w 3 miejscowościach nieznanymi w Wielkopolsce. Bransolety z Kołudy Małej (ryc. 29,8,10) oraz z 2 miejscowości nieznanymi w Wielkopolsce (ryc. 103 i 98) posiadają na zwojach wypukłe żeberka, po bokach których.

¹¹⁵ J. Żurowski, *Skarby halszackiego okresu z doliny Dunajca*, „Prace i materiały antrop.-archeol. i etnogr.”, t. 4: 1927, s. 36, tabl. VIII ryc. 4.

¹¹⁶ Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 102.

¹¹⁷ Tamże, s. 102.

¹¹⁸ Szafranski, *op. cit.*, s. 206, ryc. 375.

¹¹⁹ Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 103.

¹²⁰ Szafranski, *op. cit.*, s. 60 i 151.

¹²¹ Tamże, s. 162, ryc. 22, oraz s. 216, ryc. 406.

¹²² Durczewski, *op. cit.*, s. 102.

¹²³ Szafranski, *op. cit.*, s. 61.

¹²⁴ Sprockhoff, *Formenkreise*, s. 127, ryc. 4c.

¹²⁵ Żurowski, *op. cit.*, s. 37, tabl. VIII ryc. 2.

¹²⁶ Tamże, s. 55 n.; por. Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 102.

¹²⁷ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 139.

¹²⁸ Tamże, l. c.

lub też na nich, znajdują się rzędy nacięć lub linii kropkowanych. Na końcach bransolet z Kołudy Małej umieszczone są pasma pionowych nacięć, między którymi występują krzyżujące się linie. Analogie do nich znane są z Dolnego Śląska¹²⁹. Bransolety te jako wyroby kultury łużyckiej datowane są na okres Hallstatt D¹³⁰.

Z Przedmieścia pochodzą bransolety zdobione parami przeciwstawnych sobie łuków z ukośnych drobnych nacięć, poprzedzielanych grupami linii pionowych (ryc. 42,4). Pomiędzy parami łuków znajdują się małe wklęsłości. Analogie do nich posiadamy m. in. z grupy chełmińskiej kultury łużyckiej¹³¹. Bransolety te pochodzą z okresu Hallstatt D¹³².

Z okazów z Bojanowa Starego jedna cała bransoleta (ryc. 5,30) obok zdobień w postaci linii kropkowanych, podobnie jak 2 fragmenty innych bransolet z tego skarbu (ryc. 5,32,33), posiada końce skośnie żłobkowane. Wspomniane 2 fragmenty zdobione są jeszcze grupami pionowych nacięć oraz w jednym wypadku krzyżującymi się liniami (ryc. 5,33). Budowa tych okazów jest analogiczna do bransolet występujących w IV i V okr. ep. brąz.¹³³ L. Łuka uważa zatem, że nasze bransolety pochodzą z V okr. ep. brąz.¹³⁴ Cała zachowana bransoleta z Bojanowa Starego posiada końce spiralnie żłobkowane, co jest cechą występującą w V okr. ep. brąz.¹³⁵ Jednakże nie należy zapominać, że z końcami spiralnie żłobkowymi spotykamy się w bransoletach spiralnych, datowanych na okres Hallstatt D¹³⁶. Również ornament linii kropkowanych spotyka się na takich samych bransoletach, występujących w tym okresie. Byłbym zatem skłonny przyjmować datowanie bransolet z Bojanowa Starego nie na V okr. ep. brąz., lecz na okres wczesnej epoki żelaznej, być może, nawet na okres Hallstatt D, tym bardziej że wszystkie spiralne, taśmowate bransolety brązowe zostały znalezione na terenie Wielkopolski w skarbach datowanych na okres Hallstatt D.

Bransolety spiralne z Kołudy Małej (ryc. 29,2—4, 9, 12) oraz fragment bransolety z miej-

¹²⁹ H. Seger, *Drei neue schlesische Bronzefunde*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, Wrocław 1928, s. 7, ryc. 5—7.

¹³⁰ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 154, ryc. 450.

¹³¹ J. Kostrzewski, *Kultura łużycka*, s. 226, 229, ryc. 197, 1, por. tenże, *Ze studiów*, s. 60.

¹³² J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 157.

¹³³ G. Kossinna, *Die goldenen „Eidringe“ und die jüngere Bronzezeit in Ostdeutschland*, „Mannus”, t. 8: 1917, s. 51 n.

¹³⁴ L. Łuka, *Skarb brązowy z wczesnej epoki żelaznej ze Starego Bojanowa w pow. kościańskim*, „Przeł. archeol.”, t. 7: 1946—1947, s. 303.

¹³⁵ Sprockhoff, *Jungbronzezeitlicher Hortfund*, t. 2, tabl. 35, 1 oraz 36, 3.

¹³⁶ O. Kunkel, *Ein spätbronzezeitlicher Hortfund von Karkow*, Kr. Satzig, „Monatsblätter”, 1942, ryc. na s. 25.

sowości nieznannej w Wielkopolsce (ryc. 97) nawiązują pod względem ornamentyki do bransolet z Bojanowa Starego, gdyż posiadają linie kropkowane, przedzielone na niektórych okazach grupami nacięć pionowych. Ornament ten w każdym razie jest prostszy niż na bransoletach z Bojanowa Starego, które posiadają te same motywy ornamentacyjne, co okazy z Kołudy Małej, mają je jednak w formie bardziej urozmaiconej. Odnosi się to szczególnie do dwóch fragmentów bransolet z Bojanowa Starego. Ponieważ bransolety z Kołudy Małej stanowią ten sam typ, co dwa fragmenty bransolet z Bojanowa Starego, zaliczyłbym je również do wczesnego okresu żelaza, i to do jego podokresu młodszego.

Inna bransoleta brązowa z Bojanowa Starego (ryc. 5,31), zupełnie niezdobiona, składająca się z kilku zwojów spiralnej blachy, należy do typów bransolet występujących w V okr. ep. brąz.¹³⁷

Bransolety spiralne z Łuszkowa posiadają na krawędziach taśm nikiel ślady startego ornamentu w postaci pionowych i ukośnych nacięć (ryc. 33,24,25). Bransolety te nawiązują również do form z V okr. ep. brąz., jednakże i tutaj nie mamy całkowitej pewności, czy bransolety z Łuszkowa nie pochodzą już z wczesnej epoki żelaza¹³⁸.

Bransolety z Żurawi posiadają o wiele więcej zwojów niż dotychczas omówione (ryc. 68,3,4). Analogii do nich nie znam, jednakże występujący na jednej z nich ornament pionowych żłobków (ryc. 68,4), między którymi znajdują się ukośne nacięcia w postaci wsuwanych w siebie kątów, charakterystyczny dla wczesnego okresu żelaznego¹³⁹, wskazuje, że nasza bransoleta też z tego okresu pochodzi. Druga bransoleta z Żurawi (ryc. 68,3) posiada zdobienia w postaci drobnych wypukłości, do których zbliżoną analogię mogłaby stanowić ornamentyka linii kropkowanych na omawianych bransoletach z Bojanowa Starego, datowanych przeze mnie na okres halsztacki. Bransoletę tę datujemy na okres halsztacki, pomimo że swoją dużą ilością zwojów przypomina podobne okazy, występujące pod koniec epoki brązowej.

Bransolety z Czerska Polskiego nie są mi bliżej znane i prawdopodobnie trzeba je umieścić w czasie od najmłodszej epoki brązowej do wczesnego okresu żelaznego włącznie.

Bransolety spiralne, również wykonane z taśmy brązowej, jednak o mniejszej ilości zwojów, mianowicie 1,5—2,5 zwoju, znane są z Orchowa, pow. mogileński (ryc. 36,3,4), Popowa, pow. szamotulski (ryc. 40,1), Stanomina, pow. inowrocławski (ryc. 56,1—4, i 57,1—8), i miejscowości nieznannej w pow. bydgoskim (ryc. 96). Wykonane są one z taśmy łukowato

¹³⁷ Sprockhoff, op. cit., tabl. 36, 5.

¹³⁸ J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 38, 60, nr 23.

¹³⁹ Kossinna, *Die illyrische*, s. 110.

zagiętej, o końcach zwężonych. Wyjątek stanowi tylko bransoleta z miejscowości nieznanej, wykonana ze sztabki o przekroju w przybliżeniu czworokątnym. Wszystkie te bransolety, oprócz niezdobionego okazu z Popowa, nawiązującego do nich tylko swoją budową, zdobione są grupami linii pionowych, pomiędzy którymi znajdują się pary przeciwstawnych łuków zakreskowanych ukośnie oraz kółka z zaznaczonym środkiem. Bransolety te wyprodukowane w kujawskim ośrodku odlewniczym¹⁴⁰ datowane są na okres Hallstatt D¹⁴¹. Analogie do nich z terenów polskich i obcych podaje J. Kostrzewski¹⁴².

Bransoleta żelazna z guziczkowatymi zakończeniami zachodzącymi na siebie znaleziona została w Poznaniu-Szelągu (ryc. 87). Typ okrągłych bransolet brązowych, a czasem żelaznych, o końcach guziczkowatych, nierzadko zdobionych, występuje często na terenie Wielkopolski już w okresie Hallstatt C¹⁴³. Analogie żelazne zbliżone do bransolety z Poznania-Szeląga, o końcach nie zachodzących na siebie, znane są z samej Wielkopolski¹⁴⁴. Nie należy jednak zapominać, że takie ukształtowanie końców naszej bransolety może być zjawiskiem wtórnym, powstałym na skutek zgięcia okazu, na co mógłby wskazywać jej owalny kształt. Bransoleta ta jest więc lokalnym produktem kultury łużyckiej, pochodzącym z okresu Hallstatt C.

W skarbie z Osieka, pow. ostrowski, występuje fragment zdobionego brązowego złomu o przekroju płasko-soczewkowatym, który stanowi zapewne część bransolety (ryc. 37,8). Ornament tego fragmentu ma cechy zdobnictwa występującego na ozdobach pod koniec epoki brązowej i dlatego, jak zauważył W. Szafrąński, można go datować na V okr. ep. brąz.¹⁴⁵ Inne dwa złożone razem fragmenty brązowego złomu z tego samego skarbu posiadają też ślady ornamentu w postaci nacięć (ryc. 37,11), jednakże są tak mocno nadtopione, że trudno stwierdzić, czy należały do tego samego typu bransolet, pochodzących z V okr. ep. brąz., co poprzedni fragment.

Bransolety brązowe ze skarbu z Międzychodu nie są mi niestety bliżej znane.

2. Naramienniki

Naramiennik brązowy zamknięty, o okrągłym przekroju pręta występuje w skarbie

z Poznania-Rataj (ryc. 41,4). Analogie do niego mamy ze skarbu z Sokoliny, pow. pińczowski, datowanego na V okr. ep. brąz.¹⁴⁶ E. Sprockhoff¹⁴⁷ tego rodzaju masywne naramienniki umieszcza na wschód od Łaby w dorzeczu Odry, datując je na koniec V okr. ep. brąz. i początek okresu Hallstatt C. Naramienniki tego rodzaju występują dalej w okresie Hallstatt D w południowych i zachodnich Niemczech oraz w Alzacji i Lotaryngii¹⁴⁸. Nasz naramiennik jest być może importem z terenów nadodrzańskich i datować go można prawdopodobnie na sam początek okresu Hallstatt C.

Inny naramiennik, podobny, lecz otwarty, z końcami stykającymi się, znamy ze Słupów, pow. aleksandrowski (ryc. 51,17). Analogie posiadamy z Wielkopolski¹⁴⁹, inne, przybliżone, ze Śląska ze skarbu z okolic Raciborza, datowanego na IV okr. ep. brąz.¹⁵⁰ Podobną analogię mamy ze skarbu z Sokoliny, pow. pińczowski¹⁵¹. Naramienniki te trwają więc, począwszy od IV okr. ep. brąz., aż do początków wczesnej epoki żelaza, jak na to wskazuje skarby ze Słupów. Nasz naramiennik można datować na IV okr. ep. brąz.¹⁵²

W skarbie ze Słupów znalazły się jeszcze 4 okrągłe, puste naramienniki ze stykającymi się końcami (ryc. 51,13—16). Podobne okazy, datowane na okres Hallstatt C, znamy z Pojezierza Mazurskiego¹⁵³. Puste naramienniki uważane są za typowe dla Pomorza¹⁵⁴. Okazy ze Słupów należy zatem uznać za importy z terenów Pomorza, występujące w okresie Hallstatt C. W. Szafrąński jeszcze bardziej precyzuje pochodzenie tych naramienników, uważając, że dotarły one na teren Kujaw z okolic Gdańska¹⁵⁵. Tego rodzaju naramienniki są analogiczne do nagolenników pustych ze stykającymi się końcami, występujących w grupie kujawsko-chełmińskiej w V okr. ep. brąz., a trwających dalej we wczesnej epoce żelaznej¹⁵⁶. J. Kostrzewski uważa je za nagolenniki, ponieważ mogły być noszone jedynie szczeliną ku dołowi.

¹⁴⁶ Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 100, 134, cz. 2, s. 48, tabl. CVI 14. Por. analogię z terenu Wielkopolski: Szafrąński, *op. cit.*, s. 215, ryc. 454.

¹⁴⁷ E. Sprockhoff, *Niedersächsische Depotfunde der jüngeren Bronzezeit*, Hildesheim und Leipzig 1932, s. 70.

¹⁴⁸ Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 100.

¹⁴⁹ Szafrąński, *op. cit.*, s. 178, ryc. 160.

¹⁵⁰ H. Seger, *Depotfunde aus der Bronze- und Hallstattzeit*, „Schlesiens Vorzeit”, N. F. t. 4: 1907, s. 21, ryc. 19.

¹⁵¹ Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 132, cz. II, s. 48, tabl. CVI 18.

¹⁵² Szafrąński, *op. cit.*, s. 66.

¹⁵³ W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens*, Królewiec 1929, ryc. 70a, s. 98.

¹⁵⁴ Sprockhoff, *Formenkreise*, s. 128, ryc. 5d; tenże, *Jungbronzezeitliche Formenkreise*, s. 18, 22, ryc. 31.

¹⁵⁵ Szafrąński, *op. cit.*, s. 63.

¹⁵⁶ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 121, ryc. 329; tenże, *Kultura łużycka*, s. 227.

¹⁴⁰ J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 37.

¹⁴¹ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 155 n.

¹⁴² J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 59, zestaw nr 2.

¹⁴³ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 110, 276 przyp. 444; wyd. III, s. 139.

¹⁴⁴ Pieczyński, *op. cit.*, s. 107, ryc. 6 nr 4, 5; *Album zabytków przedhistorycznych W. Ks. Pozn.*, z. 2, 1900, tabl. XXXIV ryc. 8.

¹⁴⁵ Szafrąński, *op. cit.*, s. 58.

Otwarte, taśmowate obręcze brązowe zdobione podłużnym żebrowaniem, uważane przez J. Kostrzewskiego za bransolety, są ostatnią formą rozwojową bransolet zdobionych podłużnym żebrowaniem¹⁵⁷. Okazy te jednak posiadają rozmiary dużo większe, tak że uznać je trzeba za naramienniki. Zabytki tego rodzaju występują w skarbach z Międzychodu oraz z miejscowości nieznaney w pow. jarocińskim (ryc. 69,1—3). Są one typową formą dolnośląską i dolnołużycką, powstałą w ośrodku produkcji metalurgicznej na terenie Dolnych Łużyc i Śląska¹⁵⁸. Naramienniki tego typu należy datować na okres Hallstatt D¹⁵⁹.

Naramienniki brązowe z Przedmieścia, pow. wolsztyński, mogące być też nagolennikami, stanowią otwarte okazy, wykonane ze sztaby o przekroju 6-bocznym, zdobione na końcach poprzecznymi rowkami (ryc. 42,3). Do okazów tych nie znalazłem analogii. Jednakże zacięcia występujące na końcach i w pewnej mierze znalezienie ich w skarbie z późnego okresu halsztackiego każą przepuszczać, że nasze naramienniki pochodzą z wczesnej epoki żelaza.

Z Goszczanowa, pow. turecki, pochodzi brązowy naramiennik (ryc. 15), zdobiony ornamentem, typowym dla wczesnego okresu żelaza, w postaci grup pionowych żeberk oraz kóelek z zaznaczonym środkiem, po bokach których występują pary ukośnych linii w środku zakreskowanych. Ornament ten często występuje na naszytnikach brązowych, datowanych na okres Hallstatt C¹⁶⁰. Naramiennik z Goszczanowa jako wytwór kultury łużyckiej datuję na okres Hallstatt C.

Z Łuszkowa, pow. kościański, pochodzą naramienniki skośnie żłobkowane z końcami okrągłymi w przekroju, zdobionymi grupami poprzecznych nacięć (ryc. 32,1,2,4). Analogie do naszych naramienników zdobionych poprzecznymi nacięciami na końcach znamy m. in. ze skarbu z Czech, rej. Brody (USRR)¹⁶¹, które są datowane na IV okr. ep. brąz., oraz ze skarbu z Sokoliny, pow. pińczowski¹⁶², pochodzącego z V okr. ep. brąz. Nasze naramienniki z Łuszkowa będą zatem pochodziły z końca epoki brązowej, najprawdopodobniej z V okr. ep. brąz., w odróżnieniu od analogicznych młodszych chronologicznie naramienników, cha-

rakteryzujących się bardziej gęstym żłobkowaniem¹⁶³. Naramienniki te są wytworami kultury łużyckiej. Nasze naramienniki pochodzą ze skarbu datowanego na przełom okresu Hallstatt D i wczesnego okresu lateńskiego. Jak widać, różnice chronologiczne poszczególnych zabytków z tego skarbu są dosyć duże.

3. Nagolenniki

W skarbach z Biskupina, pow. żniński, Szczonowa, pow. jarociński, i Środy spotykamy się z nagolennikami siodłowatymi. Nagolenniki z Biskupina (ryc. 2,3—7, 10, 11) i Szczonowa (ryc. 59, 3, 4) wykonane są z surowca żelaznego, w odróżnieniu od brązowych nagolenników ze Środy (ryc. 60,5,6). Okazy ze Środy są importem południowoniemieckim¹⁶⁴. Nagolenniki tego typu powstały na terenie krajów alpejskich. Analogie do nagolenników ze Środy mamy z Bawarii i Badonii¹⁶⁵. Okazy te występują na terenie Wielkopolski w okresie Hallstatt D¹⁶⁶. Żelazne nagolenniki z Biskupina i Szczonowa są naśladownictwami importowanych południowoniemieckich nagolenników i pochodzą z terenów wschodniej Wielkopolski, mianowicie z ośrodka produkcji kowalskiej znad środkowej Warty¹⁶⁷. Nasze okazy żelazne należy też datować na okres Hallstatt D.

Inny typ nagolenników znamy ze Stanomina, pow. inowrocławski (ryc. 56,5,8—17). Są to nagolenniki utworzone z 1,5—2 zwojów grubej sztaby brązowej. Zdobione są grupami pionowych żeberk, do których boków przylegają podstawami nacięcia w kształcie trójkątów w środku zakreskowanych. Te nagolenniki przyjęły nazwę typu stanomińskiego od dużego znaleziska właśnie w Stanominie. Pochodzą one z kujawskiego ośrodka wytwórczego produkującego głównie ozdoby brązowe¹⁶⁸, datowane przez J. Kostrzewskiego na okres Hallstatt D. Do typu nagolenników stanomińskich należą okazy z Lachmirowic, pow. inowrocławski (ryc. 31,1,2), i jeden okaz z Łuszkowa, pow. kościański, zdobiony obok grup pionowych nacięć zespołami ukośnych żłobków (ryc. 32,12). Dalsze okazy tego typu, posiadające po bokach grup pionowych nacięć ukośne linie ustawione w formie pionowego zygzaka, pochodzą z Bożejewic, pow. mogileński (ryc. 70), Fordonu, pow. bydgoski (ryc. 74), Kołudy Małej, pow. inowrocławski (ryc. 29,1,5—7), Mirosławic, pow. mogileński (ryc. 81), Strzelna, pow. mogi-

¹⁵⁷ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 139.

¹⁵⁸ J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 41; tenże, *Wytwórczość metalurgiczna w Polsce od neolitu do wczesnego okresu żelaznego*, „Przeł. archeol.”, t. 9: 1951—1953, s. 206.

¹⁵⁹ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 157.

¹⁶⁰ Seger, *op. cit.*, s. 38, ryc. 71, por. J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 113, ryc. 391.

¹⁶¹ K. Żurowski, *Zabytki brązowe z młodziej epoki brązu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza górnego Dniestru*, Poznań 1949, s. 194, tabl. LII ryc. 1, 2.

¹⁶² Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 101, 132—134, cz. 2, tabl. CV 1—3.

¹⁶³ Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Hortfunde*, t. 1, s. 201, ryc. 51, s. 202, t. 2, tabl. 48 ryc. 11, 15.

¹⁶⁴ J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 40.

¹⁶⁵ E. Tröltzsch, *Fund-Statistik der vorrömischen Metallzeit im Rheingebiete*, Stuttgart 1884, s. 24 n., ryc. 54.

¹⁶⁶ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 157, ryc. 452.

¹⁶⁷ J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 40.

¹⁶⁸ Tamże, s. 36.

leński (ryc. 89 i 90), i Tupadeł, pow. inowrocławski (ryc. 94). Jeden z nagolenników ze Strzelna stanowi tylko fragment w postaci sztabki (ryc. 90). Nieznaczne zmiany ornamentacyjne na tych ostatnich nagolennikach nie dają podstaw do zaliczenia ich do innego typu jak tylko do stanomińskiego. Nagolenniki z tych ostatnich miejscowości są więc też wytworami kujawskimi, pochodzącymi z okresu Hallstatt D. Analogie do naszych typów i zestawienie nagolenników w obszarów Polski i częściowo z terenów obcych podaje J. Kostrzewski¹⁶⁹. Nagolenniki te rozchodzą się z Kujaw, przenikając dalej do Wielkopolski, na Mazowsze i Podlasie, do Małopolski i na Śląsk, a nawet dalej ku południowemu zachodowi za środkową Łabę, a w kierunku północnym aż do Danii¹⁷⁰.

Z Bydgoszczy¹⁷¹, Popowa, pow. szamotulski (ryc. 40,3,4), i Łuszkowa, pow. kościański (ryc. 32,17), pochodzą nagolenniki utworzone z półtora zwoju grubej sztaby brązowej, o końcach zwężonych. Nagolenniki te są niezdobione, jedynie okaz z Łuszkowa posiada krótkie drobne nacięcia na końcach, zresztą dość mocno starte. Okaz ten miałby przybliżoną analogię w nagolenniku ze Świdnika II, pow. nowosądecki¹⁷², na którym jednakże pionowe nacięcia na końcach są dłuższe. Nagolenniki te należy zaliczyć do nagolenników typu sądeckiego¹⁷³, z reguły niezdobionych, występujących na południowych obszarach Polski. Nagolenniki te występują we wczesnym okresie żelaznym¹⁷⁴. Okazy z terenu Wielkopolski trzeba datować na okres Hallstatt D, uznając je za importy z terenu Małopolski. Bardzo prawdopodobna jest koncepcja Z. Durczewskiego i J. Kostrzewskiego, którzy przypuszczają, że nagolenniki typu sądeckiego są naśladownictwem wzorów kujawskich¹⁷⁵.

Ciekawy nagolennik brązowy znaleziono w skarbie ze Środy (ryc. 60,7). Jest to otwarty, duży, pusty nagolennik z końcami zdobionymi. Jeden koniec, z którego pozostały kawałki z zachowanymi śladami zdobień, jest niestety zniszczony, drugi ma ornament w postaci trzech grup poprzecznych żeberek, do których przylegają trójkąty skośnie zakreskowane. Tego rodzaju nagolenniki występują w Europie pół-

nocnej, a szczególnie na Pomorzu¹⁷⁶. Nasz okaz nawiązuje do północnych typów ze względu na ornament występujący na analogicznych nagolennikach pomorskich¹⁷⁷. Nagolennik ze Środy uznać należy za import pomorski, pochodzący z okresu Hallstatt D¹⁷⁸.

Dwa nagolenniki ze skarbu znalezione w Zwierzyńcu, pow. śremski, stanowią puste obręcze zamknięte, o przekroju 8-kątnym, zdobione w miejscach, gdzie powinny się stykać końce, dwoma żeberkami (ryc. 66,1,3). Niestety analogii do tych typów nie znam. Podawane przez T. Wagę¹⁷⁹ nawiązania do form północnych w postaci naszyjników o przekrojach wielokątnych¹⁸⁰ nie mają nic wspólnego z naszymi nagolennikami. Analogiczne żeberka w miejscu, gdzie powinny stykać się końce, występują na brązowych bransoletach zamkniętych, wykonanych z taśmy płasko-soczewkowatej, które spotykamy w Niemczech środkowych w V okr. ep. brąz.¹⁸¹ Nagolenniki ze Zwierzyńca miałyby zatem nawiązania ornamentacyjne do zabytków występujących w V okr. ep. brąz. Znalezienie ich jednak w skarbie halszackim i rzadko spotykany kształt, do którego nie znam analogii, każą przypuszczać, że mogą one być wyrobami miejscowymi¹⁸², wyprodukowanymi w okresie Hallstatt C. Nie należy przy tym zapominać, że znajomość produkcji ozdób pustych w środku nie była obca w tym okresie na terenie Wielkopolski, jak świadczą o tym puste bransolety czy naszyjniki¹⁸³.

Otwarte nagolenniki wykonane z masywnej sztaby brązowej, zdobione grupami nacięć pionowych oraz podwójnymi równoległymi liniami krzyżującymi się i zakreskowanymi w środku, znamy ze skarbu wyłowionego z jeziora Gopła (ryc. 20,1,2). Analogie do nich posiadamy też z terenu Kujaw, mianowicie z Kamieńca, pow. toruński¹⁸⁴, posiadające nieznacznie odmienny ornament, choć stanowiące ten sam typ, co omawiane nagolenniki. Powyższe analogie pochodzą z wczesnej epoki żelaznej i dlatego nagolenniki z Gopła datują na okres Hallstatt D, uważając je za wytwory lokalne kultury łużyckiej z obszaru Kujaw. Do tego samego typu, co nagolenniki z Gopła, należy też zapewne jeden nagolennik ze Stanomina, pow.

¹⁷⁶ J. Kostrzewski, *Skarb brązowy z epoki halszackiej ze Środy*, „Materiały antrop.-archeol. i etnogr.”, t. 13: 1914, s. 48 przyp. 1, por. Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Formenkreise*, s. 22, ryc. 31.

¹⁷⁷ J. Kostrzewski, *op. cit.*, s. 48.

¹⁷⁸ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 157.

¹⁷⁹ T. Waga, *Dwa skarby halszackie z południowej Wielkopolski*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 70 rocznicy urodzin prof. dr. W. Demetrykiewicz*. Poznań 1930, s. 199.

¹⁸⁰ Lissauer, *op. cit.*, tabl. IX ryc. 4,5,7.

¹⁸¹ Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Hortfunde*, t. 1, s. 191, t. 2, tabl. 42 ryc. 11,12.

¹⁸² Waga, *op. cit.*, s. 200.

¹⁸³ Bransolety z Kiszewa, pow. obornicki, i naszyjniki z Odolanowa, pow. ostrowski.

¹⁸⁴ B. Zielonka, *Materiały z osiedla obronnego kultury łużyckiej w miejscowości Kamieniec, pow.*

¹⁶⁹ Tamże, s. 57, zestaw. nr 1, por. B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry*, s. 292, mapa XVII.

¹⁷⁰ J. Kostrzewski, *op. cit.*, s. 43.

¹⁷¹ Nagolennik ten znam jedynie ze wzmianki w literaturze, z której wnoszę, że jest to okaz niezdobiony. Por. J. Kostrzewski, *Pradzieje Bydgoszczy*, „Przegląd Bydgoski”, R. 1: 1933, z. 1, s. 9.

¹⁷² Zurowski, *Skarby halszackiego okresu*, tabl. IV ryc. 2 oraz ryc. 9 na s. 30.

¹⁷³ Tamże, tabl. I ryc. 1, II ryc. 2, 4 III ryc. 1, 2, IV ryc. 1—4.

¹⁷⁴ Tamże, s. 81, por. Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 99 n.

¹⁷⁵ Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 100, por. J. Kostrzewski, *op. cit.*, s. 37.

inowrocławski, zdobiony grupami nacięć ukośnych i pionowych (ryc. 56,6). Dlatego nagolennik ten datuję również na okres Hallstatt D.

Z jeziora Gopło oprócz omówionych pochodzą jeszcze dwa nagolenniki otwarte z końcami spłaszczonymi (ryc. 20,3, 4), zdobione na całym obwodzie rzędem brodawkowatych wypukłości. Nagolenniki te są wytworami kultury pomorskiej i pochodzą z okresu Hallstatt D, jak na to wskazuje podobna ornamentyka, występująca na nagolennikach i naszyjnikach z Pomorza¹⁸⁵.

4. Naszyjniki

Naszyjniki w skarbach są ozdobą dominującą, występującą w różnorodnych typach. Naszyjniki brązowe wykonane z prętów okrągłych w przekroju, z końcami haczykowato zaczepionymi o siebie, występują w skarbie ze Słupów, pow. aleksandrowski (ryc. 50,3—6). Tego rodzaju naszyjniki są typowe dla terenów na zachód od Odry¹⁸⁶. W. Szafranski¹⁸⁷ uważa je za importy z północy, tzn. z obszarów na zachód od Odry, datując na okres Hallstatt C. Według tegoż autora przypadają one na koniec V okr. ep. brąz. i początek okresu halsztackiego¹⁸⁸. Wydaje się, że datowanie naszyjników ze Słupów na przełom tych dwóch okresów będzie najbardziej odpowiednie, gdyż ten typ naszyjników, znany już w V okr. ep. brąz., przetrwał i do wczesnej epoki żelaznej, jak o tym świadczy analogia z cmentarzyska halsztackiego w Górzewicach, pow. szamotulski¹⁸⁹. Do typu niezdobionych naszyjników nawiązuje okaz z Kaliszank, pow. wągrowiecki (ryc. 22,4), różniący się zakończeniami zwiniętymi w uszka. Z podobnymi naszyjnikami spotykamy się na Pomorzu i na terenach na wschód od Łaby¹⁹⁰. Naszyjnik ten prawdopodobnie jest wytworem północnym, być może, pochodzącym z terenów Pomorza. W. Szafranski uważa, że należy go datować na okres Hallstatt C¹⁹¹. Jednakże w Niemczech północnych ten typ, występujący przeważnie w skarbach, a rzadziej w grobach, przypada na V okr. ep. brąz., trwając jeszcze we wczesnej epoce żelaznej¹⁹². Dlatego też naszyjnik z Kaliszank będzie najprawdopodobniej pochodził z końca V okr. ep. brąz. lub z przełomu epoki brązowej na żelazną. Ten sam typ, co okaz z Kaliszank, stanowi naszyjnik z Popowa, pow. szamotulski (ryc. 40,2), o którym jednakże nie wiadomo,

czy występował razem z innymi zabytkami z tej miejscowości, datowanymi już na okres Hallstatt D. Naszyjnik ów posiada tę samą chronologię co okaz z Kaliszank.

Naszyjniki skośnie żłobkowane jednokierunkowo, z końcami zwiniętymi w uszka, występują w skarbie z Kaliszank, pow. wągrowiecki (ryc. 22,1; 24,17, 38). Analogie z dolnej Saksonii pozwalają datować nasze okazy na V okr. ep. brąz.¹⁹³

Inne naszyjniki skośnie żłobkowane z jedną zmienną kierunkiem skrętów i z końcami również zwiniętymi w uszka znamy także z Kaliszank (ryc. 23,1—4). Naszyjniki te uważane są za formy typowe dla V okr. ep. brąz. i prawdopodobnie pochodzą z Pomorza, gdyż tego rodzaju okazy w dość sporej ilości tam występują¹⁹⁴. W ogóle naszyjniki skośnie żłobkowane tego typu, posiadające zarówno jeden kierunek skrętów, jak i dwa, należą do form typowych dla V okr. ep. brąz.¹⁹⁵ Do nich nawiązuje naszyjnik ze Słupów, pow. aleksandrowski, posiadający końce haczykowato zaczepione o siebie (ryc. 50,2). Jest on prawdopodobnie importem z północno-zachodniej Brandenburgii¹⁹⁶. Tego rodzaju naszyjniki dość licznie występują na zachód od Odry¹⁹⁷. Naszyjnik ze Słupów, podobnie jak i wyżej wymienione, należy do typowych okazów z V okr. ep. brąz.¹⁹⁸

Spotykamy również naszyjniki z końcami w formie uszek, skośnie żłobkowane, posiadające jednakże dwu- lub trzykrotną zmianę skrętów. Tego rodzaju okazy znamy z Kaliszank, pow. wągrowiecki (ryc. 22,3), i Rzegnowa, pow. gnieźnieński (ryc. 47,10—13, 17). W. Szafranski¹⁹⁹ twierdzi, że — ponieważ E. Sprockhoff datuje naszyjniki o jednorazowej zmianie skrętów na V okr. ep. brąz.²⁰⁰, uważając je za typowe dla tego okresu, a zarazem za starsze — okazy posiadające wielokrotną zmianę skrętów należy uznać za typowe dla okresu Hallstatt C. Zmiana skrętów na naszyjnikach pojawia się dopiero w V okr. ep. brąz. i takie naszyjniki szeroko występują na terenach na wschód od Łaby²⁰¹. Jednakże w V okr. ep. brąz. obok naszyjników skośnie żłobkowanych w jednym tylko kierunku występują naszyjniki z podwójną lub potrójną zmianą skrętów, np. w środkowopółnocnych Niemczech, a znamy nawet okazy zmieniające kierunek pięcio- czy

Toruń, „Wiad. archeol.”, t. 22: 1955, z. 2, s. 161, tabl. XXI ryc. 6a, b.

¹⁸⁵ Lissauer, *op. cit.*, tabl. X ryc. 2—5, 7.

¹⁸⁶ Kossinna, *Die goldenen „Eidringe”*, s. 33.

¹⁸⁷ Szafranski, *op. cit.*, s. 70, 151, por. Sprockhoff, *Niedersächsische Depotfunde*, s. 93.

¹⁸⁸ Szafranski, *op. cit.*, s. 70.

¹⁸⁹ Pieczyński, *op. cit.*, s. 120, ryc. 27, 2.

¹⁹⁰ Kossinna, *op. cit.*, s. 33.

¹⁹¹ Szafranski, *op. cit.*, s. 71, 148.

¹⁹² Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Hortfunde*, t. 1, s. 159.

¹⁹³ Sprockhoff, *Niedersächsische Depotfunde*, tabl. 5c, por. J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 121, ryc. 327.

¹⁹⁴ Sprockhoff, *op. cit.*, tabl. 37; tenże, *Jungbronzezeitliche Hortfunde*, t. 1, s. 148.

¹⁹⁵ J. Kostrzewski, *op. cit.*, s. 121.

¹⁹⁶ Kossinna, *op. cit.*, s. 33.

¹⁹⁷ Sprockhoff, *Niedersächsische Depotfunde*, s. 97 n.

¹⁹⁸ J. Kostrzewski, *op. cit.*, s. 121, ryc. 330.

¹⁹⁹ Szafranski, *op. cit.*, s. 72.

²⁰⁰ Sprockhoff, *op. cit.*, s. 97 n.

²⁰¹ Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Hortfunde*, t. 1, s. 148.

też siedmiokrotnie²⁰². Naszyjniki żłobkowane wieloskrętnie, począwszy od V okr. ep. brąz., przeżywiają się i w okresie halsztackim, jak świadczy o tym choćby znalezienie ich w skarbach z Kaliszanek czy Rzegnowa, pochodzących z okresu Hallstatt C. Cecha wieloskrętności pojawia się zresztą i na innych typach, jak np. na naszyjniku z okresu Hallstatt C z okolic Poznania²⁰³, trwając dalej w okresie Hallstatt D, jednakże na innych odmianach naszyjników, uważanych za typowe dla tego okresu²⁰⁴. J. Kostrzewski te ostatnie uważa za kontynuację podobnych z okresu Hallstatt C²⁰⁵. Naszyjniki jednak z okresu Hallstatt D, otwarte, wieloskrętne, posiadają krawędzie żłobków dużo ostrzejsze, gdy natomiast okazy z poprzednich okresów mają żłobkowanie mniej ostre. Charakterystyczna cecha wieloskrętności występująca w tych okresach świadczy tylko o nieprzerwanej ciągłości takiego zdobnictwa na naszyjnikach różnych typów. Typ naszyjników z Kaliszanek i Rzegnowa spotykamy na terenie Wielkopolski i w innych skarbach, mianowicie z Roska, pow. czarnkowski, Radolinka, pow. pilski, i Uścikowca, pow. obornicki, datowanych przez W. Szafrąńskiego na okres Hallstatt C²⁰⁶. Jeżelibyśmy przyjęli datowanie trzech ostatnich skarbow na okres Hallstatt C, wówczas przy zwiększonej ilości naszyjników w tym okresie można by nawet uznać je za typy przewodnie. Jednakże mam wątpliwości, czy te trzy skarby rzeczywiście pochodzą z okresu halsztackiego. Skarb z Radolinka zawiera przedmioty typowe dla V okr. ep. brąz., a jedynie na podstawie naszyjnika żłobkowanego wielokierunkowo W. Szafrąński zaliczył go do okresu Hallstatt C. Podobnie wygląda sprawa ze skarbami z Roska i Uścikowca, w których większość zabytków stanowią okazy pochodzące z V okr. ep. brąz., a nieliczne występujące przedmioty datowane na okres Hallstatt C niekoniecznie muszą pochodzić z tego właśnie okresu. Wykluczając zatem możliwość pochodzenia obu skarbow z okresu Hallstatt C, należałoby uznać naszyjniki z Kaliszanek i Rzegnowa za typowe dla końca V okr. ep. brąz., aczkolwiek występują one dalej i w okresie Hallstatt C. Typ ten zresztą dalej się rozwija, jak już zaznaczyłem, w innych formach w obu fazach okresu halsztackiego.

Do typu naszyjników skośnie żłobkowanych jednokierunkowo, jak wymienione, nawiązuje okaz z Kaliszanek (ryc. 22,2). Naszyjnik ten nie posiada typowego skośnego żłobkowania, ale skośnie nacięta imitujące tordowanie oraz uszka odlane w kształcie płaskiego owalu. Z terenu Wielkopolski posiadamy analogie, mają-

ce jednak uszka zwinięte²⁰⁷. Odlane uszka naszyjnika z Kaliszanek wykazują północne nawiązania²⁰⁸. Degeneracja tego typu i kształt uszek każą przypuszczać, że naszyjnik, stanowiąc import z Pomorza, może już pochodzić z okresu Hallstatt C, choć początki produkcji naszyjników tego typu sięgają najprawdopodobniej V okr. ep. brąz. Na datowanie naszyjnika naszego na okres Hallstatt C wskazywałaby imitacja wieloskrętnego żłobkowania na okazy z Imiołek, pow. gnieźnieński (ryc. 16,2), znalezionym razem z pierścieniami napierśnika, pochodzącymi z okresu Hallstatt D. Ze śladami imitacji tordowania spotykamy się też w Biskupinie, pow. zniński²⁰⁹. Ponieważ jednak naszyjnik z Imiołek wykazuje budowę inną niż okaz z Kaliszanek, trzeba go datować na okres Hallstatt D.

Dalsze naszyjniki skośnie żłobkowane jednokierunkowo, o dość równych, bardziej ostrych krawędziach żłobkowań, wykonanych z pręta grubszego niż poprzednie okazy, znamy z okolicy Kalisza (ryc. 21,1, 2, 4, 5), z Kobylej Góry, pow. ostrzeszowski (ryc. 28,1, 2), Objezierza, pow. obornicki (ryc. 83), Ostrowa, pow. sieradzki (ryc. 38,1—5), Przybysławia, pow. jarościński (ryc. 44,7), i z miejscowości nieznannej w Wielkopolsce (ryc. 101). Naszyjniki te posiadają końce gładkie, o przekroju wielokątnym, okrągłym lub haczykowato zagięte. Jako formy typowo łużyckie pochodzą z wczesnego okresu żelaza. Z analogicznymi okazami spotykamy się poza Wielkopolską na terenach Śląska i Ziemi Lubuskiej²¹⁰. Analogie te dotyczą zarówno naszyjników o końcach gładkich, jak haczykowato zagiętych, i występują przeważnie w skarbach zawierających m. in. zabytki z okresu Hallstatt D. Jeden z naszyjników z Ostrowa, na okrągłych w przekroju końcach posiada ornament pionowych grup żłobków, przedzielających nieornamentowaną wypukłą powierzchnię końców, a więc ornament analogiczny do spotykanego np. na omawianych już bransoletach z Chobienic, datowanych na okres Hallstatt D. Fragment naszyjnika skośnie żłobkowanego występuje również w skarbie z Przybysławia datowanym na okres Hallstatt D. Podobnie i naszyjniki z okolic Kalisza znaleziono razem z naszyjnikami żłobkowanymi wieloskrętnie, pochodzącymi z okresu Hallstatt D. Naszyjniki te trzeba uznać za typ przewodni — występujący w okresie Hallstatt D — którego początki powstania sięgają, być może, końca okresu Hallstatt C. Nasze da-

²⁰⁷ Tamże, s. 177, ryc. 151, s. 217, ryc. 417.

²⁰⁸ Lissauer, op. cit., tabl. VI ryc. 15, por. Sprockhoff, op. cit., t. 1, s. 151, ryc. 42,5,8. Analogie te dotyczą tylko ukształtowania uszek.

²⁰⁹ B. Kostrzewski, *Przedmioty brązowe i żelazne z grodu kultury „łużyckiej” w Biskupinie*, [w:] *III Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie*, s. 98, ryc. 5 nr 3.

²¹⁰ H. Seger, *Schlesische Hortfunde*, s. 169, ryc. 106, tabl. XV, XVI ryc. 2, XIX ryc. 1.

²⁰² Tamże, t. 1, s. 147, ryc. 40,1, s. 148, 149, 158, t. 2, tabl. 32,6.

²⁰³ J. Kostrzewski, op. cit., s. 141.

²⁰⁴ Tamże, s. 157, 156, ryc. 456.

²⁰⁵ Tamże, s. 157.

²⁰⁶ Szafrąński, op. cit., s. 150 n.

towanie potwierdzałyby opinię Z. Durczewskiego, datującego naszyjniki z Kobylej Góry właśnie na okres Hallstatt D²¹¹.

Skośnie żłobkowane naszyjniki, jednakże dużo masywniejsze i grubsze, o podobnie równo układanych dość gęstych żłobkach, z końcami zdobionymi grupami pionowych i poziomych nacięć, zakończone guziczkowato, spotykamy w skarbie z Chobienic, pow. wolsztyński (ryc. 9,1—5). Naszyjniki te do złudzenia przypominają naramienniki spiralnie skręcane, o dość gęstych żłobkach, z końcami guziczkowatymi zdobionymi grupami poprzecznych nacięć, występujące w V okr. ep. brąz.²¹² Jednakże naszyjniki z Chobienic posiadają dużo większy rozstęp między końcami i dlatego uznać je należy za naszyjniki, a nie naramienniki. Analogie do nich podaje J. Kostrzewski²¹³, wg którego typ ten na terenie Wielkopolski przypada na okres Hallstatt D²¹⁴. Datowanie to jest słuszne, bo we wcześniejszych okresach tego typu naszyjników na terenie Wielkopolski nie spotykamy.

Ciekawy okaz naszyjnika znaleziono w skarbie z Poznania-Rataj (ryc. 41,1). Posiada on skośnie żłobkowanie, kilkakrotnie zmieniające kierunek, oraz odlane razem uszka. Naszyjnik ten charakterem swych żłobków i ich wieloskrętnością nawiązuje do okazów występujących we wczesnej epoce żelaznej, a szczególnie skośnie żłobkowanych, zmieniających kilkakrotnie kierunek, pochodzących z terenów Wielkopolski z okresu Hallstatt D. J. Kostrzewski wywodzi naszyjniki wieloskrętne z okresu Hallstatt D, z grup białowickiej lub górzyczej kultury łużyckiej. Nasz naszyjnik wg tegoż autora ma nawiązywać do tego rodzaju naszyjników, będąc jednakże produktem miejscowym²¹⁵. Ponieważ forma naszyjnika z Poznania-Rataj jest — jak dotąd — prawie nie spotykana na terenie Wielkopolski, wywody J. Kostrzewskiego można by obecnie uznać za obowiązujące. Naszyjnik ten trzeba datować na okres Hallstatt D.

Ze skarbu w Poznaniu-Ratajach pochodzą jeszcze 3 naszyjniki skośnie żłobkowane (ryc. 41,5), nawiązujące do typów naszyjników z Kaliszank, datowanych na V okr. ep. brąz. Ana-

logiczne okazy znam z podgrupy krakowskiej kultury łużyckiej, a mianowicie ze Skotnik w pow. krakowskim²¹⁶. Naszyjniki z Poznania-Rataj nie są mi jednak bliżej znane i poza skośnym żłobkowaniem występującym na prętach prawdopodobnie cienkich, niewiadome jest ukształtowanie uszek; czy są zwinięte przy samych zakończeniach, czy też całe niezdobione końce są spłaszczone blaszkowato i dopiero zwinięte w uszka, podobnie jak np. w cienkich okazach z Kołudy Małej, pow. inowrocławski, czy też Bojanowa Starego, pow. kościański, datowanych na okres Hallstatt D, o których mówię dalej. Jeżeli zatem naszyjniki z Poznania-Rataj mają tak ukształtowane końce, jak okazy z tych dwóch miejscowości, trzeba je datować na okres Hallstatt D.

Osobną grupę stanowią grube naszyjniki skośnie żłobkowane w jednym kierunku z końcami trójkątnie rozplaszczonymi i zwiniętymi w uszka. Rozplaszczone blaszkowato końce są na ogół zdobione. Tego rodzaju okazy znamy z Bojanowa Starego, pow. kościański (ryc. 4,4), okolic Bydgoszczy (ryc. 7,2), Kluczewa, pow. szamotulski (ryc. 27,1), Kołudy Małej, pow. inowrocławski (ryc. 30,2,4), Kwilna, pow. aleksandrowski (ryc. 79), Orchowa, pow. mogileński (ryc. 36,1,2), i Stanomina, pow. inowrocławski (ryc. 54,1,2; 55,2—8, 10—31). Końce tych naszyjników są różnie zdobione. I tak naszyjniki ze Stanomina zdobione są ukośnymi krzyżami (ryc. 54,2). Naszyjnik z Orchowa (ryc. 36,1) zdobiony jest dwiema liniami pionowymi, w środku zakreskowanymi, po których bokach znajdują się ukośne, równoległe linie wypełnione ukośnymi nacięciami; całość ornamentu tworzy jodełkę. Na naszyjniku z okolic Bydgoszczy (ryc. 7,2) występują linie trójkątów zakreskowanych, zestawionych do siebie podstawami. Podobny ornament posiada okaz z Kwilna. Naszyjnik z Kluczewa jest zdobiony na końcach liniami kótek z zaznaczonym środkiem. Naszyjnik ten jest dziwnie wygięty, tworząc wydłużony owal. Jak widać z powyższych przykładów, ornamentyka końców naszyjników nie jest jednolita, lecz bardzo zróżnicowana, świadcząca o dużej pomysłowości ówczesnych odlewców. Naszyjniki z tych wszystkich miejscowości wyprodukowane zostały w kujawskim ośrodku metalurgicznym²¹⁷, o czym świadczy ich duże skupienie w 3 powiatach: bydgoskim, mogileńskim i inowrocławskim²¹⁸. Z tego ośrodka naszyjniki rozchodziły się szeroko ku północy aż do Danii, ku wschodowi do Brodów i Tarnopola, ku południowi poprzez Małopolskę do Słowacji, a w kierunku zachodnim do Saksonii²¹⁹. Na-

²¹¹ Durczewski, op. cit., cz. 1, s. 135. Odmiennego zdania jest A. Gardawski (*Dwa skarby brązowe*, „Sprawozdania P.M.A.”, t. 5: 1953, z. 3—4, s. 9), który datuje naszyjniki z Ostrowa, pow. sieradzki, na okres Hallstatt C. Naszyjnik z Objezierza jest przez W. Szafrąńskiego w jego cytowanej pracy na s. 144 błędnie datowany na V okr. ep. brąz. Por. także J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 112 n., ryc. 350.

²¹² Sprockhoff, op. cit., t. 1, s. 201, ryc. 51 nr 5, 6, s. 202.

²¹³ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 279 przyp. 462.

²¹⁴ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 157.

²¹⁵ Tamże, s. 158.

²¹⁶ Durczewski, op. cit., cz. 1, s. 98, cz. 2 tabl. XCVII 18.

²¹⁷ J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 38; tenże, *Wytwórczość*, s. 206.

²¹⁸ J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 38.

²¹⁹ Tamże, s. 43.

szyjnikami te trzeba datować na okres Hallstatt D²²⁰. Liczne analogie i rozmieszczenie omawianego typu naszyjników podaje J. Kostrzewski²²¹.

Do tego samego typu należy naszyjnik z okolicy Bydgoszczy (ryc. 7,1), który posiada ornament zakreskowanych trójkątów na spłaszczonych końcach, podobnie jak i drugi naszyjnik z tegoż skarbu. Różni się on jednak degeneracją skośnego żłobkowania w postaci dookólnych poprzecznych nacięć. Ponieważ jest to jedyna różnica, trzeba go również datować na okres Hallstatt D. W skarbie ze Stanomina znajdował się naszyjnik skośnie żłobkowany w jednym kierunku, z końcami nie tak mocno spłaszczonymi jak w poprzednich naszyjnikach z tego skarbu (ryc. 55,9). Końce tego okazu są też zwinięte w uszka. Kształt uszek mógłby przemawiać za przynależnością do typu naszyjników z końca epoki brązowej, jednakże budowa całego okazu, m. in. układ żłobków, wskazuje, że naszyjnik ten może należeć do grupy naszyjników datowanych na okres Hallstatt D i prawdopodobnie jest produktem tego samego ośrodka metalurgicznego, co inne naszyjniki ze skarbu w Stanominie. Do omawianego naszyjnika ze Stanomina nawiązuje budową końców jeden naszyjnik z Kołudy Małej (ryc. 30,3). Naszyjnik ten jest dość gruby i posiada starte skośnie żłobkowanie, które mogło zresztą powstać na skutek wadliwego odlewu; pochodzi on też z okresu Hallstatt D. W skarbie ze Stanomina znaleziono także niezdobiony naszyjnik o końcach blaszkowato spłaszczonych (ryc. 55,1), również pochodzący z okresu Hallstatt D.

W skarbie z Kołudy Małej znalazł się naszyjnik nietordowany, ponoć zdobiony (ryc. 30,1), o którym nic bliżej powiedzieć nie mogę ze względu na nikły opis w literaturze. Być może, naszyjnik ten pochodzi z wczesnej epoki żelaznej.

Do typowych naszyjników z okresu Hallstatt D należą naszyjniki z Kalisza (ryc. 21,3,6), Przedmieścia, pow. wolsztyński (ryc. 42,1), i miejscowości nieznannej w Wielkopolsce (ryc. 100), zdobione kilkakrotnie zmieniającym się skośnym żłobkowaniem o ostrych krawędziach. E. Sprockhoff stwierdza, że tego rodzaju naszyjniki skupiają się nad dolną Odrą od Łużyc do Bałtyku, dochodząc w kierunku wschodnim do Parsęty, a w kierunku zachodnim zatrzymując się mniej więcej na linii Odry²²². Zresztą jest to tylko jedna z grup rozmieszczenia tych naszyjników w Europie środkowej i zachodniej. Dlatego też musimy przyjąć opinię J. Kostrzewskiego, wywodzącego nasze naszyjniki

z grup górzyckiej lub białowickiej kultury łużyckiej²²³. Do tego samego typu nawiązują naszyjniki z Wojnowa, pow. bydgoski, szczególnie naszyjnik skośnie żłobkowany, wielokrętny, o końcach haczykowatych, mający jednak krawędzie nie ostre, ale łagodne (ryc. 63,1). Naszyjnik ten należy datować na okres Hallstatt D²²⁴. Dwa dalsze naszyjniki z Wojnowa są podobne do siebie, posiadając zdegenerowane skośnie żłobkowanie oraz zdobienia punktowe na końcach (ryc. 63,2,3). Analogii do tych naszyjników nie znam, jednakże imitacja skrętów, podobna do występującej na naszyjniku z okolic Bydgoszczy, pozwala je datować na okres Hallstatt D.

Do skośnie żłobkowanych trzeba zaliczyć naszyjnik ze Szczepanowa, pow. mogileński, posiadający końce niezdobione, zagięte w ten sposób, że przylegając do obręczy tworzą płaskie uszka (ryc. 58,1). Jest to okaz należący do tzw. typu naszyjników kabłąkowatych, stanowiących wytwór kultury pomorskiej i datowanych na okres Hallstatt D²²⁵.

Jedną z następnych grup naszyjników stanowią okazy pozbawione skośnego żłobkowania. Tworzą one różne typy. Ze skarbu z Rychłocic, pow. mogileński, posiadamy 3 naszyjniki, zdobione grupami pionowych nacięć, poprzedzielanych ukośnymi pasmami nacięć tworzących jodełkę, oraz krzyżami (ryc. 46,1—3). Końce tych okazów są zagięte, tworząc haczykowate zamknięcia. Zbliżone analogie posiadamy z Małopolski w skarbie z Zarszyna w pow. sanockim²²⁶ datowanym na okres Hallstatt D. Ornament na tych okazach jest jednak dużo uboższy niż na okazach z Rychłocic. Inna analogia — dość daleka ze względu na brak haczykowatych zakończeń, jak i przekrój pręta ośmioboczny, choć zbliżona do naszych okazów ornamentem jodełkowym — pochodzi z Pomorza Wschodniego²²⁷. Ten ornament jest typowy dla naszyjników z wczesnej epoki żelaznej. Według Z. Durczewskiego²²⁸ forma naszyjników z Rychłocic jest zapożyczona z północy, natomiast ornament jest powszechnym wątkiem zdobniczym na ceramice łużyckiej, przeniesionym następnie na wytwory metalowe. Dlatego też nasze naszyjniki trzeba uznać za wytwory miejscowe kultury łużyckiej, pochodzące z okresu Hallstatt D.

Z pustymi, dość dużymi naszyjnikami spotykamy się w Odolanowie, pow. ostrowski (ryc.

²²³ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 158.

²²⁴ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 113, ryc. 396.

²²⁵ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 174, por. Lissauer, *op. cit.*, tabl. VI 15, X 8.

²²⁶ T. Sulimirski, *Bronzy Małopolski środkowej*, Lwów 1929, s. 60, tabl. IV ryc. 6, 8.

²²⁷ Kossinna, *Die illyrische*, s. 110, ryc. 33 na s. 111.

²²⁸ Z. Durczewski, *Halsztacki skarb brązowy z Rychłocic w pow. wieluńskim*, „Przegl. archeol.”, t. 6: 1937—1939, s. 254.

²²⁰ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 158.

²²¹ J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 61, zestaw. nr 3, mapa III.

²²² Sprockhoff, *Niedersächsische Depotfunde*, s. 99.

35,1,2), i w miejscowości nieznannej w Wielkopolsce. Naszyjniki te są otwarte, z końcami wkładanymi w siebie, zdobione grupami żeberk, przedzielonych rombami, kątami, liniami równoległymi, pomiędzy którymi znajdują się kółka z zaznaczonym środkiem. Analogie do naszych okazów posiadamy z cmentarzyska wczesnożelaznego z Gorszewic, pow. szamotulski²²⁹. Inne analogie znane są ze Śląska i Czech²³⁰. Formy te są produktem lokalnym kultury łużyckiej i należy je datować na okres Hallstatt C. Analogią do wyżej wymienionych naszyjników jest okaz z Chrzypska, pow. międzychodzki (ryc. 11,1), jest on jednak zamknięty i pełny. Okaz ten należy do tego samego typu co naszyjniki z Odolanowa i trzeba go datować na okres Hallstatt C.

Naszyjniki puste z końcami również wkładanymi w siebie, o bogatej, lecz odmiennej ornamentyce znamy z Czerska Polskiego, pow. bydgoski, i Żurawi, pow. szubiński (ryc. 68,1,2)²³¹. Analogie do nich, datowane na późny Hallstatt, posiadamy ze Starego Bukowca w pow. kościańskim na Pomorzu²³². Inne analogie znane są ze Śląska²³³. Naszyjniki te trzeba datować na okres Hallstatt D, uważając je za miejscowe wytwory kultury łużyckiej²³⁴.

Fragmenty naszyjników pustych, pozbawionych zupełnie zdobnictwa, znamy z Konojadu, pow. kościański (ryc. 78), i Siedlca, pow. średzki (ryc. 48,1,2). Ułamki te, prawie złom, posiadają rozmiary pustych naszyjników zdobionych jak okazy z Odolanowa, pochodzące z okresu Hallstatt C. Na obszarach niemieckich znad środkowego Renu typ pustych niezdobionych naszyjników datowany jest na późny Hallstatt²³⁵, jednak na terenie Wielkopolski powyższe fragmenty byłbym skłonny datować na okres Hallstatt C, uznając je za formy miejscowe, wcześniejsze od typu naszyjników z Odolanowa, a będące ich prototypami.

Z Mirosławic, pow. mogileński, pochodzi też fragment pustego naszyjnika, zdobionego wypukłościami, stanowiącymi poszerzone żeberka (ryc. 82). Zewnętrzna strona ułamka posiada ostre poziome żeberka biegnące zapewne dookoła całego obwodu naszyjnika. Do fragmentu

²²⁹ Pieczyński, op. cit., s. 136, ryc. 48, 18.

²³⁰ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 279 przyp. 463.

²³¹ Ozdoby te niekoniecznie muszą być naszyjnikami, gdyż ze względu na dość mały rozmiar mogły być naramiennikami.

²³² E. Petersen, *Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen*, Berlin 1929, s. 86, tabl. 19 c, por. J. Kostrzewski, *Kultura łużycka*, s. 217, 219, ryc. 185.

²³³ Kossinna, op. cit., s. 112 przyp. 1.

²³⁴ J. Kostrzewski, *Kultura łużycka*, s. 217.

²³⁵ G. Behrens, *Die Hallstattzeit am Mittelrhein insbesondere in Rheinhessen*, [w:] *Festschrift zur Feier des fünfundsiebzigjährigen Bestehens des Römisch-Germanischen Central-Museums zu Mainz*, Mainz 1927, s. 28, 29, tabl. 74 ryc. 1.

nie posiadamy analogii, jednakże jego ornamentyka wskazuje, że mamy tu do czynienia z jedną z najwcześniejszych form naszyjników w kształcie korony, charakterystycznych dla okresu lateńskiego, których najbardziej rozwinięte formy występują w późnym okresie lateńskim²³⁶. Naszyjnik z Mirosławic poprzedza więc pełne naszyjniki w kształcie korony, których zęby są jeszcze słabo wymodelowane, gdyż stanowią tylko wypukłości obok poziomych dookólnych żeberk. Typy te występują we wczesnej i środkowej fazie okresu lateńskiego. Nasz fragment naszyjnika, stanowiąc okaz pusty posiadający znamiona naszyjników w kształcie korony, może być datowany na koniec okresu Hallstatt D i początek wczesnego okresu lateńskiego.

Naszyjniki lite, dość cienkie, zdobione wyłącznie pojedynczymi lub podwójnymi żeberkami, znamy z Bronczyna, pow. kaliski (ryc. 72), Jaroszewa, pow. żniński (ryc. 19,1), Pomarzanek, pow. wągrowiecki (ryc. 85), Szczepanowa, pow. mogileński (ryc. 58,2), i Wacławowa, pow. turecki (ryc. 62,3,4). Wszystkie te okazy są otwarte. Ornament występujący na nich jest typowy dla okresu halsztackiego, choć bardziej uproszczony w stosunku do analogicznej ornamentyki w okresie lateńskim. T. Waga²³⁷ na podstawie występowania naszyjników z podobnym ornamentem w okresie lateńskim zalicza ten typ naszyjników do tego właśnie okresu. Biorąc jednak pod uwagę występowanie takiej samej ornamentyki w okresie halsztackim oraz rozwój typologiczny naszyjników wywodzących się od pustych i pełnych naszyjników, zdobionych ornamentem pionowych żeberk²³⁸, datowanych na okres Hallstatt C — należałoby przyjąć, że typ naszyjników cienkich zdobionych żeberkami jest późniejszy od typu naszyjników reprezentowanych np. przez okaz z Chrzypska. Datowałbym zatem omawiane cienkie naszyjniki na okres Hallstatt D, a nie na okres lateński, tym bardziej że w skarbie ze Szczepanowa taki naszyjnik występował razem z naszyjnikiem kabłąkowatym, pochodzącym z okresu Hallstatt D. Układ ornamentacyjny w postaci pionowych żeberk, spotykany w okresie halsztackim na terenie Wielkopolski na naszyjnikach różnych typów, dotarł na ten obszar z południa, jak na to wskazywałoby istnienie analogicznej ornamentyki na ozdobach znajdujących w Czechach w najmłodszej fazie kultury łużyckiej należącej do starszego okresu halsztackiego, a więc datowanych wcześniej niż ozdoby o pokrewnej ornamentyce w Wielko-

²³⁶ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 196, por. J. Pasternak, *Der Kronenhalsring von Ulwivok*, „Posener Jahrbuch für Vorgeschichte”, R. 1: 1944, s. 103 n.

²³⁷ T. Waga, *Nie opisane skarby brązowe z Wielkopolski*, „Przeł. archeol.”, t. 4: 1928—1932, s. 246.

²³⁸ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 131.

polsce²³⁹. Sformułowanie to przede wszystkim opiera się na porównaniu naszyjników, takich jak z Jaroszewa czy Waclawowa, z analogiami czeskimi.

W skarbie z Jaroszewa, pow. zniński, znalazły się pierścienie cynowe (ryc. 19,2,3), do których brak analogii. Pierścienie te wykonane są z czworograniastej sztaby, z parą kwadratowych otworów na każdym końcu. J. Kostrzewski datuje je na okres Hallstatt C²⁴⁰. Pierścienie te występują razem z naszyjnikiem żebrowanym, datowanym przeze mnie na okres Hallstatt D, dlatego też muszą pochodzić z tego samego okresu. Określenie funkcji użytkowej tych pierścieni jest o tyle trudne, że niestaranne wykonanie i brak ornamentyki mogłyby wykluczać ich funkcję zdobniczą jako naszyjników. Dlatego też niektórzy autorzy sądzą, że mamy tu do czynienia z surowcem, pomimo że przybrał on tak dziwną formę²⁴¹. Pierścienie te posiadają silne starcia krawędzi oraz różną wielkość, a zatem nie wiadomo, czy nie stanowiły wraz z większą ilością podobnych okazów całego zespołu zdobniczego zakładanego na szyję. Z naszyjnikami cynowymi pochodzącymi z wczesnej epoki żelaznej, jednakże nie stanowiącymi analogicznych typów do naszych pierścieni, spotykamy się m. in. na Pomorzu²⁴². Fakt ten wskazuje tylko, że naszyjniki wyrabiane były i z surowca cynowego, a więc i nasze pierścienie mogłyby służyć za ozdoby. Z drugiej strony zanikowy charakter zdobniczy tych pierścieni-naszyjników wskazuje, że, być może, mamy tu do czynienia z pewną określoną formą pieniądza przedmiotowego. Nasze pierścienie stanowiłyby więc to stadium rozwoju systemu płatniczego, w którym sama funkcja zdobnicza poszczególnych ozdób przestaje odgrywać decydującą rolę, natomiast na plan pierwszy wysuwa się metal jako zasadniczy składnik wartości danej formy pieniężnej. Hipoteza ta zresztą wówczas będzie miała w pełni rację bytu, gdy wzrośnie liczba znalezisk tego typu.

Z Jaroszewa, pow. zniński, pochodzi jeszcze fragment naszyjnika zdobionego poprzecznymi, krótkimi nacięciami (ryc. 19,4). Podobne okazy występujące na Pomorzu²⁴³ pozwalają datować nasz ułamek jako import z tego terenu na okres Hallstatt D.

Dwa niezdobione naszyjniki o końcach nieznacznie rozklepanych i zwiniętych w uszka pochodzą z Kluczewa, pow. szamotulski (ryc. 27,2,3). Okazy te są bardzo niestaranne wykonane z pręta o przekroju okrągłym lub zbliżonym do trójkątnego, robiąc wrażenie

ozdób niedokończonych lub wadliwej produkcji. Z analogicznymi formami naszyjników, ale starannie wykonanymi, spotykamy się na terenie Wielkopolski już w I okr. ep. brąz.²⁴⁴ Ponieważ nasze naszyjniki znaleziono w skarbie pochodzącym z okresu Hallstatt D, tak duża różnica chronologiczna wykluczałaby możliwość pochodzenia ich aż z początku epoki brązowej. Naszyjniki te są typem na terenie Wielkopolski w okresie Hallstatt D, jak dotąd, nie spotykanym i niewątpliwie są współczesne innym zabytkom pochodzącym z tego skarbu, będąc produktem miejscowym kultury lużyckiej. Funkcja zdobnicza tych naszyjników jest w zaniku i przypuszczalnie mogły one spełniać podobną rolę pieniądza przedmiotowego, co wspomniane wyżej pierścienie cynowe z Jaroszewa.

W skarbie z Przybysławia, pow. jarociński, znaleziono dwa fragmenty tego samego naszyjnika, w postaci 2 prętów brązowych odłanych razem, zanikających ku końcom, które tworzą już jednolitą sztabę (ryc. 44,5,6). Naszyjnik zdobiony jest rzędami brodawkowatych wypukłości. Do tego typu naszyjnika nie znam bezpośrednich analogii, jednak ornament brodawkowy wskazuje, że mamy tu do czynienia z wytworem kultury pomorskiej, pochodzącym z okresu Hallstatt D²⁴⁵, podobnie jak nagołenniki tej kultury zdobione analogicznym ornamentem. Również ułamek naszyjnika z Goplana, pow. aleksandrowski (ryc. 75), zdobiony wypukłościami, należy do tej samej kultury i tego samego okresu.

Z naszyjnikami żelaznymi spotykamy się tylko w Bydgoszczy oraz w Łuszkowie, pow. kościański (ryc. 32,3). Naszyjnik z Bydgoszczy, bliżej mi nie znany, pochodzi z okresu Hallstatt D²⁴⁶. Okaz z Łuszkowa wykonany jest z pręta o przekroju czworokątnym. Analogiczne naszyjniki pochodzą z Gorszewic²⁴⁷. Nasz okaz w obecnym stanie jest otwarty, o końcach odłamanych. Ze względu jednak na mały rozmiar naszyjnik ten nie mógł tworzyć typu zamkniętego i, być może, posiadał takie końce, jak okaz analogiczny z Gorszewic²⁴⁸. Naszyjnik z Łuszkowa trzeba uznać za formę lużycką pochodzącą z okresu Hallstatt D.

5. Napierśniki

Do typu ozdób naszyjnikowych należą napierśniki brązowe składające się z pierścieni i klamer. Z tym typem ozdób spotykamy się

²³⁹ A. Knapowska - Mikołajczykowa, *Wczesny okres epoki brązu w Wielkopolsce*, „Fontes Arch. Posn.”, t. 7: 1957, ryc. 26 a—e, 51 a, 70 oraz ryc. dalsze, s. 103.

²⁴⁰ Por. Lissauer, *op. cit.*, tabl. X ryc. 7.

²⁴¹ J. Kostrzewski, *Pradzieje Bydgoszczy*, s. 9.

²⁴² Pieczyński, *op. cit.*, s. 110, ryc. 10,3, s. 119, ryc. 26, 1.

²⁴³ Tamże, s. 119, ryc. 24, 1.

²³⁹ J. Filip, *Dějinné počátky českého ráje*, Praha 1947, s. 150, tabl. 30 ryc. 4.

²⁴⁰ J. Kostrzewski, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 141.

²⁴¹ Waga, *op. cit.*, s. 245, por. J. Kostrzewski, l. c.

²⁴² J. Kostrzewski, *Wytwórczość*, s. 204 n.

²⁴³ Lissauer, *op. cit.*, s. 19, tabl. X ryc. 1.

w Bojanowie Starym, pow. kościański (ryc. 3,1—7; 4,1—3), Budzynie, pow. chodzieski (ryc. 6,1—4), Czyścicu, pow. szamotulski (ryc. 12,1—3), Imiołkach, pow. gnieźnieński (ryc. 16,1,3,4), Jabłkowie, pow. wągrowiecki (ryc. 17,1,2), Lusowie, pow. poznański (ryc. 80), Łuszkowie, pow. kościański (ryc. 32,7—11), Mrowinie, pow. poznański (ryc. 34,1,2), Obornikach, Podaninie, pow. chodzieski (ryc. 39,1—4), Przybysławiu, pow. jarociński (ryc. 44,1,3), i Trzuskotowie, pow. poznański (ryc. 61,1,2). Pierścienie znalezione w tych miejscowościach mają na ogół przekrój soczewkowy, a końce są z reguły okrągłe lub owalne. Pierścienie te są zdobione grupami poprzecznych i ukośnych nacięć, pomiędzy którymi znajdują się wężykowate linie, wypełniczne ukośnymi nacięciami, lub ukośne linie kropkowane. W innych wypadkach pomiędzy grupami ukośnych nacięć występują pasma drobnych skośnych kresiek, tworzących jodełkę. Uwzględniając ornament i sposób wykonania, L. Łuka²⁴⁹ w skarbie z Bojanowa Starego wyróżnił pierścienie należące do 7 różnych napierśników, które nie powstały w tym samym warsztacie. Budowa pierścieni z Budzynie nie jest mi bezpośrednio znana, więc nie wiem, do ilu napierśników pierścienie należały; być może, do czterech. Zachowane fragmenty pierścieni z Czyścica należą do jednego napierśnika. Z Imiołek pochodzi jeden pierścień. Pozostałe dwa fragmenty z Imiołek będą prawdopodobnie należały do innego napierśnika. Z Jabłkowa dwa pierścienie należą do dwóch różnych okazów. W Lusowie, znaleziono tylko jeden pierścień. W Łuszkowie 4 ułamki pierścieni mogą należeć do trzech napierśników. Zachowana z tego skarbu kłamra może należeć do jednego z nich. Z Mrowina pochodzi prawie cały zachowany napierśnik. W Obornikach znaleziono tylko jeden pierścień. Cztery pierścienie z Podanina należą do jednego napierśnika. Z Przybysławia 3 fragmenty pierścieni pochodzą z dwóch napierśników. Znaleziony w Trzuskotowie napierśnik składał się tylko z 5 pierścieni, wykazujących jednak różną ornamentykę. Dlatego też, pomimo że nie znam bliżej tych ozdób, jestem skłonny uznać je za należące do dwóch napierśników, a nie do jednego.

Obok pierścieni zachowały się trzy klamry w trzech skarbach, mianowicie, najokazalsze, w Mrowinie i Trzuskotowie oraz, dużo skromniejsza pod względem wielkości i zdobnictwa, w Łuszkowie. Z terenu Wielkopolski pochodzą więc około 27 sztuk napierśników stanowiących ongiś zapewne komplety²⁵⁰. Roz-

mieszczenie i zestawy miejscowości, skąd pochodzą napierśniki, podawali J. Kostrzewski²⁵¹, E. Petersen²⁵², L. Łuka²⁵³ i M. Piaszykówna²⁵⁴. Napierśniki są typową ozdobą kultury pomorskiej w okresie Hallstatt D, występującą głównie na Pomorzu Gdańskim. Tutaj zresztą, nad dolną Wisłą, J. Kostrzewski wyróżnia ośrodek odlewniczy²⁵⁵, z którego właśnie rozchodziły się napierśniki na Mazowsze, do Wielkopolski, dalej na Śląsk i do Małopolski²⁵⁶.

6. Wisioriki i kółka

W Bojanowie Starym, pow. kościański (ryc. 5,35—40), i Mrowinie, pow. poznański (ryc. 34,1), występuje typ wisiorków gruszkowatych, należących do typowych ozdób kultury pomorskiej, pochodzących z okresu Hallstatt D. Ze skarbu z Bojanowa Starego pochodzą kółka złożone razem, zamknięte lub otwarte oraz w formie spiral (ryc. 4,7,8). Kółka te, mając charakter wisiorków lub zawieszek doczepianych do naszyjników²⁵⁷, znane są licznie poza Wielkopolską na terenach Śląska²⁵⁸ i Niemiec²⁵⁹, pomijając już inne sąsiednie obszary, gdzie są zjawiskiem powszechnym. Występują głównie w V okr. ep. brąz. i we wczesnej epoce żelaznej. Masywne kółka, obok znanych z Bojanowa Starego, występują też w Osieku, pow. ostrowski (ryc. 37,13—15). Kółka te obok funkcji zawieszek mogły też spełniać rolę uchwytów do włosów lub służyc do zapinania pasa. Z terenu Wielkopolski znane są analogie z okresu halsztackiego z Nadziejewa, pow. średzki²⁶⁰. Według Z. Durczewskiego w grupie górnośląsko-małopolskiej kultury lużyckiej kółka występują w V okr. ep. brąz. i na początku okresu halsztackiego²⁶¹. Kółka z Osieka oraz kółka o charakterze zawieszek z Bojanowa Starego jako wyroby lokalne kultury lużyckiej mogą być datowane na okres Hallstatt C. Małe kółko z Osieka, mogące stanowić pierścionek (ryc. 37,16), ma też analogie ze Śląska pochodzące z wczesnego

²⁵¹ J. Kostrzewski, *O wzajemnych stosunkach kultury lużyckiej i kultury grobów skrzynkowych*, „Slavia Occidentalis”, t. 3/4: 1925, mapa, por. tenże, *Wielkopolska*, wyd. 2, s. 286 przyp. 527.

²⁵² Petersen, *op. cit.*, s. 150 n., tabl. 34 a.

²⁵³ Łuka, *op. cit.*, s. 303, ryc. 12.

²⁵⁴ M. Piaszykówna, *Popielnice z ornamentyką w kształcie napierśników oraz dwa napierśniki brązowe kultury pomorskiej*, „Przeł. archeol.”, t. 8: 1948, s. 66, 67, ryc. 6.

²⁵⁵ J. Kostrzewski, *Ze studiów*, s. 42.

²⁵⁶ Piaszykówna, *op. cit.*, ryc. 6 na s. 66.

²⁵⁷ Sprockhoff, *Jungbronzezeitliche Hortfunde*, t. 1, s. 162, ryc. 44, s. 235, 238.

²⁵⁸ Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 110, cz. 2, tabl. LXXXIX 22, 23, 37, 69.

²⁵⁹ Sprockhoff, *op. cit.*, t. 1, s. 235, 240, t. 2, tabl. 74 ryc. 1, 5, 9, 27.

²⁶⁰ *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Ks. Pozn.*, z. 2, Poznań 1900, tabl. XXXII ryc. 52.

²⁶¹ Durczewski, *op. cit.*, cz. 1, s. 110.

²⁴⁹ Łuka, *op. cit.*, s. 301.

²⁵⁰ W materiałach uwzględniłem tylko 12 miejscowości, z których pochodzą napierśniki. Trzynasty pochodzi z Nicponia, pow. bydgoski; nie uwzględniłem go w materiałach ze względu na brak danych. Razem byłoby ich więc 28 sztuk.

okresu żelaza²⁶². Kółko to datuję, podobnie jak resztę kółek, na okres Hallstatt C.

7. Uchwyty do włosów

Z uchwyty do włosów spotykamy się w Kaliszankach, pow. wągrowiecki (ryc. 24,27, 30,32,33,39). Są to uchwyty składające się z jednego zwoju cienkiego drutu o końcach stykających się ze sobą. W dwóch wypadkach końce nie dochodzą do siebie. Analogie do nich posiadamy ze skarbu z Niedzielisk, rej. Przemysławski (USRR)²⁶³, datowane na przełom V okr. ep. brąz. i okresu Hallstatt C. Inne analogie znamy z Małopolski²⁶⁴. Nasze uchwyty z Kaliszank jako wytwory kultury łużyckiej można więc datować tak samo na przełom V okr. ep. brąz. i okresu Hallstatt C, podobnie jak to uczynił W. Szafranski²⁶⁵.

8. Paciorki

W dwóch skarbach, z Bojanowa Starego, pow. kościański (ryc. 5,1—29), i Rychłocic, pow. wieluński (ryc. 46,4—6), znalazły się paciorki ze szkliwa niebieskiego o formach płasko-kulistych, zdobione falistą lub zygzakowatą linią, przeważnie białą oraz rzadko żółtą. Paciorki te licznie występują w kulturze łużyckiej i pomorskiej, stanowiąc na terenie Wielkopolski import z Egiptu lub z terenów Europy południowej. Analogie do nich posiadamy m. in. z terenu Wielkopolski²⁶⁶ i Małopolski²⁶⁷. Występują one również szeroko i w innych krajach europejskich. Paciorki z tych dwóch miejscowości pochodzą z okresu Hallstatt D.

VII. Złom i surowiec

W skarbach spotykamy bryły surowca żelaznego i brązowego, tzw. dule. Dule żelazne z Biskupina, pow. zniński, posiadają formę podwójnej piramidy (ryc. 1,2,3; 2,1,2). G. Kossinna wyróżnia dwie formy tych dul²⁶⁸, a mianowicie mniejszą, o długości ok. 25 cm, krótszą i cieńszą, oraz formę bardziej wydłużoną, długości ok. 50 cm. Ciężar tych dul ma się wahać w granicach od 3 do 10 kg. Występują one nad Renem, w Badeni, Lotaryngii, Alzacji, Bawarii, Szwajcarii i na Morawach, datowane są przez G. Kossinna na późny okres halszacki

oraz okres lateński. Na ziemiach polskich jedyną analogię do naszych dul piramidalnych znam z Witowa, pow. miechowski²⁶⁹. Trudno na razie rozstrzygnąć, czy dule te są importem zachodnim, czy też produktem miejscowym. Niewątpliwą odpowiedzią dałaby tu analiza metaloznawcza²⁷⁰. Wydaje mi się, że dule piramidalne z Biskupina należy uważać za importy, datując je na przełom młodszej fazy okresu halszackiego i wczesnolateńskiego i zaliczając do form krótszych, występujących w zachodniej Europie. Inny rodzaj dul żelaznych występuje w Przybysławiu, pow. jarociński (ryc. 45,1,2). Dule te posiadają formę klinowatą, do której brak analogii. J. Kostrzewski przypuszcza, że jest to forma lokalna, świadcząca o miejscowej produkcji tego surowca pod koniec okresu halszackiego²⁷¹. Zagadnienie hutnictwa żelaznego w tym okresie nie tylko w samej Wielkopolsce, ale i na innych terenach Polski nie jest jeszcze do dziś w pełni wyjaśnione²⁷². Czy dule z Przybysławia są produktem miejscowym, czy importem, może obecnie wyjaśnić jedynie porównawcza analiza metaloznawcza naszych dul i innych halszackich wyrobów żelaznych²⁷³. Faktem przemawiającym w każdym razie za produkcją tego rodzaju dul w Wielkopolsce pod koniec okresu Hallstatt D jest ich, jak dotąd, nie spotykana forma.

W tym samym skarbie z Przybysławia obok dul klinowatych spotykamy plackowate bryły surowca brązowego (ryc. 45,3—5), o których można tylko powiedzieć, że występują w skarbie pochodzącym z okresu Hallstatt D. Bryły te nie są formami spotykanymi tylko na terenie Wielkopolski, gdyż podobne znane są rów-

²⁶⁹ T. Reymann, *Ważne odkrycie w Witowie nad Wisłą*, „Z otchłani wieków”, R. 20: 1951 z. 9/10, s. 179.

²⁷⁰ Analizę metaloznawczą dul z Biskupina przeprowadził K. Wesołowski, jednakże wyniki jej zostały tylko podane fragmentarycznie w pracy *Metaloznawstwo*, t. 2, Warszawa 1957, s. 62 n. Autor na podstawie znalezienia dul w Polsce sądzi, że ta forma surowca była produkowana na naszych ziemiach, co oczywiście nie jest żadnym argumentem przemawiającym za tego rodzaju tezą.

²⁷¹ J. Kostrzewski, *Wytwórczość metalurgiczna*, s. 199, 201; tenże, *Wielkopolska*, wyd. 3, s. 152.

²⁷² L. Rauhut, *Studia i materiały do historii starożytnego i wczesnośredniowiecznego hutnictwa żelaznego w Polsce*, [w:] *Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa*, t. 1, Wrocław 1957, s. 211 n., por. T. Różycka, *Początek znajomości żelaza na Śląsku*, „Z otchłani wieków”, R. 21: 1952, s. 43 n.

²⁷³ Jedną z brył surowca żelaznego z Przybysławia została poddana badaniom metaloznawczym przez J. Piaskowskiego. Wyniki tych badań potwierdzają przypuszczenia J. Kostrzewskiego, który lokalizuje produkcję klinowatych form surowca żelaznego właśnie na terenie Wielkopolski, por. J. Piaskowski, *Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych ze „skarbow”*, s. 368, oraz J. Piaskowski, T. Różycka, *Badania technologii wyrobów żelaznych na ziemiach Polski w okresie halszackim i wczesnolateńskim*, „Kwart. Hist. Kult. material.”, R. 7: 1959, nr 3, s. 397.

²⁶² Tamże, cz. 2, tabl. XCIII 7, 12, 31.

²⁶³ Żurowski, *Zabytki brązowe*, tabl. L ryc. 1, 4—14.

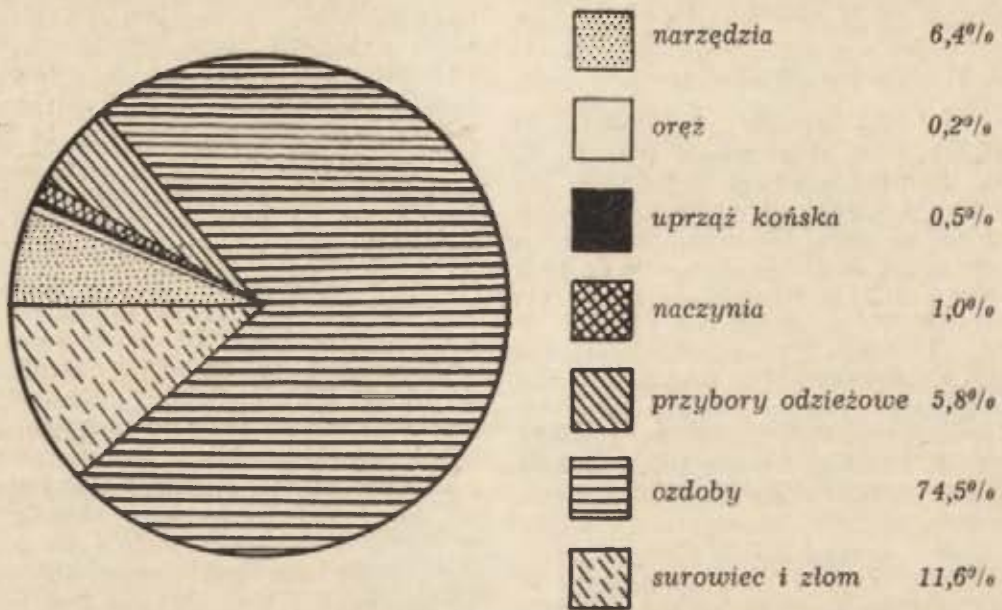
²⁶⁴ Durczewski, *op. cit.*, cz. 2, tabl. XCVII 19, 21, XCVIII 7.

²⁶⁵ Szafranski, *op. cit.*, s. 73 n.

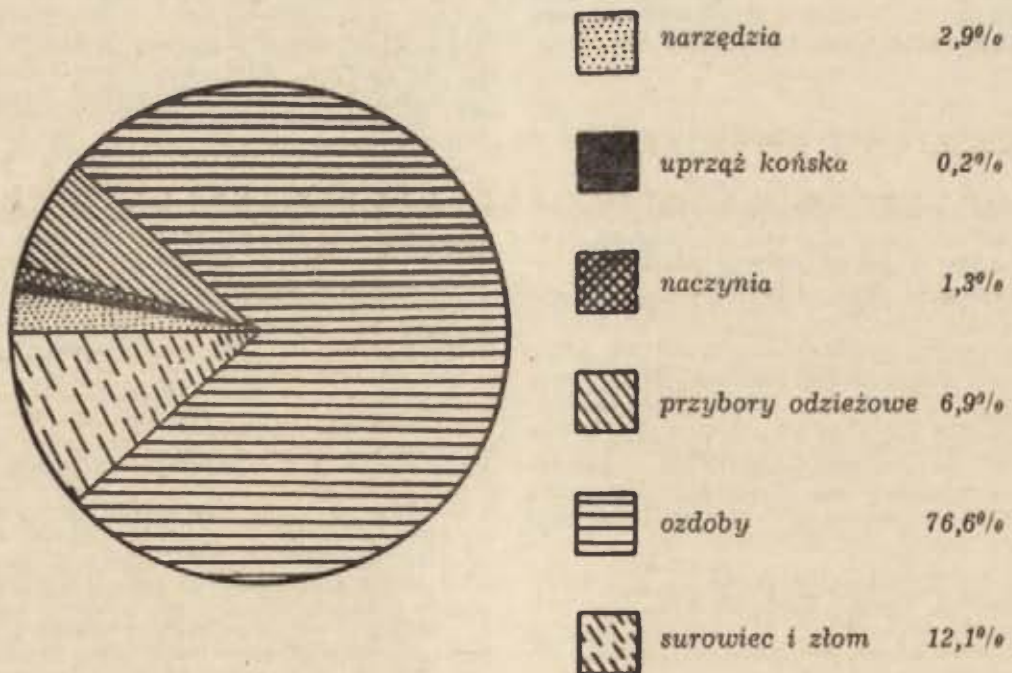
²⁶⁶ Pieczyński, *op. cit.*, s. 137, ryc. 49, 9, 12, s. 114.

²⁶⁷ Żurowski, *Skarby halszackiego okresu z doliny Dunajca*, s. 73.

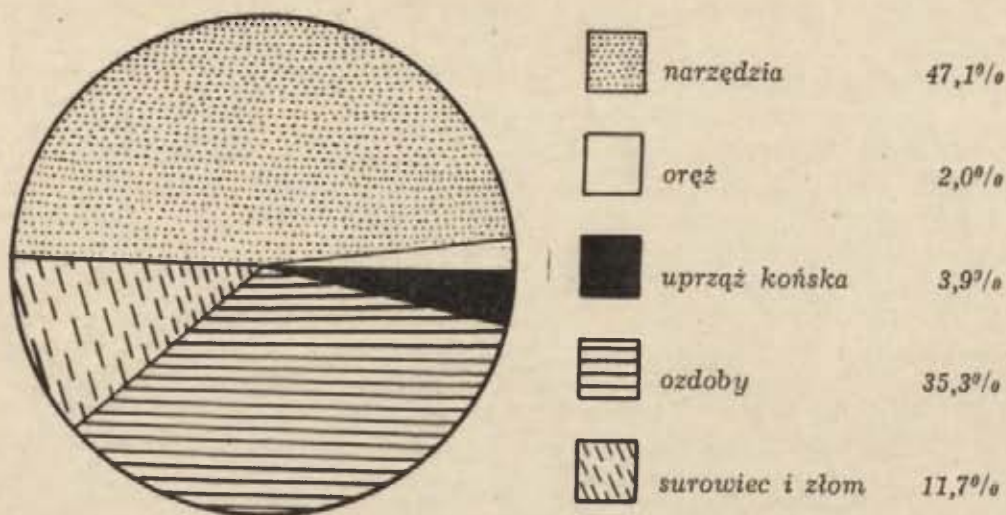
²⁶⁸ Kossinna, *op. cit.*, s. 117 n.

Ryc. 105. Udział procentowy grup zabytków w ogólnej sumie zabytków w skarbach
 Fig. 105. Pourcentage des groupes de pièces dans le total des pièces dans les dépôts

Ryc. 106. Udział procentowy grup zabytków brązowych w ogólnej sumie zabytków brązowych w skarbach
 Fig. 106. Pourcentage des groupes de pièces en bronze dans le total des pièces en bronze dans les dépôts

Ryc. 107. Udział procentowy grup zabytków żelaznych w skarbach
 Fig. 107. Pourcentage des groupes de pièces en fer dans le total des pièces en fer dans les dépôts

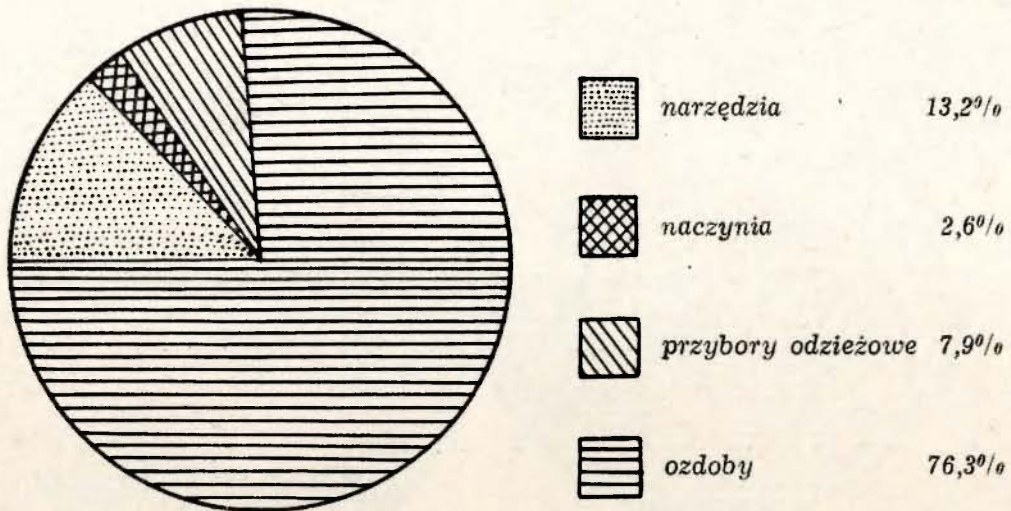
Ryc. 108. Udział procentowy metali w ogólnej sumie zabytków metalowych w skarbach
 Fig. 108. Pourcentage des métaux dans le total des métaux dans les dépôts

niez z Pomorza²⁷⁴. W skarbie z Waclawowa, pow. turecki, występują sztabki brązowe (ryc. 62,8,9). Obok tych sztabek znalazły się w tym samym skarbie podłużne sztabki surowca cynowego (ryc. 62,5—7). Z istnieniem produktów cynowych, będących jednak w większości ozdo-

²⁷⁴ J. Kostrzewski, *Wytwórczość metalurgiczna*, s. 211.

bami, spotykamy się na terenie Pomorza, gdzie są datowane na wczesną epokę żelazną²⁷⁵. Z Łuszkowa, pow. kościański, znane są pręty brązowe owinięte płaskim drutem brązowym (ryc. 32,13—16). Jeden z prętów posiada uszka po obydwu stronach, a w jednym uszku występuje mały rozplaszczony fragment żelaza (ryc.

²⁷⁵ Tamże, s. 204.

Ryc. 109. Udział procentowy grup zabytków w ogólnej sumie zabytków luźnych
Fig. 109. Pourcentage des groupes de pièces dans le total des trouvailles isolées

32,13). Analogii do tego rodzaju prętów nie znam, tak że trudno określić ich funkcję. Zapewne stanowiły one jakąś ozdobę. Występowanie żelaza w jednym z prętów pozwala odnieść okazy co najmniej do wczesnego okresu epoki żelaza.

W skarbie z Łuszkowa występują jeszcze cienkie pręty brązowe o przekroju okrągłym (ryc. 32,21—26), brązowy drut z końcem rozklepanym i zgiętym (ryc. 32,19), płaski zgięty drut brązowy (ryc. 32,6) oraz fragment płaskiej żelaznej blaszki o kształtach nieregularnych (ryc. 32,20) stanowiącej, być może, część zapinki do pasa. Druty z Łuszkowa pochodzą z okresu halsztackiego, tak samo jak blaszka żelazna. Płaski drut brązowy, posiadający na krawędziach skośne nacięcia, znaleziono w Bojanowie Starym, pow. kościański (ryc. 5,34). Pręty brązowe dużo grubsze, okrągłe w przekroju, stanowiące surowiec, pochodzą ze skarbów z Kaliszank, pow. wągrowiecki (ryc. 24,23—25), Słupów, pow. aleksandrowski (ryc. 51,7,8,11), oraz krótsze i cieńsze pręty z Osieka, pow. ostrowski (ryc. 37,1—6). Rolę złomu mogą spełniać spirale brązowe oraz półokrągłe druty

występujące w skarbie z Kaliszank (ryc. 24,22, 26,28,29,31,34—37,40,41). Spirale te były niegdyś ozdobami, jakimi — trudno stwierdzić, w każdym razie funkcja zausznic nie wchodzi w rachubę ze względu na rozmiar spiral. Również funkcję złomu spełniają dwie małe spiralki brązowe z Łuszkowa, pow. kościański (ryc. 33,27). Złom służący do przeróbki stanowią także zdobione fragmenty naszyjników i bransolet lub fragmenty pozbawione ornamentu oraz inne nieregularne odpadki brązowe, występujące w skarbach z Rzegnowa, pow. gnieźnieński (ryc. 47,8,9,14—16,18,19), i Osieka, pow. ostrowski (ryc. 37,7,9,10,12). Ułamki brązowe z tych dwóch miejscowości zalicza się do okresu Hallstatt C²⁷⁶. Do złomu należy zaliczyć też czworokątną blaszkę brązową ze skarbu ze Słupów, pow. aleksandrowski (ryc. 51,2). Wszystkie fragmenty surowca lub złomu o nie określonej jakościowo funkcji, nie posiadające przy tym bezpośrednich analogii, datują na czas występowania danego skarbu.

²⁷⁶ Szafranski, op. cit., s. 128.

ZESTAWIENIE SKARBÓW BRĄZOWYCH
ORAZ ZABYTEKÓW LUŻNYCH BRĄZOWYCH I ŻELAZNYCH
Z OKRESU HALLSTATT C.

Skarby

1. Chrzypsko, pow. międzychodzki
2. Dzierżąno Małe, pow. trzciański
3. Goszczanów, pow. turecki
4. Jabłonowo, pow. czarnkowski
5. Kaliszanki, pow. wągrowiecki
6. Kiszewo, pow. obornicki
7. Odolanów, pow. ostrowski
8. Osiek, pow. ostrowski
9. Rzegnowo, pow. gnieźnieński
10. Siedlec, pow. średzki
11. Słupy, pow. aleksandrowski
12. Zalesie, pow. szubiński
13. Zwierzyniec, pow. śremski
14. Miejscowość nieznana, Wielkopolska

WYKAZ LUŻNYCH ZNALEZISK HALSZTACKICH NA TERENIE WIELKOPOLSKI

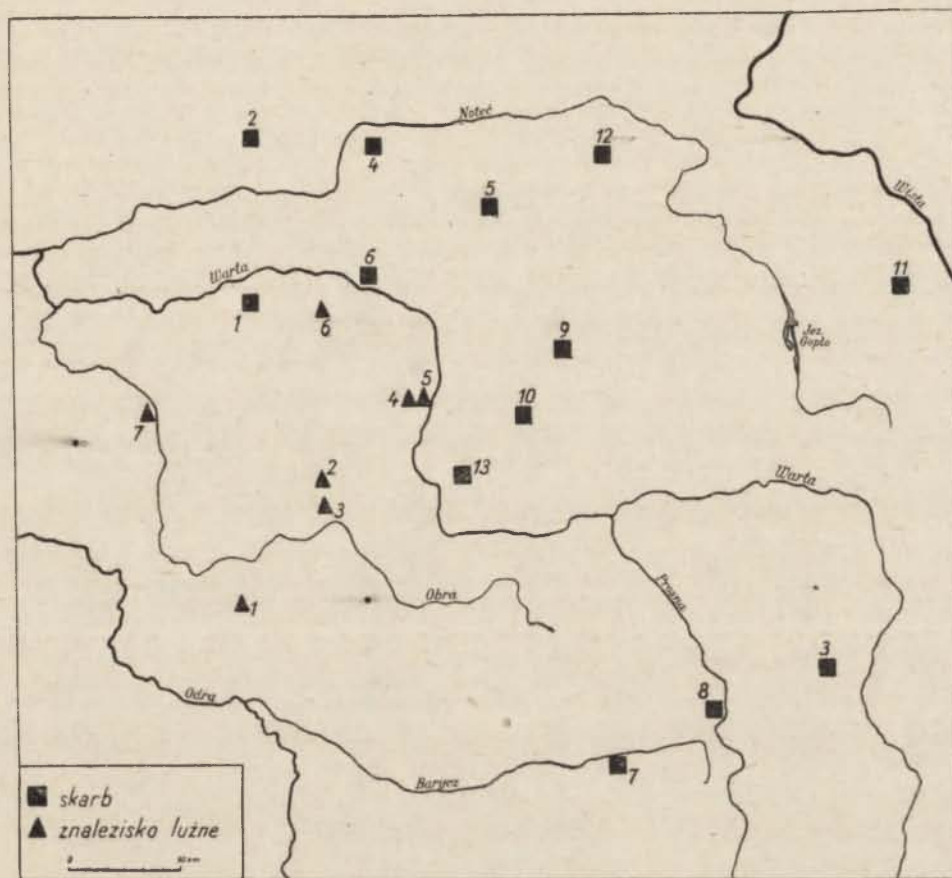
Lp.	Miejscowość	Powiat	Narzędzia		Naczynia	Przybory odzieżowe		Ozdoby					Razem			Udział procentowy w ogólnej sumie zabytków	Wskaźniki			
			Siekierki			Dłuto	Szpile	Zapinki	Bransolety		Nagolenniki	Naszyjniki		Napierśniki	Braz		Żelazo	Ogółem	Zabytków brązowych	Zabytków żelaznych
			Braz	Żelazo					Braz	Żelazo		Braz	Żelazo							
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1	Bożejewice	Mogilno									1									1
2	Brenno	Wschowa							1											
3	Bronczyn	Kalisz										1								
4	Bydgoszcz	m. pow.											1							
5	Bydgoszcz	m. pow.									1									
6	Chobienice	Wolsztyn		1																
7	Fordon	Bydgoszcz									1									
8	Goplano	Aleksandrów											1							
9	Granowo	Nowy Tomyl			1															
10	Kokorzyn	Kościan		1																
11	Konojad	Kościan											1							
12	Kwilno	Aleksandrów											1							
13	Lusowo	Poznań												1						
14	Mirosławice	Mogilno									1									
15	Mirosławice	Mogilno											1							
16	Objezierze	Oborniki											1							
17	Oborniki	m. pow.																	1	
18	Pierwoszewo ¹	Szamotuły						1												
19	Pomarzanki	Wągrowiec											1							
20	Poznań-Gołącin	m. pow.	1																	
21	Poznań-Szeląg	m. pow.								1										
22	Pruszkowo	Kościan				1														
23	Strzelno	Mogilno									1									
24	Strzelno	Mogilno									1									
25	Szarlej	Inowrocław					1													
26	Szczepankowo	Szamotuły							1											
27	Trzciel	Międzyrzecz							1											
28	Tupadły	Inowrocław									1									
29	Miejscowość nieznana	Bydgoszcz							1											
30	Miejscowość nieznana	Bydgoszcz							1											
31	Miejscowość nieznana	Wielkopolska							1											
32	Miejscowość nieznana	Wielkopolska							1											
33	Miejscowość nieznana	Wielkopolska							1											
34	Miejscowość nieznana	Wielkopolska											1							
35	Miejscowość nieznana	Wielkopolska											1							
36	Miejscowość nieznana	Wielkopolska	1																	
37	Miejscowość nieznana	Wielkopolska							1											
38	Miejscowość nieznana	Wielkopolska					1													
	Ogółem		2	2	1	1	2	1	9	1	7	9	1	2						
	Narzędzia	Braz	2												2		5	13,2%	5,3%	
		Żelazo		2	1											3				7,9%
	Naczynia	Braz				1									1		1	2,6%	2,6%	
	Przybory odzieżowe	Braz					2	1							3		3	7,9%	7,9%	
	Ozdoby	Braz							9		7	9		2	27		29	76,3%	71,0%	
		Żelazo									1			1		2				5,3%
	Ogółem														33	5	38	100,0%	86,8%	13,2%

¹ Odnosi się do brązowej spiralnej tarczki z Pierwoszewa, pow. szamotulski, por. Analizę materiałów.

Zabytki luźne

1. Brenno, pow. wschowski
2. Granowo, pow. nowotomyski
3. Konojad, pow. kościański
4. Poznań-Golecin

5. Poznań-Szeląg
6. Szczepankowo, pow. szamotulski
7. Trzciel, pow. międzyrzecki
8. Miejscowość nieznana, Wielkopolska
9. Miejscowość nieznana, Wielkopolska
10. Miejscowość nieznana, Wielkopolska

Ryc. 110. Rozmieszczenie skarbów brązowych oraz zabytków luźnych brązowych i żelaznych z okresu Hallstatt C na terenie Wielkopolski

Fig. 110. Répartition des dépôts en bronze et des trouvailles isolées en bronze et en fer de la période de Hallstatt C, sur le territoire de la Grande-Pologne

ZESTAWIENIE SKARBÓW BRĄZOWYCH I ŻELAZNYCH
ORAZ ZABYTEKÓW LUŻNYCH Z OKRESU HALLSTATT D.*

Skarby

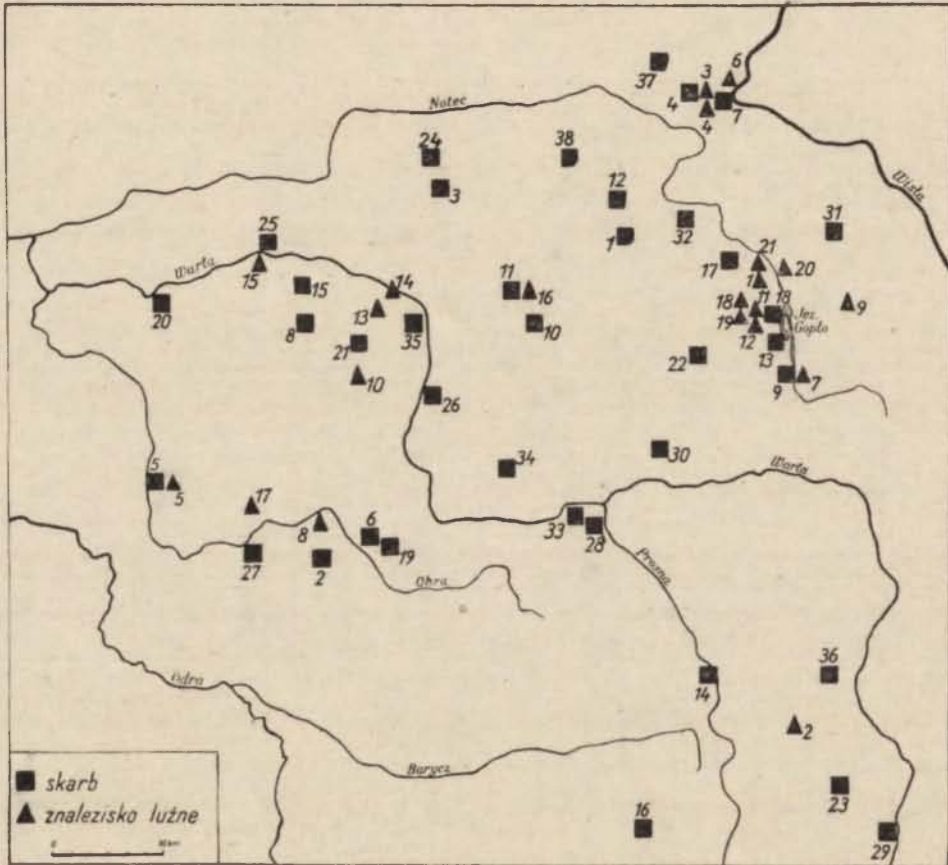
1. Biskupin, pow. zniński
2. Bojanowo Stare, pow. kościański
3. Budzyń, pow. chodzieski
4. Bydgoszcz
5. Chobienice, pow. wolsztyński
6. Choryń, pow. kościański
7. Czersk Polski, pow. bydgoski
8. Czyścice, pow. szamotulski
9. Goplano, pow. aleksandrowski
10. Imiołki, pow. gnieźnieński
11. Jabłkowo, pow. wągrowiecki
12. Jaroszewo, pow. zniński

* Skarby z Biskupina, pow. zniński, i Łuszkowa, pow. kościański, oraz luźno znaleziony fragment nazyjnika z Mirosławic, pow. mogileński, pochodzą z przełomu okresu Hallstatt D na wczesny okres lateński.

13. Jezioro Gopło, pow. mogileński
14. Kalisz, m. pow.
15. Kluczewo, pow. szamotulski
16. Kobyla Góra, pow. ostrzeszowski
17. Kołuda Mała, pow. inowrocławski
18. Lachmirowice, pow. inowrocławski
19. Łuszkowo, pow. kościański
20. Międzychód, m. pow.
21. Mrowino, pow. poznański
22. Orchowo, pow. mogileński
23. Ostrów, pow. sieradzki
24. Podanin, pow. chodzieski
25. Popowo, pow. szamotulski
26. Poznań-Pataje
27. Przedmieście, pow. wolsztyński
28. Przybysław, pow. jarociński
29. Rychłocice, pow. wieluński
30. Słupca jest obecnie miastem powiatowym
31. Stanomin, pow. inowrocławski
32. Szczepanowo, pow. mogileński

33. Szczonowo, pow. jarociński
34. Środa, m. pow.
35. Trzuskotowo, pow. poznański
36. Waclawów, pow. turecki
37. Wojnowo, pow. bydgoski
38. Żurawia, pow. szubiński
39. Miejscowość nieznaną, pow. jarociński

11. Mirosławice, pow. mogileński
12. Mirosławice, pow. mogileński
13. Objezierze, pow. obornicki
14. Oborniki, m. pow.
15. Pierwoszewo, pow. szamotulski
16. Pomarzanki, pow. wągrowiecki
17. Pruszkowo, pow. kościański

Ryc. 111. Rozmieszczenie skarbów brązowych i żelaznych oraz zabytków luźnych z okresu Hallstatt D na terenie Wielkopolski

Fig. 111. Répartition des dépôts en bronze et en fer ainsi que celle des trouvailles isolées de la période de Hallstatt D, sur le territoire de la Grande-Pologne

Zabytki luźne

1. Bożejewice, pow. mogileński
2. Bronczyn, pow. kaliski
3. Bydgoszcz
4. Bydgoszcz
5. Chobienice, pow. wolsztyński
6. Fordon, pow. bydgoski
7. Goplano, pow. aleksandrowski
8. Kokorzyn, pow. kościański
9. Kwilno, pow. aleksandrowski
10. Lusowo, pow. poznański

18. Strzelno, pow. mogileński
19. Strzelno, pow. mogileński
20. Szarlej, pow. inowrocławski
21. Tupadły, pow. inowrocławski
22. Miejscowość nieznaną, pow. bydgoski
23. Miejscowość nieznaną, pow. bydgoski
24. Miejscowość nieznaną, Wielkopolska
25. Miejscowość nieznaną, Wielkopolska
26. Miejscowość nieznaną, Wielkopolska
27. Miejscowość nieznaną, Wielkopolska
28. Miejscowość nieznaną, Wielkopolska

Dobromir Durczewski

Les dépôts hallstattiens en Grande-Pologne *

R é s u m é

Le présent travail traite aussi bien des dépôts que des trouvailles isolées provenant de la Grande-Pologne. Du point de vue de l'appartenance administrative, on a donc pris en considération le palatinat de Poznań, une partie de celui de Bydgoszcz (avec la Noteć et la Vistule comme bornes respectives au nord et à l'est), une partie du palatinat de Zielona Góra, ainsi que deux arrondissements du palatinat de Łódź, situés à la ligne de contact de la région sud de la Grande-Pologne avec le groupement Haute-Silésie—Petite-Pologne *, de la civilisation lusacienne.

Les matières étudiées sont des ensembles d'objets découverts en un même lieu, constituant, par conséquent, ce qu'on nomme en littérature des „trésors”. Dans un avant-propos, je donne succinctement ma manière de voir quant à l'origine d'enfouissements de dépôts. Cette origine est à rechercher surtout dans des motifs d'ordre économique, à savoir: dans les raisons que l'on pouvait avoir pour dissimuler sous terre telle provision d'objets en métal. L'opportunité économique de pareille dissimulation est, avant tout, en relation avec la valeur même de tel métal dont sont faits les différents types d'objets enfouis. Elle explique aussi le sens que l'on attachait à l'accumulation de biens sous cette forme, biens qui — pour des raisons indépendantes de la volonté de leurs propriétaires — devaient devenir des fonds perdus, alors que, récupérés, ils eussent dû reprendre leur rôle de valeurs matérielles appréciables dans l'économie de leur temps. Pouvant servir d'équivalent dans un commerce d'échanges, ces dépôts étaient donc bien un succédané de monnaie, et l'on peut les considérer comme un stade primitif du développement des moyens de paiement. Pareille explication du phénomène des „trésors” élucide quelque peu le problème de leur origine: objets ayant sens de monnaie, ils constituaient l'élément de base de la thésaurisation d'alors. Parti de ce point, j'ai donc tenu compte, aussi, des trouvailles isolées, soit de ceux qui — apparaissant non en compagnie d'autres objets — ne se relient en rien à des habitats ou à des lieux de sépulture. Ces éléments épars ont donc été, à l'égal des „trésors”, considérés comme étant ceux d'une

thésaurisation. En marge des réflexions émises plus haut, il y a lieu d'attribuer aux trésors aussi bien qu'aux trouvailles isolées une connexion possible avec des motifs religieux; où des offrandes votives ont pu avoir un rôle à jouer. C'est des points de vue ci-dessus établis qu'ont été étudiés et décrits les objets que l'on a soumis à une analyse chronologique et, partiellement, culturelle.

Du territoire de la Grande-Pologne, 53 dépôts et 38 objets isolés remontent à la période hallstattienne (700—400 av. J.-C.), sauf deux trésors pour lesquels on a défini un âge atteignant la période de transition entre Hallstatt D et La Tène I. Dans la mesure du possible, tous les objets ont été datés, en surplus, de subphases du hallstattien, en appliquant principalement la méthode comparative. Une analyse strictement culturelle n'a été faite que partiellement du fait que le problème de l'appartenance culturelle n'aurait pu être pleinement résolu que sur la base, plus large, d'une étude sur la colonisation, laquelle base toutefois n'avait point été prévue pour le présent travail.

Les objets décrits et datés, au nombre de 626 pièces, ont été réunis en tableaux quantitatifs et pourcentés. Pour mieux mettre en relief le rapport entre groupes d'objets d'après l'espèce du métal, des diagrammes de pourcentage ont été ajoutés aux tableaux.

Deux cartes, compte tenu de deux subphases du Hallstatt, indiquent la distribution géographique des dépôts et des objets isolés. L'accroissement du nombre des dépôts est caractéristique pour le Hallstatt D, car, sur un total de 53 dépôts, 14 seulement remontent à la période de Hallstatt C, alors que 39 appartiennent, à la période de Hallstatt D, période à laquelle ils apparaissent surtout dans le nord-est de la Grande-Pologne, soit dans la région dite Cujavie.

Le texte a été illustré de croquis et de photos. Ces dernières n'ont été mises à contribution que dans les cas où, à côté d'une description faite, elles seules pouvaient donner une vision exacte de la forme de l'objet.

La majorité des dépôts et des objets isolés appartient au Musée Archéologique de Poznań. Une partie des trésors a disparu définitivement. En faisant la description de certains d'entre eux, j'ai mis à profit la littérature existante. Ceci n'a été le cas que lorsqu'il y avait certitude absolue quant à l'appartenance d'un

* On appelle „Grande-Pologne” les régions ouest du pays, avec Poznań, Gniezno et Kalisz comme centres principaux, tandis que la dénomination de „Petite-Pologne” est donnée aux parties méridionales, avec, au cours du Moyen Age, Cracovie pour capitale (Note du traducteur).

lot à l'époque hallstattienne. Mon travail englobe ainsi les dépôts traités déjà par de précédents auteurs. Il s'agissait, en effet, de donner une vue d'ensemble sur la matière.

La description et la datation des groupes d'objets que constituent les dépôts sont à la

base de toute étude sur l'origine même de ces trésors, mais elles sont aussi un point de départ, qu'il s'agisse de réflexions à faire ou de conclusions à tirer quant au problème que nous offre la présence en Grande-Pologne de dépôts hallstattiens.